

Θεόδωρος Π. Λιανός

Γιώργος Κ. Χρήστου

Πολιτική Οικονομία

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Με απόφαση της ελληνικής κυβέρνησεως τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν.

Θεόδωρος Π. Λιανός
Καθηγητής Οικονομικών
της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών
και Εμπορικών Επιστημών

Γιώργος Κ. Χρήστου
Καθηγητής Οικονομικών
της Ανωτάτης Βιομηχανικής
Σχολής Θεσσαλονίκης

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Adam Smith (1723-1790) θεωρείται ο ιδρυτής της σύγχρονης οικονομικής επιστήμης. Το έργο «Ο πλούτος των Εθνών» (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*) έθεσε τα θεμέλια της Πολιτικής Οικονομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

1. *Η χρησιμότητα της Πολιτικής Οικονομίας*

Το πρώτο ερώτημα στο οποίο πρέπει να απαντήσουμε είναι: Σε τι χρησιμεύει η μελέτη της Πολιτικής Οικονομίας; Μια πρώτη απάντηση είναι ότι η μελέτη της Πολιτικής Οικονομίας μας βοηθάει να κατανοήσουμε διάφορα οικονομικά φαινόμενα τα οποία μας αφορούν άμεσα, όπως π.χ. οι μεταβολές των τιμών, η ανεργία, η επιβολή φορολογίας κ.λπ. Επί πλέον μας βοηθάει να καταλάβουμε τη λειτουργία της ανθρώπινης κοινωνίας και τους μηχανισμούς που διέπουν την κίνησή της. Κι αυτό γιατί η βάση της κοινωνίας είναι η οικονομική ζωή των ανθρώπων. Πιο συγκεκριμένα. Ο τρόπος με τον οποίο μια κοινωνία παράγει τα προϊόντα που είναι χρήσιμα για τα μέλη της προσδιορίζει όχι μόνο την οικονομική ευημερία της κοινωνίας αυτής αλλά επίσης, σε τελική ανάλυση, προσδιορίζει και τον χαρακτήρα της πολιτικής, θρησκευτικής και πνευματικής ζωής. Μ' άλλα λόγια, ο τρόπος με τον οποίο είναι οργανωμένη η οικονομική ζωή των ανθρώπων αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία χτίζεται ολόκληρο το κοινωνικό οικοδόμημα.

Η παραπάνω πρόταση μπορεί να γίνει σαφέστερη με ένα παράδειγμα. Σε προηγούμενες κοινωνίες όπου η παραγωγή των προϊόντων βασιζόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στην εργασία των δούλων, η αγοραπωλησία δούλων ήταν νόμιμο και καθημερινό φαινόμενο. Σε σημερινές κοινωνίες όπου η παραγωγή των προϊόντων βασίζεται στην ελεύθερη σχέση εργασίας μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου η αγοραπωλησία ανθρώπων θεωρείται έγκλημα. Δηλαδή το ίδιο φαινόμενο, η αγοραπωλησία ανθρώ-

πων, αντιμετωπίζεται διαφορετικά από την κοινωνία ανάλογα με την σχέση του φαινομένου αυτού με την παραγωγή των προϊόντων.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η μελέτη της Πολιτικής Οικονομίας είναι απαραίτητη αν θέλουμε να καταλάβουμε πώς διαμορφώνεται και πώς λειτουργεί μια κοινωνία· αυτή είναι και η χρησιμότητά της.

2. Το αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας

Το αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας θα γίνει αντιληπτό προοδευτικά καθώς προχωράει η μελέτη αυτού του βιβλίου και θα φανεί το είδος των προβλημάτων που αναλύει και προσπαθεί να λύσει. Είναι όμως σκόπιμο να προσδιορίσουμε από τώρα τις γενικές περιοχές μελέτης της Πολιτικής Οικονομίας (ή Οικονομικής Επιστήμης). Γενικά μπορούμε να πούμε ότι η Πολιτική Οικονομία περιγράφει και αναλύει τους τρόπους με τους οποίους μία κοινωνία παίρνει αποφάσεις σχετικά με τα εξής προβλήματα:

- (i) Τι προϊόντα (ή αγαθά) και τι ποσότητες από κάθε προϊόν θα παραχθούν μέσα σε μια χρονική περίοδο (π.χ. ένα έτος)
- (ii) Πώς θα παραχθούν αυτά τα προϊόντα
- (iii) Πώς θα γίνει η διανομή των προϊόντων ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας
- (iv) Πώς αναπτύσσεται οικονομικά η κοινωνία

Καθένα από τα παραπάνω προβλήματα χρειάζεται μια μικρή περιγραφή για να γίνει κατανοητό το περιεχόμενό του.

(i) **Τι θα παραχθεί και πόσο.** Οι ποσότητες των προϊόντων που παράγονται σε μια κοινωνία μέσα σε μια χρονική περίοδο μεταβάλλονται συνεχώς. Ορισμένων προϊόντων η παραγωγή αυξάνεται ενώ άλλων μειώνεται. Επίσης νέα προϊόντα εμφανίζονται ενώ άλλων διακόπτεται η παραγωγή. Ποιοι και με ποιο τρόπο αποφασίζουν γι' αυτές τις μεταβολές; Δηλαδή, μέ ποιους μηχανισμούς και με ποια κριτήρια προσδιορίζονται τα προϊόντα που θα παραχθούν και οι ποσότητές τους;

(ii) Πώς θα παραχθεί. Καθένα απο τις χιλιάδες προϊόντων που παράγονται σε μια οικονομία μπορεί να παραχθεί με διάφορες μεθόδους. Π.χ. η παραγωγή υφάσματος μπορεί να γίνει με χειροκίνητους ή με ηλεκτροκίνητους αργαλιούς, σε μικρές βιοτεχνίες ή σε μεγάλα εργοστάσια. Η γεωργική παραγωγή μπορεί να γίνει με την χρησιμοποίηση μικρότερων ή μεγαλύτερων ποσοτήτων λιπασμάτων, με μεγάλες ποσότητες εργασίας ή με μικρές ποσότητες εργασίας και πολλά μηχανήματα. Ποιος και με ποιο τρόπο αποφασίζει για την μέθοδο παραγωγής που χρησιμοποιείται στη παραγωγή κάθε προϊόντος· κι' ακόμα, είναι δυνατό, και γιατί, ένα προϊόν να παράγεται ταυτόχρονα με δύο παραγωγικές μεθόδους; Αυτό είναι το πρόβλημα της επιλογής της τεχνολογίας που θα χρησιμοποιηθεί στην παραγωγική διαδικασία.

(iii) Πώς θα διανεμηθεί; Τα προϊόντα που παράγονται σε κάθε χρονική περίοδο σε μια κοινωνία μοιράζονται στα μέλη της κοινωνίας αυτής. Ένα μεγάλο πρόβλημα, το σημαντικότερο ίσως της Πολιτικής Οικονομίας, είναι ο προσδιορισμός του κριτηρίου με βάση το οποίο θα γίνει η διανομή (μοιρασιά) του προϊόντος στα μέλη της κοινωνίας. Μπορεί κανείς να σκεφθεί πολλά κριτήρια όπως π.χ. τα εξής: (1) Τα προϊόντα μοιράζονται εξίσου σ' όλα τα μέλη της κοινωνίας. (2) Τα προϊόντα μοιράζονται εξίσου μόνο σ' όσους εργάζονται· (3) Τα προϊόντα μοιράζονται σ' όσους εργάζονται, σ' όσους κατέχουν γη και σ' όσους κατέχουν κεφάλαιο. Μπορεί να σκεφθεί κι άλλα κριτήρια λιγότερο η περισσότερο αυθαίρετα. Το πρόβλημα όμως της διανομής του συνολικού προϊόντος, δεν είναι πρόβλημα υιοθέτησης κάποιου αυθαίρετου κριτηρίου. Αντίθετα είναι πρόβλημα εξεύρεσης εκείνου του κριτηρίου (ή κριτηρίων) που εξασφαλίζει κοινωνική δικαιοσύνη και αρμονία και ταυτόχρονα οδηγεί, ή τουλάχιστον δεν αποτελεί εμπόδιο, στην οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας. Κάθε κοινωνία έχει το δικό της τρόπο να λύνει το πρόβλημα της διανομής. Αυτό δεν είναι αποτέλεσμα αποφάσεων που παίρνει ένα άτομο ή μία ομάδα ατόμων. Είναι αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο είναι οργανωμένη η οικονομική ζωή της κοινωνίας· η

οικονομική οργάνωση της κοινωνίας είναι με την σειρά της αποτέλεσμα μακράς ιστορικής διαδικασίας.

(iv) **Πώς θα αναπτυχθεί η οικονομία.** Μία οικονομία αναπτύσσεται όταν αυξάνει διαχρονικά τον όγκο της παραγωγής έτσι ώστε σε κάθε μέλος της κοινωνίας να αντιστοιχούν συνεχώς περισσότερα προϊόντα. Η οικονομική ευημερία των ανθρώπων εξαρτάται άμεσα και σε μεγάλο βαθμό από την ανάπτυξη της οικονομίας. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι οι άνθρωποι γίνονται πιο ευτυχισμένοι καθώς με την οικονομική ανάπτυξη αυξάνει ο πλούτος που βρίσκεται στη διάθεσή τους. Μπορούμε όμως να πούμε ότι η οικονομική ανάπτυξη εξαφανίζει ορισμένες από τις αιτίες που κάνουν τους ανθρώπους δυστυχισμένους, δηλαδή την φτώχεια και τις αρρώστιες. Είναι λοιπόν πολύ σημαντικό να γνωρίζουμε πώς μια οικονομία μπορεί να μπει στο δρόμο της οικονομικής ανάπτυξης κυρίως όταν αυξάνεται ο πληθυσμός της χώρας γιατί τότε αυξάνονται και οι ανάγκες σε προϊόντα. Το πρόβλημά της οικονομικής ανάπτυξης είναι ένα από τα κύρια θέματα της πολιτικής οικονομίας.

3. Παρατηρήσεις

Σχετικά μ' αυτά που αναφέρθηκαν πιο πάνω, είναι σκόπιμο να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις.

(i) Πιο πάνω χρησιμοποιήθηκε η φράση «μία κοινωνία παράγει», και στα επόμενα θα χρησιμοποιηθούν ανάλογες φράσεις όπως π.χ. «η οικονομία αποφασίζει ή η οικονομία λύνει το πρόβλημα». Η χρησιμοποίηση αυτής της ορολογίας δεν σημαίνει ότι η οικονομία λειτουργεί σαν ένα άτομο, δεν προσωποποιούμε δηλαδή την οικονομία και δεν προσπαθούμε να την παρουσιάσουμε σαν ένα άτομο που σκέφτεται, αναλύει και παίρνει αποφάσεις. Κάτι τέτοιο θα ήταν λάθος. Αντίθετα, η οικονομία αποτελείται από πλήθος ατόμων με διάφορα και αντίθετα συμφέροντα και κάθε άτομο παίρνει αποφάσεις σύμφωνα με τα δικά του συμφέροντα. Όταν, λοιπόν, λέμε ότι «η οικονομία κάνει

κάτι» εννοούμε ότι αυτό είναι το αποτέλεσμα πολλών διαδικασιών που προέρχονται από τις ενέργειες του κάθε ατόμου χωριστά.

(ii) Τα οικονομικά προβλήματα που αναφέραμε πιο πάνω δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Αντίθετα, συνδέονται στενά μεταξύ τους. Γι' αυτό και η λύση που θα δοθεί στο ένα απ' αυτά θα επηρεάσει και την λύση των άλλων. Αυτό θα γίνει αντιληπτό σιγά- σιγά αλλά είναι χρήσιμο να δοθεί ένα απλό παράδειγμα. Η τεχνολογία που θα χρησιμοποιηθεί στην παραγωγική διαδικασία θα προσδιορίσει και τον ρυθμό της οικονομικής ανάπτυξης. Όσο πιο αποδοτική είναι η τεχνολογία της παραγωγής τόσο πιο μεγάλος ο όγκος της παραγωγής και η δυνατότητα ανάπτυξης. Έτσι συνδέονται τα προβλήματα (ii) και (iv) που αναφέραμε πιο πάνω.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Σε τι χρησιμεύει η μελέτη της Πολιτικής Οικονομίας;*
- 2. Ποια είναι τα γενικά προβλήματα που μελετά η Πολιτική Οικονομία;*
- 3. Πώς αξιολογείτε τη σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και διανομής του εισοδήματος.*
- 4. Τα οικονομικά προβλήματα είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους ή αλληλεξαρτώνται; Δώστε ένα παράδειγμα.*

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

1. Τα Προϊόντα ή Οικονομικά Αγαθά

Η επιβίωση και ευδαιμονία των ατόμων σε μια σύγχρονη οικονομία προϋποθέτει την ύπαρξη πολλών υλικών αντικειμένων ή υπηρεσιών με τα οποία ικανοποιούνται οι ανάγκες των ατόμων. Λέγοντας **ανάγκη** εννοούμε το **αίσθημα κάποιας έλλειψης που εκφράζεται με την επιθυμία ικανοποίησής της. Τα μέσα που ικανοποιούν τις ανάγκες των ανθρώπων τα ονομάζουμε αγαθά.**

Τα αγαθά μπορούν να έχουν οποιαδήποτε μορφή. Έχουμε **υλικά αγαθά** όπως π.χ. τα τρόφιμα και τα ρούχα, και **άυλα αγαθά ή υπηρεσίες** όπως π.χ. ένα μουσικό κομμάτι, μία διάλεξη. Στα άυλα αγαθά περιλαμβάνουμε και διάφορες καταστάσεις ή μορφές ενέργειας όπως π.χ. η θερμότητά του χειμώνα, το φώς το βράδυ.

Πολλά από τα αγαθά που χρειάζονται για την επιβίωση και ευδαιμονία των ανθρώπων βρίσκονται ελεύθερα στη φύση όπως το φως και η θερμότητα του ηλίου, το οξυγόνο του ατμοσφαιρικού αέρα, κ.λπ. Τα αγαθά αυτά συνήθως ονομάζονται **ελεύθερα αγαθά**, και δεν αποτελούν αντικείμενο μελέτης της Πολιτικής Οικονομίας.

Αντίθετα η Πολιτική Οικονομία μελετάει εκείνα τα αγαθά που είναι αποτέλεσμα της παραγωγικής προσπάθειας των ανθρώπων. Τα αγαθά αυτά ονομάζονται **οικονομικά αγαθά ή προϊόντα** (επειδή παράγονται με κάποια διαδικασία) ή **εμπορεύματα** (επειδή γίνονται αντικείμενα αγοράς και πώλησης). Τό κύριο χαρακτηριστικό των οικονομικών αγαθών είναι ότι, σε σχέση με τις ανάγκες που ικανοποιούν, βρίσκονται σε περιορισμένες ποσότητες. Αυτό ακριβώς είναι εκείνο που προσδιορίζει τη φύση τους σαν οικονομικά αγαθά.

(i) **Διαρκή και Καταναλωτά Αγαθά.** Είναι χρήσιμο για διάφορες αναλύσεις να διακρίνουμε τα οικονομικά αγαθά σε διάφορες κατηγορίες. Έχουμε μόλις διακρίνει τα αγαθά, σε υλικά και σε άυλα ή υπηρεσίες. Μιά άλλη διάκριση είναι σε διαρκή και σε καταναλωτά. **Διαρκή είναι εκείνα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν πολλές φορές για τον ίδιο σκοπό χωρίς να μεταβληθεί η φυσική τους υπόσταση.** Π.χ. τα έπιπλα, τα ρούχα, τα αυτοκίνητα, τα σπίτια είναι διαρκή αγαθά. **Καταναλωτά είναι εκείνα που μόνο μια φορά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για το σκοπό που έχουν παραχθεί.** Π.χ. τα τρόφιμα, τα καυσόξυλα, η βενζίνη, τα τσιγάρα είναι καταναλωτά αγαθά.

(ii) **Κεφαλαιουχικά και Καταναλωτικά Αγαθά.** Μια πολύ σημαντική διάκριση των αγαθών είναι σε κεφαλαιουχικά (ή επενδυτικά) και καταναλωτικά. **Κεφαλαιουχικά είναι εκείνα που χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία από την οποία παράγονται άλλα αγαθά.** Π.χ. το τρακτέρ που χρησιμοποιείται στην αγροτική παραγωγή, ο αργαλειός που χρησιμοποιείται για την παραγωγή υφάσματος, το κτίριο ενός εργοστασίου είναι κεφαλαιουχικά αγαθά. Γενικά, κεφαλαιουχικά αγαθά είναι τα μηχανήματα, τα κτίρια, τα εργαλεία, οι δρόμοι, τα πλοία, οι σταθμοί παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος, κ.λπ. **Καταναλωτικά αγαθά είναι εκείνα που χρησιμοποιούνται για την άμεση ικανοποίηση των αναγκών των ανθρώπων, δηλαδή για κατανάλωση.** Παραδείγματα καταναλωτικών αγαθών είναι τα πορτοκάλια, η γραβάτα, το στερεοφωνικό συγκρότημα, κ.λπ. Είναι φυσικό ότι ένα αγαθό ανήκει σε περισσότερες από μια κατηγορίες. Π.χ. η σοκολάτα είναι υλικό αγαθό, καταναλωτό και καταναλωτικό. Το ψυγείο είναι υλικό, διαρκές και καταναλωτικό αγαθό. Το πιεστήριό του τυπογραφείου είναι υλικό, διαρκές και κεφαλαιουχικό αγαθό.

Ένα και το αυτό αγαθό μπορεί να ανήκει σε δύο κατηγορίες ανάλογα με τη χρήση του. Π.χ. ένα βιβλίο στο σπίτι μας είναι καταναλωτικό αγαθό ενώ το βιβλίο αν ανήκει στη βιβλιοθήκη ενός πανεπιστημίου είναι κεφαλαιουχικό αγαθό. Επίσης το ιδιωτικό αυτοκίνητο μιάς οικογένειας είναι καταναλωτικό αγαθό ενώ το ίδιο αυτοκίνητο αν ανήκει σε μια εταιρεία είναι κεφαλαι-

2. Η Αγορά

Τα προϊόντα της παραγωγής, δηλαδή τα οικονομικά αγαθά, από άλλους πωλούνται και από άλλους αγοράζονται. Ο χώρος όπου γίνονται αγοραπωλησίες ονομάζεται αγορά. Π.χ. ο εμπορικός δρόμος μιάς πόλης, ο δρόμος όπου βρίσκονται τα μαγαζιά, θεωρείται η αγορά της. Εν τούτοις μιά αγοραπωλησία μπορεί να γίνει και με ένα τηλεφώνημα, με ένα τηλεγράφημα, στο γραφείο ενός συμβολαιογράφου ή οπουδήποτε αλλού. Γι αυτό η έννοια της αγοράς δεν περιορίζεται σ' ένα γεωγραφικό χώρο. Περιλαμβάνει όλα εκείνα τα μέσα με τα οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί μια αγοραπωλησία, και όλους τους σχετικούς χώρους.

3. Επιχειρήσεις, Κράτος, Νοικοκυριά

Από τα προηγούμενα θα πρέπει να έχει γίνει αντιληπτό ότι σε μιά οικονομία λαβαίνουν χώρα δύο κύριες διαδικασίες: η παραγωγή των οικονομικών αγαθών και η κατανάλωσή τους. Για να καταλάβουμε πώς λειτουργεί το οικονομικό σύστημα πρέπει να δούμε ποιοι παίρνουν τις αποφάσεις σχετικά με την παραγωγή των προϊόντων και την κατανάλωσή τους και με ποια κριτήρια παίρνονται αυτές οι αποφάσεις.

(ι) **Επιχειρήσεις.** Οι επιχειρήσεις είναι παραγωγικές μονάδες με διάφορες νομικές μορφές (ανώνυμη εταιρεία, ΕΠΕ, κλπ.) στις οποίες ένα ή περισσότερα άτομα παίρνουν αποφάσεις σχετικά με την παραγωγή. Με τίς αποφάσεις αυτές προσδιορίζεται (α) Τι θα παράγει η επιχείρηση (β) Σε τι ποσότητα θα παραχθεί, (γ) ποια μέθοδος παραγωγής θα χρησιμοποιηθεί, δηλαδή ποια τεχνολογία, (δ) σε ποιο μέρος θα εγκατασταθεί η επιχείρηση (ε) σε τι τιμή

θα πουληθεί το προϊόν, και διάφορα άλλα μικρότερης σημασίας προβλήματα της επιχείρησης.

Αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης και οδηγός της στη λήψη των διαφόρων αποφάσεων είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους, δηλαδή η επίτευξη του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους. Κι αυτό γιατί όσο μεγαλύτερο είναι το κέρδος μιας επιχείρησης τόσο πιο βέβαιη θα είναι η επιβίωσή της και η ανάπτυξή της μακροχρόνια.

Μια επιχείρηση για να πετύχει το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος πρέπει να πουλάει όσο το δυνατόν μεγαλύτερες ποσότητες του προϊόντος στη μεγαλύτερη δυνατή τιμή και να παράγει τις ποσότητες αυτές με το χαμηλότερο δυνατό κόστος.

Στις μεγάλες επιχειρήσεις με μεγάλα χρηματικά κεφάλαια με πολυπληθές εργατικό δυναμικό και με επιστημονικό προσωπικό, η προσπάθεια για τήν μεγιστοποίηση του κέρδους είναι φανερή και προγραμματισμένη. Σε μικρές επιχειρήσεις όπως π.χ. μια βιοτεχνία ή ένα μικρό εμπορικό στη γειτονιά σας, η προσπάθεια για το μέγιστο κέδος μπορεί να μην είναι συνειδητή ή φανερή. Ακόμη, ένας μικροεπιχειρηματίας μπορεί να αποβλέπει σε ένα ορισμένο εισόδημα χωρίς να ενδιαφέρεται για το μέγιστο. Παρά τις εξαιρέσεις που μπορούμε να βρούμε ο κανόνας είναι ότι οι επιχειρήσεις επιδιώκουν το μέγιστο κέρδος και οι αποφάσεις τους βασίζονται σ' αυτή την επιδίωξη.

(ii) **Νοικοκυριά.** Σαν νοικοκυριό θεωρείται η οικογένεια. Το νοικοκυριό όμως μπορεί να αποτελείται από ένα άτομο που ζει μόνο του ή από μια οικογένεια μαζί με την οποία ζει και ένα άλλο ή περισσότερα άτομα. Το κύριο χαρακτηριστικό του νοικοκυριού είναι ότι αποτελείται από άτομα που αποφασίζουν από κοινού για το πώς θα δαπανηθεί το εισόδημα που κερδίζουν.

Σε κάθε χρονική περίοδο (π.χ. ένα μήνα ή ένα έτος) το νοικοκυριό εισπράττει διάφορα εισοδήματα που προέρχονται από την περιουσία του (π.χ. ενοίκια) ή την εργασία των μελών του (π.χ. σύνταξη των ηλικιωμένων και μισθός των εργαζομένων μελών). Έτσι το νοικοκυριό έχει ένα συνολικό εισόδημα που βραχυχρόνια δεν μεταβάλλεται σημαντικά και μπορεί να θεωρηθεί σταθερό.

Συνειδητά ή ασυνειδητά το νοικοκυριό παίρνει τρεις οικονομικές αποφάσεις σχετικά με την χρησιμοποίηση του εισοδήματος του (α) πόσο μέρος του εισοδήματος θα καταναλωθεί, δηλαδή θα δαπανηθεί για αγορά διαφόρων αγαθών και πόσο θα αποταμιευθεί, δηλαδή θα φυλαχθεί για να δαπανηθεί στο μέλλον, (β) Το μέρος που θα καταναλωθεί, σε ποια προϊόντα και σε ποιες αναλογίες θα δαπανηθεί, και (γ) το μέρος του εισοδήματος που θα αποταμιευθεί τότε θα χρησιμοποιηθεί και για ποιο σκοπό.

Οι παραπάνω αποφάσεις του νοικοκυριού επηρεάζονται από πολλούς παράγοντες. Μερικοί είναι οι εξής; (α) Το μέγεθος του εισοδήματος, γιατί τα πρότυπα ζωής και κατανάλωσης των πλούσιων νοικοκυριών διαφέρουν από αυτά των φτωχών. (β) Το μέγεθος του νοικοκυριού και η ηλικία των μελών του. Όσο μεγαλύτερο το νοικοκυριό τόσο μεγαλύτερο και το μέγεθος της κατανάλωσης και συνεπώς τόσο μικρότερη η αποταμίευση αφού το εισόδημα είναι σταθερό. Επίσης διαφορετικά προϊόντα αγοράζει μια οικογένεια με μικρά παιδιά απ' ότι μια οικογένεια με ηλικιωμένα άτομα. (γ) Η γεωγραφική θέση όπου είναι εγκαταστημένο το νοικοκυριό. (δ) Το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν τα μέλη του νοικοκυριού. Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν τις αποφάσεις αυτές αλλά οι παραπάνω είναι από τούς πιο σημαντικούς.

Μια πολύ σημαντική απόφαση κάθε νοικοκυριού διαφορετική σε χαρακτήρα από τις παραπάνω, είναι σχετικά με το ποια μέλη της οικογένειας θα δουλεύουν για απόκτηση εισοδήματος. Παραδοσιακά, ο άνδρας θεωρείται ότι πρέπει να δουλεύει και ότι φέρνει την κύρια ευθύνη για την οικονομική πρόοδο της οικογένειας. Γι αυτό το πρόβλημα υπάρχει κυρίως για το αν και πόσο θα δουλέψει η γυναίκα, καθώς επίσης για το αν και τότε θα δουλέψουν τα παιδιά της οικογένειας ή θα σπουδάσουν, κ.λπ. Αυτό είναι το πρόβλημα της προσφοράς εργασίας του νοικοκυριού, που είναι αρκετά περίπλοκο και δεν χρειάζεται να σχολιασθεί πιο πολύ.

Βασική επιδίωξη της οικογένειας είναι η όσο το δυνατόν πληρέστερη ικανοποίηση των αναγκών της με βάση το δεδομένο

εισόδημα που έχει στη διάθεσή της. Αυτό είναι το κριτήριο με το οποίο τα μέλη του νοικοκυριού παίρνουν τις αποφάσεις που αναφέραμε πιο πάνω. Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνουν δύο παρατηρήσεις. Πρώτο, οι αποφάσεις του νοικοκυριού δεν παίρνονται χωριστά η κάθε μία αλλά σε συνδυασμό. Π.χ. η απόφαση για το αν η γυναίκα της οικογένειας θα δουλέψει μπορεί να παρθεί σε συνδυασμό με την απόφαση για αγορά διαμερίσματος. Δεύτερο, μεταξύ των νοικοκυριών υπάρχουν σημαντικές διαφορές. Ορισμένα νοικοκυριά αποτελούν και επιχείρηση, π.χ. ένα αγροτικό νοικοκυριό, οπότε πρέπει να πάρουν αποφάσεις και σαν καταναλωτικές μονάδες αλλά ταυτόχρονα και σαν επιχειρηματικές μονάδες. Επίσης μεταξύ των νοικοκυριών υπάρχουν μεγάλες οικονομικές διαφορές ώστε να μην υπάρχουν πολλά κοινά στοιχεία ανάμεσα στην οικογένεια ενός φτωχού εργάτη και ενός μεγαλοβιομήχανου. Εν τούτοις τα όσα είπαμε παραπάνω ισχύουν για τα νοικοκυριά **γενικά**.

(iii) **Το Κράτος.** Το κράτος παίρνει αποφάσεις που επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την οικονομική ζωή της χώρας και τις αποφάσεις των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε λεπτομερέστερα τις λειτουργίες του κράτους. Προς το παρόν αρκεί να πούμε ότι το κράτος παρεμβαίνει στη οικονομική ζωή των επιχειρήσεων με την επιβολή φορολογίας και με την παροχή διαφόρων διευκολύνσεων. Επίσης παρεμβαίνει στη οικονομική ζωή των νοικοκυριών με την επιβολή φόρων και με την παροχή επιδομάτων, διαφόρων αγαθών κ.λπ. Παράλληλα το κράτος ασκεί διάφορες παραγωγικές λειτουργίες οι οποίες παρέχονται στους πολίτες «δωρεάν», όπως π.χ. προστασία, παιδεία, περίθαλψη, κ.λπ. Οι λόγοι για τους οποίους το κράτος παρεμβαίνει στη οικονομική ζωή των ανθρώπων θα αναφερθούν στο επόμενο κεφάλαιο. Μπορεί όμως να τονισθεί από τώρα ότι **ο ρόλος του κράτους είναι η επίτευξη και διατήρηση οικονομικής ευημερίας και κοινωνικής ισορροπίας έτσι ώστε να μην υπάρχουν ή να ελαχιστοποιούνται οι δυνάμεις που θα μπορούσαν να ανατρέψουν το κοινωνικο-πολιτικό καθεστώς που το ίδιο το κράτος εκφράζει.**

4. Οι Συντελεστές της Παραγωγής

Είπαμε στα προηγούμενα ότι τα οικονομικά αγαθά ή προϊόντα είναι αποτέλεσμα κάποιας παραγωγικής διαδικασίας και ότι η διαδικασία αυτή αναλαμβάνεται απο τις επιχειρήσεις. Τώρα πρέπει να προσδιορίσουμε τι ακριβώς είναι η παραγωγική διαδικασία.

Με τον όρο **παραγωγική διαδικασία** εννοούμε όλους τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος μετασχηματίζει την ύλη για να της δώσει μορφή χρήσιμη για τη ζωή του. Απαραίτητα στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας είναι η ανθρώπινη προσπάθεια και η φύση (γη και περιβάλλον). Χωρίς αυτά παραγωγική διαδικασία δεν μπορεί να γίνει. Απο νωρίς οι άνθρωποι παρήγαγαν διάφορα προϊόντα όχι για κατανάλωση, αλλά για να τους βοηθήσουν στην παραγωγή, κατασκεύασαν δηλαδή εργαλεία. Το χαρακτηριστικό των εργαλείων είναι ότι είναι προϊόντα παραγωγής και χρησιμοποιούνται στη παραγωγική διαδικασία για την παραγωγή άλλων προϊόντων, είναι δηλαδή **παραχθέντα μέσα παραγωγής**. Στίς σύγχρονες κοινωνίες τα παραχθέντα μέσα παραγωγής είναι τεχνολογικά πολύ εξελιγμένα και είναι απαραίτητα για την παραγωγή των προϊόντων που χρειάζονται σήμερα οι άνθρωποι.

Κάθε είδος παραγωγής χρησιμοποιεί με διαφορετικό τρόπο την ύλη και τη μετασχηματίζει σε χρήσιμα προϊόντα. Σαν παράδειγμα πάρτε την αγροτική παραγωγή. Εδώ ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τις δικές του δυνάμεις, το έδαφος με τα συστατικά του, το νερό, τη θερμότητα του ήλιου, την υγρασία της ατμόσφαιρας, διάφορα λιπάσματα, διάφορα μηχανήματα κ.λπ. Όλα αυτά τά συνδυάζει με ορισμένους τρόπους και σε ορισμένο χρόνο παράγονται προϊόντα. Ανάλογα γίνεται κάθε άλλη παραγωγή.

Τα στοιχεία που συντελούν στην παραγωγική διαδικασία τα ονομάζουμε συντελεστές της παραγωγής. Για να διευκολυνθεί η ανάλυση των οικονομικών φαινομένων ταξινομούμε τους συντελεστές της παραγωγής σε τρεις κατηγορίες που προσδιορίζονται με τους όρους εργασία, έδαφος και κεφάλαιο.

(i) Εργασία: Σαν εργασία ορίζουμε την καταβολή ανθρώπινης προσπάθειας, σωματικής και πνευματικής, για την παραγωγή κάποιου προϊόντος. Ο εργάτης που χτίζει ένα σπίτι, ο αγρότης που οργώνει τη γη, ο δάσκαλος που διδάσκει, κ.λπ προσφέρουν εργασία στην παραγωγική διαδικασία.

(ii) Έδαφος (ή Γη): Ο συντελεστής έδαφος ή γη περιλαμβάνει τη γεωγραφική έκταση καθώς και τις ιδιότητες του εδάφους που είναι χρήσιμες στην παραγωγική διαδικασία. Το έδαφος πάνω στο οποίο χτίζεται ένα εργοστάσιο ή ένα σπίτι είναι παραγωγικός συντελεστής, όπως είναι και το έδαφος πάνω στο οποίο φυτρώνουν οι διάφορες καλλιέργειες.

(iii) Κεφάλαιο: Ο συντελεστής κεφάλαιο περιλαμβάνει όλα τα προϊόντα που χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία για την παραγωγή άλλων προϊόντων. Το κεφάλαιο περιλαμβάνει τα διάφορα μηχανήματα, τα κτίρια, τις εγκαταστάσεις, τα εργαλεία, τα σκεύη κ.λπ.

Πρέπει να τονισθεί ότι τα στοιχεία που αποτελούν τους συντελεστές της παραγωγής μετατρέπονται σε συντελεστές παραγωγής όταν χρησιμοποιούνται στη παραγωγική διαδικασία. Η ύπαρξή τους και μόνο δίνει τη δυνατότητα να γίνουν συντελεστές παραγωγής, άλλα αποκτούν αυτή την ιδιότητα όταν πραγματικά χρησιμοποιούνται για την παραγωγή. Ένα στρέμμα γής, π.χ. γίνεται παραγωγικός συντελεστής όταν καλλιεργείται. Όσο παραμένει ακαλλιεργητό είναι εν δυνάμει συντελεστής παραγωγής. Τό ίδιο ισχύει για την εργασία και το κεφάλαιο.

Πολλοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι υπάρχει και ένας τέταρτος συντελεστής της παραγωγής που τόν ονομάζουν **επιχειρηματικότητα**. αν επιχειρηματικότητα εννοούν την δραστηριότητα εκείνη η οποία αναλαμβάνει να συνδυάσει και να συντονίσει τους άλλους τρεις συντελεστές για να γίνει η παραγωγή.

5. Ο Καταμερισμός των έργων

Σε πολύ παλαιότερες εποχές, κάθε νοικοκυριό ήταν αναγκασμένο να παράγει σχεδόν όλα τα προϊόντα που του ήταν απαραίτητα. Οι ανταλλαγές προϊόντων μεταξύ νοικοκυριών ήταν πολύ περιορισμένες. Στη σύγχρονη εποχή κάθε άτομο, μέλος του νοικοκυριού, συνήθως απασχολείται στην παραγωγή ενός μόνο προϊόντος (ή ακόμη και ενός μέρους κάποιου προϊόντος) ενώ ταυτόχρονα καταναλίσκει πολλά προϊόντα στην παραγωγή των οποίων δεν συμμετέχει. Το φαινόμενο αυτό ονομάζουμε καταμερισμό των έργων ή της εργασίας. Παράλληλα με τον καταμερισμό των έργων αναπτύσσονται και οι ανταλλαγές προϊόντων μεταξύ των ατόμων, γιατί διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν οι διάφορες ανάγκες των ατόμων. Όπως θα δούμε πιο κάτω οι ανταλλαγές γίνονται με την μεσολάβηση του χρήματος.

Ο καταμερισμός των έργων έχει τεράστια σημασία για την σημερινή οργάνωση της παραγωγής. Χωρίς καταμερισμό ο τεράστιος πλούτος των σημερινών οικονομιών δεν θα ήταν δυνατό να δημιουργηθεί. Τα πλεονεκτήματα του καταμερισμού είναι τα εξής:

(i) Κάθε άτομο μπορεί να απασχοληθεί εκεί όπου μπορεί να αποδώσει περισσότερο, αντί να κάνει ταυτόχρονα και δουλειές στις οποίες δεν είναι αποδοτικό.

(ii) Όταν ένα άτομο ασχολείται με μία μόνο εργασία αναπτύσσει σιγά - σιγά μεγάλη δεξιότητα και ικανότητα στην εργασία αυτή και αυξάνεται η απόδοσή του.

(iii) Η μεγάλη εξειδίκευση οδηγεί και σε διάφορες βελτιώσεις του τρόπου με τον οποίο γίνεται η παραγωγή δηλ. σε διάφορες εφευρέσεις και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγής.

Βέβαια η μεγάλη εξειδίκευση των ανθρώπων σε μια δραστηριότητα, που συχνά είναι πολύ περιορισμένη, μετατρέπει την εργασία σε ανιαρή απασχόληση π.χ. ένας εργάτης που κάνει κάθε μέρα την ίδια δουλειά και σε πολλές περιπτώσεις τις ίδιες κινήσεις είναι φυσικό να κουράζεται από την ρουτίνα της

δουλειάς. Αυτό είναι ένα σοβαρό μειονέκτημα του καταμερισμού των έργων.

6. Το Χρήμα

Είναι φανερό ότι ο καταμερισμός των έργων προϋποθέτει ότι τα άτομα μπορούν να ανταλλάσσουν προϊόντα μεταξύ τους έτσι ώστε να ικανοποιούν όλες τις ανάγκες. Η ανταλλαγή όμως συναντάει πολλές δυσχέρειες που γίνονται φανερές με το εξής παράδειγμα. Υποθέστε ότι έχουμε τρία άτομα που το καθένα παράγει ένα προϊόν μέρος του οποίου θέλει να ανταλλάξει με κάποιο άλλο. Συγκεκριμένα έχουμε:

Δημήτρης: παράγει κρέας, προσφέρει λίγο κρέας, ζητάει ψωμί.
Βασίλης: παράγει τυρί, προσφέρει λίγο τυρί, ζητάει κρέας
Θανάσης: παράγει ψωμί, προσφέρει λίγο ψωμί, ζητάει τυρί

Σε μια τέτοια περίπτωση η ανταλλαγή είναι αδύνατη. Ο Δημήτρης προσφέρει κρέας και ζητάει ψωμί. Όμως ο Θανάσης που προσφέρει ψωμί δεν ζητάει κρέας. Άρα ανταλλαγή μεταξύ Δημήτρη και Θανάση δεν μπορεί να γίνει. Επίσης ανταλλαγή δεν μπορεί να γίνει μεταξύ Δημήτρη και Βασίλη, ούτε μεταξύ Θανάση και Βασίλη, γιατί δεν ταιριάζουν οι επιθυμίες των ατόμων. Η δυσκολία της ανταλλαγής μπορεί να ξεπεραστεί αν τα τρία παραπάνω προϊόντα ανταλλαχθούν όχι μεταξύ τους αλλά με κάποιο άλλο προϊόν ή πράγμα που να είναι αποδεκτό από όλους. Αν το πράγμα αυτό είναι ένα τσεκούρι, τότε ο Δημήτρης θα προσέφερε κρέας και θα έπαιρνε το τσεκούρι, και στη συνέχεια θα έδινε το τσεκούρι και θα έπαιρνε το ψωμί από το Θανάση ο οποίος με τη σειρά του θα έδινε το τσεκούρι στο Βασίλη και θα έπαιρνε τυρί. Τέλος ο Βασίλης θα έδινε το τσεκούρι στον Δημήτρη και θα έπαιρνε κρέας. Έτσι θα γίνονταν όλες οι επιθυμητές ανταλλαγές. Το αντικείμενο που είναι γενικά αποδεκτό ως μέσο ανταλλαγής των αγαθών επέχει θέση χρήμα-

τος. Χρήμα δηλαδή είναι ο,τιδήποτε η κοινωνία αποδέχεται ως γενικό μέσο ανταλλαγής.

Με την χρησιμοποίηση του χρήματος, η ανταλλαγή χωρίζεται σε δύο πράξεις: μια πώληση και μια αγορά. Σε κάθε μεταβίβαση προϊόντος, σε αγορά ή πώληση, αντιστοιχεί μια αντίθετη μεταβίβαση χρήματος. Έτσι η κυκλοφορία των προϊόντων μέσα στο οικονομικό σύστημα συνοδεύεται απο μια αντίθετη σε κατεύθυνση κυκλοφορία χρήματος.

Το χρήμα και τις λειτουργίες του θα εξετάσουμε σε επόμενο κεφάλαιο. Εκείνο που πρέπει να τονιστεί στο σημείο αυτό είναι ότι το χρήμα διευκολύνει σε μεγάλο βαθμό την ανταλλαγή των αγαθών και επιταχύνει την κυκλοφορία τους.

7. Η έννοια του Κόστους.

Για τους περισσότερους ανθρώπους η έννοια του κόστους είναι ταυτισμένη με κάποιο χρηματικό ποσό που είναι απαραίτητο για την απόκτηση κάποιου αγαθού. Στην πραγματικότητα όμως η έννοια του κόστους είναι πιο ουσιαστική. Πίσω από το χρηματικό κόστος κρύβεται το πραγματικό κόστος που θα εξετάσουμε τώρα.

Είδαμε πιο πάνω ότι τα οικονομικά αγαθά και οι συντελεστές που τα παράγουν βρίσκονται σε στενότητα, είναι δηλαδή περιορισμένοι σε ποσότητα σχετικά με τις ανάγκες που υπάρχουν. Αυτό σημαίνει ότι οι ποσότητες κάθε αγαθού που μπορεί μια οικονομία να παράγει είναι περιορισμένες. Στη συνέχεια αυτό σημαίνει ότι αν μια οικονομία θελήσει να αυξήσει την ποσότητα ενός αγαθού πρέπει να μειώσει την ποσότητα κάποιου άλλου αγαθού.

Μ' άλλα λόγια η παραγωγή ενός αγαθού δεσμεύει παραγωγικούς συντελεστές που θα μπορούσαν, μέσα σε κάποια όρια, να παράγουν κάποιο άλλο αγαθό. Είναι λοιπόν φανερό ότι **παραγωγή κάποιου αγαθού σημαίνει και θυσία των άλλων που θα μπορούσαν να παραχθούν με τους ίδιους παραγωγικούς συντελεστές. Αυτή είναι η πραγματική έννοια του κόστους.** Το

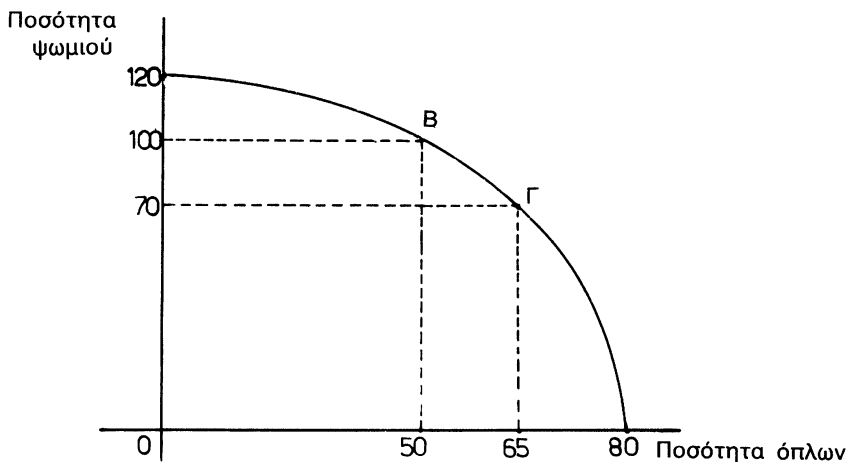
πραγματικό κόστος ενός αγαθού είναι τα άλλα αγαθά που θυσιάστηκαν για την παραγωγή του.

Για να γίνει κατανοητή η έννοια του πραγματικού κόστους σκεφθείτε ότι κάθε άνθρωπος έχει στη διάθεσή του 24 ώρες την ημέρα. Οι δραστηριότητες που μπορεί να αναπτύξει κάθε ημέρα είναι περιορισμένες από την διάρκεια της ημέρας. Αν το άτομο αποφασίσει να πάει στον κινηματογράφο για 3 ώρες είναι πιθανό να αισθανθεί ορισμένη ευχάριστηση. Ταυτόχρονα όμως υφίσταται και ένα κόστος που δεν είναι μόνο η τιμή του εισιτηρίου αλλά και η απώλεια της ευκαιρίας που είχε να κάνει κάτι άλλο στη διάρκεια των τριών ωρών. Το πραγματικό αυτό κόστος λέγεται και **κόστος ευκαιρίας** ή ακόμη και **εναλλακτικό κόστος**.

Η έννοια του εναλλακτικού κόστους φαίνεται εύκολα με την χρησιμοποίηση της καμπύλης των παραγωγικών δυνατοτήτων της οικονομίας, που απεικονίζεται στο διάγραμμα 2.1

Υποθέστε ότι μια οικονομία παράγει μόνο ψωμί χρησιμοποιώντας όλους τους συντελεστές που έχει στη διάθεσή της. Τότε σύμφωνα με το διάγραμμα η μεγαλύτερη ποσότητα ψωμιού είναι 120 όπως φαίνεται στο σημείο Α. Αν η οικονομία αποφασίσει να παράγει 100 μονάδες ψωμιού θα ελευθερωθούν ορισμένοι συντελεστές παραγωγής που τώρα μπορούν να παράγουν όπλα. Η μεγαλύτερη ποσότητα όπλων στην περίπτωση αυτή είναι 50 μονάδες.

Αν μειωθεί ακόμη η παραγωγή ψωμιού σε 70 μονάδες θα ελευθερωθούν κι άλλοι συντελεστές που μπορούν να αυξήσουν την παραγωγή όπλων κατά 15 μονάδες, δηλ. συνολική ποσότητα 65 μονάδες. Αν η οικονομία παράγει μόνο όπλα η συνολική ποσότητα είναι 80. Τα σημεία Α, Β, Γ και Δ (και πολλά άλλα που θα μπορούσαμε να πάρουμε) δείχνουν τις δυνατότητες παραγωγής που έχει η οικονομία και γι' αυτό η καμπύλη που αποτελείται από αυτό το σημείο λέγεται **καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων**. Απο την καμπύλη μπορούμε να βρούμε το εναλλακτικό κόστος της παραγωγής του ενός αγαθού σε όρους του άλλου. Υποθέστε ότι η οικονομία βρίσκεται στο σημείο Β, δηλ. παράγει 100 μονάδες ψωμιού και 50 μονάδες όπλων. Για να αυξήσει την παραγωγή όπλων κατά 15 μονάδες πρέπει, σύμφωνα με το

Διάγραμμα 2.1. Η Καμπύλη Παραγωγικών Δυνατοτήτων

διάγραμμα να αποσπάσει συντελεστές που παρήγαν ψωμί. Έτσι η παραγωγή ψωμιού να μειωθεί κατά 30. Βλέπουμε ότι για να αποκτήσει η οικονομία 15 πρόσθετες μονάδες όπλων θυσιάζει 30 μονάδες ψωμιού, η θυσιάζει 2 μονάδες ψωμιού για κάθε μονάδα όπλων. Το πραγματικό ή εναλλακτικό κόστος μίας μονάδας όπλων είναι 2 μονάδες ψωμιού. Ας σημειωθεί ότι το εναλλακτικό κόστος δεν είναι παντού το ίδιο. Π.χ. για τις πρώτες 50 μονάδες όπλων το κόστος σε όρους ψωμιού είναι 20, δηλ. αναλογεί 1 μονάδα όπλων προς 0,4 μονάδες ψωμιού.

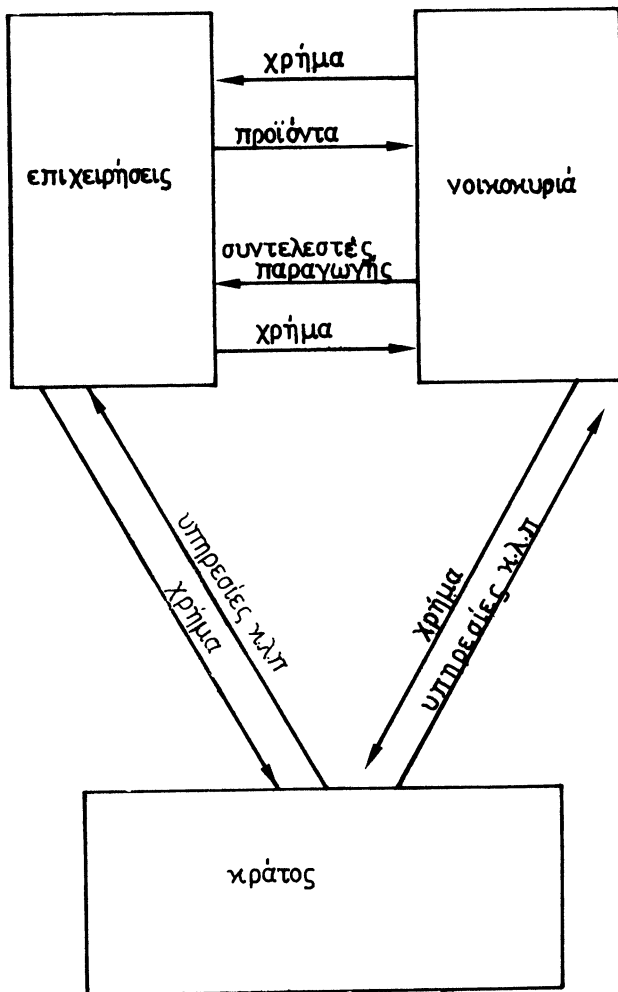
Πώς όμως συμβιβάζεται η έννοια του πραγματικού κόστους με το χρηματικό κόστος σε δραχμές; Το χρηματικό κόστος δεν είναι παρά το πραγματικό ή εναλλακτικό κόστος εκφρασμένο σε

χρήμα (π.χ. δραχμές) και όχι σε όρους άλλου προϊόντος. Γι αυτό όταν λέμε ότι ένα ποδηλάτο κοστίζει 10 χιλ., δρχ., οι δραχμές αυτές αντιπροσωπεύουν όλα τα άλλα προϊόντα που θα μπορούσαν να παραχθούν αντί του ποδηλάτου.

8. Το Οικονομικό Κύκλωμα

Ο όρος **οικονομικό κύκλωμα** χαρακτηρίζει το σύνολο των σχέσεων που δημιουργούνται μεταξύ των βασικών μονάδων ενός οικονομικού συστήματος. Στην απλούστερη μορφή του το οικονομικό κύκλωμα περιλαμβάνει τις σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεων, νοικοκυριών και Κράτους και δείχνει τις ροές αγαθών, παραγωγικών συντελεστών και χρήματος που παρατηρούνται στην οικονομία. Το διάγραμμα 2.2 που περιγράφει το οικονομικό κύκλωμα, δείχνει ότι μεταξύ επιχειρήσεων και νοικοκυριών υπάρχουν δύο αντίθετες ροές. Τα προϊόντα που παράγονται από τις επιχειρήσεις ρέουν προς τα νοικοκυριά όπου καταναλώνονται. Οι παραγωγικοί συντελεστές που κατέχονται από τα νοικοκυριά ρέουν προς τις επιχειρήσεις όπου μετατρέπονται σε προϊόντα. Για κάθε μία από τις ροές αυτές υπάρχει μια αντίθετη ροή χρήματος. Βέβαια υπάρχουν και συναλλαγές μεταξύ επιχειρήσεων οι οποίες όμως δεν εμφανίζονται στο διάγραμμα. Το Κράτος εμφανίζεται να δημιουργεί ροές και με τις επιχειρήσεις και με τα νοικοκυριά προς τα οποία προσφέρει υπηρεσίες και υλικά αγαθά και από τα οποία εισπράττει χρηματικά ποσά.

Το οικονομικό κύκλωμα του διαγράμματος 2.2. μπορεί εύκολα να γίνει πολύ περίπλοκο προσθέτοντας διάφορες ροές που στην πραγματικότητα συμβαίνουν. Μπορούμε π.χ. να προσθέσουμε τις συναλλαγές που γίνονται μεταξύ επιχειρήσεων, νοικοκυριών και Κράτους με άλλες χώρες. Κάτι τέτοιο όμως θα έκανε το διάγραμμα δυσνόητο χωρίς να προσθέσει τίποτα στην κατανόηση του οικονομικού κυκλώματος. Πρέπει όμως να γίνουν δύο σχόλια. Πρώτα, ότι οι ροές είναι συνεχείς, δηλαδή συμβαίνουν σε κάθε χρονική στιγμή. Δεύτερο, ότι οι ροές αυτές δεν έχουν πάντοτε το ίδιο μέγεθος, δηλαδή ο όγκος των συναλλαγών

Διάγραμμα 2.2. Το Οικονομικό Κύκλωμα.

μπορεί να μεταβάλλεται καθώς η παραγωγική δραστηριότητα αυξάνεται ή μειώνεται.

9. Το κύριο Οικονομικό Πρόβλημα

Μετά την ανάλυση των βασικών εννοιών που είναι απαραίτητες για την εξέταση των επιμέρους οικονομικών προβλημάτων, είναι σκόπιμο να διατυπωθεί ρητά η ουσία του κύριου ή γενικού οικονομικού προβλήματος από το οποίο προέρχονται όλα τα άλλα οικονομικά προβλήματα.

Το οικονομικό πρόβλημα κάθε κοινωνίας προέρχεται από τη διαφορά που υπάρχει μεταξύ του πλήθους των αναγκών που οι άνθρωποι επιδιώκουν να ικανοποιήσουν και του περιορισμένου όγκου των αγαθών που υπάρχουν για την ικανοποίηση αυτών των αναγκών. Μ' άλλα λόγια, τα αγαθά που διαθέτει μια οικονομία βρίσκονται σε έλλειψη σχετικά με τις ανάγκες των ανθρώπων. Η ουσία λοιπόν του οικονομικού προβλήματος βρίσκεται στη σχετική έλλειψη ή στενότητα των αγαθών. Αυτή ακριβώς την έλλειψη αγαθών προσπαθούν οι άνθρωποι να ξεπεράσουν με την οργανωμένη δραστηριότητα, με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, με την εξεύρεση νέων παραγωγικών πόρων, κ.λπ.

Είδαμε στα προηγούμενα ότι κάθε οικονομικό αγαθό είναι αποτέλεσμα παραγωγικής διαδικασίας στην οποία χρησιμοποιούνται οι συντελεστές της παραγωγής. Κατά συνέπεια η σχετική έλλειψη αγαθών είναι στην πραγματικότητα έλλειψη παραγωγικών συντελεστών.

Για να αντιληφθείτε καλύτερα την τεράστια σημασία της σχετικής έλλειψης αγαθών, προσπαθείστε να φανταστείτε πώς θα ήταν οργανωμένη η ανθρώπινη κοινωνία και τι θα έκαναν οι άνθρωποι αν ζούσαν σε απόλυτη αφθονία χωρίς να παράγουν (π.χ. τα αγαθά έπεφταν σαν μάννα από τον ουρανό).

10. Η Ιδιοκτησία των Συντελεστών Παραγωγής

Οι εισαγωγικές έννοιες που εξετάστηκαν πιο πάνω αναφέρονται σε κάθε σύγχρονη κοινωνία. Σ' όλες τις σύγχρονες οικονομίες η παραγωγή γίνεται σε παραγωγικές μονάδες, τις επιχειρήσεις, που λειτουργούν ανεξάρτητα από τις καταναλωτικές μονάδες, τα νοικοκυριά. Ταυτόχρονα το Κράτος έχει σημαντική συμμετοχή στην οικονομική ζωή. Όλες οι οικονομίες χρησιμοποιούν χρήμα και σ' όλες γίνεται καταμερισμός των έργων. Η ύπαρξη αυτών των κοινών χαρακτηριστικών δεν σημαίνει ότι η οικονομική οργάνωση των κοινωνιών είναι ίδια. Αντίθετα οι διαφορές είναι μεγάλες.

Εκείνο που χαρακτηρίζει τον τρόπο παραγωγής μιας κοινωνίας είναι οι σχέσεις ιδιοκτησίας που έχουν τα άτομα προς τα μέσα παραγωγής, δηλ. το ποιος κατέχει τους συντελεστές της παραγωγής. Οι σχέσεις ιδιοκτησίας έχουν τόσο μεγάλη σημασία ώστε να προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό όλες τις πλευρές της κοινωνίας. Γι αυτό και ο τρόπος κατοχής των παραγωγικών συντελεστών χαρακτηρίζει ολόκληρο το κοινωνικοοικονομικό σύστημα.

Παλαιότερα υπήρξαν κοινωνίες όπου επιτρεπόταν σε άτομα να έχουν στην ατομική τους ιδιοκτησία γη, κεφάλαιο και ανθρώπους. Δηλαδή αυτή η οικονομική οργάνωση επέτρεπε τη δουλεία και την αγοραπωλησία δούλων. Στις σημερινές κοινωνίες η δουλεία δεν επιτρέπεται. Επιτρέπεται όμως και κατοχυρώνεται ουσιαστικά και νομικά, η ιδιοκτησία πάνω στη γη και στο κεφάλαιο. Αυτό σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις που παράγουν τα αγαθά ανήκουν σε άτομα τα οποία έχουν την ευθύνη της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτές οι οικονομίες χαρακτηρίζονται σαν κεφαλαιοκρατικές ή καπιταλιστικές. **Μ' άλλα λόγια, καπιταλισμός είναι εκείνο το οικονομικό σύστημα στο οποίο τα μέσα της παραγωγής, γη και κεφάλαιο ανήκουν σε άτομα.** Απ' αυτό και μόνο το στοιχείο, δηλαδή την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, απορρέουν όλοι οι μηχανισμοί λειτουργίας του οικονομικού συστήματος γιατί κινητήρια δύναμη του συστήματος γίνεται η επιδίωξη του μεγίστου κέρδους. Όλες οι αποφά-

σεις σχετικά με την παραγωγή παίρνονται με βάση την ύπαρξη ή μη κέρδους.

Στις σύγχρονες κοινωνίες αμιγής καπιταλισμός δεν υπάρχει γιατί η συμμετοχή του Κράτους στην οικονομική ζωή είναι σημαντική. Αυτό είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας του Κράτους να θεραπεύσει τα πολλά τρωτά του καπιταλισμού χωρίς όμως να αλλάξει τη φύση του συστήματος.

Σε πολλές σύγχρονες κοινωνίες τα μέσα παραγωγής δεν ανήκουν σε άτομα αλλά στο κοινωνικό σύνολο. **Οι κοινωνίες αυτές που δεν αναγνωρίζουν ατομική ιδιοκτησία στα μέσα της παραγωγής αλλά αυτά ανήκουν στο κοινωνικό σύνολο ονομάζονται σοσιαλιστικές.** Στις σοσιαλιστικές οικονομίες η οργάνωση της παραγωγής βασίζεται στην ύπαρξη κοινωνικού προγραμματισμού από κρατικούς φορείς και δεν υπάρχει ιδιωτική πρωτοβουλία για παραγωγή με σκοπό το ατομικό κέρδος. (Βέβαια υπάρχει ατομική ιδιοκτησία στα καταναλωτικά αγαθά). Μεταξύ των σοσιαλιστικών οικονομιών υπάρχουν διαφορές ως προς τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και τόν προγραμματισμό. Σε πολλές μάλιστα επιτρέπεται η ατομική ιδιοκτησία μικρών τεμαχίων γης (τεσσάρων στρεμμάτων) για ιδιωτική παραγωγή. Το κύριο χαρακτηριστικό των σοσιαλιστικών οικονομιών είναι η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα παραγωγής.

Στο βιβλίο αυτό αναλύονται οι μηχανισμοί λειτουργίας του καπιταλισμού γιατί η χώρα μας τώρα είναι καπιταλιστική. Ένα μέρος του βιβλίου είναι αφιερωμένο στη κριτική του καπιταλιστικού συστήματος.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι αγαθό, τι οικονομικό αγαθό και τι ελεύθερο αγαθό.
2. Σε πόσες κατηγορίες, και με ποιο κριτήριο, μπορούμε να διακρίνουμε τα οικονομικά αγαθά;
3. Τι εννοούμε με τον όρο «επιχείρηση» και ποιος είναι ο αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης;
4. Ποιες είναι οι κύριες οικονομικές αποφάσεις που παίρνει το νοικοκυριό και με ποιο αντικειμενικό σκοπό;
5. Τι είναι παραγωγική διαδικασία και τι οι παραγωγικοί συντελεστές;
6. Τι είναι ο καταμερισμός των έργων και ποια τα πλεονεκτήματά του;
7. Τι είναι χρήμα και ποια η χρησιμότητά του;
8. Ποια είναι η έννοια του κόστους ευκαιρίας ή εναλλακτικού κόστους; Δώστε ένα παράδειγμα.
9. Τι δείχνει η καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων;
10. Από τον παρακάτω πίνακα να κατασκευασθούν οι καμπύλες παραγωγικών δυνατοτήτων της οικονομίας για τα ζεύγη των αγαθών X , Ψ και X , Φ και για τους συνδυασμούς των ποσοτήτων στα σημεία A , B , Γ , Δ , E , Z . Σχολιάστε το αποτέλεσμα.

	X	Ψ	Φ
A	50	0	0
B	40	10	14
Γ	30	20	26
Γ	20	30	37
E	20	40	44
Z	0	50	50

11. Στο παραπάνω πρόβλημα υποθέστε ότι η τεχνολογία βελτιώνεται με τρόπο που διπλασιάζει την παραγωγή του αγαθού Φ . Κατασκευάστε την νέα καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων μεταξύ X και Φ .
12. Περιγράψτε με λόγια το οικονομικό κύκλωμα.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Το Θεσμικό Πλαίσιο της Οικονομίας

Η οικονομική δραστηριότητα μιας κοινωνίας λαβαίνει χώρα και αναπτύσσεται μέσα σ' ένα ορισμένο **θεσμικό πλαίσιο, δηλαδή σύμφωνα με ορισμένα πρότυπα και κανόνες συμπεριφοράς**. Ένας βασικός ρόλος του Κράτους είναι η επιβολή και διατήρηση του θεσμικού πλαισίου. Στίς καπιταλιστικές οικονομίες το κυριότερο στοιχείο του θεσμικού πλαισίου είναι η αναγνώριση του δικαιώματος της ατομικής ιδιοκτησίας. Χωρίς ατομική ιδιοκτησία ο καπιταλισμός δεν μπορεί να λειτουργήσει (ουσιαστικά δεν υπάρχει). Γι αυτό στις οικονομίες αυτές το κράτος προστατεύει την ατομική ιδιοκτησία και έχει θεσπίσει σχετικούς νόμους.

Επίσης το κράτος επιβάλλει ορισμένους όρους οι οποίοι διευκολύνουν την οικονομική δραστηριότητα. Για παράδειγμα, το κράτος προσδιορίζει ότι μέσο ανταλλαγής είναι η δραχμή και ότι όλες οι συναλλαγές πρέπει να γίνονται σε δραχμές. Ακόμη, ότι μονάδα βάρους είναι το κιλό. Τα μέτρα αυτά παρότι φαίνονται και είναι απλά, έχουν τεράστια σημασία για την ομαλή διεξαγωγή της οικονομικής ζωής.

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι όροι που επιβάλλει το κράτος είναι πιο σημαντικοί. Π.χ. για να τεθεί ένα φάρμακο στην αγορά και να μπορέσει να πουληθεί πρέπει προηγουμένως να εγκριθεί από κάποια κρατική υπηρεσία. Αυτό γίνεται για να προστατευθεί η υγεία του πληθυσμού. Ακόμη το κράτος μπορεί να απαγορεύσει την παραγωγή ορισμένων προϊόντων που κρίνει ότι είναι επικίνδυνα για τους ανθρώπους.

Βλέπουμε λοιπόν ότι **στις σύγχρονες κοινωνίες η οικονομική δραστηριότητα ασκείται μέσα σ' ένα πλαίσιο το οποίο επιβάλλεται από το κράτος για λόγους γενικότερου συμφέροντος**.

2. Η Αναδιανομή του Εισοδήματος

Ακόμη και οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές του καπιταλισμού παραδέχονται ότι βασικό μειονέκτημα της καπιταλιστικής οικονομίας είναι η τάση που υπάρχει στο σύστημα να δημιουργεί ανισότητες στη διανομή του εισοδήματος. Έτσι στην καπιταλιστική οικονομία υπάρχουν ταυτόχρονα άτομα με μεγάλο πλούτο και άτομα που υποφέρουν από φτώχεια. Η συνύπαρξη πλούτου και φτώχειας αποτελεί κίνδυνο για την κοινωνική αρμονία γιατί γίνεται αιτία κοινωνικών αναταραχών. Για τον λόγο αυτό το κράτος λαβαίνει μέτρα με τα οποία ένα μέρος του εισοδήματος της οικονομίας μεταφέρεται προς τα φτωχότερα άτομα, δηλαδή το κράτος παίρνει μέτρα αναδιανομής του εισοδήματος.

Τέτοια μέτρα είναι η πληρωμή επιδομάτων σε ανέργους, η δωρεάν ιατρική, φαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη των απόρων, η απαλλαγή από τή φορολογία των χαμηλών εισοδημάτων, η δωρεάν παιδεία, κ.λπ.

Σκοπός λοιπόν του Κράτους, όταν παίρνει μέτρα αναδιανομής του εισοδήματος, είναι να επιτύχει κοινωνικά πιο αποδεκτή μοιρασιά της συνολικής παραγωγής και να εξαλείψει τις περιπτώσεις μεγάλης φτώχειας σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

3. Η εξασφάλιση οικονομικής σταθερότητας

Η καπιταλιστική οικονομία περνάει από εναλλασσόμενες φάσεις **οικονομικής ανόδου (άνθησης) και οικονομικής ύφεσης.**

Η περίοδος της οικονομικής ανόδου χαρακτηρίζεται, από αύξησή της παραγωγής και μείωση της ανεργίας. Αντίθετα η περίοδος της ύφεσης χαρακτηρίζεται από μείωση της παραγωγής και αύξηση της ανεργίας. (Ανεργία έχουμε όταν υπάρχουν άτομα που είναι ικανά να εργασθούν και θέλουν να εργασθούν, αλλά δεν βρίσκουν απασχόληση). Παράλληλα η οικονομία μπορεί να υποφέρει από περιόδους πληθωρισμού, δηλαδή από συνεχείς αυξήσεις των τιμών των αγαθών.

Σε περιπτώσεις οικονομικής ύφεσης, σε περιπτώσεις πληθωρι-

σμού όπως και σε άλλες περιπτώσεις που η οικονομία παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα, το Κράτος παρεμβαίνει παίρνοντας μέτρα με σκοπό την σταθεροποίηση της οικονομίας και φυσικά την βελτίωση της οικονομικής κατάστασης.

Θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο τι ακριβώς είναι οι οικονομικές υφέσεις και ποια μέτρα παίρνει το κράτος για την αντιμετώπισή τους. Εδώ χρειάζεται μόνο να τονισθεί ο ρυθμιστικός ρόλος του κράτους στις καπιταλιστικές οικονομίες.

4. Τα Δημόσια Αγαθά

Υπάρχουν αγαθά που συνήθως δεν παράγονται από ιδιωτικές επιχειρήσεις. Αυτό συμβαίνει με προϊόντα που η φύση τους είναι τέτοια ώστε να μπορούν να τα απολαύσουν ακόμα και άτομα που δε θέλουν ή δεν μπορούν να πληρώσουν. Μ' άλλα λόγια, διατίθενται έτσι ώστε και το άτομο που δεν πληρώνει να μπορεί να τα απολαύσει. Ένα τέτοιο προϊόν είναι η προστασία που παρέχει η εθνική άμυνα. Καμία επιχείρηση δεν θα αναλάμβανε να προσφέρει προστασία για ορισμένα μόνο άτομα γιατί τα υπόλοιπα άτομα είτε πληρώνουν είτε όχι θα έχουν την ίδια προστασία.

Επίσης υπάρχουν αγαθά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ταυτόχρονα απο πολλούς καταναλωτές με ή χωρίς πληρωμές.

Τέτοια αγαθά είναι οι εθνικές οδοί, τα δημοτικά πάρκα κ.λπ.

Τα αγαθά των παραπάνω περιπτώσεων ονομάζονται **δημόσια αγαθά** και την παραγωγή τους αναλαμβάνει το Κράτος.

5. Εξωτερικές Αντιοικονομίες.

Υποθέστε ότι κοντά στη περιοχή που κατοικείται υπάρχει ένα εργοστάσιο που όταν λειτουργεί δημιουργεί διάφορα προβλήματα στους κατοίκους π.χ. γεμίζει την περιοχή με καπνούς, δυσάρεστες οσμές, σκόνες κ.λπ. Αυτά αποτελούν κόστος για τους κατοίκους της περιοχής που προέρχεται απο τη λειτουργία του εργοστασίου. Όμως από την παραγωγή του εργοστασίου

ωφελείται η επιχείρηση που έχει το εργοστάσιο και εισπράττει τα κέρδη. Αν υπάρχει η σχετική τεχνολογία, οι δυσάρεστες οσμές, οι σκόνες κ.λπ. θα μπορούσαν να αποφευχθούν με την τοποθέτηση στο εργοστάσιο των κατάλληλων προστατευτικών μηχανημάτων. Τα μηχανήματα όμως αυτά στοιχίζουν και αυξάνουν το κόστος της παραγωγής. Γι αυτό η επιχείρηση προτιμά να μην τοποθετήσει τέτοια μηχανήματα, να αποφύγει το κόστος και να το μεταφέρει στους κατοίκους της περιοχής. Όταν συμβαίνει κάτι τέτοιο λέμε ότι η παραγωγή του εργοστασίου έχει εξωτερικές αντικοινομίες.

Τέτοια παραδείγματα υπάρχουν πολλά. Η μόλυνση των θαλασσών, η μόλυνση της ατμόσφαιρας από καυσαέρια και θορύβους το περίφημο «νέφος» της Αθήνας είναι παραδείγματα δημιουργίας εξωτερικών αντικοινομιών σε μεγάλο βαθμό.

Σε τέτοιες περιπτώσεις η παρέμβαση του κράτους γίνεται αναγκαία. Το κράτος μπορεί: (i) να απαγορεύσει τη συνέχιση της παραγωγικής διαδικασίας που προκαλεί μεγάλες εξωτερικές αντικοινομίες, (ii) να την μεταφέρει σε άλλο χώρο, (iii) να επιβάλει πρόστιμα ώστε να αναγκάσει την επιχείρηση να αναζητήσει τρόπους παραγωγής που δεν μολύνουν το περιβάλλον κ.λπ.

Γενικά, σκοπός του κράτους στις περιπτώσεις αυτές είναι να αποθαρρύνει και να μειώσει την παραγωγική διαδικασία που προκαλεί ρύπανση του περιβάλλοντος.

6. Τα μέσα δράσης του Κράτους

Το Κράτος έχει στη διάθεσή του διάφορα μέσα δράσης με τα οποία μπορεί να επιδιώξει την πραγματοποίηση των σκοπών του. Τα μέσα αυτά είναι πολλά και ποικίλα και είναι χρήσιμο να κατατάσσονται σε κατηγορίες για να διευκολύνεται η μελέτη τους. Σε επόμενο κεφάλαιο θα εξετάσουμε τα μέσα αυτά σε αρκετή έκταση. Τώρα είναι αρκετό να αναφέρουμε μερικά. Μέσα δράσης, λοιπόν του κράτους είναι τα ακόλουθα:

(i) Δημόσιες δαπάνες, δηλαδή δαπάνες στις οποίες προβαίνει το

κράτος για διάφορους λόγους, όπως π.χ. για την κατασκευή ενός έργου (δρόμου, φράγματος κ.λπ.), για την παιδεία, για επιδόματα ανεργίας.

(ii) Επιβολή φορολογίας, δηλαδή η είσπραξη από τό Κράτος διαφόρων ποσών με την μορφή φορολογίας που επιβάλλεται στα εισοδήματα των ατόμων και των επιχειρήσεων, καθώς επίσης και με άλλες μορφές φορολογίας.

(iii) Επιβολή διαφόρων αμέσων ελέγχων, δηλαδή οι ρυθμίσεις που άμεσα επιβάλλει το κράτος , όπως π.χ. οι ανώτατες τιμές για ορισμένα προϊόντα, οι τιμές που προσδιορίζει το κράτος για αρκετά αγροτικά προϊόντα, κ.λπ.

(iv) Μέτρα που επηρεάζουν τις οικονομικές συναλλαγές της χώρας με άλλες οικονομίες του εξωτερικού. Τέτοια μέτρα είναι η επιβολή δασμών σε προϊόντα, που εισάγονται από το εξωτερικό, ή απαγόρευση εισαγωγής ή η περιορισμένη εισαγωγή ορισμένων προϊόντων, ο προσδιορισμός της τιμής των ξένων νομισμάτων σε δραχμές, δηλ. ο προσδιορισμός της τιμής του συναλλάγματος, κ.λπ.

7. Σχόλια

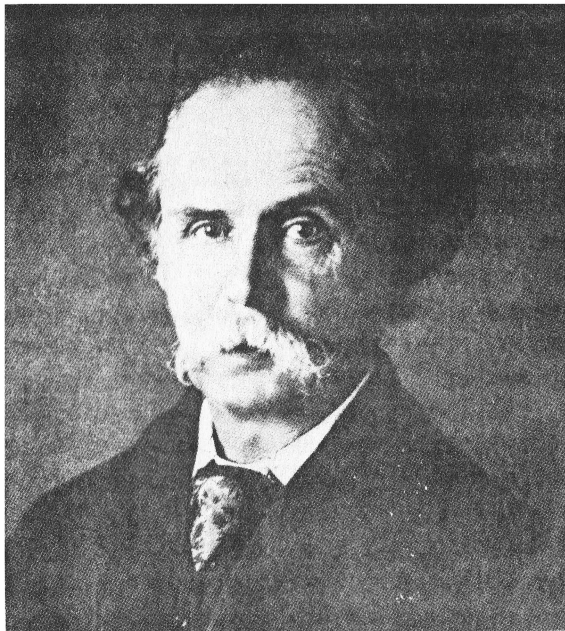
Τα παραπάνω καθώς και άλλα μέτρα οικονομικής πολιτικής θα γίνουν κατανοητά καθώς προχωράει η μελέτη του βιβλίου. Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να γίνουν δύο σχόλια. Πρώτο, το κράτος δεν είναι πανίσχυρο, δεν μπορεί δηλαδή να αναγκάσει το οικονομικό σύστημα να συμπεριφερθεί κατά τον επιθυμητό τρόπο. Π.χ. αν σε μια χώρα υπάρχει ανεργία, δεν είναι βέβαιο ότι η οικονομική πολιτική θα την εξαλείψει παρότι μπορεί να την μειώσει. Το οικονομικό σύστημα έχει την δική του δυναμική συμπεριφορά και μερικά μόνο επηρεάζεται από την οικονομική πολιτική. Αν οι κυβερνήσεις μπορούσαν να επηρεάσουν την οικονομική κατάσταση στο βαθμό που επιθυμούσαν, τότε οι κυβερνήσεις θα άλλαζαν σπάνια. Δεύτερο, στο βιβλίο αυτό για λόγους ευκολίας χρησιμοποιούμε τους όρους κράτος και κυβέρνηση σαν να σημαίνουν το ίδιο πράγμα. Πρέπει όμως να τονισθεί ότι κράτος και κυβέρνηση δεν ταυτίζονται εννοιολογικά.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Ποιο είναι το κυριότερο στοιχείο του θεσμικού πλαισίου και καπιταλιστικής οικονομίας;*
- 2. Αναφέρατε μερικούς λόγους για τους οποίους το κράτος παρεμβαίνει στην οικονομική ζωή.*
- 3. Τι είναι τα δημόσια αγαθά; Δώστε μερικά παραδείγματα.*
- 4. Τι είναι οι εξωτερικές αντιστοιχίες; Δώστε μερικά παραδείγματα.*
- 5. Γενικά ποια είναι τα μέτρα δράσης του κράτους;*

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΤΙΜΩΝ

Ο Alfred Marshall (1842-1924) άσκησε μεγάλη επί-
δραση στην ανάπτυξη και εξέλιξη της οικονομικής
σκέψης κυρίως στο πρόβλημα του προσδιορισμού
των τιμών. Κύριο έργο του είναι οι Αρχές της
Οικονομικής (*Principles of Economics*).

ΟΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΚΑΙ Η ΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

1. Εισαγωγή

Εξετάσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια τα βασικά οικονομικά ερωτήματα που αντιμετωπίζει κάθε κοινωνία και στα οποία, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, πρέπει να δίνει απάντηση. Παρουσιάσαμε επίσης, πολύ απλοποιημένα, το οικονομικό κύκλωμα μιας καπιταλιστικής οικονομίας, δηλαδή μιας οικονομίας που βασίζεται στο σύστημα της αγοράς και των τιμών για να λύνει τα βασικά οικονομικά της προβλήματα. Για την παρουσίαση αυτή υποθέσαμε σιωπηρά, χωρίς δηλαδή να το δηλώσουμε καθαρά, ότι για κάθε αγαθό υπάρχει μία τιμή. Δεν εξετάσαμε όμως πώς σχηματίζονται ή πώς προσδιορίζονται οι τιμές των αγαθών. Αν και η απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι φαινομενικά απλή, η κατανόησή της απαιτεί προσεκτικότερη ανάλυση. Με λίγα λόγια, **οι τιμές των αγαθών προσδιορίζονται στην αγορά από την αλληλεπίδραση των δυνάμεων της ζήτησης και της προσφοράς.** Για να καταλάβουμε επομένως πώς προσδιορίζεται η τιμή ενός αγαθού θα πρέπει πρώτα να εξηγήσουμε τις έννοιες της ζήτησης και της προσφοράς. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα μελετήσουμε τη ζήτηση των αγαθών.

2. Οι ανάγκες

Η ζήτηση των αγαθών είναι αποτέλεσμα της συμπεριφοράς των ανθρώπων στην προσπάθειά τους να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Οι ανθρώπινες ανάγκες είναι πολλές και διάφορες. Την Πολιτική Οικονομία ενδιαφέρουν αυτές οι ανάγκες που για την ικανοποίησή τους χρησιμοποιούνται οικονομικά αγαθά.

Τις ανάγκες αυτές μπορούμε να τις ονομάσουμε **οικονομικές ανάγκες**. Τέτοιες ανάγκες είναι η ανάγκη της τροφής, ενδυμασίας, στέγης, υγείας, ψυχαγωγίας, μόρφωσης, κ.λπ.

Οι άνθρωποι βέβαια έχουν και άλλες ανάγκες που για την ικανοποίησή τους δεν είναι απαραίτητη η χρησιμοποίηση οικονομικών αγαθών. Τέτοιες ανάγκες είναι οι ψυχικές, όπως η ανάγκη για αγάπη, η ανάγκη για απόκτηση δόξας ή φήμης κ.λπ. Οι ανάγκες αυτές και ο τρόπος ικανοποίησής τους δεν ενδιαφέρουν άμεσα την Οικονομική Επιστήμη. Αποτελούν όμως αντικείμενο ανάλυσης άλλων κοινωνικών επιστημών, όπως η Ψυχολογία και η Κοινωνιολογία. Σ' αυτό το βιβλίο ο όρος ανάγκη θα αναφέρεται πάντοτε στις οικονομικές ανάγκες, εκτός αν, δηλώνεται διαφορετικά.

Ιδιότητες των αναγκών. Οι οικονομικές ανάγκες χαρακτηρίζονται από δύο βασικές ιδιότητες:

α) την ιδιότητα της εξέλιξης και του πολλαπλασιασμού και β) την ιδιότητα του προσωρινού κορεσμού.

α) **Εξέλιξη και πολλαπλασιασμός.** Πολλαπλασιασμός η αύξηση των αναγκών σημαίνει δημιουργία νέων αναγκών, όπως π.χ. η ανάγκη για συσκευή τηλεόρασης. Η επιθυμία απόκτησης συσκευής τηλεόρασης δεν υπήρχε για τον Έλληνα καταναλωτή πριν από το 1965, ενώ τώρα η τηλεόραση έχει πάψει να θεωρείται πολυτέλεια. Η εξέλιξη των αναγκών αναφέρεται στη διαφοροποίηση των αγαθών που χρησιμοποιούνται για την ικανοποίησή τους. Για παράδειγμα, τα στυλό διαρκείας ικανοποιούν την ίδια ανάγκη που ικανοποιούσαν πριν μερικά χρόνια τα στυλό υγρής μελάνης και πιο παλιά μόνο οι κονδυλοφόροι και το υγρό μελάνι.

Οι βασικοί λόγοι που προσδιορίζουν την αύξηση και εξέλιξη των αναγκών είναι οι εξής:

1. **Η μίμηση.** Είναι φανερό πως η έμφυτη τάση των ανθρώπων να μιμούνται τους άλλους συντελεί στη δημιουργία νέων αναγκών. Για παράδειγμα, η κατανάλωση των παντελονιών «μπλου-τζινς» ή χριστουγεννιάτικων δέντρων στη χώρα μας είναι αποτέλεσμα μίμησης που δημιούργησε τις αντίστοιχες ανάγκες.

2. **Η συνήθεια.** Η τάση των ανθρώπων να ζητούν την επανάλη-

ψη μιας απόλαυσης από τη χρησιμοποίηση ενός αγαθού, οδηγεί τελικά στην ανάγκη γι' αυτό το αγαθό. Οι άνθρωποι συνηθίζουν εύκολα σε νέα προϊόντα όταν τα χρησιμοποιήσουν αρκετές φορές. Ακούμε συχνά την έκφραση «το συνηθίσα και μου έγινε ανάγκη».

3. Η διαφήμιση. Με την τεράστια ανάπτυξη των μέσων μαζικής επικοινωνίας, όπως εφημερίδες, ραδιόφωνο και κυρίως τηλεόραση, ο ρόλος της διαφήμισης στη δημιουργία νέων αναγκών είναι πολύ σημαντικός. Η διαφήμιση επιδρά ψυχολογικά στο κοινό και δημιουργεί την επιθυμία απόκτησης αγαθών, δηλαδή τη δημιουργία αναγκών, που διαφορετικά δεν θα υπήρχαν.

β) Κορεσμός. Οι ανάγκες σαν σύνολο είναι απεριόριστες ή ακόρεστες αλλά κάθε μια ανάγκη ξεχωριστά υπόκειται σε προσωρινό κορεσμό. Αυτό σημαίνει ότι για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, καθώς αυξάνεται η ποσότητα του συγκεκριμένου αγαθού, η ένταση της ανάγκης μειώνεται μέχρι που επέρχεται πλήρης ικανοποίηση ή κορεσμός. Ο κορεσμός όμως είναι προσωρινός. Βέβαια, η ταχύτητα με την οποία επέρχεται ο κορεσμός, είναι θέμα υποκειμενικό, δηλαδή διαφέρει από άτομο σε άτομο. Για παράδειγμα η ανάγκη για κρέας ή αυτοκίνητα ικανοποιείται με ποσότητες που δεν είναι ίδιες για όλα τα άτομα.

3. Η συμπεριφορά του καταναλωτή

Όπως αναφέραμε και προηγούμενα τα αγαθά είναι τα μέσα με τα οποία οι καταναλωτές ικανοποιούν τις διάφορες ανάγκες τους. Αυτό σημαίνει ότι η ζήτηση των αγαθών σχετίζεται ή είναι αποτέλεσμα της συμπεριφοράς των καταναλωτών στην προσπάθειά τους να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Ας εξετάσουμε πώς συμπεριφέρεται ένας καταναλωτής.

Ο καταναλωτής ικανοποιεί τις ανάγκες του με την κατανάλωση των αγαθών. Η κατανάλωση ενός αγαθού συνεπάγεται μιαν απόλαυση ή έχει κάποια **χρησιμότητα**. Είναι λογικό να περιμένουμε ο καταναλωτής να επιδιώκει ν' αποκτή τη μεγαλύτερη

δυνατή χρησιμότητα από την κατανάλωση των αγαθών και υπηρεσιών. Επομένως, μπορούμε να πούμε ότι βασικό χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς του καταλωτή είναι η απόκτηση της μεγαλύτερης δυνατής χρησιμότητας ή η **μεγιστοποίηση** της χρησιμότητάς του.

Για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο ο καταναλωτής έχει ορισμένες επιθυμίες (ανάγκες) που θέλει να ικανοποιήσει. Έχει όμως και ένα ορισμένο **χρηματικό εισόδημα**, δηλαδή ένα συγκεκριμένο αριθμό χρηματικών μονάδων που μπορεί να διαθέσει για την αγορά των αγαθών που ικανοποιούν τις ανάγκες του. Επιπλέον, οι τιμές των αγαθών στην αγορά είναι δοσμένες για τον καταναλωτή. Με τον όρο **τιμή ενός αγαθού εννοούμε τον αριθμό των χρηματικών μονάδων που απαιτούνται για την απόκτηση μιας μονάδας από το συγκεκριμένο αγαθό**.

Το ερώτημα που γεννιέται τώρα είναι το εξής: Πώς θα αποφασίσει ο καταναλωτής τι ανάγκες θα ικανοποιήσει και επομένως ποια αγαθά και σε τι ποσότητες θα αγοράσει; Σύμφωνα με τα παραπάνω η απάντηση είναι απλή: ο καταναλωτής θα επιλέξει αυτά τα αγαθά και σε αυτές τις ποσότητες που του επιτρέπει το εισόδημά του, έτσι ώστε από την κατανάλωσή τους να μεγιστοποιείται η χρησιμότητά του. Μια τέτοια συμπεριφορά ονομάζεται **ορθολογική** συμπεριφορά και ο καταναλωτής **ορθολογικός** καταναλωτής.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι έχουμε έναν ορθολογικό καταναλωτή ο οποίος για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο έχει έτσι κατανείμει το εισόδημά του, αγοράζοντας αυτά τα αγαθά και σε αυτές τις ποσότητες, ώστε να μεγιστοποιείται η χρησιμότητά του. Σ' αυτή την περίπτωση λέμε ότι ο καταναλωτής βρίσκεται σε **ισορροπία**. Αυτό σημαίνει ότι αν τίποτε δεν μεταβληθεί, όπως π.χ. οι προτιμήσεις του, οι τιμές των αγαθών ή το εισόδημά του, ο καταναλωτής δεν θα έχει κανένα λόγο να μεταβάλει τη συμπεριφορά του. Δηλαδή θα εξακολουθεί να καταναλώνει τις ίδιες ποσότητες από τα ίδια αγαθά.

4. Ο Νόμος της Ζήτησης

Ας δούμε τώρα τί θα συμβεί αν υποθέσουμε ότι μεταβάλλεται **μόνο** η τιμή **ενός** μόνο αγαθού. Έστω ότι αυξάνεται η τιμή του αγαθού Χ. Ποιά θα είναι η αντίδραση του καταναλωτή; Είναι φανερό ή τουλάχιστο λογικό ότι ο καταναλωτής δεν θα αγοράσει περισσότερες μονάδες από το αγαθό Χ που έγινε τώρα ακριβότερο. Το πιθανότερο είναι να αγοράζει λιγότερες μονάδες. Κι αυτό για δύο βασικούς λόγους: Πρώτο, εφόσον αυξήθηκε η τιμή του αγαθού, το εισόδημα δεν επαρκεί για να συνεχίζει ο καταναλωτής να αγοράζει τις ίδιες ποσότητες όπως και προηγούμενα. Δεύτερο, υπάρχουν συνήθως άλλα παρόμοια αγαθά που μπορούν να ικανοποιήσουν την ίδια ανάγκη. Αυτό σημαίνει ότι ο καταναλωτής μπορεί να αντικαταστήσει το αγαθό Χ με κάποιο **υποκατάστατό** του. Για παράδειγμα, αν η τιμή του βωδινού κρέατος αυξηθεί, οι καταναλωτές μπορεί να στραφούν στην κατανάλωση χοιρινού ή πουλερικών και να μειώσουν την κατανάλωση βωδινού. Το συμπέρασμα είναι ότι όταν αυξάνεται η τιμή ενός αγαθού η ζητούμενη ποσότητα από τους καταναλωτές **μειώνεται**.

Τα αποτελέσματα είναι ακριβώς τα αντίθετα αν υποθέσουμε ότι η τιμή του αγαθού **μειώνεται**. Η ζητούμενη ποσότητα θα αυξηθεί γιατί ο καταναλωτής θα υποκαταστήσει άλλα αγαθά με το αγαθό Χ που είναι τώρα σχετικά φθηνότερο. Επιπλέον, με το ίδιο εισόδημα μπορεί τώρα να αγοράσει μεγαλύτερη ποσότητα από το Χ. Το συμπέρασμα είναι ότι όταν μειώνεται η τιμή ενός αγαθού η ζητούμενη ποσότητα **αυξάνεται**.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ανάμεσα στην τιμή και στη ζητούμενη ποσότητα ενός αγαθού υπάρχει μία αντίστροφη σχέση. **Αυτή η αντίστροφη σχέση ισχύει γενικά για όλα τα αγαθά γι' αυτό και είναι γνωστή ως νόμος της ζήτησης.**

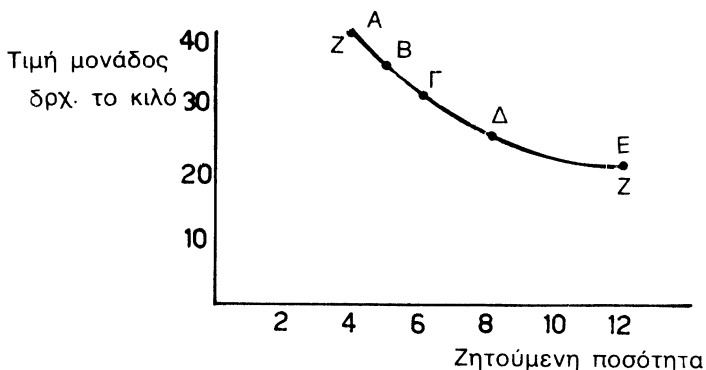
5. Η Καμπύλη Ζήτησης

Από την προηγούμενη συζήτηση συνάγεται ότι για κάθε καταναλωτή ενός συγκεκριμένου αγαθού θα μπορούσαμε να φτιάξουμε ένα πίνακα που να δείχνει τις διάφορες ποσότητες που ο καταναλωτής είναι διατεθειμένος να αγοράσει για διάφορες τιμές του αγαθού. Ένας τέτοιος υποθετικός πίνακας ζήτησης είναι ο Πίνακας (4.1), που αναφέρεται στη ζήτηση πορτοκαλιών κατά εβδομάδα για ένα συγκεκριμένο καταναλωτή. Στην πρώτη στήλη του πίνακα αναγράφονται ορισμένες τιμές κατά κιλό και στη δεύτερη οι αντίστοιχες ποσότητες (κιλά) που ο (υποθετικός) καταναλωτής είναι διατεθειμένος να αγοράσει.

Πίνακας 4.1: Ζήτηση πορτοκαλιών

Τιμή μονάδος (Δρχ. το κιλό)		Ζητούμενη ποσότητα (κιλά) κατά εβδομάδα
A	40	4
B	35	5
Γ	30	6
Δ	25	8
E	20	12

Από τον πίνακα είναι σαφές η λειτουργία του νόμου της ζήτησης. Στην τιμή 20 δρχ. το κιλό η ζητούμενη ποσότητα είναι 12 κιλά την εβδομάδα, στην τιμή 25 η ζητούμενη ποσότητα είναι 8 κιλά κ.ο.κ. Η αντίστροφη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην τιμή και στη ζητούμενη ποσότητα φαίνεται καλύτερα αν απεικονίσουμε τα στοιχεία του Πίνακα (1) όπως στο Διάγραμμα (4.1). Στον κάθετο άξονα μετράμε την τιμή και στον οριζόντιο τη ζητούμενη ποσότητα. Τα σημεία Α,Β,Γ,Δ,Ε παριστάνουν τους αντίστοιχους συνδυασμούς τιμών - ποσοτήτων του Πίνακα (4.1). Αν ενώσουμε τα σημεία αυτά με μια συνεχή γραμμή παίρνουμε την καμπύλη ζή

Διάγραμμα 4.1. Η καμπύλη ζήτησης του καταναλωτή.

η οποία είναι η **καμπύλη ζήτησης** πορτοκαλιών κατά εβδομάδα του συγκεκριμένου καταναλωτή. Δηλαδή, η καμπύλη ζήτησης ενός αγαθού δείχνει τη ζητούμενη ποσότητα που ο καταναλωτής είναι διατεθειμένος να αγοράσει σε κάθε τιμή. Από το διάγραμμα βλέπουμε ότι η καμπύλη ζήτησης κατέρχεται από πάνω αριστερά προς τα κάτω δεξιά, έχει δηλαδή κλίση αρνητική, σαν συνέπεια του νόμου της ζήτησης, δηλαδή της αντίστροφης σχέσης ανάμεσα στην τιμή και στη ζητούμενη ποσότητα.

6. Η Καμπύλη Ζήτησης στην Αγορά

Η ζήτηση ενός αγαθού στην αγορά δεν προέρχεται από ένα μόνο άτομο αλλά από όλους τους καταναλωτές αυτού του αγαθού. Αυτό σημαίνει ότι η ζήτηση στην αγορά ενός αγαθού θα είναι το άθροισμα των ατομικών ζητήσεων όλων των καταναλωτών. Επομένως, ανάλογα με την **ατομική** καμπύλη ζήτησης,

δηλαδή την καμπύλη ζήτησης ενός μόνο καταναλωτή, έχουμε την αγοραία ή **συνολική** καμπύλη ζήτησης του αγαθού. Η **αγοραία καμπύλη ζήτησης είναι το άθροισμα των ατομικών καμπυλών ζήτησης** και δείχνει σε κάθε τιμή τη συνολικά ζητούμενη ποσότητα, δηλαδή την ποσότητα που όλοι οι καταναλωτές μαζί είναι διατεθειμένοι να αγοράσουν.

Η αγοραία η συνολική καμπύλη ζήτησης προκύπτει κατά τον ίδιο τρόπο που προκύπτουν και οι ατομικές καμπύλες ζήτησης.

7. Οι άλλοι παράγοντες που προσδιορίζουν τη Ζήτηση

Η Καμπύλη ζήτησης ενός αγαθού αναφέρεται στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην τιμή και στη ζητούμενη ποσότητα του αγαθού. Η ζητούμενη ποσότητα όμως δεν εξαρτάται μόνο από την τιμή του αγαθού. Υπάρχουν και άλλοι παράγοντες, εκτός από την τιμή, που επηρεάζουν τη ζητούμενη ποσότητα ενός αγαθού, όπως, π.χ. οι προτιμήσεις ή το εισόδημα των καταναλωτών.

Όταν μελετάμε την επίδραση της τιμής στη ζητούμενη ποσότητα θεωρούμε ότι όλοι οι άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν τη ζήτηση παραμένουν αμετάβλητοι. Αυτό στην Πολιτική Οικονομία διατυπώνεται συνήθως με τη Λατινική έκφραση *ceteris paribus*, που σημαίνει «τα άλλα ίσα», δηλαδή σταθερά. Επομένως, η καμπύλη ζήτησης ενός αγαθού αναφέρεται στη σχέση ανάμεσα στη ζητούμενη ποσότητα του αγαθού και στην τιμή του, όταν οι υπόλοιποι παράγοντες δεν μεταβάλλονται.

Τι θα συμβεί τώρα αν ένας ή περισσότεροι από τους προσδιοριστικούς παράγοντες της ζήτησης μεταβληθούν; Η απάντηση είναι ότι θα αλλάξει η θέση της καμπύλης ζήτησης. Αν σε **κάθε** τιμή η ζητούμενη ποσότητα είναι τώρα μεγαλύτερη, τότε λέμε ότι η **ζήτηση έχει αυξηθεί**. Αν αντίθετα, σε **κάθε** τιμή η ζητούμενη ποσότητα είναι τώρα μικρότερη, τότε η **ζήτηση έχει μειωθεί**. Τα προηγούμενα γίνονται σαφέστερα με τη βοήθεια του υποθετικού παραδείγματος του Πίνακα (4.2). Η δεύτερη στήλη αναφέρεται στην αρχική ζητούμενη ποσότητα, η τρίτη στη ζητούμενη

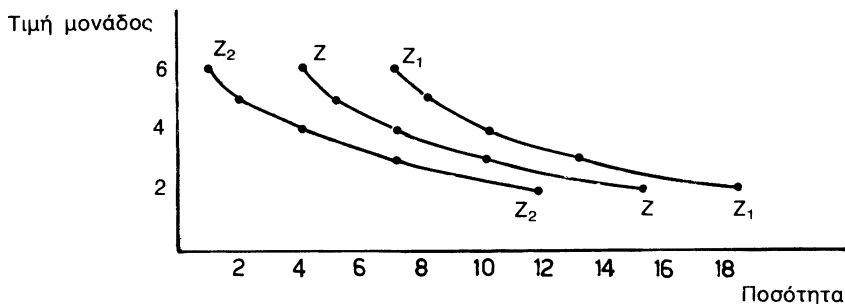
ποσότητα όταν η ζήτηση έχει αυξηθεί και η τέταρτη στη ζητούμενη ποσότητα όταν η ζήτηση έχει μειωθεί.

Πίνακας 4.2. Μεταβολές στη ζήτηση

Τιμή Μονάδος	Ζητούμενη ποσότητα (Αρχική)	Ζητούμενη ποσότητα (Αύξηση)	Ζητούμενη ποσότητα (Μείωση)
6	4	7	1
5	5	8	2
4	7	10	4
3	10	13	7
2	15	18	12

Γραφικά, μεταβολές στην καμπύλη ζήτησης σημαίνει ότι η καμπύλη έχει μετατοπιστεί. Στο Διάγραμμα (4.2) η καμπύλη z_2 παριστάνει την αρχική καμπύλη ζήτησης του Πίνακα 3 ενώ η καμπύλη z_1 τη νέα καμπύλη στην περίπτωση που η ζήτηση αυξάνεται (στήλη 3). Η καμπύλη z_2 παριστάνει τη νέα καμπύλη ζήτησης όταν η ζήτηση μειώνεται (στήλη 4).

Βλέπουμε λοιπόν ότι, γραφικά, αύξηση της ζήτησης σημαίνει

Διάγραμμα 4.2. Μεταβολές στην καμπύλη ζήτησης.

μετατόπιση της καμπύλης προς τα δεξιά. Αντίθετα, μείωση της ζήτησης σημαίνει μετατόπιση της καμπύλης προς τα αριστερά. Γενικά μεταβολή της ζήτησης σημαίνει μετατόπιση της καμπύλης ζήτησης.

Ας εξετάσουμε τώρα πως επιδρούν στη ζήτηση μεταβολές στους βασικότερους από τους προσδιοριστικούς της παράγοντες.

α. Προτιμήσεις των καταναλωτών. Αν η μεταβολή στις προτιμήσεις των καταναλωτών για το συγκεκριμένο αγαθό είναι ευνοϊκή η ζήτηση του θα αυξηθεί. Αντίθετα, αν η μεταβολή δεν είναι ευνοϊκή, η ζήτηση θα μειωθεί. Για παράδειγμα, η ζήτηση του παγωτού ή της μπύρας αυξάνει τους καλοκαιρινούς μήνες και μειώνεται το χειμώνα.

β. Εισόδημα των καταναλωτών. Το εισόδημα αποτελεί βασικό προσδιοριστικό παράγοντα της ζήτησης. Οι μεταβολές όμως στο επίπεδο του εισοδήματος δεν έχουν την ίδια επίδραση σε όλα τα αγαθά. Για τα περισσότερα αγαθά, μια αύξηση στο εισόδημα θα οδηγήσει σε αύξηση της ζήτησής τους. Για άλλα όμως, αγαθά μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της ζήτησης. Τέτοια αγαθά είναι π.χ. το ψωμί διατίμησης, τα όσπρια, η μαργαρίνη, ο κιμάς και γενικά είδη βασικής διατροφής που αγοράζονται από οικογένειες με χαμηλό εισόδημα. Δηλαδή, είναι «τα αγαθά του φτωχού».

γ. Τιμές των άλλων αγαθών που σχετίζονται με το συγκεκριμένο αγαθό. Τα αγαθά που σχετίζονται με το υπόψη αγαθό θα είναι ή **υποκατάστατα** ή **συμπληρωματικά**. Δυο (ή περισσότερα) αγαθά είναι υποκατάστατα όταν το ένα μπορεί να υποκαταστήσει το άλλο (ή άλλα), όπως το βούτυρο με τη μαργαρίνη, το βωδινό κρέας με το χοιρινό, η μπύρα με το κρασί ή το τσάι με τον καφέ. Δυο (ή περισσότερα) αγαθά είναι συμπληρωματικά όταν η κατανάλωση του ενός συνεπάγεται την κατανάλωση και του άλλου (ή άλλων) όπως καφές και ζάχαρη, φωτογραφικές μηχανές και φιλμ ή μαγνητόφωνα και κασσέτες ή ταινίες. **Η ζήτηση ενός αγαθού μεταβάλλεται προς την ίδια κατεύθυνση με τη μεταβολή της τιμής ενός υποκατάστατου.** Έτσι, μία αύξηση της τιμής του βωδινού κρέατος θα αυξήσει τη ζήτηση χοιρινού καθώς οι

καταναλωτές θα υποκαθιστούν το σχετικά ακριβότερο βωδινό με το σχετικά φθηνότερο χοιρινό κρέας. Αντίθετα, **η ζήτηση ενός αγαθού μεταβάλλεται προς την αντίθετη κατεύθυνση με τη μεταβολή της τιμής ενός συμπληρωματικού αγαθού.** Έτσι, μια αύξηση στην τιμή του καφέ, που *ceteris paribus* σημαίνει μείωση της ζητούμενης ποσότητάς του, θα οδηγήσει σε μείωση της ζήτησης ζάχαρης, εφόσον η ζάχαρη είναι συμπλήρωμα του καφέ.

δ. Προσδοκίες σχετικά με τη μελλοντική εξέλιξη των τιμών και εισοδημάτων. Οι προσδοκίες των ανθρώπων σχετικά με το πώς θα διαμορφωθούν οι τιμές ή το εισόδημά τους στο μέλλον επιδρούν στην απόφασή τους πόσο θα καταναλώσουν τώρα. Αν οι καταναλωτές αναμένουν αύξηση στην τιμή ενός αγαθού μπορεί ν' αυξήσουν τις τρέχουσες αγορές τους ώστε να «κερδίσουν» από τη χαμηλότερη τιμή που επικρατεί τώρα. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και στην περίπτωση που αναμένουν αύξηση στο εισόδημά τους. Δηλαδή μπορεί να αυξήσουν την κατανάλωση «εν όψει» της αύξησης του εισοδήματος.

ε. Ο αριθμός των καταναλωτών. Οι προηγούμενοι τέσσερις προσδιοριστικοί παράγοντες της ζήτησης αφορούν τόσο την ατομική καμπύλη ζήτησης όσο και την αγοραία. Είναι φανερό ότι ο αριθμός των καταναλωτών αναφέρεται μόνο την αγοραία ζήτηση. Έτσι, μια αύξηση στον αριθμό των ατόμων που ζητούν το αγαθό θα μετατοπίσει την καμπύλη ζήτησης προς τα δεξιά και αντίστροφα.

8. Ελαστικότητα της Ζήτησης

Από την προηγούμενη ανάλυση πρέπει να είναι σαφής η διαφορά ανάμεσα σε μια μεταβολή στη ζήτηση και σε μια μεταβολή στη ζητούμενη ποσότητα. Στην πρώτη περίπτωση **μετατοπίζεται η καμπύλη ζήτησης** επειδή, όπως είδαμε παραπάνω, ένας ή περισσότεροι από τους προσδιοριστικούς παράγοντες μεταβλήθηκε. Στη δεύτερη, μεταβλήθηκε η ζητούμενη ποσότητα **επειδή μεταβλήθηκε η τιμή του αγαθού, *ceteris paribus*.** Δηλαδή, σ' αυτή την περίπτωση η μεταβολή είναι πάνω στην ίδια

καμπύλη ζήτησης από ένα συγκεκριμένο σημείο σε ένα άλλο, όπως στο Διάγραμμα (4.1) από το σημείο Α στο σημείο Β ή αντίστροφα.

Το ερώτημα που γεννιέται τώρα είναι το εξής: Ποιο θα είναι το μέγεθος της μεταβολής της ποσότητας σε μια μεταβολή της τιμής; Η απάντηση είναι εύκολη αν γνωρίζουμε την **ελαστικότητα της ζήτησης ως προς την τιμή**.

(i) **Ορισμός.** Η ελαστικότητα της ζήτησης ως προς την τιμή είναι ένα μέτρο του βαθμού ανταπόκρισης ή αντίδρασης των καταναλωτών στις μεταβολές της τιμής και ορίζεται ως **ο λόγος της ποσοστιαίας μεταβολής της ζητούμενης ποσότητας προς την ποσοστιαία μεταβολή της τιμής**.

Δηλαδή:

$$\text{Ελαστικότητα της ζήτησης ως προς την τιμή} = \frac{\text{Ποσοστιαία μεταβολή της ποσότητας}}{\text{Ποσοστιαία μεταβολή της τιμής}}$$

Για παράδειγμα, έστω ότι η τιμή ενός αγαθού μειώθηκε κατά 10% και σαν αποτέλεσμα η ζητούμενη ποσότητα αυξήθηκε κατά 20%. Σ' αυτή την περίπτωση η ελαστικότητα είναι:

$$\frac{20\%}{10\%}=2$$

Τι σημαίνει ότι η ελαστικότητα είναι 2; Σημαίνει ότι η ποσοστιαία μεταβολή στη ζητούμενη ποσότητα θα είναι διπλάσια, και φυσικά προς την αντίθετη κατεύθυνση, της ποσοστιαίας μεταβολής της τιμής.

(ii) **Υπολογισμός της ελαστικότητας.** Αν παραστήσουμε με ε_z την ελαστικότητα της ζήτησης, με ΔT τη μεταβολή στην τιμή και με ΔQ τη μεταβολή στην ποσότητα, τότε σύμφωνα με τον ορισμό της ελαστικότητας:

$$\varepsilon_z = \frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta T}{T} = \frac{\Delta Q}{\Delta T} \cdot \frac{T}{Q}$$

Δηλαδή, η ελαστικότητα είναι το γινόμενο δύο λόγων: του λόγου

της μεταβολής της ποσότητας προς την τιμή ($\frac{\Delta Q}{\Delta T}$) και του λόγου της τιμής προς την ποσότητα (T/Q). Επομένως, για να υπολογίσουμε την ελαστικότητα πρέπει να ξέρουμε αυτούς τους δύο λόγους.

Ας χρησιμοποιήσουμε τώρα τα υποθετικά δεδομένα του Πίνακα (4.3). Όταν η τιμή μειώνεται από 10 δρχ. σε 8 η αντίστοιχη ποσότητα αυξάνεται από 20 σε 40 κιλά. Η μεταβολή στην τιμή είναι $\Delta T = 8 - 10 = -2$ και η μεταβολή στην ποσότητα $\Delta Q = 40 -$

Πίνακας 4.3. Υποθετική ζήτηση ενός αγαθού

	Τιμή	Ζητούμενη ποσότητα
A	10	20
B	8	40
Γ	6	70
Δ	4	90
E	2	100

20 = 20. Αν σαν λόγο της τιμής προς την ποσότητα πάρουμε το λόγο της αρχικής τιμής (10) προς την αρχική ποσότητα (20) τότε η ελαστικότητα της ζήτησης είναι:

$$\varepsilon_z = \frac{20}{-2} \cdot \frac{10}{20} = -5$$

Όταν η τιμή μειώνεται από 4 σε 2 δρχ., δηλαδή όταν από το συνδυασμό Δ πηγαίνουμε στο συνδυασμό E, η ελαστικότητα γίνεται:

$$\varepsilon_z = \frac{90-100}{2-4} \cdot \frac{4}{100} = -0,22$$

Βλέπουμε λοιπόν ότι η ελαστικότητα είναι διαφορετική στο σημείο Δ από την ελαστικότητα στο σημείο A. Γενικά, η

ελαστικότητα δεν παραμένει σταθερή σε όλο το μήκος της καμπύλης ζήτησης αλλά μεταβάλλεται.

Ανάλογα με την απόλυτη αριθμητική τιμή που παίρνει η ελαστικότητα, η ζήτηση ενός αγαθού μπορεί να είναι **ελαστική** ή **ανελαστική**. Ελαστική είναι η ζήτηση ενός αγαθού όταν η ελαστικότητα (απόλυτη τιμή) είναι μεγαλύτερη από τη μονάδα. Αυτό σημαίνει ότι η ποσοστιαία μεταβολή στην ποσότητα είναι μεγαλύτερη από την ποσοστιαία μεταβολή στην τιμή, όπως στο προηγούμενο παράδειγμα, όταν από το συνδυασμό Α πηγαίνουμε στο συνδυασμό Β. Ανελαστική είναι η ζήτηση ενός αγαθού, όταν η ελαστικότητα (απόλυτη τιμή) είναι μικρότερη από τη μονάδα. Αυτό σημαίνει ότι η ποσοστιαία μεταβολή στην ποσότητα είναι μικρότερη από την ποσοστιαία μεταβολή στην τιμή, όπως στο προηγούμενο παράδειγμα, όταν από το συνδυασμό Δ πηγαίνουμε στον συνδυασμό Ε.

Το πόσο ελαστική ή ανελαστική είναι η ζήτηση ενός αγαθού εξαρτάται από διάφορους παράγοντες τους οποίους όμως δεν θ' αναλύσουμε εδώ.

(iii) **Ελαστικότητα ζήτησης και συνολική δαπάνη.** Η ελαστικότητα της ζήτησης ως προς την τιμή συνδέεται στενά με τη συνολική δαπάνη των καταναλωτών για το συγκεκριμένο αγαθό. Η συνολική δαπάνη είναι ίση με το γινόμενο της τιμής επί την ποσότητα, δηλαδή $T \times Q$. Τι συμβαίνει στη συνολική δαπάνη όταν μεταβάλλεται η τιμή; Θα παραμείνει αμετάβλητη, θα μειωθεί ή θα αυξηθεί; Η απάντηση είναι ότι εξαρτάται από την ελαστικότητα της ζήτησης. Όταν μεταβάλλεται η τιμή υπάρχουν δύο αντίθετες επιδράσεις πάνω στη συνολική δαπάνη: η μία προέρχεται από τη μεταβολή της τιμής και η άλλη από την αντίθετη μεταβολή της ποσότητας. Ας εξετάσουμε την περίπτωση που η τιμή μειώνεται. Η μείωση της τιμής θα τείνει να μειώσει τη συνολική δαπάνη ενώ η αύξηση της ποσότητας θα τείνει να την αυξήσει. Το τελικό αποτέλεσμα εξαρτάται από την ποσοστιαία μεταβολή της τιμής, δηλαδή από την ελαστικότητα της ζήτησης. Αν η ζήτηση είναι ελαστική η συνολική δαπάνη θα αυξηθεί και αν η ζήτηση είναι ανελαστική η συνολική δαπάνη θα μειωθεί. Ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα θα συμβούν όταν

αυξηθεί η τιμή. Δηλαδή, η συνολική δαπάνη θα αυξηθεί αν η ζήτηση είναι ανελαστική και θα μειωθεί αν η ζήτηση είναι ελαστική. Και στις δύο περιπτώσεις η συνολική δαπάνη θα παραμείνει αμετάβλητη αν η ελαστικότητα της ζήτησης είναι ίση με τη μονάδα.

Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται στον παρακάτω πίνακα (4.4) που αναφέρεται στα στοιχεία ζήτησης του Πίνακα (4.3). Από τον πίνακα βλέπουμε ότι καθώς μειώνεται η τιμή από 10 δρχ. προς 8 και 6 η συνολική δαπάνη αυξάνεται. Αλλά γι' αυτές τις τιμές η ζήτηση είναι πραγματικά ελαστική. Παραπέρα μείωση της τιμής συνεπάγεται ανελαστική ζήτηση και η συνολική δαπάνη μειώνεται. Από τον πίνακα μπορούμε να δούμε επίσης και τα αντίθετα ακριβώς αποτελέσματα καθώς η τιμή αυξάνεται από 2 δρχ. προς 10 δρχ. Έτσι, μέχρι την τιμή 6 που η ζήτηση είναι ανελαστική η συνολική δαπάνη αυξάνεται. Παραπέρα αύξηση της τιμής συνεπάγεται ελαστική ζήτηση και η συνολική δαπάνη μειώνεται.

Πίνακας (4.4). Ελαστικότητα και συνολική δαπάνη

	Τιμή	Ζητούμενη Ποσότητα	Συνολική Δαπάνη	Ελαστικότητα	Ζήτηση
A	10	20	200		
B	8	40	320	-5	Ελαστική
Γ	6	70	420	-3	Ελαστική
Δ	4	90	360	-0,857	Ανελαστική
E	2	100	200	-0,222	Ανελαστική

(iv) **Σχόλιο.** Εξετάσαμε την ελαστικότητα της ζήτησης ως προς την τιμή. Μπορούμε όμως να εξετάσουμε την ελαστικότητα της ζήτησης ως προς οποιοδήποτε άλλο παράγοντα που προσδιορίζει τη ζήτηση ενός αγαθού. Συνήθως μας ενδιαφέρει η ελαστικότητα της ζήτησης ως προς το εισόδημα ή εισοδηματική ελαστικότητα.

Η ελαστικότητα της ζήτησης ως προς το εισόδημα ορίζεται ως

ο λόγος της ποσοστιαίας μεταβολής της ζητούμενης ποσότητας προς τη ποσοστιαία μεταβολή του εισοδήματος. Αν παραστήσουμε με Y το εισόδημα και ϵ_y την ελαστικότητα τότε:

$$\epsilon_y = \frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta Q}{\Delta Y} \cdot \frac{Y}{Q}$$

Η εισοδηματική ελαστικότητα είναι θετική.

9. Ανακεφαλαίωση

Η ζήτηση των αγαθών είναι αποτέλεσμα της συμπεριφοράς του καταναλωτή στην προσπάθειά του να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. Την Οικονομική Επιστήμη ενδιαφέρουν οι ανθρώπινες ανάγκες που για την ικανοποίησή τους χρησιμοποιούνται οικονομικά αγαθά. Το γενικότερο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον προσδιορίζει τις περισσότερες ανάγκες οι οποίες εξελίσσονται και πολλαπλασιάζονται. Η μίμηση, η συνήθεια και η διαφήμιση είναι οι σπουδαιότεροι λόγοι που προκαλούν την δημιουργία νέων αναγκών.

Η ατομική καμπύλη ζήτησης ενός αγαθού δείχνει τη ζητούμενη ποσότητα του αγαθού που ο καταναλωτής είναι διατεθειμένος να αγοράσει σε κάθε χρονική περίοδο. Η αγοραία καμπύλη ζήτησης είναι το άθροισμα των ατομικών καμπυλών ζήτησης για όλους τους καταναλωτές στην αγορά. Ανάμεσα στην τιμή του αγαθού και στη ζητούμενη ποσότητα μειώνεται και αντίστροφα. Η αντίστροφη αυτή σχέση είναι ο **νόμος της ζήτησης**. Γραφικά, η καμπύλη της ζήτησης είναι κατερχόμενη από πάνω αριστερά προς τα κάτω δεξιά, δηλαδή έχει αρνητική κλίση.

Εκτός από την τιμή, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν τη ζητούμενη ποσότητα ενός αγαθού, όπως οι προτιμήσεις των καταναλωτών το εισόδημα των καταναλωτών, ο αριθμός των καταναλωτών, στην αγορά, οι τιμές των υποκαταστάτων και συμπληρωματικών αγαθών και οι προσδοκίες των καταναλωτών για την εξέλιξη των τιμών και των εισοδημάτων

στο μέλλον. Μεταβολή σε οποιοδήποτε από τους παραπάνω παράγοντες έχει σαν συνέπεια τη μετατόπιση της καμπύλης της ζήτησης προς τα δεξιά (αύξηση) ή τα αριστερά (μείωση).

Σαν μέτρο του βαθμού ανταπόκρισης ή αντίδρασης των καταναλωτών σε μια μεταβολή της τιμής του αγαθού χρησιμοποιείται η ελαστικότητα της ζήτησης ως προς την τιμή. Η ελαστικότητα ορίζεται ως ο λόγος της ποσοστιαίας μεταβολής της ποσότητας προς την ποσοστιαία μεταβολή της τιμής. Αν η απόλυτη τιμή της ελαστικότητας είναι μεγαλύτερη από τη μονάδα η ζήτηση είναι ελαστική και αν είναι μικρότερη είναι ανελαστική.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι οικονομικές ανάγκες;
2. Να εξηγήσετε πώς το κοινωνικό περιβάλλον επιδρά στη διαμόρφωση των αναγκών.
3. Πώς εξηγείται το γεγονός ότι ενώ κάθε ανάγκη ξεχωριστά υπόκειται σε προσωρινό κορεσμό, οι ανάγκες σα σύνολο είναι απεριόριστες;
4. Ποια η σημασία του παραπάνω;
5. Ποιος είναι ο αντικειμενικός σκοπός του καταναλωτή;
6. Τι είναι ο νόμος της ζήτησης και πώς εξηγείται;
7. Με τα δεδομένα του παρακάτω πίνακα:
 - α) Να παρασταθεί γραφικά η καμπύλη ζήτησης.
 - β) Να υπολογισθούν οι ελαστικότητες.
 - γ) Να υπολογιστεί η συνολική δαπάνη.

Τιμή	Ζητούμενη ποσότητα
12	4
10	16
8	35
6	55
4	80
2	110

8. Έστω ότι η ελαστικότητα ενός αγαθού είναι $-0,8$ και ότι η τιμή του μειώθηκε κατά 20%. Πόσο θα μεταβληθεί η ζητούμενη ποσότητά του;
9. Τι σημαίνει ελαστικότητα ζήτησης ενός αγαθού ίση με τη μονάδα (απόλυτη τιμή);
10. Αν αυξηθεί η τιμή ενός αγαθού που έχει ανελαστική ζήτηση τι θα συμβεί στη συνολική δαπάνη για το αγαθό; Γιατί;
11. Να εξηγήσετε τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη ζήτηση ενός αγαθού και στην τιμή ενός συμπληρωματικού του. Να δώσετε ένα παράδειγμα.
12. Να εξηγήσετε τη σπουδαιότητα των προσδοκιών για τις μελλοντικές τιμές στη ζήτηση ενός αγαθού.
13. Όταν η ζήτηση ενός αγαθού είναι τέτοια που ζητείται η ίδια ποσότητα, άσχετα από το ύψος της τιμής, λέμε ότι η ζήτηση είναι τέλεια ανελαστική. Πώς θα φαίνεται γραφικά σ' αυτή την περίπτωση η καμπύλη ζήτησης και τι τιμή παίρνει η ελαστικότητα;
14. Όταν η καμπύλη ζήτησης είναι μια ευθεία παράλληλη προς τον άξονα των ποσοτήτων (οριζόντιο) λέμε ότι η ζήτηση είναι τέλεια ελαστική. Τι τιμή παίρνει η ελαστικότητα σ' αυτή την περίπτωση;

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ

1. Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάσαμε τη συμπεριφορά του καταναλωτή και τη ζήτηση. Όπως αναφέραμε εκεί η ζήτηση είναι η μία από τις δυνάμεις που προσδιορίζουν την τιμή ενός αγαθού στην αγορά. Η άλλη είναι η προσφορά. Η προσφορά των αγαθών είναι αποτέλεσμα της συμπεριφοράς των παραγωγών, δηλαδή των επιχειρήσεων που παράγουν τα αγαθά και των συνθηκών της παραγωγής. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε την οργανωτική μορφή των επιχειρήσεων καθώς και τις βασικές αρχές που διέπουν κάθε παραγωγική διαδικασία.

2. Η έννοια της επιχείρησης και του κλάδου παραγωγής.

Αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι η παραγωγή των αγαθών και υπηρεσιών γίνεται από τις επιχειρήσεις. Ο όρος επιχείρηση, όπως χρησιμοποιείται στην Πολιτική Οικονομία, δεν πρέπει να συγχέεται με τους όρους εργοστάσιο ή κατάσταση ή κάτι ανάλογο. Το εργοστάσιο ή το κατάσταση είναι το φυσικό μέρος, ο τόπος, όπου γίνεται η παραγωγή των αγαθών και υπηρεσιών, **Επιχείρηση είναι η οργανωτική οντότητα που κατέχει και λειτουργεί το εργοστάσιο ή το κατάσταση.** Μια επιχείρηση μπορεί να κατέχει και να λειτουργεί περισσότερα από ένα εργοστάσια ή καταστήματα. Για παράδειγμα, η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ) έχει πολλά εργοστάσια (μονάδες) παραγωγής ηλεκτρισμού, η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος έχει πολλά υποκαταστήματα, μια επιχείρηση τροφίμων (υπεραγορά) μπορεί να έχει περισσότερα από ένα μαγαζιά κ.λπ.

Όλες οι επιχειρήσεις που παράγουν το ίδιο ή παρόμοια προϊόντα συνιστούν τον **κλάδο** παραγωγής αυτού του προϊόντος, όπως ο κλάδος παραγωγής υποδημάτων, ο κλάδος παραγωγής τροφίμων, ο κλάδος παραγωγής ηλεκτρικών ειδών κ.λπ.

Από την άποψη της παραγωγής η Οικονομία μπορεί να χωριστεί σε τρεις βασικούς τομείς: τον τομέα της **πρωτογενούς παραγωγής** τον τομέα της **δευτερογενούς παραγωγής** και τον τομέα της **τριτογενούς παραγωγής**.

α) **Πρωτογενής παραγωγή.** Περιλαμβάνει όλες τις ενέργειες που έχουν σχέση με την εξόρυξη πρώτων υλών και καυσίμων, τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη θήρα και την αλιεία. Δηλαδή, το αποτέλεσμα της παραγωγής του πρωτογενή τομέα είναι αγαθά όπως παρέχονται από τη φύση χωρίς παραπέρα επεξεργασία, όπως αργό πετρέλαιο, κάρβουνο, μεταλλεύματα, φρούτα, δημητριακά κ.λπ.

β) **Δευτερογενής παραγωγή.** Περιλαμβάνει όλες τις ενέργειες που αποβλέπουν στην παραπέρα επεξεργασία ή μεταποίηση της παραγωγής του πρωτογενή τομέα, γι' αυτό και είναι επίσης γνωστός ως τομέας **μεταποίησης**. Το αποτέλεσμα της παραγωγής του δευτερογενή τομέα είναι ο κύριος όγκος των αγαθών που χρησιμοποιούμε, όπως τρόφιμα, ρούχα, οικιακά σκεύη, αυτοκίνητα κ.λπ.

γ) **Τριτογενής παραγωγή.** Περιλαμβάνει όλες τις ενέργειες που είναι απαραίτητες για να φτάσει η πρωτογενής ή η δευτερογενής παραγωγή στον καταναλωτή, όπως οι μεταφορές, το εμπόριο, οι τράπεζες, οι ασφάλειες κ.λπ. Εδώ υπάγονται επίσης οι υπηρεσίες των επαγγελματιών όπως των γιατρών, δικηγόρων, καλλιτεχνών κ.λπ., καθώς και όλες οι δημόσιες υπηρεσίες (Δικαστήρια, Εφορίες, Αστυνομία κ.λπ.).

Μέσα στον τομέα της μεταποίησης γίνεται πολλές φορές διάκριση ανάμεσα στη **βιομηχανία** και στη **βιοτεχνία**. Αυτό που διαφοροποιεί τη βιοτεχνία από την βιομηχανία είναι το μέγεθος και ο τεχνικός εξοπλισμός. Όταν η παραγωγή γίνεται σε μικρά εργαστήρια με σχετικά λίγα μηχανήματα και μικρό αριθμό εργαζομένων τότε μιλάμε για βιοτεχνία. Βιοτεχνίες είναι όλες οι μικρές επιχειρήσεις παραγωγής π.χ. υποκαμίσων, πλεκτών κ.λπ.

Όταν η μεταποίηση γίνεται σε μεγάλα εργοστάσια με πλούσιο τεχνικό εξοπλισμό και μεγάλο αριθμό εργαζομένων τότε μιλάμε για βιομηχανία. Βιομηχανίες είναι όλες οι επιχειρήσεις παραγωγής π.χ. αυτοκινήτων, ηλεκτρικών συσκευών, κ.λπ. Τέλος, ο όρος **οικοτεχνία** αναφέρεται στην παραγωγή που γίνεται στο σπίτι και περιλαμβάνει βασικά τα είδη χειροτεχνίας όπως παραδοσιακά κεντήματα κ.λπ.

3. Κάθετη και οριζόντια ολοκλήρωση

Η παραγωγή κάθε προϊόντος συνεπάγεται ορισμένα διαδοχικά στάδια επεξεργασίας των πρώτων υλών έως ότου το προϊόν πάρει την τελική του μορφή ως αγαθό. Τα στάδια αυτά εξαρτώνται από την τεχνολογία παραγωγής του αγαθού. Έτσι, για την παραγωγή θαμβακερών υφασμάτων π.χ., θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τα εξής βασικά στάδια: Παραγωγή θαμβακιού (γεωργία, εκκοκιστήριο), παραγωγή νήματος (κλωστήριο) και τέλος ύφανση (υφαντήριο). Κάθε διαδοχικό στάδιο χρησιμοποιεί ως πρώτη ύλη την παραγωγή του προηγούμενου σταδίου. Η παραγωγή στα διάφορα στάδια μπορεί να γίνεται από διαφορετικές επιχειρήσεις ή από την ίδια επιχείρηση. Στην τελευταία περίπτωση, δηλαδή όταν μία επιχείρηση συμμετέχει σε όλα τα στάδια παραγωγής λέμε ότι υπάρχει **κάθετη ολοκλήρωση**. Αντίθετα, όταν μία επιχείρηση λειτουργεί πολλές παραγωγικές μονάδες που έχουν σχέση με ένα μόνο στάδιο της παραγωγής, τότε λέμε ότι υπάρχει **οριζόντια ολοκλήρωση**. Η οριζόντια ολοκλήρωση είναι χαρακτηριστικό κυρίως των επιχειρήσεων του τριτογενή τομέα, όπως τράπεζες, επιχειρήσεις τροφίμων κ.λπ.

4. Οργάνωση και νομική μορφή των επιχειρήσεων

Η επιχείρηση σαν η οργανωτική οντότητα που κατέχει και λειτουργεί το εργοστάσιο ή το κατάστημα και γενικά την παραγωγική μονάδα, μπορεί να πάρει διάφορες νομικές μορφές.

Η πρώτη βασική διάκριση είναι ανάμεσα στην **ατομική επιχείρηση** και στην **εταιρεία**.

α) **Ατομική επιχείρηση.** Η ατομική επιχείρηση, όπως φανερώνει και το όνομα, ταυτίζεται με ένα άτομο που είναι ο ιδιοκτήτης της. Το άτομο αυτό έχει όλες τις ευθύνες για τη λειτουργία της. Η ατομική επιχείρηση είναι η πιο απλή μορφή οργάνωσης και η σύστασή της δεν απαιτεί τίποτε περισσότερο από την απόκτηση των απαιτούμενων συντελεστών (κτίρια, μηχανήματα, προσωπικό κ.λπ.) για ν' αρχίσει η παραγωγή. Ο ιδιοκτήτης της επιχείρησης είναι και «το αφεντικό του εαυτού του», που σημαίνει απόλυτη ελευθερία δράσης. Τα χαρακτηριστικά αυτά μπορούν να θεωρηθούν ως πλεονεκτήματα της ατομικής επιχείρησης. Υπάρχουν όμως και μειονεκτήματα. Βασικό μειονέκτημα είναι η **απεριόριστη ευθύνη** του ιδιοκτήτη. Αυτό σημαίνει ότι ο ιδιοκτήτης ευθύνεται για τις υποχρεώσεις της επιχείρησης προς τους πιστωτές της και με τα προσωπικά του περιουσιακά στοιχεία, αν τα περιουσιακά στοιχεία της επιχείρησης δεν επαρκούν. Ένα άλλο βασικό μειονέκτημα είναι ότι τα χρηματικά κεφάλαια ενός μόνο ατόμου είναι κατά κανόνα περιορισμένα και ανεπαρκή για την παραπέρα ανάπτυξη της εταιρείας. Περιορισμένη είναι επίσης και η ικανότητα της ατομικής επιχείρησης για δανεισμό από τις Τράπεζες ή άλλους οργανισμούς.

β) **Εταιρεία.** Γενικά, εταιρεία είναι η ένωση δύο ή περισσότερων ατόμων με κοινό σκοπό, που από την άποψη που μας ενδιαφέρει εδώ είναι κερδοσκοπικός. Δηλαδή, η επιδίωξη κέρδους από την παραγωγή και διάθεση αγαθών και υπηρεσιών. Για τη σύσταση μίας εταιρείας πρέπει να υπάρξουν ορισμένοι όροι, όπως π.χ. **κοινές εισφορές και συμμετοχή όλων** των εταίρων, δηλαδή των προσώπων που την απαρτίζουν, στα κέρδη και στίς ζημιές. Δεν μπορεί να υπάρξει εταιρεία χωρίς τη συμμετοχή όλων των εταίρων στη σύσταση του κεφαλαίου της εταιρείας. Άλλωστε ένας από τούς λόγους ίδρυσης της εταιρείας είναι και η συνένωση των κεφαλαιακών και άλλων πόρων των εταίρων.

Η εισφορά ενός εταίρου μπορεί να μην είναι μόνο σε μορφή χρηματικών κεφαλαίων αλλά μπορεί να είναι και σε είδος, όπως

π.χ. κτίρια, μηχανήματα κ.λπ. Μπορεί ακόμη η εισφορά να είναι μόνο η εργασία του εταίρου.

Το ποσοστό συμμετοχής των εταίρων στα κέρδη και τις ζημιές είναι θέμα συμφωνίας των εταίρων. Αυτό που δεν επιτρέπεται από το νόμο είναι η λεγόμενη «λεόντειος εταιρεία». Δηλαδή, η εταιρεία στην οποία ένας ή περισσότεροι εταίροι είτε αποκλείονται τελείως από τα κέρδη ενώ συμμετέχουν στις ζημιές, είτε απαλλάσσονται τελείως από τις ζημιές ενώ συμμετέχουν μόνο στα κέρδη.

5. Η νομική προσωπικότητα των εταιρειών

Μια σημαντική διάκριση των εταιρειών είναι ανάμεσα σε εταιρείες που έχουν **νομική προσωπικότητα** και σε εταιρίες που δεν έχουν νομική προσωπικότητα. Η νομική προσωπικότητα ή το νομικό πρόσωπο, σε αντίθεση με το φυσικό που είναι κάθε άνθρωπος, είναι δημιούργημα νομικό, που έχει υποχρεώσεις και δικαιώματα όπως το φυσικό πρόσωπο. Η απόκτηση νομικής προσωπικότητας από μία εταιρεία έχει σπουδαίες συνέπειες. Οι πιο χαρακτηριστικές είναι οι εξής: **Πρώτο** η εταιρεία είναι πρόσωπο αυτοτελές και ανεξάρτητο από τα πρόσωπα που την απαρτίζουν. Η θέληση και οι πράξεις των οργάνων που διοικούν την εταιρεία είναι θέληση και πράξεις του νομικού προσώπου εταιρεία. **Δεύτερο**, σαν ανεξάρτητο πρόσωπο, η εταιρεία, μπορεί να συμμετέχει ως εταίρος σε άλλες εταιρείες. Γενικά, όπως αναφέραμε πιο πάνω, η εταιρεία — νομικό πρόσωπο είναι η ίδια φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων όπως τα φυσικά πρόσωπα. **Τρίτο**, η εταιρεία έχει δική της περιουσία ανεξάρτητη από την περιουσία των εταίρων. **Τέταρτο**, η εταιρεία έχει δικό της όνομα με το οποίο διακρίνεται και συναλλάσσεται. **Πέμπτο**, η εταιρεία έχει δική της κατοικία, πού ονομάζεται **έδρα**, καθώς και **ιθαγένεια**. Η ιθαγένεια βέβαια κρίνεται από την έδρα της εταιρείας.

Για την σύσταση εταιρείας με νομική προσωπικότητα απαιτείται η σύνταξη ενός εγγράφου, του **καταστατικού** της εταιρείας,

που περιέχει τους όρους συγκροτήσεως και λειτουργίας της εταιρείας.

Οι εταιρείες που δεν έχουν νομική προσωπικότητα είναι γνωστές ως **συμμετοχικές ή αφανείς εταιρείες** και μπορούν να θεωρηθούν ως η φυσική ανάπτυξη των ατομικών επιχειρήσεων. Η συμμετοχική εταιρεία υφίσταται ως εταιρεία μόνο για τις μεταξύ των εταίρων σχέσεις που διέπονται από τη συμφωνία τους. Ως προς τούς τρίτους δεν υπάρχει εταιρεία αλλά μόνον οι εταίροι, γι' αυτό ονομάζεται επίσης και αφανής. Όπως και στην περίπτωση των ατομικών επιχειρήσεων οι εταίροι της συμμετοχικής εταιρείας έχουν **απεριόριστη ευθύνη**.

Στις συμμετοχικές εταιρείες δεσπόζουσα σημασία για τη ζωή της εταιρείας έχει η προσωπικότητα των εταίρων και όχι η συμμετοχή τους στο κεφάλαιο της εταιρείας, όπως συμβαίνει με άλλες μορφές εταιρειών που θα εξετάσουμε παρακάτω.

6. Εταιρείες που έχουν νομική προσωπικότητα.

Οι κυριότερες μορφές εταιρειών που είναι νομικά πρόσωπα είναι οι εξής:

α) **Ομόρρυθμη εταιρεία.** Το βασικό χαρακτηριστικό της ομόρρυθμης εταιρείας είναι ότι οι εταίροι, δηλαδή τα πρόσωπα που την απαρτίζουν, έχουν **απεριόριστη και σε ολόκληρο** ευθύνη για τις υποχρεώσεις της εταιρείας. Απεριόριστη ευθύνη σημαίνει, ότι ο ομόρρυθμος εταίρος ευθύνεται για τις υποχρεώσεις της εταιρείας με όλη την περιουσία του και όχι μέχρι του ποσού που έχει διαθέσει στην εταιρεία ή μέχρι οποιουδήποτε άλλου ποσού. Ευθύνη σε ολόκληρο σημαίνει, ότι ο εταίρος, αν χρειαστεί, είναι υποχρεωμένος να εξοφλήσει κάθε οφειλή της εταιρείας για ολόκληρο το ποσό και όχι κατα τό ποσό της εταιρικής μερίδας, δηλαδή κατά τό ποσό που έχει εισφέρει.

Η ομόρρυθμος εταιρεία είναι η πιο απλή μορφή εταιρείας με νομική προσωπικότητα. Η σύστασή της είναι σχετικά εύκολη και αυτό είναι ένα πλεονέκτημα. Σε σχέση με την ατομική επιχείρηση, η συνένωση των κεφαλαιακών πόρων των εταίρων αυξάνει

και το κεφάλαιο της επιχείρησης και τη δυνατότητα δανεισμού από τις Τράπεζες. Επιπλέον, μπορεί να γίνει καλύτερος καταμερισμός της διοίκησης της επιχείρησης ανάλογα με τα ιδιαίτερα προσόντα και ικανότητες των εταίρων.

Η ομόρρυθμη εταιρεία παρουσιάζει και ορισμένα μειονεκτήματα. Όπως εξηγήσαμε πιο πάνω υπάρχει απεριόριστη ευθύνη των εταίρων όπως και για τον ατομικό επιχειρηματία. Επιπλέον, κάθε εταίρος ευθύνεται και για υποχρεώσεις (χρέη) της εταιρείας που είναι αποτέλεσμα των ενεργειών των άλλων εταίρων.

Προϋπόθεση για την ομαλή συνέχιση των εργασιών μιας ομόρρυθμης εταιρείας είναι η ύπαρξη πνεύματος συνεργασίας και αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Το ενδεχόμενο όμως διαφωνίας σε θέματα βασικής πολιτικής υπάρχει πάντοτε. Είναι φανερό ότι η προσωπικότητα των εταίρων έχει δεσπόζουσα σημασία για τη ζωή και την επιχειρηματική δράση της εταιρείας. Η αποχώρηση ή ο θάνατος ενός εταίρου μπορεί να οδηγήσει στη διάλυση της εταιρείας.

β) Ετερρόρυθμη εταιρεία. Στην ετερρόρυθμη εταιρεία υπάρχουν δύο κατηγορίες εταίρων: ένας τουλάχιστον **ομόρρυθμης** που ευθύνεται όπως και στην περίπτωση της ομόρρυθμης εταιρείας. Και ένας τουλάχιστον **ετερρόρυθμος** εταίρος που έχει περιορισμένη ευθύνη. Η ευθύνη του ετερρόρυθμου εταίρου περιορίζεται μέχρι του ποσού της εισφοράς του. Δεν ευθύνεται, δηλαδή, με την προσωπική του περιουσία.

Τα βασικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της ομόρρυθμης εταιρείας που συζητήσαμε πιο πάνω, ισχύουν γενικά και για την ετερρόρυθμη εταιρεία.

γ) Ανώνυμη εταιρεία (Α.Ε.). Η ανώνυμη εταιρεία είναι η πιο σημαντική νομική μορφή εταιρείας. Είναι η μορφή που έχουν κατά κανόνα οι μεγάλες επιχειρήσεις. Τα βασικά χαρακτηριστικά της ανώνυμης εταιρείας είναι τα εξής: i) Όλοι οι εταίροι έχουν **περιορισμένη** ευθύνη. Η ευθύνη τους περιορίζεται μέχρι το ποσό της εισφοράς τους και δεν αφορά την προσωπική τους περιουσία. ii) Το κεφάλαιο της εταιρείας είναι χωρισμένο σε ίσια τμήματα που ονομάζονται **μετοχές**. Η ιδιότητα του εταίρου ενσωματώνεται σ' ένα τίτλο, την μετοχή, που μπορεί να μεταβι-

βαστεί σε άλλο πρόσωπο, φυσικό ή νομικό χωρίς αυτό να επηρεάζει την υπόσταση της εταιρείας. Αυτό που έχει σημασία στην ανώνυμη εταιρεία είναι η συμμετοχή στο μετοχικό κεφάλαιο και όχι η προσωπικότητα των εταίρων, όπως π.χ. στην ομόρρυθμη εταιρεία.

Η ανώνυμη εταιρεία σαν νομικό πρόσωπο όπως εξηγήσαμε πιο πάνω, υπάρχει και λειτουργεί ανεξάρτητα από την δράση και τη ζωή των εταίρων. Οι εταίροι μπορεί να πεθάνουν ή ν' αποχωρήσουν μεταβιβάζοντας τις μετοχές σ' άλλα πρόσωπα. Η ανώνυμη εταιρεία όμως μπορεί να παραμείνει. Νομικά η ανώνυμη εταιρεία είναι αθάνατη! iii) Η διοίκησή της εταιρείας ασκείται από το διοικητικό συμβούλιο και τον πρόεδρό του που εκλέγονται από τη γενική συνέλευση των μετόχων, δηλαδή αυτών που κατέχουν τις μετοχές της εταιρείας.

Δεν είναι απαραίτητο τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου να είναι μέτοχοι. Το διοικητικό συμβούλιο διοικεί την εταιρεία με τη βοήθεια των διευθυντών και συμβούλων που το ίδιο διορίζει.

Η ανώνυμη εταιρεία σαν μορφή οργάνωσης παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα γι' αυτό και είναι η πιο σημαντική μορφή εταιρείας από οικονομική άποψη. Ως πρώτο βασικό πλεονέκτημα αναφέρεται η περιορισμένη ευθύνη των εταίρων. Ένα άλλο σημαντικό πλεονέκτημα είναι η δυνατότητα που έχει η εταιρεία ν' αυξήσει τα κεφάλαια της με την έκδοση νέων μετοχών και την πώλησή τους στο κοινό. Αυτό σημαίνει δυνατότητα χρησιμοποίησης των αποταμιεύσεων ενός μεγάλου αριθμού νοικοκυριών και άλλων αποταμιευτών. Απο την πλευρά του κοινού σημαίνει δυνατότητα συμμετοχής ενός προσώπου σε μια επιχείρηση χωρίς ν' απαιτείται ούτε η ενεργός συμμετοχή του στη διαχείριση της εταιρείας, ούτε η καταβολή σημαντικού χρηματικού ποσού, αφού κάθε μετοχή αντιπροσωπεύει ένα πολύ μικρό μέρος του όλου κεφαλαίου. Επιπλέον, ο μέτοχος έχει τη δυνατότητα να αποδεσμεύσει το κεφάλαιο του μεταβιβάζοντας, δηλαδή **πουλώντας** τη μετοχή του σε κάποιον άλλο.

Η αγορά και η πώληση των μετοχών γίνεται στο Χρηματιστήριο Αξιών. Δηλαδή, το Χρηματιστήριο Αξιών, είναι ο τόπος όπου συναντώνται οι πωλητές και οι αγοραστές μετοχών. Στην πραγ-

ματικότητα οι αγοραπωλησίες γίνονται μέσω των πρακτόρων ή Χρηματιστών.

Η μετοχή έχει ονομαστική τιμή που αντιπροσωπεύει το χρηματικό ποσό που πλήρωσε ο αρχικός μέτοχος ή επενδυτής και απόκτησε τη μετοχή. Η πραγματική της όμως τιμή στην αγορά συνήθως δεν συμπίπτει με την ονομαστική της τιμή αλλά μεταβάλλεται. Η πραγματική της τιμή προσδιορίζεται από τη ζήτηση και προσφορά και εξαρτάται από την οικονομική ευρωστία της εταιρείας. Όταν η εταιρεία πραγματοποιεί κέρδη και διανέμει **μερίσματα** η τιμή της μετοχής στην αγορά θ' αυξάνεται και αντίστροφα.

Η αγορά μιάς μετοχής σημαίνει ανάληψη κινδύνου από τον κάτοχό της. Αν η εταιρεία δεν πραγματοποιεί κέρδη, δεν θα διανέμει μέρισμα και η τιμή της θα μειωθεί, οπότε ο κάτοχός της χάνει μέρος από τό κεφάλαιο. Τα αντίθετα αποτελέσματα θα συμβούν στην περίπτωση που η εταιρεία πραγματοποιεί κέρδη και διανέμει μέρισμα.

Η ανώνυμη εταιρεία έχει επίσης τη δυνατότητα ν' αυξήσει τα κεφάλαιά της με την έκδοση και πώληση ομολογιών. Η **ομολογία** είναι ένας υποσχετικός τίτλος που αποφέρει ένα εισόδημα, τόκο, που πληρώνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα μέχρι την ημερομηνία λήξης. Σ' αυτή την ημερομηνία η εταιρεία πρέπει να εκπληρώσει την υπόσχεσή της, δηλαδή να πληρώσει την ονομαστική αξία της ομολογίας στον κάτοχό της. Οι ομολογίες όπως και οι μετοχές είναι αντικείμενο αγοραπωλησίας στο Χρηματιστήριο. Η διαφορά της ομολογίας από την μετοχή είναι σημαντική. Η ομολογία δεν δίνει κανένα δικαίωμα στον κατοχό της για συμμετοχή στο κεφάλαιο της εταιρείας ή τη γενική συνέλευση των μετόχων. Το στοιχείο του κινδύνου είναι μεγαλύτερο στη μετοχή, αφού σε περίπτωση χρεωκοπίας ή διάλυσης πρώτα ικανοποιούνται οι πιστωτές και μετά οι μέτοχοι. Επιπλέον, η ομολογία αποδίδει συγκεκριμένο και σταθερό εισόδημα, δηλαδή τον τόκο. Αντίθετα, το εισόδημα από τη μετοχή είναι αβέβαιο.

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο τύπος της ανώνυμης εταιρείας με μεγάλο αριθμό μετόχων που περιγράψαμε δεν αναπτύχθηκε στη χώρα μας. Οι περισσότερες ελληνικές ανώνυμες εταιρείες

εξακολουθούν να έχουν μικρό αριθμό μετόχων που συνήθως είναι συγγενικά πρόσωπα. Τις περισσότερες φορές ο κυριότερος λόγος για την ίδρυσή τους ήταν φορολογικός. Δηλαδή, να επωφεληθούν οι μέτοχοι από τις διάφορες φορολογικές απαλλαγές και άλλες διευκολύνσεις που παρέχει ο νόμος στις ανώνυμες εταιρείες.

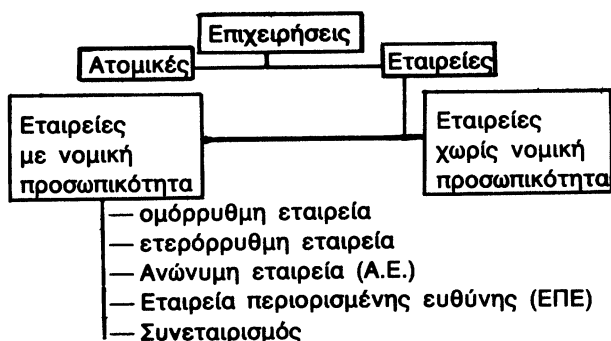
Η ανωνυμη εταιρεία αποτελεί επίσης την νομική μορφή που παίρνουν συνήθως οι Δημόσιες επιχειρήσεις. Δηλαδή οι επιχειρήσεις στις οποίες αποκλειστικός μέτοχος είναι το Κράτος, όπως ΟΣΕ, ΟΤΕ, Ολυμπιακή Αεροπορία κ.λπ.

iv) **Εταιρεία Περιορισμένης Ευθύνης (ΕΠΕ).** Όπως υποδηλώνει και το όνομα, οι εταίροι έχουν περιορισμένη ευθύνη μέχρι το ποσό της εισφοράς τους, όπως και στην ανώνυμη εταιρεία. Η βασική διαφορά έγκειται στο ότι η εταιρική ιδιότητα δεν επιτρέπεται να ενσωματωθεί σε μετοχή. Η μεταβίβαση όμως του εταιρικού μεριδίου δεν απαγορεύεται.

v) **Συνεταιρισμός.** Ο συνεταιρισμός είναι μία μορφή οργάνωσης που δεν έχει σαν σκοπό την πραγματοποίηση κερδών αλλά την εξυπηρέτηση και προάσπιση των συμφερόντων των μελών του.

Η παραπάνω διάκριση των επιχειρήσεων δίνεται στον Πίνακα (5.1).

Πίνακας 5.1. Διάκριση των επιχειρήσεων

7. Οι συνθήκες παραγωγής και ο χρονικός ορίζοντας της επιχείρησης.

Για να υπάρξει παραγωγή πρέπει να χρησιμοποιηθούν παραγωγικοί συντελεστές. Το είδος των παραγωγικών συντελεστών και οι αναλογίες στις οποίες μπορούν να συνδυαστούν για να παράγουν το προϊόν εξαρτώνται από την **τεχνολογία παραγωγής**. Η τεχνολογία θέτει τα όρια μέσα στα οποία η επιχείρηση μπορεί να κινηθεί. Μέσα σε αυτά τα όρια η επιχείρηση μπορεί π.χ. να αυξάνει η νά μειώνει την παραγωγή αυξάνοντας ή μειώνοντας αντίστοιχα την ποσότητα των παραγωγικών συντελεστών. Μπορεί να αυξάνει μόνο το συντελεστή εργασία ή μόνο το συντελεστή κεφάλαιο ή και τους δύο. Μπορεί επίσης να κάνει υποκατάσταση της εργασίας με τό κεφάλαιο ή και αντίστροφα.

Στις παραπάνω αποφάσεις της επιχείρησης αποφασιστικής σημασίας είναι ο παράγοντας χρόνος. Στην οικονομική επιστήμη γίνεται διάκριση ανάμεσα στη **βραχυχρόνια** και στη **μακροχρόνια** περίοδο. **Βραχυχρόνια** είναι αυτή η περίοδος που στη διάρκειά της η επιχείρηση δεν μπορεί να μεταβάλλει την ποσότητα **ορισμένων από τους συντελεστές που χρησιμοποιεί**. Για παράδειγμα, μία βιομηχανική επιχείρηση μπορεί να αυξομειώνει εύκολα τις ποσότητες των πρώτων υλών και την εργασία αλλά όχι και τις κτιριακές ή μηχανολογικές εγκαταστάσεις της. Αν π.χ. για την εγκατάσταση μιας επιπλέον μηχανής χρειάζεται ένας χρόνος, τότε η περίοδος ενός χρόνου είναι η βραχυχρόνια περίοδος για την επιχείρηση.

Μακροχρόνια είναι η περίοδος που στη διάρκειά της η επιχείρηση μπορεί να μεταβάλλει τις ποσότητες όλων των **παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιεί**. Στη μακροχρόνια περίοδο η επιχείρηση μπορεί να προσθέσει καινούργια κτίρια, μηχανές, προσωπικό κ.λπ.

Οι συντελεστές που η ποσότητά τους δεν μπορεί να μεταβληθεί στη διάρκεια της βραχυχρόνιας περιόδου ονομάζονται **σταθεροί συντελεστές**. Οι συντελεστές που η ποσότητά τους μπορεί να αυξομειωθεί ονομάζονται **μεταβλητοί συντελεστές**.

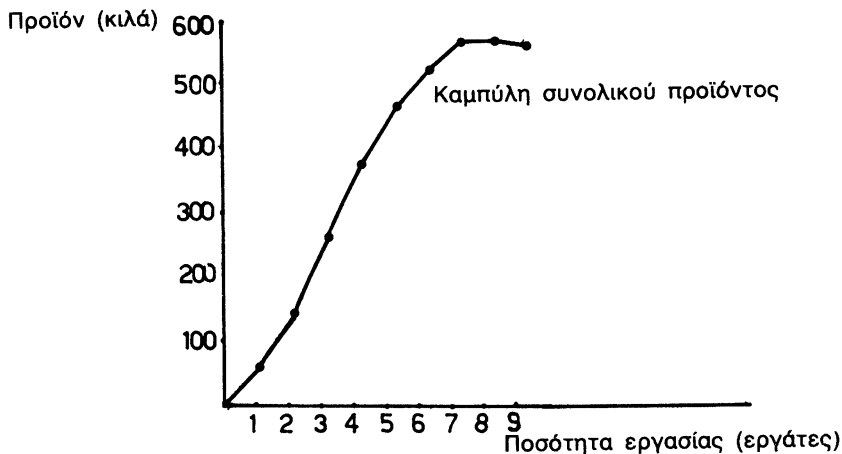
Στη μακροχρόνια περίοδο όλοι οι συντελεστές είναι μεταβλητοί εξ ορισμού.

8. Η συνάρτηση παραγωγής

Οι οικονομολόγοι χρησιμοποιούν τον όρο **συνάρτηση παραγωγής** για να εκφράσουν τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις ποσότητες των διαφόρων παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ενός αγαθού και στη μέγιστη ποσότητα του αγαθού που μπορεί να παραχθεί σε κάθε χρονική περίοδο. Δηλαδή, η συνάρτηση παραγωγής είναι η τεχνολογική σχέση που συνδέει την ποσότητα του προϊόντος και τις ποσότητες των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή του. Για παράδειγμα, ας πάρουμε την απλοποιημένη περίπτωση ενός γεωργού ο οποίος χρησιμοποιεί ένα σταθερό συντελεστή έστω 5 στρέμματα εδάφους και ένα μεταβλητό, έστω εργασία για να παράγει π.χ. σιτάρι. Βέβαια ο γεωργός συνήθως χρησιμοποιεί και άλλους συντελεστές, όπως σπόρους, λιπάσματα κ.λπ. που μπορούμε να τους αγνοήσουμε εδώ για ν' απλοποιήσουμε την ανάλυσή μας. Ας υποθέσουμε τώρα ότι ο γεωργός μεταβάλλει μόνο την ποσότητα της εργασίας σε διαδοχικές καλλιέργειες και ότι παίρνει τα αποτελέσματα που δίνονται στον Πίνακα (5.2). Ο Πίνακας (5.2) εκφράζει για τη συγκεκριμένη περίπτωση τη συνάρτηση παραγωγής του προϊόντος. Στην πρώτη στήλη δίνεται η ποσότητα του εδάφους που είναι σταθερή στα πέντε στρέμματα. Στη δεύτερη στήλη δίνεται η ποσότητα της εργασίας που χρησιμοποιείται σε κάθε καλλιέργεια και στην τρίτη στήλη η αντίστοιχη ποσότητα του προϊόντος δηλαδή το συνολικό προϊόν που παράχθηκε. Έτσι, όταν χρησιμοποιηθεί ένας εργάτης το συνολικό προϊόν είναι 60 κιλά. Αν στην επόμενη καλλιέργεια χρησιμοποιηθούν δύο εργάτες το συνολικό προϊόν είναι 140 κ.ο.κ. Μπορούμε να παραστήσουμε τα δεδομένα του Πίνακα (5.2) γραφικά όπως στο Διάγραμμα (5.1). Στον κάθετο άξονα παριστάνουμε την ποσότητα του προϊόντος, δηλαδή το συνολικό προϊόν, και στον οριζόντιο την ποσότητα

Πίνακας 5.2 Παραγωγή σιταριού από πέντε στρέμματα για διάφορες ποσότητες εργασίας

Ποσότητα εδάφους (στρέμματα)	Ποσότητα εργασίας (αριθμός εργατών)	Συνολικό προϊόν (κιλά)
5	0	0
5	1	60
5	2	140
5	3	260
5	4	370
5	5	460
5	6	520
5	7	560
5	8	560
5	9	558

Διάγραμμα 5.1. Η καμπύλη του συνολικού προϊόντος.

της εργασίας που στο παράδειγμά μας είναι ο μόνος μεταβλητός συντελεστής. Η καμπύλη που προκύπτει όταν ενώσουμε τα διάφορα σημεία είναι η καμπύλη του συνολικού προϊόντος της εργασίας. Γενικά, η καμπύλη του συνολικού προϊόντος ενός μεταβλητού συντελεστή εκφράζει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο συνολικό προϊόν και στην ποσότητα του μεταβλητού συντελεστή, σε κάθε χρονική περίοδο.

9. Μέσο και οριακό προϊόν

Αν διαιρέσουμε το συνολικό προϊόν με τον αντίστοιχο αριθμό εργατών παίρνουμε το μέσο προϊόν της εργασίας, δηλαδή, το προϊόν ανά εργάτη. Έτσι, όταν απασχολούνται 3 εργάτες το μέσο προϊόν είναι $260/3 = 86,7$. Όταν απασχολούνται 5 εργάτες το μέσο προϊόν είναι $460/5 = 92$ κ.ο.κ. Γενικά, μέσο προϊόν ενός συντελεστή είναι ο λόγος του συνολικού προϊόντος προς την αντίστοιχη ποσότητα του μεταβλητού συντελεστή που χρησιμοποιείται για να παραχθεί το προϊόν. Το μέσον προϊόν για τα δεδομένα του παραδείγματός μας δίνεται στην τρίτη στήλη του Πίνακα (5.2). Οι δύο πρώτες στήλες είναι ίδιες με τις αντίστοιχες στήλες του προηγούμενου Πίνακα (5.2). Στην τέταρτη στήλη του Πίνακα (5.3) δίνεται επίσης το οριακό προϊόν.

Οριακό προϊόν ενός συντελεστή είναι η μεταβολή του συνολικού προϊόντος όταν μεταβάλλεται η ποσότητα του μεταβλητού συντελεστή κατά μία μονάδα. Στο παράδειγμά μας, όταν η ποσότητα της εργασίας αυξάνεται από 0 σε 1 εργάτη το συνολικό προϊόν αυξάνεται από 0 σε 60. Επομένως το οριακό προϊόν είναι $60-0 = 50$. Όταν στον ένα εργάτη προστεθεί ένας ακόμη, το οριακό προϊόν είναι $140-60 = 80$, κ.ο.κ. Οι υπόλοιπες τιμές του οριακού προϊόντος στην τελευταία στήλη του πίνακα (5.3), υπολογίζονται κατά τον ίδιο τρόπο.

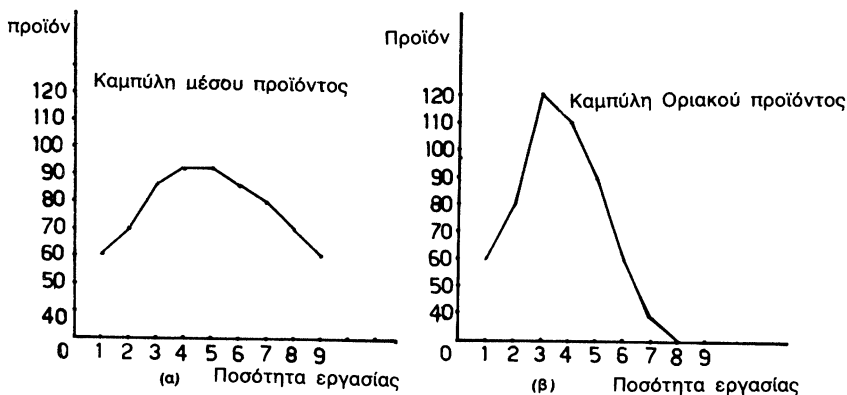
Μπορούμε, όπως και για το συνολικό προϊόν, να παραστήσουμε γραφικά τα αντίστοιχα δεδομένα για το μέσο και το οριακό

Πίνακας 5.3. Συνολικό μέσο και οριακό προϊόν.

Ποσότητα εργασίας	Συνολικό προϊόν	Μέσο προϊόν	Οριακό προϊόν
0	0	—	—
1	60	60	60
2	140	70	80
3	260	86,7	120
4	370	92,5	110
5	460	92	90
6	520	86,7	60
7	560	80	40
8	560	70	0
9	558	62	-2

προϊόν. Έτσι η **καμπύλη του μέσου προϊόντος** περιγράφει τη σχέση ανάμεσα στην ποσότητα ενός μεταβλητού συντελεστή και στο αντίστοιχο μέσο προϊόν του. Η **καμπύλη του οριακού προϊόντος** περιγράφει τη σχέση ανάμεσα στην ποσότητα ενός μεταβλητού συντελεστή και στο αντίστοιχο οριακό προϊόν του. Για τα δεδομένα του παραδείγματός μας, οι καμπύλες του μέσου και οριακού προϊόντος δίνονται στο διάγραμμα (5.2)

Από τον Πίνακα (5.3) παρατηρούμε ότι καθώς αυξάνεται ο αριθμός των εργατών το συνολικό προϊόν αυξάνεται μέχρι και την προσθήκη του έβδομου εργάτη. Η προσθήκη του όγδοου εργάτη αφήνει το προϊόν αμετάβλητο ενώ η προσθήκη του ένατου εργάτη στην ουσία οδηγεί σε μείωση του συνολικού προϊόντος, από 560 μονάδες σε 558. Δηλαδή, με την προσθήκη του έβδομου εργάτη, η παραγωγή του προϊόντος έχει φθάσει το μέγιστο ύψος της. Ανάλογη συμπεριφορά παρατηρούμε και για τό μέσο και οριακό προϊόν. Έτσι, το μέσο προϊόν αρχίζει να μειώνεται με την προσθήκη του πέμπτου εργάτη, από 92,5 γίνεται 92. Το οριακό προϊόν αρχίζει να μειώνεται με την

Διάγραμμα 5.2. Οι καμπύλες του μέσου και του οριακού προϊόντος.

προσθήκη του όγδοου εργάτη, για να γίνει μηδέν με τη προσθήκη του ένατου εργάτη. Η προσθήκη του ένατου εργάτη έχει σαν αποτέλεσμα το οριακό προϊόν να γίνει αρνητικό.

Η συμπεριφορά αυτή του συνολικού, μέσου και οριακού προϊόντος είναι συνέπεια της λειτουργίας του **νόμου της φθίνουσας ή μη ανάλογης απόδοσης**.

10. Ο νόμος της φθίνουσας ή μη ανάλογης απόδοσης

Ο νόμος της φθίνουσας ή μη ανάλογης απόδοσης αναφέρεται στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις μεταβολές ενός συντελεστή και στις αντίστοιχες μεταβολές του συνολικού προϊόντος όταν οι ποσότητες των άλλων συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του παραμένουν αμετάβλητες.

Ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: **Ίσες διαδοχικές αυξήσεις στην ποσότητα ενός μεταβλητού συντελεστή, όταν οι ποσότητες των άλλων συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του αγαθού παραμένουν σταθερές, έχουν σαν αποτέλεσμα ότι το μέγεθος των αντίστοιχων αυξήσεων που επέρχονται στο συνολικό προϊόν από ένα ορισμένο σημείο αρχίζει να μειώνεται.** Με άλλα λόγια, το οριακό προϊόν ενός συντελεστή μετά από ένα ορισμένο σημείο αρχίζει να μειώνεται. Στο παράδειγμα όπως εξηγήσαμε παραπάνω, η μείωση του οριακού προϊόντος αρχίζει με την προσθήκη του τέταρτου εργάτη.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι όταν το οριακό προϊόν μειώνεται δεν έπεται ότι μειώνεται και το συνολικό προϊόν. Το συνολικό προϊόν συνεχίζει να αυξάνεται. Όταν το οριακό προϊόν γίνει μηδέν, τότε το συνολικό προϊόν είναι μέγιστο. Παραπέρα αυξήσεις στην ποσότητα του μεταβλητού συντελεστή μπορεί να οδηγήσουν σε μείωση του συνολικού προϊόντος. Στο παράδειγμά μας αυτό συμβαίνει με την προσθήκη του ένατου εργάτη.

Ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης δεν είναι απόρροια καμιάς φυσικής ή βιολογικής αρχής αλλά είναι μια εμπειρική γενίκευση που ισχύει, όχι μόνο για τη γεωργική παραγωγή, αλλά γενικά για κάθε παραγωγική διαδικασία.

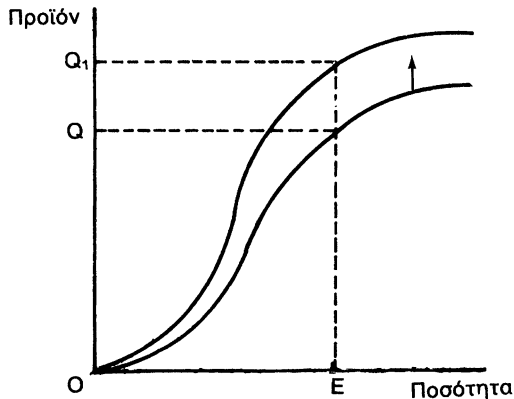
Ο βασικός λόγος που δικαιολογεί την ισχύ του νόμου προέρχεται από τη μεταβολή των αναλογιών ανάμεσα στην ποσότητα των σταθερών και στην ποσότητα των μεταβλητών συντελεστών. Καθώς μεταβάλλεται η ποσότητα των μεταβλητών συντελεστών, εφόσον η ποσότητα των σταθερών συντελεστών παραμένει αμετάβλητη, μεταβάλλεται η αναλογία στην οποία συνδυάζονται οι σταθεροί με τους μεταβλητούς συντελεστές, γι αυτό και ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης είναι επίσης γνωστός ως ο **νόμος των μεταβλητών αναλογιών**. Στο παράδειγμά μας, ο πρώτος εργάτης συνδυάζεται με πέντε στρέμματα γής, δηλαδή η αναλογία είναι 5:1. Ο ένας εργάτης πρέπει μόνος του να κάνει όλες τις δουλειές που απαιτούνται για την καλλιέργεια των πέντε στρεμμάτων. Με την προσθήκη ενός δεύτερου εργάτη το

ίδιο ικανού όπως και ο πρώτος, η αναλογία γίνεται 5:2 και η απόδοση βελτιώνεται. Και οι δύο μαζί μπορούν καλύτερα να καλλιεργήσουν τα πέντε στρέμματα γης. Προσθέτοντας εργάτες, χωρίς βέβαια να μεταβληθεί η καλλιεργούμενη έκταση, αυξάνεται η παραγωγή, αλλά αυτό δεν μπορεί να συνεχιστεί. Μετά από μια ορισμένη αναλογία εδάφους: εργασίας, στο παράδειγμά μας 5:3, το οριακό προϊόν αρχίζει να μειώνεται και όταν η αναλογία 5 στρέμματα προς 8 εργάτες ξεπεράσει το οριακό προϊόν γίνεται αρνητικό, όπως είδαμε και παραπάνω. Δηλαδή, τελικά αν συνεχίσουμε να προσθέτουμε εργάτες δεν θα υπάρχει έδαφος για καλλιέργεια! Έχει λεχθεί ότι αν δεν λειτουργούσε ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης ολόκληρος ο κόσμος θα μπορούσε να τραφεί από την εντατική καλλιέργεια μίας γλάστρας!

Ασχοληθήκαμε κάπως διεξοδικά με το νόμο της φθίνουσας απόδοσης γιατί είναι από τους πιο φημισμένους αλλά και από τους περισσότερο παρερμηνευμένους νόμους στην Πολιτική Οικονομία. Τονίζουμε ότι ο νόμος αναφέρεται στην βραχυχρόνια περίοδο και υποθέτει δεδομένη, αμετάβλητη τεχνολογία..

Αν υποθέσουμε ότι η τεχνολογία μεταβάλλεται τότε μεταβάλλεται και η συνάρτηση παραγωγής. Έστω ότι η τεχνολογία παραγωγής ενός αγαθού βελτιώνεται. Αυτό σημαίνει ότι με τις ίδιες ποσότητες παραγωγικών συντελεστών αυξάνεται η παράγόμενη ποσότητα. Γραφικά, αυτό ισοδυναμεί με μετατόπιση της καμπύλης συνολικού προϊόντος προς τα πάνω, στο Διάγραμμα (5.3) Έτσι, με την ίδια ποσότητα E του μεταβλητού συντελεστή, η παραγωγή αυξάνει από Q σε Q_1 .

Στην αντίθετη περίπτωση, δηλαδή στην περίπτωση που η τεχνολογία χειροτερεύει, τα αποτελέσματα είναι ακριβώς τα αντίθετα. Δηλαδή, με την ίδια ποσότητα παραγωγικών συντελεστών η παραγόμενη ποσότητα μειώνεται. Γραφικά, αυτό ισοδυναμεί με μετατόπιση της καμπύλης συνολικού προϊόντος προς τα κάτω.

Διάγραμμα 5.3. Η επίδραση της τεχνολογίας στη συνάρτηση παραγωγής.

11. Ανακεφαλαίωση

Η παραγωγή των αγαθών και υπηρεσιών γίνεται από τις επιχειρήσεις. Ο όρος επιχείρηση δεν είναι ταυτόσημος με τον όρο εργοστάσιο ή κάτι ανάλογο. Επιχείρηση είναι η οργανωτική οντότητα που κατέχει και λειτουργεί το εργοστάσιο. Εργοστάσιο είναι ο τόπος όπου γίνεται η παραγωγή. Όλες οι επιχειρήσεις που παράγουν το ίδιο προϊόν συνιστούν τον κλάδο παραγωγής. Η οικονομία σαν σύνολο μπορεί να χωριστεί σε τρεις βασικούς τομείς: τον πρωτογενή τομέα, τον δευτερογενή ή τομέα μεταποίησης και τον τριτογενή ή τομέα υπηρεσιών. Στον τομέα της μεταποίησης γίνεται επίσης διάκριση ανάμεσα στη βιομηχανία και στη βιοτεχνία. Μια επιχείρηση μπορεί να συμμετέχει σε όλα

τα στάδια παραγωγής ενός αγαθού ή να διατεθεί πολλές παραγωγικές μονάδες που έχουν σχέση με ένα στάδιο παραγωγής. Στην πρώτη περίπτωση λέμε ότι υπάρχει κάθετη ολοκλήρωση ενώ στη δεύτερη οριζόντια ολοκλήρωση.

Η επιχείρηση μπορεί να πάρει διάφορες νομικές μορφές. Κάθε μορφή έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Η πρώτη βασική διάκριση είναι ανάμεσα στην ατομική επιχείρηση και στην εταιρεία. Οι εταιρείες διακρίνονται σ' αυτές που έχουν και σ' αυτές που δεν έχουν νομική προσωπικότητα. Αυτές που δεν έχουν νομική προσωπικότητα είναι γνωστές ως συμμετοχικές ή αφανείς εταιρείες. Η απόκτηση νομικής προσωπικότητας έχει σπουδαίες συνέπειες. Η νομική προσωπικότητα ή το νομικό πρόσωπο είναι δημιούργημα νομικό που έχει υποχρεώσεις και δικαιώματα όπως το φυσικό πρόσωπο. Οι κυριότερες μορφές εταιρειών με νομική προσωπικότητα είναι η ομόρρυθμη εταιρεία, η ετερόρρυθμη εταιρεία, η ανώνυμη εταιρεία και η εταιρεία περιορισμένης ευθύνης. Το βασικό χαρακτηριστικό της ομόρρυθμης εταιρείας είναι η απεριόριστη ευθύνη των εταίρων ως προς τα χρέη της εταιρείας. Αυτό σημαίνει ότι η ευθύνη δεν περιορίζεται στην εισφορά τους, αλλά εκτείνεται και στην προσωπική τους περιουσία. Αντίθετα, το βασικό χαρακτηριστικό της ανώνυμης ή της εταιρείας περιορισμένης ευθύνης είναι ακριβώς η περιορισμένη ευθύνη των εταίρων. Δηλαδή, η ευθύνη των εταίρων περιορίζεται μέχρι του ποσού της εισφοράς τους. Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό της ανώνυμης εταιρείας είναι ότι η ιδιότητα του εταίρου ενσωματώνεται σ' ένα τίτλο, τη μετοχή που μπορεί να μεταβιβαστεί σ' άλλο πρόσωπο.

Η ανώνυμη εταιρεία είναι η σημαντικότερη νομική μορφή εταιρείας που έχουν κατά κανόνα οι μεγάλες επιχειρήσεις. Η ανώνυμη εταιρεία έχει τη δυνατότητα ν' αυξήσει τα κεφάλαιά της με την έκδοση νέων μετοχών και την πώλησή τους στο κοινό. Μπορεί επίσης να συνάψει ομολογιακά δάνεια με την έκδοση και πώληση στο κοινό ομολογιών.

Μέσα στα όρια που θέτει η τεχνολογία της παραγωγής οι αποφάσεις της επιχείρησης σχετικά με την ποσότητα των χρησιμοποιούμενων συντελεστών και την ποσότητα του παραγόμενου

μενου προϊόντος εξαρτώνται από τον παράγοντα χρόνο. Στη βραχυχρόνια περίοδο ορισμένοι συντελεστές είναι σταθεροί, δηλαδή η επιχείρηση δεν μπορεί να μεταβάλλει την ποσότητά τους. Στη μακροχρόνια περίοδο η ποσότητα όλων των συντελεστών που χρησιμοποιεί η επιχείρηση μπορεί να μεταβληθεί, που σημαίνει ότι στη μακροχρόνια περίοδο όλοι οι συντελεστές είναι μεταβλητοί. Η τεχνολογική σχέση που συνδέει την ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος και τις ποσότητες των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του ονομάζεται συνάρτηση παραγωγής.

Συνολικό προϊόν ενός μεταβλητού συντελεστή είναι η ποσότητα του προϊόντος που παράγεται όταν οι ποσότητες όλων των άλλων συντελεστών παραμένουν σταθερές και μεταβάλλεται μόνο η ποσότητά του υπόψη συντελεστή. Μέσο προϊόν ενός συντελεστή είναι ο λόγος του συνολικού προϊόντος προς την αντίστοιχη ποσότητα του μεταβλητού συντελεστή κατά μία μονάδα. Η γραφική παράστασή της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στο συνολικό, στο μέσο και στο οριακό προϊόν ενός συντελεστή και στην αντίστοιχη ποσότητα του είναι, αντίστοιχα, η καμπύλη του συνολικού, η καμπύλη του μέσου και η καμπύλη του οριακού προϊόντος.

Ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης ή των μεταβλητών αναλογιών έχει σαν συνέπεια ότι μετά από ένα ορισμένο σημείο το οριακό προϊόν ενός μεταβλητού συντελεστή αρχίζει να μειώνεται. Ο νόμος είναι μια εμπειρική γενίκευση που ισχύει για κάθε παραγωγική διαδικασία στη βραχυχρόνια περίοδο με αμετάβλητη την τεχνολογία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να εξηγήσετε την έννοια των όρων επιχείρηση, παραγωγική μονάδα, εργοστάσια, κλάδος παραγωγής.
2. Σε τι διαφέρει μία βιομηχανία από μία επιχείρηση;
3. Να καθορίσετε το περιεχόμενο των τριών βασικών τομέων της οικονομίας.
4. Τι είναι κάθετη και τι οριζόντια ολοκλήρωση;
5. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της εταιρείας;
6. Τι σημαίνει «λεόντειος εταιρεία»;
7. Ποιες είναι οι σπουδαιότερες συνέπειες της απόκτησης νομικής προσωπικότητας από μια εταιρεία;
8. Τι είναι καταστατικό μιας εταιρείας;
9. Ποιες είναι οι κυριώτερες μορφές εταιρειών με νομική προσωπικότητα;
10. Τι σημαίνει απεριόριστη ευθύνη ενός εταίρου;
11. Σε τι διαφέρει η ομόρρυθμη από την ετερόρρυθμη εταιρεία;
12. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της ανώνυμης εταιρείας;
13. Σε τι διαφέρει η μετοχή από την ομολογία;
14. Ποια είναι τα βασικά πλεονεκτήματα της ανώνυμης εταιρείας;
15. Πώς ορίζονται η βραχυχρόνια και η μακροχρόνια περίοδος στην πολιτική οικονομία;
16. Τι σημαίνει συνάρτηση παραγωγής;
17. Να οριστούν το συνολικό, μέσο και οριακό προϊόν ενός συντελεστή.
18. Έστω τα δεδομένα του παρακάτω πίνακα.

Αριθμός εργατών	Συνολικό προϊόν	Μέσο προϊόν	Οριακό προϊόν
1	8		
2	20		
3	33		
4	40		
5	45		
6	48		
7	49		
8	48		

α) να συμπληρωθούν οι στήλες για το μέσο και οριακό προϊόν.

β) Να παρασταθούν γραφικά οι καμπύλες συνολικού, μέσου και οριακού προϊόντος.

19. Να εξηγηθεί ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης.

20. Πώς επηρεάζει η τεχνολογία τη συνάρτηση παραγωγής;

ΤΟ ΚΟΣΤΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

1. *Εισαγωγή*

Στο προηγούμενο κεφάλαιο ασχοληθήκαμε με την οργάνωση της επιχείρησης και τις βασικές αρχές που διέπουν την παραγωγή κάθε αγαθού. Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι η ανάλυση της προσφοράς των αγαθών. Για να γίνει όμως αυτό θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε την έννοια και τη συμπεριφορά του κόστους παραγωγής.

2. *Το κόστος παραγωγής στη βραχυχρόνια περίοδο*

Το κόστος παραγωγής ή παραγωγικές δαπάνες είναι οι χρηματικές δαπάνες της επιχείρησης για την αγορά των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του προϊόντος. Οι δαπάνες για κάθε παραγωγικό συντελεστή εξαρτώνται από την ποσότητα και την τιμή του. Αν για παράδειγμα, η ημερήσια αμοιβή ενός εργάτη, δηλαδή το ημερομίσθιό του είναι 2.000 δραχμές και η επιχείρηση απασχολεί 10 εργάτες, τότε η δαπάνη για το συντελεστή εργασία είναι 20.000 δρχ. την ημέρα.

Για την ανάλυση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στο κόστος παραγωγής και στην ποσότητά του παραγόμενου προϊόντος θα υποθέσουμε ότι οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών που αγοράζει η επιχείρηση παραμένουν σταθερές και δεν μεταβάλλονται. Αυτό σημαίνει ότι η επιχείρηση μπορεί να αγοράζει οποιαδήποτε ποσότητα παραγωγικών συντελεστών στην ίδια, δεδομένη τιμή. Θα δούμε αργότερα τι συμβαίνει αν μεταβληθούν οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών.

Όπως είδαμε παραπάνω στη βραχυχρόνια περίοδο η παραγωγή μπορεί να μεταβληθεί μόνο αν μεταβληθεί η ποσότητα των μεταβλητών συντελεστών. Αυτό σημαίνει ότι οι δαπάνες που καταβάλλει η επιχείρηση για τους μεταβλητούς συντελεστές θα μεταβάλλονται καθώς μεταβάλλεται η παραγωγή. Οι δαπάνες αυτές καλούνται **μεταβλητό κόστος**. Δηλαδή, **μεταβλητό κόστος είναι το κόστος που μεταβάλλεται καθώς μεταβάλλεται η ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος**. Αντίθετα, **σταθερό κόστος είναι αυτό που δεν μεταβάλλεται καθώς μεταβάλλεται η ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος**. Είναι φανερό ότι σταθερό κόστος είναι οι δαπάνες που καταβάλλει η επιχείρηση για τους σταθερούς συντελεστές. **Το άθροισμα του σταθερού και του μεταβλητού κόστους είναι το συνολικό κόστος**.

Θα εξετάσουμε τη συμπεριφορά του κόστους με το ακόλουθο παράδειγμα. Έστω μια μικρή επιχείρηση που παράγει πλεκτά. Η επιχείρηση έχει ορισμένες πάγιες εγκαταστάσεις, όπως κτίριο και μηχανές που αποτελούν το σταθερό συντελεστή. Για την παραγωγή των πλεκτών χρησιμοποιούνται μάλλινα νήματα, που αποτελούν την πρώτη ύλη, και φυσικά εργασία. Δηλαδή τα νήματα και η εργασία αποτελούν τους μεταβλητούς συντελεστές. Ας κάνουμε την εύλογη υπόθεση, για περισσότερη ευκολία, ότι η ποσότητα του νήματος που απαιτείται για κάθε πλεκτό είναι σταθερή, έστω 1 κιλό. Έστω επίσης ότι τα δεδομένα για το συνολικό προϊόν και την ποσότητα της εργασίας είναι όπως δίνονται στις δύο πρώτες στήλες του Πίνακα (6.1) Φυσικά, έχουμε υποθέσει, όπως μπορεί εύκολα να διαπιστωθεί, ότι ισχύει ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης.

Στον πίνακα (6.1) δίνεται επίσης και το κόστος παραγωγής που προέκυψε ως εξής: Υποθέτουμε ότι η επιχείρηση έχει για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο σταθερό κόστος 3.000 δρχ., που δίνεται στην τρίτη στήλη του πίνακα. Υποθέτουμε επίσης, ότι η τιμή του νήματος είναι 100 δρχ. το κιλό και ότι κάθε εργάτης αμείβεται με 1000 δρχ., Έτσι, στην τέταρτη στήλη έχουμε το κόστος του νήματος και στη στήλη (5) το κόστος εργασίας. Το άθροισμά τους μας δίνει το μεταβλητό κόστος στήλη (6) Π.χ., για την παραγωγή 5 πλεκτών χρησιμοποιούνται $5 \times 1 = 5$ κιλά

Πίνακας 6.1. Παραγωγή και κόστος

Εργασία (αριθμός εργατών)	Συνολικό προϊόν (αριθμός πλεκτών)	Σταθερό κόστος (δρχ.)	Δαπάνες για: Νήματα	για: + Εργασία	=	Μεταβλητό κόστος (δρχ.)	Συνολικό κόστος (δρχ.)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)		(6)	(7)
0	0	3.000	0	0		0	3.000
1	5	3.000	500	+	1.000	= 1.500	4.500
2	13	3.000	1.300	+	2.000	= 3.300	6.300
3	18	3.000	1.800	+	3.000	= 4.800	7.800
4	22	3.000	2.200	+	4.000	= 6.200	9.200
5	25	3.000	2.500	+	5.000	= 7.500	10.500
6	27	3.000	2.700	+	6.000	= 8.700	11.700
7	28	3.000	2.800	+	7.000	= 9.800	12.800
8	28	3.000	2.800	+	8.000	= 10.800	13.800

νήματος που κοστίζουν $5 \times 100 = 500$ δρχ. (στήλη 4) και 1 εργάτης που αμείβεται 1000 δρχ. Επομένως, το μεταβλητό κόστος είναι $500 + 1000 = 1.500$ δρχ. (στήλη 6). Για την παραγωγή 13 πλεκτών, χρησιμοποιούνται $13 \times 1 = 13$ κιλά νήματος, που κοστίζουν $13 \times 100 = 1.300$ δρχ. (στήλη 4) και δύο εργάτες που πληρώνονται $2 \times 1000 = 2.000$ δρχ. (στήλη 5). Επομένως το μεταβλητό κόστος για την παραγωγή 13 πλεκτών είναι $1300 + 2000 = 3.300$ δρχ. (στήλη 6). Με τον ίδιο τρόπο προκύπτουν και τα υπόλοιπα στοιχεία στη στήλη 6. Το άθροισμα τώρα των στηλών 3 (σταθερό κόστος) και 6 (μεταβλητό κόστος) μας δίνει το συνολικό κόστος παραγωγής στη στήλη (7). Έτσι, το συνολικό κόστος παραγωγής π.χ. 22 πλεκτών είναι 3.000 (σταθερό) + 6.200 (μεταβλητό) = 9.200 .

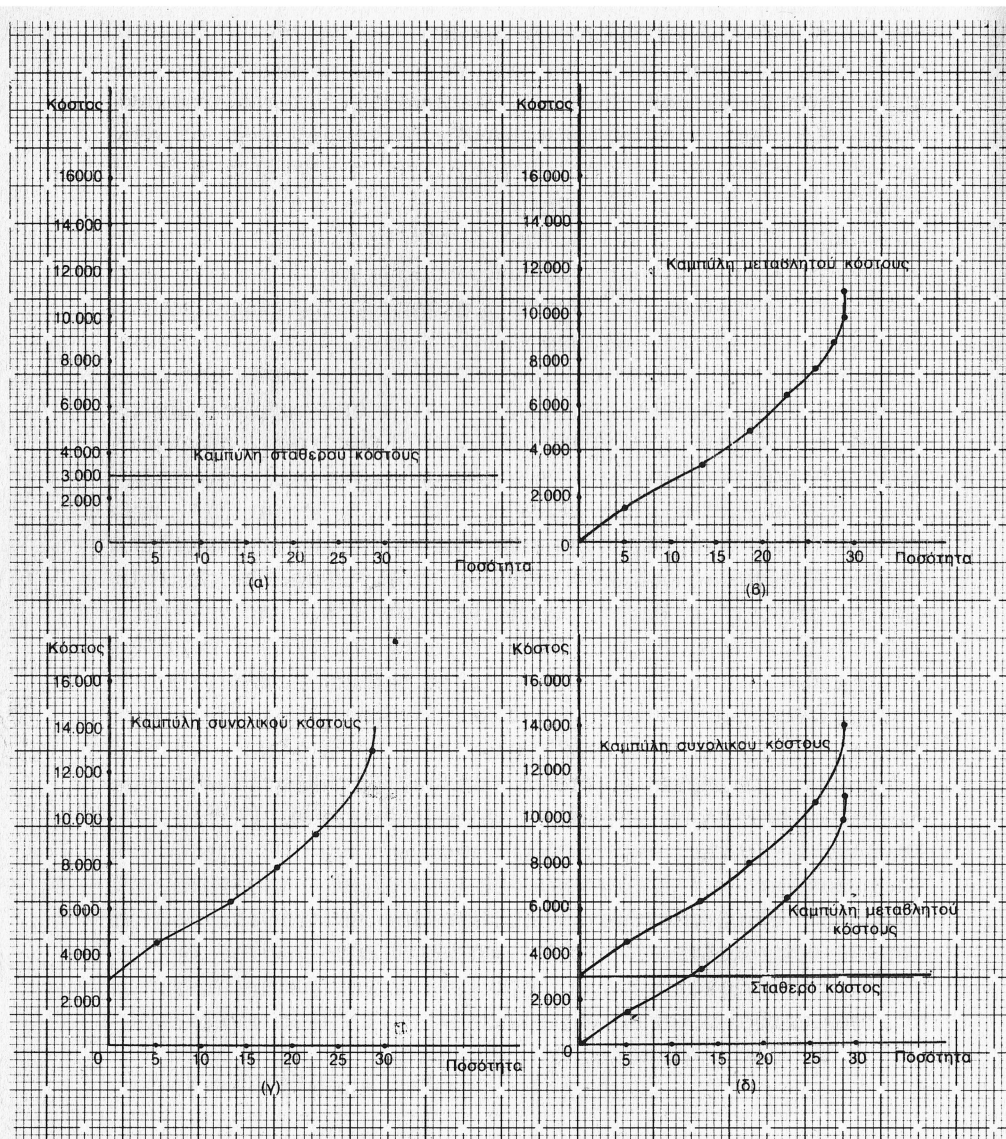
3. Η συνάρτηση κόστους

Οι οικονομολόγοι χρησιμοποιούν τον όρο **συνάρτηση κόστους** για να εκφράσουν τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο κόστος παραγωγής ενός προϊόντος και στην παραγόμενη ποσότητα.

Ανάλογα με την κατηγορία κόστους έχουμε τη συνάρτηση **συνολικού κόστους**, τη συνάρτηση **μεταβλητού κόστους** και τη συνάρτηση **σταθερού κόστους**. Η συνάρτηση συνολικού κόστους δίνει το συνολικό κόστος για κάθε επίπεδο παραγωγής (μονάδες παραγόμενου προϊόντος). Στο παράδειγμά μας, οι στήλες 7 και 2 του Πίνακα (6.1) εκφράζουν τη συνάρτηση συνολικού κόστους. Η συνάρτηση μεταβλητού κόστους δίνει το μεταβλητό κόστος για κάθε επίπεδο παραγωγής, όπως οι στήλες 6 και 2 του Πίνακα (6.1) Ανάλογα, οι στήλες 3 και 2 εκφράζουν τη συνάρτηση σταθερού κόστους.

Η γραφική παράσταση των παραπάνω συναρτήσεων μας δίνει τις αντίστοιχες **καμπύλες κόστους**. Για το σκοπό αυτό, ο κάθετος άξονας παριστάνει το κόστος και ο οριζόντιος την παραγόμενη ποσότητα του προϊόντος. Οι καμπύλες κόστους για τα δεδομένα του παραδείγματός μας δίνοντα στο Διάγραμμα (6.1) που αποτελείται από τέσσερα σχήματα. Στο πρώτο δίνεται η **καμπύλη σταθερού κόστους** που είναι απλά μία ευθεία γραμμή παράλληλη προς τον οριζόντιο άξονα στο ύψος του σταθερού κόστους, που στο παράδειγμά μας είναι 5.000 δρχ. Εξ ορισμού, η καμπύλη σταθερού κόστους θα είναι πάντοτε μία ευθεία παράλληλη προς τον οριζόντιο άξονα, αφού το σταθερό κόστος δεν μεταβάλλεται όταν μεταβάλλεται η παραγωγή.

Στο δεύτερο σχήμα δίνεται η **καμπύλη μεταβλητού κόστους** και στο τρίτο η **καμπύλη συνολικού κόστους**. Η καμπύλη συνολικού κόστους είναι το άθροισμα των καμπυλών σταθερού και μεταβλητού. Δηλαδή, για κάθε παραγόμενη ποσότητα (σημείο στον οριζόντιο άξονα) προσθέτουμε το σταθερό κόστος (σημείο στον κάθετο άξονα) και το μεταβλητό κόστος (σημείο στον κάθετο άξονα). Αυτό φαίνεται καλύτερα στο τέταρτο σχήμα που περιλαμβάνει και τις τρεις καμπύλες. Συνήθως παριστάνουμε και τις τρεις καμπύλες στο ίδιο σχήμα.

Διάγραμμα 6.1. Οι καμπύλες κόστους.

4. Οι καμπύλες μέσου κόστους

Στο παράδειγμά μας το συνολικό κόστος παραγωγής 5 μονάδων προϊόντος (πλεκτών) είναι 4.500 δρχ. Ποιο είναι το **κατά μονάδα κόστος** παραγωγής ενός πλεκτού; Είναι φανερό ότι το **κατα μονάδα ή μέσο κόστος** είναι $4.500 : 5 = 900$ δρχ. Αν το επίπεδο παραγωγής είναι 18 πλεκτά, το συνολικό κόστος παραγωγής είναι 7.800 δρχ. και το **κατά μονάδα ή μέσο κόστος** είναι $7.800 : 18 = 433,2$ δρχ. Γενικά, το **μέσο κόστος** ορίζεται ως ο **λόγος του κόστους προς την αντίστοιχη ποσότητα του προϊόντος**. Δηλαδή,

$$\text{Μέσο κόστος} = \frac{\text{Κόστος παραγωγής}}{\text{Ποσότητα προϊόντος}}$$

Ανάλογα με τις διάφορες κατηγορίες κόστους, το μέσο κόστος διακρίνεται σε **μέσο σταθερό, μέσο μεταβλητό και μέσο συνολικό κόστος**. Δηλαδή το μέσο σταθερό κόστος είναι ο λόγος του σταθερού κόστους προς την ποσότητα του προϊόντος. Το μέσο μεταβλητό κόστος είναι ο λόγος του μεταβλητού κόστους προς την ποσότητα του προϊόντος και το μέσο συνολικό κόστος είναι ο λόγος του συνολικού κόστους προς την ποσότητα του προϊόντος. Είναι φανερό ότι το μέσο συνολικό κόστος είναι το άθροισμα του μέσου σταθερού και του μέσου μεταβλητού κόστους. Εφόσον,

$$\begin{array}{ccccc} \text{Συνολικό} & = & \text{Σταθερό} & + & \text{Μεταβλητό} \\ \text{κόστος} & & \text{κόστος} & & \text{κόστος} \end{array}$$

έπεται ότι:

$$\begin{aligned} \frac{\text{Συνολικό κόστος}}{\text{ποσότητα}} &= \frac{\text{Σταθερό κόστος} + \text{Μεταβλητό κόστος}}{\text{ποσότητα}} \\ &= \frac{\text{Σταθερό κόστος}}{\text{ποσότητα}} + \frac{\text{Μεταβλητό κόστος}}{\text{ποσότητα}} \end{aligned}$$

$$\text{Μέσο συνολικό} \overset{\text{ή}}{=} \text{Μέσο σταθερό} + \text{Μέσο μεταβλητό} \\ \text{κόστος} \qquad \qquad \qquad \text{κόστος} \qquad \qquad \qquad \text{κόστος}$$

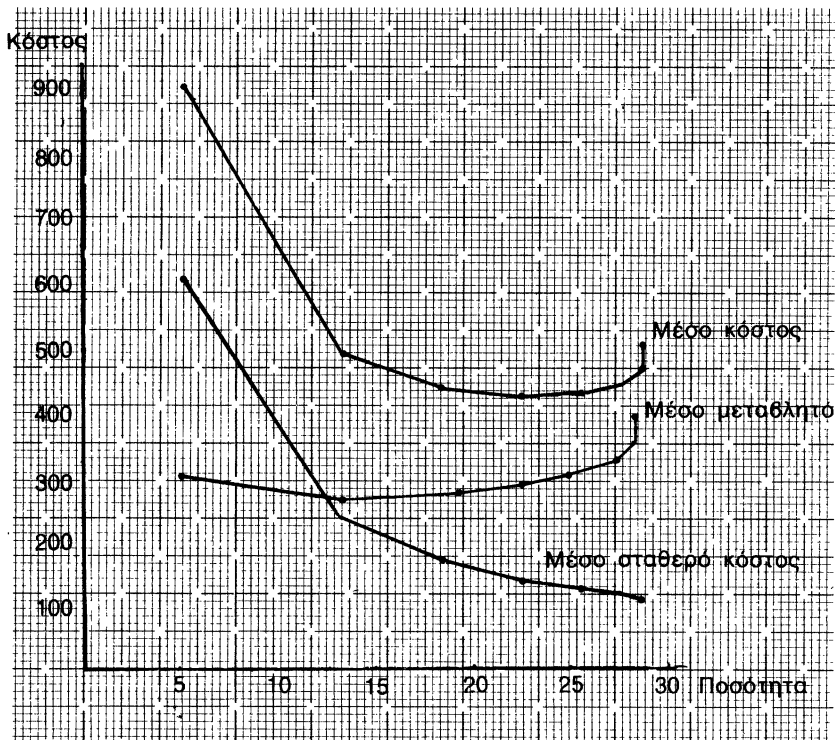
Στον πίνακα (6.2) δίνονται οι τρεις κατηγορίες μέσου κόστους μαζί με την αντίστοιχη ποσότητα για τα δεδομένα του παραδείγματος μας από τον Πίνακα (6.1). Η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος και στην αντίστοιχη κατηγορία μέσου κόστους φαίνεται καλύτερα αν παραστήσουμε τα δεδομένα του Πίνακα (6.2) γραφικά. Δηλαδή, αν πάρουμε τις αντίστοιχες **καμπύλες μέσου κόστους**.

Πίνακας 6.2. Το μέσο κόστος.

Ποσότητα	Μέσο σταθερό κόστος	Μέσο μεταβλητό κόστος	Μέσο συνολικό κόστος
		+	=
5	600	300	900
13	230,7	253,8	484,4
18	166,6	266,6	433,2
22	136,3	281,8	418,1
25	120	300	420
27	111,1	322,2	433,3
28	107,1	350	457,1
28	107,1	385,7	492,8

Έτσι, η **καμπύλη του μέσου σταθερού κόστους δείχνει τη σχέση** ανάμεσα στο μέσο σταθερό κόστος και στην ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος. Η **καμπύλη του μέσου μεταβλητού κόστους** δείχνει τη σχέση ανάμεσα στο μέσο μεταβλητό κόστος και στην ποσότητα του προϊόντος. Η **καμπύλη του μέσου συνολικού κόστους** δείχνει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο μέσο συνολικό κόστος και στην ποσότητα του προϊόντος. Οι παραπάνω τρεις καμπύλες για τα δεδομένα του Πίνακα (6.2) δίνονται στο Διάγραμμα (6.2).

Από το διάγραμμα βλέπουμε ότι το μέσο σταθερό κόστος μειώνεται συνεχώς όσο αυξάνει η παραγωγή. Αυτό είναι φανερό,

Διάγραμμα 6.2. Οι καμπύλες μέσου κόστους.

εφόσον οι ίδιες δαπάνες επιμερίζονται σε περισσότερες μονάδες καθώς αυξάνει η παραγωγή. Το μέσο μεταβλητό κόστος στην αρχή μειώνεται και μετά αρχίζει να αυξάνεται. Ανάλογη είναι και η συμπεριφορά του μέσου συνολικού κόστους. Αυτό είναι επόμενο εφόσον το μέσο συνολικό κόστος είναι το άθροισμα του μέσου μεταβλητού και του μέσου σταθερού που μειώνεται συνεχώς καθώς αυξάνει η παραγωγή. Δηλαδή, η σπουδαιότητα του μέσου σταθερού κόστους στη διαμόρφωση του μέσου συνολικού κόστους μειώνεται καθώς αυξάνει η παραγωγή. Επομένως, η συμπεριφορά του μέσου συνολικού κόστους καθώς

αυξάνει η παραγωγή εξαρτάται από το μέσο μεταβλητό κόστος.

Γενικά η καμπύλη του μέσου κόστους (συνολικού ή μεταβλητού) έχει σχήμα του λατινικού γράμματος U και είναι συνέπεια του νόμου της φθίνουσας απόδοσης.

5. Το οριακό κόστος

Ας εξετάσουμε τώρα πώς μεταβάλλεται το κόστος όταν μεταβάλλεται η παραγωγή. Για το σκοπό αυτό θα εξετάσουμε τη συμπεριφορά του οριακού κόστους. **Οριακό κόστος είναι ο λόγος της μεταβολής του συνολικού κόστους ως προς την μεταβολή του προϊόντος.** Μέ άλλα λόγια, οριακό κόστος είναι η μεταβολή του συνολικού κόστους όταν το προϊόν μεταβάλλεται κατά μία μονάδα. Για παράδειγμα, όταν η παραγωγή αυξάνεται από 0 σε 5 μονάδες το συνολικό κόστος αυξάνεται κατά $4.500 - 3.000 = 1.500$ δρχ. Άρα, η κατά μονάδα αύξηση που επέρχεται στο κόστος, δηλαδή το οριακό κόστος είναι $1.500 : 5 = 300$ δρχ. Όταν το προϊόν αυξάνεται από 5 σε 13 μονάδες το συνολικό κόστος αυξάνεται κατά $6.300 - 4.500 = 1.800$ δρχ. Άρα, το οριακό κόστος είναι $1.800 : 8 = 225$ δρχ. Στην τελευταία στήλη του Πίνακα (6.3) δίνεται το οριακό κόστος για όλα τα επίπεδα παραγωγής του προϊόντος. Η συμπεριφορά του οριακού κόστους καθώς αυξάνεται η παραγωγή είναι ίδια με τη συμπεριφορά του μέσου κόστους (συνολικού ή μεταβλητού). Δηλαδή, στην αρχή μειώνεται και μετά αρχίζει να αυξάνεται. Αυτό φαίνεται καλύτερα αν παραστήσουμε τα δεδομένα για το προϊόν και το αντίστοιχο οριακό κόστος γραφικά. Αν, δηλαδή, πάρουμε την **καμπύλη του οριακού κόστους**. Στο Διάγραμμα (6.3) δίνεται η καμπύλη οριακού κόστους για τα δεδομένα του Πίνακα (6.3). Βλέπουμε λοιπόν ότι η καμπύλη οριακού κόστους στην αρχή κατέρχεται, φτάνει ένα ελάχιστο σημείο και μετά αρχίζει να ανέρχεται. Έχει δηλαδή, και αυτή γενικά το σχήμα του λατινικού γράμματος U. Η συμπεριφορά αυτή της καμπύλης οριακού κόστους οφείλεται στον νόμο της φθίνουσας απόδοσης.

Πίνακας 6.3. Το οριακό κόστος

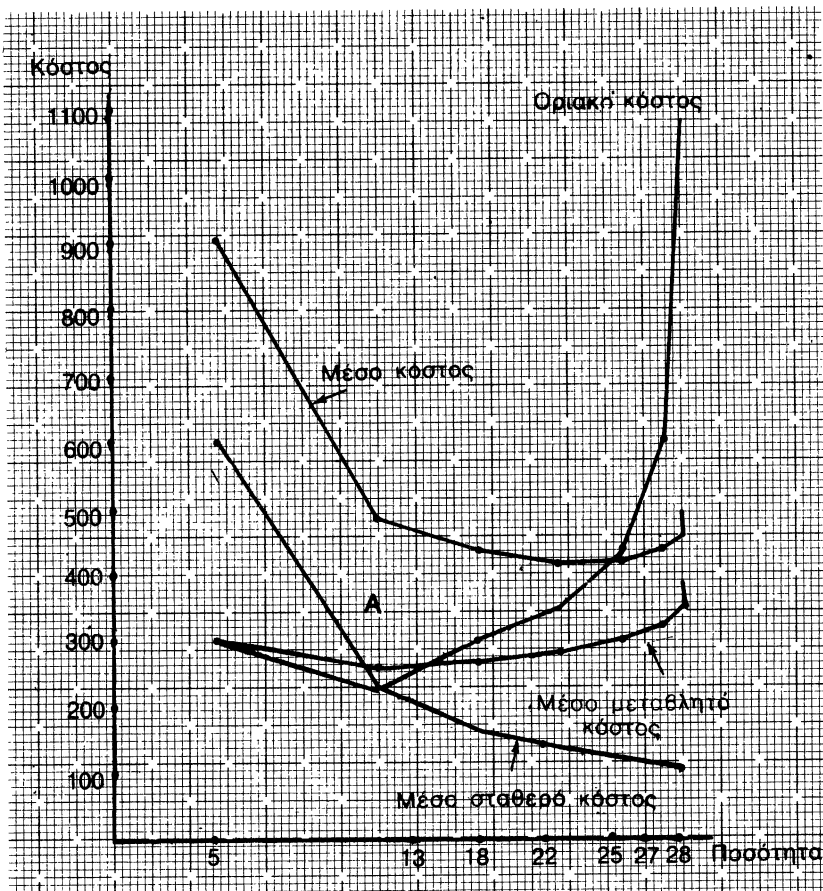
Προϊόν	Μεταβολή στο προϊόν	Συνολικό κόστος	Μεταβολή στο συνολικό κόστος	Οριακό κόστος
0	0	3.000	0	
5	5	4.500	1.500	$1.500 : 5 = 300$
13	8	6.300	1.800	$1.800 : 8 = 225$
18	5	7.800	1.500	$1.500 : 5 = 300$
22	4	9.200	1.400	$1.400 : 4 = 350$
25	3	10.500	1.300	$1.300 : 3 = 433$
27	2	11.700	1.200	$1.200 : 2 = 600$
28	1	12.800	1.100	$1.100 : 1 = 1.100$
28	0	13.800	1.000	$1.000 : 0 = \infty$

Διάγραμμα 6.3. Η καμπύλη οριακού κόστους.

Συνήθως για λόγους σύγκρισης και παραπέρα ανάλυσης οι καμπύλες μέσου και οριακού κόστους παρουσιάζονται στο ίδιο διάγραμμα όπως στο Διάγραμμα (6.4) για τις καμπύλες κόστους του παραδείγματός μας.

Σημειώνουμε ότι, για λόγους που δεν θα εξηγήσουμε εδώ γιατί ξεπερνάει το επίπεδο ανάλυσης αυτού του βιβλίου, η καμπύλη οριακού κόστους συναντά τις καμπύλες του μέσου μεταβλητού και του μέσου συνολικού κόστους στο κατώτατο σημείο τους.

Διάγραμμα 6.4. Οι καμπύλες μέσου και οριακού κόστους.

Στο διάγραμμα (6.4), το σημείο A είναι το κατώτατο σημείο της καμπύλης του μέσου μεταβλητού κόστους και το σημείο B είναι το κατώτατο σημείο του μέσου συνολικού κόστους.

6. Η καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης

Ο κύριος σκοπό μιας ιδιωτικής επιχείρησης είναι η μεγιστοποίηση των κερδών. Όπως θα δούμε λεπτομερέστερα σε επόμενο κεφάλαιο τα κέρδη είναι η διαφορά ανάμεσα στα έσοδα ή πρόσοδο της επιχείρησης, από την πώληση του προϊόντος και στο κόστος παραγωγής. Το κόστος παραγωγής όπως είδαμε εξαρτάται από την παραγόμενη ποσότητα. Η πρόσοδος εξαρτάται από την τιμή και την ποσότητα που παράγει και πωλεί η επιχείρηση. Ας υποθέσουμε ότι η τιμή του προϊόντος είναι σταθερή και ότι η επιχείρηση μπορεί να πωλεί οποιαδήποτε ποσότητα θελήσει να παράγει. Έτσι, τα κέρδη, με σταθερή την τιμή, εξαρτώνται από το κόστος και την παραγόμενη ποσότητα. Το ερώτημα είναι ποια ποσότητα συμφέρει στην επιχείρηση να παράγει. Δηλαδή, ποια είναι η ποσότητα που μεγιστοποιεί τα κέρδη της επιχείρησης. Όπως θα δούμε αναλυτικά στο κεφάλαιο οκτώ η **ποσότητα που μεγιστοποιεί τα κέρδη της επιχείρησης είναι αυτή που προσδιορίζεται από την ισότητα τιμής και οριακού κόστους**. Στο παράδειγμά μας, αν π.χ. η τιμή του προϊόντος είναι 600 δρχ. από τον πίνακα (6.2) βλέπουμε ότι η ποσότητα που θα παράγει η επιχείρηση είναι 27 μονάδες, γιατί σ' αυτό το επίπεδο παραγωγής η τιμή ισούται με το οριακό κόστος. Αν η τιμή αυξηθεί στις 1.100 δρχ., η επιχείρηση θ' αυξήσει την παραγωγή κατά μία μονάδα. Δηλαδή, η **προσφερόμενη** ποσότητα θα γίνει 28 μονάδες. Αν η τιμή μειωθεί στις 433 δρχ., η επιχείρηση θα μειώσει την παραγωγή και την **προσφερόμενη** ποσότητα στις 25 μονάδες. Δηλαδή, κάθε φορά που μεταβάλλεται η τιμή, η επιχείρηση μεταβάλλει την παραγόμενη και προσφερόμενη ποσότητα ακολουθώντας την καμπύλη του οριακού κόστους.

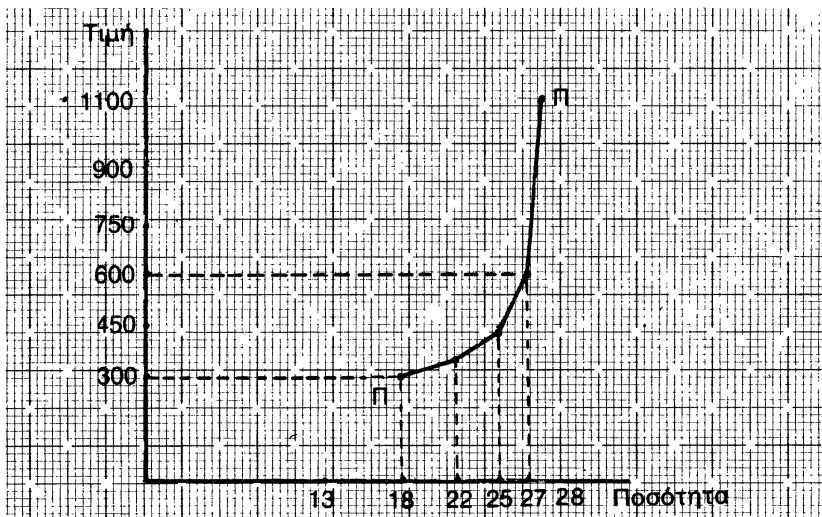
Όπως θα εξηγήσουμε σε επόμενο κεφάλαιο, το ανερχόμενο τμήμα της καμπύλης του οριακού κόστους που βρίσκεται πάνω από την καμπύλη του μέσου μεταβλητού κόστους αποτελεί στην ουσία την καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης στη βραχυχρόνια περίοδο. Δηλαδή, είναι η καμπύλη που μας δείχνει τις διάφορες ποσότητες του αγαθού που η επιχείρηση είναι διατεθειμένη να παράγει και να προσφέρει σε κάθε τιμή του αγαθού. Συνεπώς, για τα δεδομένα του παραδείγματός μας, η καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης για την περίοδο που εξετάζουμε αναφέρεται στο τμήμα της καμπύλης του οριακού κόστους στο Διάγραμμα (6.4) από το σημείο Α και πάνω. Για περισσότερη ευκολία μπορούμε να φτιάξουμε έναν πίνακα προσφοράς όπως ο Πίνακας (6.4).

Πίνακας 6.4. Η προσφορά της επιχείρησης.

Τιμή (δρχ.)	Ποσότητα (αριθμός πλεκτών)
300	18
350	22
433	25
600	27
1.100	28

Όπως εξηγήσαμε παραπάνω οι ποσότητες προέρχονται από τον Πίνακα (6.2) και είναι αυτές που αντιστοιχούν σε οριακό κόστος που είναι ίσο με την αντίστοιχη τιμή. Τα δεδομένα του Πίνακα (6.4) παριστάνουμε γραφικά στο Διάγραμμα (6.5). Η καμπύλη ΠΠ είναι η καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης.

Γενικά, όταν αυξάνεται η τιμή αυξάνεται και η προσφερόμενη ποσότητα και αντίστροφα. Όταν μειώνεται η τιμή, μειώνεται και η προσφερόμενη ποσότητα. Η σχέση αυτή ανάμεσα στην τιμή ενός αγαθού και στην προσφερόμενη ποσότητα είναι γνωστή ως **νόμος της προσφοράς**. Γραφικά, αυτό σημαίνει ότι η καμπύλη προσφοράς ανέρχεται, έχει δηλαδή θετική κλίση όπως στο Διάγραμμα (6.5).

Διάγραμμα 6.5. Η καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης

7. Η αγοραία καμπύλη προσφοράς.

Όπως και στην περίπτωση της ζήτησης, η **αγοραία καμπύλη προσφοράς ενός προϊόντος είναι το άθροισμα των καμπυλών προσφοράς των επιχειρήσεων που προσφέρουν το προϊόν και δείχνει σε κάθε τιμή τη συνολικά προσφερόμενη ποσότητα, δηλαδή την ποσότητα που προσφέρουν όλες μαζί οι επιχειρήσεις.** Γραφικά, η **αγοραία καμπύλη προσφοράς είναι το οριζόντιο άθροισμα των ατομικών καμπυλών προσφοράς.** Δηλαδή, σε κάθε τιμή προσθέτουμε τις αντίστοιχες προσφερόμενες ποσότητες από κάθε επιχείρηση.

Η αγοραία καμπύλη προσφοράς είναι ανερχόμενη όπως και οι ατομικές καμπύλες, γεγονός που εκφράζει τον νόμο της προσφοράς.

8. Μεταβολές της προσφοράς

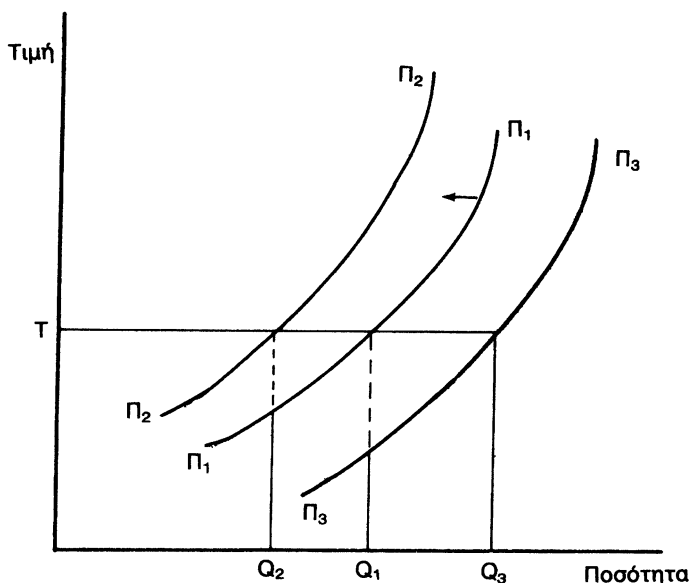
Ο νόμος της προσφοράς περιγράφει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην προσφερόμενη ποσότητα και στην τιμή ενός αγαθού, *ceteris paribus*. Δηλαδή, όταν ο,τιδήποτε άλλο επηρεάζει τη συμπεριφορά της προσφοράς παραμένει σταθερό. Υπάρχουν δύο βασικοί παράγοντες που στην προηγούμενη ανάλυσή μας υποθέσαμε ότι δεν μεταβάλλονται: **οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών και η τεχνολογία.**

α) Μεταβολές στις τιμές των παραγωγικών συντελεστών.

Η άμεση συνέπεια μιας μεταβολής στις τιμές των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του αγαθού είναι η μεταβολή του κόστους παραγωγής του. Όταν αυξάνονται οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών αυξάνεται το κόστος, που σημαίνει ότι για κάθε επίπεδο παραγωγής το κόστος είναι υψηλότερο. Γραφικά αυτό ισοδυναμεί με μετατόπιση της καμπύλης του οριακού κόστους προς τα πάνω. Επομένως, για το ανερχόμενο τμήμα του, που είναι η καμπύλη της προσφοράς αυτό σημαίνει μετατόπιση της προς τα αριστερά, όπως στο Διάγραμμα (6.6), από τη θέση P_1P_2 στη θέση P_2P_2 . Έτσι, ενώ η προσφερόμενη ποσότητα στην τιμή P ήταν Q_1 με την αρχική καμπύλη προσφοράς, τώρα μειώνεται σε Q_2 με τη νέα καμπύλη προσφοράς P_2P_2 .

Αντίθετα, όταν μειώνονται οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών, μειώνεται το κόστος παραγωγής του αγαθού που σημαίνει χαμηλότερο κόστος για κάθε επίπεδο παραγωγής. Γραφικά, αυτό σημαίνει μετατόπιση της καμπύλης οριακού κόστους προς τα κάτω και επομένως μετατόπιση της καμπύλης προσφοράς προς τα δεξιά, όπως στη θέση P_3P_3 από τη θέση P_1P_1 στο Διάγραμμα (6.6). Έτσι, στην ίδια τιμή P η προσφερόμενη ποσότητα αυξάνεται από Q_1 σε Q_3 .

β) Μεταβολές στην τεχνολογία. Μεταβολές στην τεχνολογία, όπως είδαμε προηγούμενα σημαίνουν μεταβολές στη συνάρτηση παραγωγής, δηλαδή μετατοπίσεις στις καμπύλες προϊόντων των μεταβλητών συντελεστών. Έστω ότι η τεχνολογία βελτιώνεται που σημαίνει ότι με τις ίδιες ποσότητες των παραγωγικών

Διάγραμμα 6.6. Μετατοπίσεις της καμπύλης προσφοράς.

συντελεστών αυξάνεται η παραγόμενη ποσότητα του προϊόντος. Αν οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών παραμένουν σταθερές, το κόστος παραγωγής δεν μεταβάλλεται εφόσον δεν μεταβάλλεται η ποσότητα των παραγωγικών συντελεστών. Αυτό όμως σημαίνει μείωση του μέσου και οριακού κόστους, αφού η ποσότητα του προϊόντος αυξάνεται και το συνολικό κόστος παραμένει αμετάβλητο. Γραφικά, αυτό ισοδυναμεί με μετατόπιση της καμπύλης του οριακού, και του μέσου κόστους προς τα κάτω. Συνεπώς, η καμπύλη της προσφοράς μετατοπίζεται προς τα δεξιά, όπως στο Διάγραμμα (6.6) από την αρχική θέση $\Pi_1\Pi_1$ στη νέα θέση $\Pi_3\Pi_3$. Έτσι, στην ίδια τιμή P η προσφερόμενη ποσότητα αυξάνεται από Q_1 σε Q_3 .

Στην περίπτωση που η τεχνολογία χειροτερεύει θα έχουμε ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα. Δηλαδή, μετατόπιση της καμπύλης της προσφοράς προς τα αριστερά. Ας σημειωθεί όμως, ότι συνήθως η τεχνολογία μεταβάλλεται προς το καλύτερο και όχι προς το χειρότερο.

Από την προηγούμενη ανάλυση συνάγεται ότι η καμπύλη της προσφοράς ενός αγαθού θα μετατοπίζεται προς τα δεξιά, δηλαδή θ' αυξάνει, αν οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή μειωθούν ή αν βελτιωθεί η τεχνολογία. Η προσφορά μειώνεται, δηλαδή η καμπύλη της προσφοράς μετατοπίζεται προς τ' αριστερά όταν αυξάνουν οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών ή χειροτερεύει η τεχνολογία.

Οι παραπάνω δύο βασικοί παράγοντες αφορούν τόσο την καμπύλη προσφοράς μιας επιχείρησης όσο και την αγοραία καμπύλη προσφοράς. Η τελευταία όμως επηρεάζεται επίσης και από τον αριθμό των επιχειρήσεων που προσφέρουν το προϊόν. Όταν αυξάνει ο αριθμός των επιχειρήσεων αυξάνεται και η προσφορά, δηλαδή η καμπύλη προσφοράς μετατοπίζεται προς τα δεξιά. Αντίθετα, όταν μικραίνει ο αριθμός των επιχειρήσεων η προσφορά μειώνεται.

9. Η ελαστικότητα της προσφοράς

Η ελαστικότητα της προσφοράς ορίζεται με τρόπο ανάλογο με εκείνο που ορίσαμε την ελαστικότητα της ζήτησης. Έτσι, **η ελαστικότητα της προσφοράς είναι ο λόγος της ποσοστιαίας μεταβολής της προσφερόμενης ποσότητας ως προς την ποσοστιαία μεταβολή της τιμής.** Αν παραστήσουμε με επ την ελαστικότητα της προσφοράς τότε:

$$\varepsilon_{\pi} = \frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta T}{T} = \frac{\Delta Q}{\Delta T} \cdot \frac{T}{Q}$$

Ας χρησιμοποιήσουμε για παράδειγμα τα δεδομένα του πίνακα

(6.4) και ας υπολογίσουμε την ελαστικότητα της προσφοράς όταν η τιμή αυξάνεται από 300 δρχ. σε 350 δρχ. Οι αντίστοιχες ποσότητες είναι 18 και 22 μονάδες. Επομένως, $\Delta Q = 18 - 22 = 4$ και $\Delta T = 350 - 300 = 50$.

Αντικαθιστούμε στον τύπο, οπότε έχουμε:

$$\varepsilon_{\pi} = \frac{\Delta Q}{\Delta T} \cdot \frac{T}{Q} = \frac{50}{4} \cdot \frac{18}{300} = 0,75$$

Η ελαστικότητα της προσφοράς είναι **θετική** εφόσον οι μεταβολές της ποσότητας είναι πάντοτε προς την ίδια κατεύθυνση με τις μεταβολές της τιμής. Όπως και στην περίπτωση της ζήτησης, όταν η ελαστικότητα είναι μεγαλύτερη από τη μονάδα η προσφορά είναι **ελαστική** και όταν η ελαστικότητα είναι μικρότερη από τη μονάδα, η προσφορά είναι **ανελαστική**. Στο παράδειγμά μας η προσφορά είναι ανελαστική όταν η τιμή αυξάνεται από 300 σε 350 δρχ.

Ο κυριότερος προσδιοριστικός παράγοντας της ελαστικότητας της προσφοράς είναι ο χρόνος. Η προσαρμογή της παραγωγής σε μια δεδομένη μεταβολή στην τιμή του αγαθού θα είναι μεγαλύτερη όσο μεγαλύτερο είναι το χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο γίνεται η προσαρμογή. Αυτό σημαίνει ότι η ελαστικότητα είναι μεγαλύτερη στη μακροχρόνια περίοδο, εφόσον σ' αυτή την περίοδο η επιχείρηση μπορεί να μεταβάλλει όλους τους συντελεστές.

10. Το κόστος παραγωγής στη μακροχρόνια περίοδο.

Η προηγούμενη ανάλυση αφορούσε τη συμπεριφορά του κόστους στη βραχυχρόνια περίοδο όπου ορισμένοι συντελεστές είναι σταθεροί. Στη μακροχρόνια περίοδο όλοι οι συντελεστές είναι μεταβλητοί. Η επιχείρηση μπορεί να προσθέσει κτίρια, μηχανήματα κ.λ.π. και γενικά ν' αυξήσει την ποσότητα των σταθερών συντελεστών, πράγμα που σημαίνει αύξηση της παραγωγικής δυναμικότητας. Φυσικά, η επιχείρηση μπορεί επίσης να μειώσει την ποσότητα των σταθερών συντελεστών, να

μειώσει δηλαδή την παραγωγική της δυναμικότητα όπως μπορεί επίσης να παύσει ακόμη και να υφίσταται. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι η συμπεριφορά του κόστους καθώς η επιχείρηση μεγαλώνει, δηλαδή καθώς η επιχείρηση προσθέτει κτίρια, μηχανήματα, προσωπικό κ.λ.π.

Επειδή στη μακροχρόνια περίοδο δεν υπάρχουν συντελεστές που να παραμένουν σταθεροί δεν υπάρχει επίσης η διάκριση ανάμεσα σε σταθερό και μεταβλητό κόστος. Συνεπώς, μας ενδιαφέρει η συμπεριφορά του συνολικού ή του μέσου συνολικού κόστους. Η λεπτομερής εξέταση της συμπεριφοράς του μακροχρόνιου κόστους ξεφεύγει από τα όρια ανάλυσης αυτού του βιβλίου. Μπορούμε όμως να δώσουμε τα βασικά της χαρακτηριστικά.

Γενικά, το μέσο συνολικό κόστος θα μειώνεται καθώς η επιχείρηση μεγαλώνει προσθέτοντας κτίρια, μηχανήματα κ.λπ. Δηλαδή, κάθε φορά που η επιχείρηση αυξάνει το μέγεθός της μπορεί να επιτυγχάνει χαμηλότερο μέσο συνολικό κόστος. Καθώς όμως η επιχείρηση συνεχίζει να μεγαλώνει θα φτάσει σ' ένα μέγεθος που αν το ξεπεράσει το μέσο συνολικό κόστος θ' αρχίσει να αυξάνεται.

Αν και η παραπάνω συμπεριφορά του μέσου συνολικού κόστους στη μακροχρόνια περίοδο μοιάζει με τη συμπεριφορά του μέσου κόστους στη βραχυχρόνια περίοδο, θα πρέπει να τονίσουμε ότι δέν οφείλεται στον νόμο της φθίνουσας ή μη ανάλογης απόδοσης. Ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης προϋποθέτει έναν τουλάχιστο συντελεστή σταθερό, πράγμα που δεν ισχύει στη μακροχρόνια περίοδο. Συνεπώς, πρέπει να υπάρχουν άλλοι λόγοι που να δικαιολογούν αυτή τη συμπεριφορά του μέσου συνολικού κόστους στη μακροχρόνια περίοδο. Οι λόγοι αυτοί είναι γνωστοί ως «οικονομίες και αντιοικονομίες» κλίμακας.

Οι οικονομίες κλίμακας αναφέρονται στα πλεονεκτήματα της μαζικής παραγωγής, που έχει σαν συνέπεια τη μείωση του κατα μονάδα κόστους. Δηλαδή, οι οικονομίες κλίμακας εξηγούν την πτώση του μέσου κόστους καθώς η επιχείρηση αυξάνει το

μέγεθός της. Δύο βασικές αιτίες που δικαιολογούν την ύπαρξη οικονομιών κλίμακας είναι οι εξής:

i) η δυνατότητα μεγαλύτερης εξειδίκευσης της εργασίας.

Αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο τη σπουδαιότητα του καταμερισμού των έργων και της εξειδίκευσης της εργασίας. Σε μία επιχείρηση με μικρό αριθμό εργαζομένων το ίδιο άτομο μπορεί να είναι υποχρεωμένο να εκτελεί διάφορες εργασίες με συνέπεια την απώλεια χρόνου και τη μείωση της αποδοτικότητάς του. Μπορεί επίσης ν' απασχολείται και σε εργασίες όπου η αποδοτικότητά του είναι μειωμένη. Για παράδειγμα ένας εξειδικευμένος ηλεκτρολόγος μπορεί να εκτελεί και άλλες εργασίες στις οποίες δεν είναι τόσο αποδοτικός. Καθώς το μέγεθος της παραγωγικής μονάδας και η παραγωγή αυξάνουν η επιχείρηση έχει μεγαλύτερη δυνατότητα ν' απασχολεί κάθε άτομο σύμφωνα με τα ιδιαίτερα προσόντα του αλλά και σε συγκεκριμένες δουλειές στις οποίες εξειδικεύεται πλήρως. Ακριβώς αυτή η εξειδίκευση και η αποφυγή σπατάλης χρόνου αυξάνουν την αποδοτικότητα με τελικό αποτέλεσμα τη μείωσή του κατά μονάδα κόστους.

ii) Η δυνατότητα χρησιμοποίησης πιο αποδοτικής τεχνολογίας.

Συχνά, η χρησιμοποίηση βελτιωμένης και συνεπώς περισσότερο αποδοτικής τεχνολογίας μπορεί να γίνει μόνο από επιχειρήσεις μεγάλου μεγέθους, επειδή είναι και δαπανηρή αλλά και προϋποθέτει μεγάλο όγκο παραγωγής. Απλό παράδειγμα αποτελεί η γεωργική παραγωγή. Η χρησιμοποίηση π.χ. ελκυστήρων ή θεριζοαλωνιστικών συγκροτημάτων συμφέρει μόνο αν καλλιεργούνται πολλά στρέμματα και η παραγωγή είναι μεγάλη. Σ' αυτή την περίπτωση το κατά μονάδα κόστος θα είναι μικρότερο για τον γεωργό που μπορεί να χρησιμοποιήσει τη βελτιωμένη τεχνολογία.

Η συνεχής όμως αύξηση του μεγέθους της επιχείρησης θα οδηγήσει τελικά στην εμφάνιση αντιοικονομιών κλίμακας που σημαίνει αύξηση του κατά μονάδα κόστους. Ο κύριος λόγος γι' αυτό είναι η ανάπτυξη διοικητικών και άλλων γραφειοκρατικών μηχανισμών που περιορίζουν την απόδοση της διοίκησης της επιχείρησης.

12. Ανακεφαλαίωση

Κόστος παραγωγής είναι οι χρηματικές δαπάνες για την αγορά των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του αγαθού. Το κόστος παραγωγής διακρίνεται σε σταθερό και μεταβλητό. Σταθερό είναι το κόστος που δεν εξαρτάται από την ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος, ενώ μεταβλητό είναι το κόστος που μεταβάλλεται καθώς μεταβάλλεται η παραγωγή. Το άθροισμα του σταθερού και του μεταβλητού κόστους είναι το συνολικό κόστος παραγωγής. Η γραφική παράσταση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στο κόστος και στην παραγόμενη ποσότητα του αγαθού είναι η καμπύλη κόστους. Ανάλογα με την κατηγορία κόστους έχουμε την αντίστοιχη καμπύλη σταθερού, μεταβλητού και συνολικού κόστους.

Το κατά μονάδα ή μέσο κόστος είναι ο λόγος του κόστους προς την αντίστοιχη ποσότητα του προϊόντος. Ανάλογα με την κατηγορία κόστους, έχουμε το μέσο σταθερό, το μέσο μεταβλητό και το μέσο συνολικό κόστος. Το μέσο συνολικό κόστος ή απλά το μέσο κόστος είναι το άθροισμα του μέσου σταθερού και του μέσου μεταβλητού κόστους. Η γραφική παράσταση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες μέσου κόστους και στην ποσότητα του προϊόντος μας δίνει τις αντίστοιχες καμπύλες του μέσου σταθερού, μέσου μεταβλητού και μέσου συνολικού κόστους.

Οι καμπύλες μέσου και οριακού κόστους έχουν γενικά σχήμα U, δηλαδή καθώς αυξάνει η παραγωγή το αντίστοιχο κόστος μειώνεται, φτάνει ένα κατώτατο σημείο και μετά αρχίζει ν' αυξάνεται. Η συμπεριφορά αυτή του μέσου και οριακού κόστους οφείλεται στη λειτουργία του νόμου της φθίνουσας απόδοσης.

Η καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης δείχνει τις διάφορες ποσότητες του αγαθού που η επιχείρηση μπορεί να παράγει και να προσφέρει στην αγορά σε κάθε τιμή του αγαθού. Στη βραχυχρόνια περίοδο, το ανερχόμενο τμήμα της καμπύλης οριακού κόστους αποτελεί την καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης. Είναι φανερό, ότι όταν αυξάνει η τιμή αυξάνεται η προσφερόμενη ποσότητα και αντίστροφα. Η σχέση αυτή ανάμε-

σα στην τιμή ενός αγαθού και στην προσφερόμενη ποσότητα είναι γνωστή ως νόμος της προσφοράς.

Η αγοραία καμπύλη προσφοράς είναι το οριζόντιο άθροισμα των καμπυλών προσφοράς των επιχειρήσεων του κλάδου.

Ο νόμος της προσφοράς περιγράφει τη σχέση ανάμεσα στην τιμή και στην προσφερόμενη ποσότητα όταν οι άλλοι παράγοντες είναι βασικά δύο: οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών και η τεχνολογία. Όταν μεταβάλλονται οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών ή η τεχνολογία, μετατοπίζεται η καμπύλη της προσφοράς. Ανάλογα με τη μεταβολή, η προσφορά μπορεί ν' αυξάνει ή να μειώνεται. Έτσι, όταν μειώνονται οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών ή βελτιώνεται η τεχνολογία, η προσφορά αυξάνει, δηλαδή η καμπύλη της προσφοράς μετατοπίζεται προς τα δεξιά και αντίστροφα.

Ως μέτρο της αντίδρασης των επιχειρήσεων σε μια μεταβολή της τιμής του προϊόντος που προσφέρουν χρησιμοποιείται η ελαστικότητα της προσφοράς που ορίζεται ως ο λόγος της ποσοστιαίας μεταβολής της προσφερόμενης ποσότητας προς την ποσοστιαία μεταβολή της τιμής.

Η συμπεριφορά του κόστους στη μακροχρόνια περίοδο μοιάζει γενικά με τη συμπεριφορά του κόστους στη βραχυχρόνια περίοδο αλλά για διαφορετικούς λόγους. Οι λόγοι αυτοί είναι γνωστοί ως οικονομίες και αντοικονομίες κλίμακας. Οικονομίες κλίμακας είναι βασικά τα πλεονεκτήματα της μαζικής παραγωγής που οδηγούν στη μείωση του μέσου κόστους. Οι αντοικονομίες κλίμακας οδηγούν σε αύξηση του κόστους και οφείλονται βασικά σε διοικητικά και άλλα γραφειοκρατικά εμπόδια.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Έστω τα δεδομένα του παρακάτω πίνακα που αναφέρονται στο κόστος παραγωγής ενός προϊόντος.

Προϊόν	Μεταβλητό κόστος	Σταθερό κόστος	Συνολικό κόστος	Μέσο σταθερό κόστος	Μέσο μεταβλητό κόστος	Οριακό κόστος
--------	---------------------	-------------------	--------------------	---------------------------	-----------------------------	------------------

1	50
2	90
3	120
4	160
5	220
6	300
7	400
8	520
9	670
10	900

Έστω επίσης ότι τα σταθερά έξοδα της επιχείρησης είναι 200. Να συμπληρωθεί ο πίνακας και να παρασταθούν γραφικά οι διάφορες καμπύλες κόστους.

2) Έστω τα δεδομένα της άσκησης 18 του προηγούμενου κεφαλαίου και ας υποθέσουμε ότι η αμοιβή ενός εργάτη είναι 100. Έστω επίσης ότι τα σταθερά έξοδα είναι 500. Να κατασκευαστεί ένας πίνακας όπως στην προηγούμενη άσκηση και να παρασταθούν γραφικά οι διάφορες καμπύλες κόστους.

3) Να περιγράψετε και να εξηγήσετε τη συμπεριφορά του μέσου και οριακού κόστους.

4) Να φτιάξετε τον πίνακα προσφοράς της επιχείρησης και την αντίστοιχη καμπύλη για τα δεδομένα της άσκησης 1.

5) Να εξηγήσετε τι εννοούμε με τον όρο καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης και πώς προκύπτει.

6) Τι είναι αγοραία καμπύλη προσφοράς;

7) Ποιοι είναι οι σπουδαιότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες της προσφοράς;

- 8) Να εξηγήσετε και να δείξετε γραφικά τι συμβαίνει στην καμπύλη προσφοράς αν μειωθεί η τιμή ενός παραγωγικού συντελεστή.
- 9) Να εξηγήσετε και να δείξετε γραφικά τι συμβαίνει στην καμπύλη προσφοράς όταν βελτιώνεται η τεχνολογία παραγωγής ενός αγαθού.
- 10) Τι είναι ελαστικότητα της προσφοράς;
- 11) Έστω ο ακόλουθος πίνακας προσφοράς.

Τιμή Ποσότητα

72	400
70	350
68	300
66	250
64	200
62	150

Να παρασταθεί γραφικά η καμπύλη προσφοράς και να υπολογιστεί η ελαστικότητα όταν η τιμή μεταβάλλεται από 68 σε 66. Είναι ελαστική η προσφορά σ' αυτό το σημείο;

12) Ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης δεν ισχύει στη μακροχρόνια περίοδο. Γιατί;

13) Τι εννοούμε με τους όρους «οικονομίες» και «αντιοικονομίες κλίμακας»; Τί σχέση έχουν με τη συμπεριφορά του κόστους στη μακροχρόνια περίοδο;

Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΤΙΜΩΝ

1. Εισαγωγή

Μετά την ανάλυση της ζήτησης και της προσφοράς που έγινε στα προηγούμενα δύο κεφάλαια, μπορούμε τώρα να προχωρήσουμε στην εξέταση του προσδιορισμού της τιμής ενός αγαθού. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε πώς προσδιορίζεται η τιμή ενός αγαθού από τις δυνάμεις της προσφοράς και ζήτησης. Δηλαδή, θα εξετάσουμε πώς προσδιορίζεται η τιμή ενός αγαθού σε μια **ελεύθερη ή ανταγωνιστική αγορά**.

2. Πώς προσδιορίζεται η τιμή ενός αγαθού

Για να δούμε πώς προσδιορίζονται οι τιμές θα εξετάσουμε ένα απλό παράδειγμα αγοράς για ένα συγκεκριμένο αγαθό. Έστω ότι η ζήτηση και η προσφορά του αγαθού για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο είναι όπως δίνονται στον Πίνακα (7.1).

Πίνακας 7.1. Υποθετικά δεδομένα ζήτησης και προσφοράς.

Τιμή (δρχ.)	Ζητούμενη Ποσότητα	Προσφερόμενη Ποσότητα	Πλεόνασμα	Έλειμμα
160	12	65	53	
50	20	57	37	
40	25	46	21	
30	34	34	—	—
20	53	21		32
10	70	9		61

Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η ζήτηση του αγαθού εκφράζει την ποσότητα του αγαθού που όλοι οι καταναλωτές μαζί είναι διατεθειμένοι ν' αγοράσουν σε κάθε τιμή του αγαθού για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Η προσφορά εκφράζει την ποσότητα που όλοι μαζί οι παραγωγοί (επιχειρήσεις) είναι διατεθειμένοι να προσφέρουν σε κάθε τιμή του αγαθού, επίσης για την ίδια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Οι επιθυμίες των καταναλωτών όπως εκφράζονται με τις ζητούμενες ποσότητες σε κάθε τιμή βασίζονται σε ορισμένους παράγοντες, όπως οι προτιμήσεις τους, το εισόδημά τους κ.λπ. Οι προσφερόμενες ποσότητες του αγαθού από κάθε επιχείρηση είναι αυτές που μεγιστοποιούν τα κέρδη τους για κάθε τιμή του αγαθού.

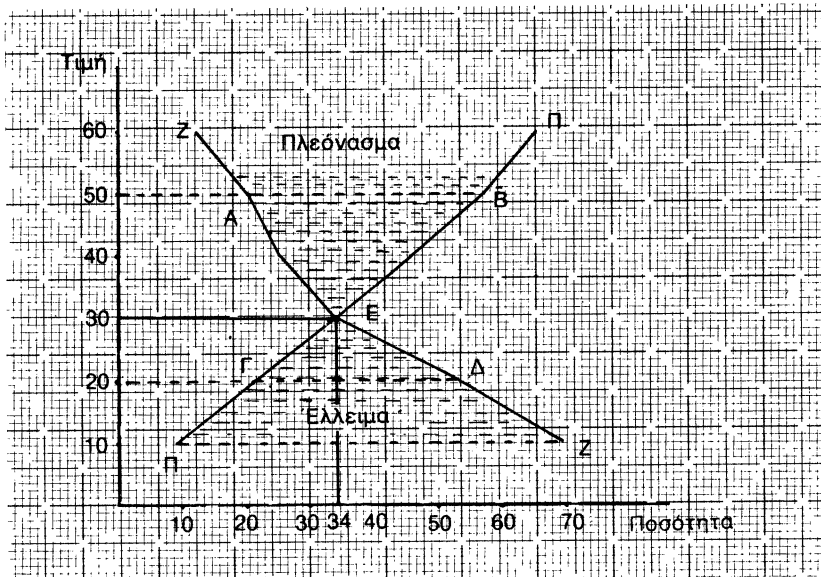
Απο τα προηγούμενα συνάγεται το συμπέρασμα ότι, εφόσον οι λόγοι που εκφράζουν τις ζητούμενες και προσφερόμενες ποσότητες είναι διαφορετικοί, μόνο κατά τύχη μπορεί η συνολικά ζητούμενη ποσότητα να είναι ίση με τη συνολικά προσφερόμενη ποσότητα. Αυτό όμως που συμβαίνει είναι ότι παρεμβάλλεται η τιμή του αγαθού που εξισώνει τη ζητούμενη με την προσφερόμενη ποσότητα. Στο παράδειγμά μας υπάρχει μία μόνο τιμή που η ζητούμενη ποσότητα είναι ίση με την προσφερόμενη: στην τιμή 30 και οι καταναλωτές ζητούν 34 μονάδες και οι παραγωγοί προσφέρουν επίσης 34 μονάδες. Αν αυτή είναι η τιμή, δηλαδή 30 δρχ., κάθε καταναλωτής που είναι διατεθειμένος να πληρώσει 30 δρχ. θα ικανοποιήσει την επιθυμία του και κάθε παραγωγός που παράγει σ' αυτή την τιμή θα πουλήσει το προϊόν του.

Σέ οποιαδήποτε άλλη τιμή θα υπάρχει είτε **έλλειμμα** είτε **πλεόνασμα**. Όταν η ζητούμενη ποσότητα είναι μεγαλύτερη από την προσφερόμενη υπάρχει **υπερβάλλουσα ζήτηση** ή **έλλειμμα**. Αυτό συμβαίνει για όλες τις τιμές που είναι μικρότερες από 30 όπως φαίνεται από την τέταρτη στήλη του Πίνακα (7.1) Όταν η ζητούμενη ποσότητα είναι μικρότερη από την προσφερόμενη υπάρχει **πλεονάζουσα προσφορά** ή **πλεόνασμα**. Αυτό συμβαίνει για όλες τις τιμές που είναι μεγαλύτερες από 30 όπως φαίνεται στη τελευταία στήλη του Πίνακα (7.1).

Έστω ότι η τιμή είναι 60, οπότε υπάρχει πλεόνασμα 53 μονάδες, αφού η ζητούμενη ποσότητα είναι 12 και η προσφερό-

μενη 65 μονάδες. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν απούλητες 53 μονάδες του προϊόντος στα χέρια των παραγωγών. Οι παραγωγοί για ν' αποφύγουν τη συσσώρευση αποθεμάτων θα μειώσουν την τιμή. Όπως ξέρουμε, όταν μειώνεται η τιμή αυξάνεται η ζητούμενη ποσότητα και μειώνεται η προσφερόμενη ποσότητα. Επομένως, με κάθε μείωση της τιμής θα μειώνεται και το πλεόνασμα. Έστω ότι η τιμή γίνεται 20 δρχ. Σ' αυτή την τιμή, δημιουργείται έλλειμμα 32 μονάδων. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν καταναλωτές που είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν την τιμή των 20 δρχ. αλλά δεν «βρίσκουν» το προϊόν. Θα υπάρξει επομένως μία πίεση για την τιμή ν' ανέβει. Όταν αυξάνεται η τιμή μειώνεται η ζητούμενη ποσότητα και αυξάνεται η προσφερόμενη, που σημαίνει ότι μειώνεται το έλλειμμα. Επομένως, όσο υπάρχουν ελλείμματα η τιμή θ' αυξάνεται και όσο υπάρχουν πλεονάσματα η τιμή θα μειώνεται. Η τιμή θα σταθεροποιηθεί σ' αυτό τό επίπεδο όπου δεν υπάρχουν ούτε ελλείμματα ούτε πλεονάσματα. Η τιμή αυτή είναι η **τιμή ισορροπίας**, στο παράδειγμά μας 30 δρχ. Δηλαδή, η τιμή ισορροπίας είναι η τιμή στην οποία η ζητούμενη ποσότητα είναι ίση με την προσφερόμενη ποσότητα. Λέγεται, τιμή ισορροπίας ακριβώς γιατί σ' αυτή την τιμή εξισορροπούνται οι δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης. Η αγορά του συγκεκριμένου αγαθού βρίσκεται σε ισορροπία.

Μπορούμε να δούμε την προηγούμενη ανάλυση γραφικά αν παραστήσουμε στο ίδιο διάγραμμα και την καμπύλη ζήτησης και την καμπύλη προσφοράς, όπως στο Διάγραμμα (7.1) για τα δεδομένα του Πίνακα (7.1). Το σημείο τομής των δύο καμπυλών παριστάνει την τιμή και την ποσότητα ισορροπίας. Στο παράδειγμά μας το σημείο τομής Ε προσδιορίζει την τιμή 30 και την ποσότητα 34. Η σκιασμένη περιοχή πάνω από το σημείο Ε παριστάνει πλεόνασμα και η σκιασμένη περιοχή κάτω από το σημείο Ε παριστάνει έλλειμμα. Έτσι στην τιμή 50 υπάρχει πλεόνασμα 37 μονάδων που γραφικά παριστάνεται με την απόσταση ΑΒ. Αντίθετα, στην τιμή 20 υπάρχει έλλειμμα 32 μονάδων που γραφικά παριστάνεται με την απόσταση ΓΔ.

Διάγραμμα 7.1. Ο προσδιορισμός της τιμής ισορροπίας.

3. Μεταβολές της τιμής ισορροπίας

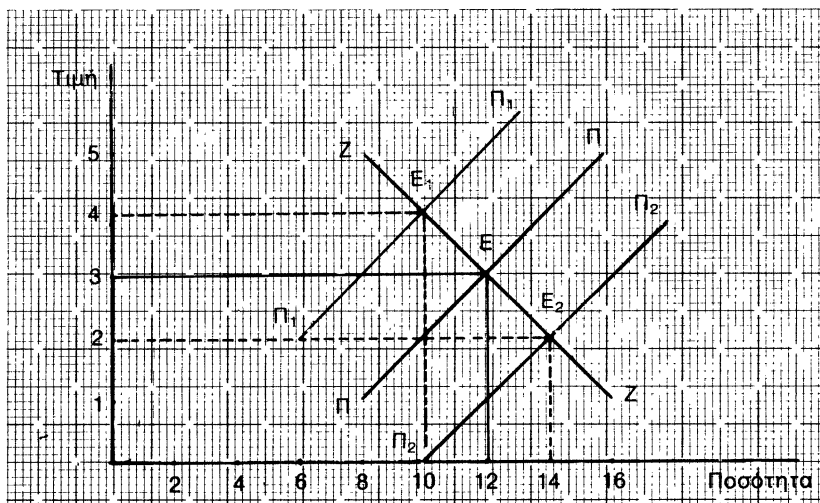
Είδαμε πως οι δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης ενός αγαθού προσδιορίζουν την τιμή ισορροπίας στην αγορά. Η τιμή ισορροπίας θα διατηρηθεί, δηλαδή δεν θ' αλλάξει, αν οι δυνάμεις που την προσδιορίζουν παραμένουν επίσης σταθερές. Μ' άλλα λόγια, όσο οι καμπύλες της ζήτησης και της προσφοράς δεν μετατοπίζονται δεν υπάρχει λόγος να μεταβληθεί η τιμή ισορροπίας. Η τιμή ισορροπίας θα μεταβληθεί μόνο αν μεταβληθεί η καμπύλη ζήτησης ή η καμπύλη προσφοράς ή και οι δύο.

Έστω ότι η αγοραία ζήτηση και η αγοραία προσφορά ενός αγαθού Χ είναι όπως δίνεται στον Πίνακα (7.2). Οι αντίστοιχες καμπύλες ζήτησης και προσφοράς παριστάνονται

Πίνακας (7.2). Η Ζήτηση και η Προσφορά του Αγαθού Χ.

Τιμή	Ζητούμενη Ποσότητα	Προσφερόμενη Ποσότητα
5	8	16
4	10	14
3	12	12
2	14	10
1	16	8

στο Διάγραμμα (7.2) ως ΖΖ και ΠΠ. Με αυτά τα δεδομένα, η τιμή ισορροπίας είναι 3 και η ποσότητα ισορροπίας είναι 12.

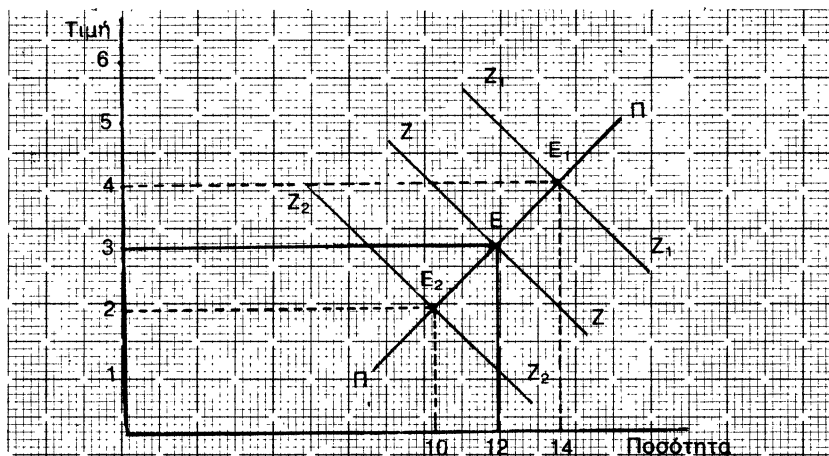
Διάγραμμα 7.2. Μεταβολή της τιμής ισορροπίας όταν μεταβάλλεται η προσφορά.

(i) **Μετατόπιση της καμπύλης της προσφοράς.** Ας υποθέσουμε τώρα ότι αυξάνεται το κόστος παραγωγής του αγαθού γιατί π.χ. αυξήθηκαν οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του. Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο αυτό θα έχει ως συνέπεια τη μείωση της προσφοράς που γραφικά ισοδυναμεί με μετατόπισή της καμπύλης της προσφοράς προς τα αριστερά

Έστω ότι η καμπύλη της προσφοράς από τήν αρχική της θέση ΠΠ μετατοπίζεται στη θέση Π₁Π₁ στο Διάγραμμα (7.2) Με αμετάβλητη την καμπύλη ζήτησης το νέο σημείο ισορροπίας είναι το Ε₁ που στο παράδειγμα μας αντιστοιχεί σε μεγαλύτερη τιμή (4) και σε μικρότερη ποσότητα (10). Επομένως, **όταν μειώνεται η προσφορά η τιμή ισορροπίας αυξάνεται και η ποσότητα ισορροπίας μειώνεται.**

Έστω τώρα ότι η προσφορά αυξάνεται γιατί π.χ. βελτιώθηκε η τεχνολογία παραγωγής του αγαθού. Όπως ξέρουμε, αυτό ισοδυναμεί με μετατόπιση της καμπύλης της προσφοράς προς δεξιά. Έστω ότι η καμπύλη της προσφοράς μετατοπίζεται στη θέση Π₂Π₂ από τήν αρχική της ΠΠ στο Διάγραμμα (7.2). Τό νέο σημείο ισορροπίας είναι το Ε₂ που αντιστοιχεί σε μικρότερη τιμή (2) και σε μεγαλύτερη ποσότητα (14) Επομένως, **όταν αυξάνεται η προσφορά, η τιμή ισορροπίας μειώνεται ενώ η ποσότητα ισορροπίας αυξάνει**

(ii) **Μετατόπιση της καμπύλης της ζήτησης.** Ας δούμε τώρα τί συμβαίνει στην τιμή και στην ποσότητα ισορροπίας όταν μεταβάλλεται η ζήτηση. Έστω ότι η ζήτηση του αγαθού Χ αυξάνει γιατί π.χ. μεταβλήθηκαν οι προτιμήσεις των καταναλωτών η γιατί αυξήθηκε το εισόδημά τους. Όπως ξέρουμε αυτό γραφικά ισοδυναμεί με μετατόπιση της καμπύλης ζήτησης προς τα δεξιά. Έστω ότι στο Διάγραμμα (7.3), Ζ₁Ζ₁ είναι η νέα καμπύλη ζήτησης. Το νέο σημείο ισορροπίας είναι Τ₁ και αντιστοιχεί σε μεγαλύτερη τιμή (4) και σε μεγαλύτερη ποσότητα (14). Επομένως, **όταν αυξάνεται η ζήτηση αυξάνεται και η τιμή και η ποσότητα ισορροπίας.** Έστω τώρα ότι η ζήτηση του αγαθού μειώνεται γιατί π.χ. μειώθηκε η τιμή ενός υποκατάστατου (ή ανταγωνιστικού) αγαθού. Όπως ξέρουμε σ' αυτή την περίπτωση η καμπύλη της

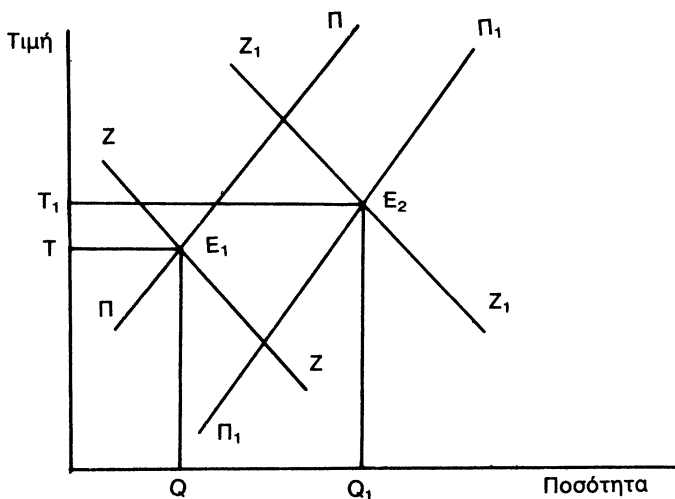
Διάγραμμα 7.3. Μεταβολή της τιμής ισορροπίας όταν μεταβάλλεται η ζήτηση.

ζήτησης μετατοπίζεται προς τ' αριστερά. Έστω ότι το Διάγραμμα (7.3.) Z_2Z_2 παριστάνει τη νέα καμπύλη ζήτησης η οποία τέμνει την καμπύλη της προσφοράς στο σημείο E_2 . Όπως βλέπουμε από το διάγραμμα το νέο σημείο ισορροπίας E_2 αντιστοιχεί σε χαμηλότερη τιμή (2) και σε χαμηλότερη ποσότητα (10). Επομένως, **όταν μειώνεται η ζήτηση μειώνεται και η τιμή και η ποσότητα ισορροπίας.**

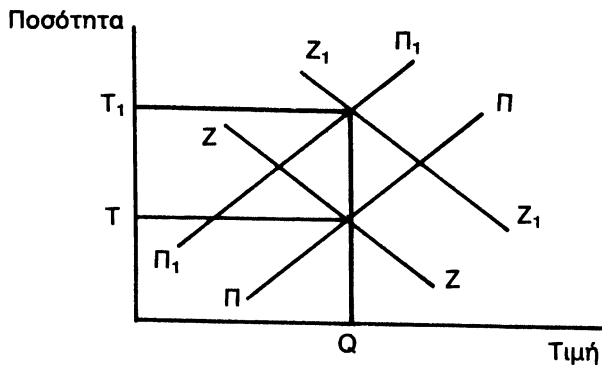
Απο την προηγούμενη ανάλυση συμπεραίνουμε ότι όταν η καμπύλη της προσφοράς παραμένει σταθερή και μεταβάλλεται μόνο η καμπύλη της ζήτησης η τιμή και η ποσότητα ισορροπίας θα μεταβληθούν προς την ίδια κατεύθυνση με τη μεταβολή της ζήτησης. Δηλαδή, θ' αυξηθούν όταν αυξάνεται η ζήτηση και θα μειωθούν όταν μειώνεται η ζήτηση. Όταν η καμπύλη της ζήτησης παραμένει σταθερή και μεταβάλλεται μόνο η καμπύλη

της προσφοράς η ποσότητα ισορροπίας μεταβάλλεται προς την ίδια κατεύθυνση με την μεταβολή της προσφοράς ενώ η τιμή ισορροπίας προς την αντίθετη. Δηλαδή, η τιμή ισορροπίας αυξάνει όταν μειώνεται η προσφορά και μειώνεται όταν αυξάνει η προσφορά. Αντίθετα, η ποσότητα ισορροπίας αυξάνει όταν αυξάνεται η προσφορά και μειώνεται όταν μειώνεται η προσφορά.

(iii) **Μετατόπιση και των δύο καμπύλων.** Τι συμβαίνει όταν μετατοπίζονται και οι δύο καμπύλες; Είναι φανερό ότι δεν υπάρχει γενικός κανόνας. Το τελικό αποτέλεσμα στην τιμή και στην ποσότητα ισορροπίας θα εξαρτηθεί όχι μόνο από την κατεύθυνση των μεταβολών της ζήτησης και της προσφοράς αλλά και από τό μέγεθος της μεταβολής. Για παράδειγμα, στο Διάγραμμα (7.4) υποθέτουμε ότι και οι δύο καμπύλες μετατοπίζονται προς τα δεξιά. Z_1Z_1 είναι η νέα καμπύλη ζήτησης και $\Pi_1\Pi_1$

Διάγραμμα 7.4. Μετατόπιση και των δύο καμπυλών.

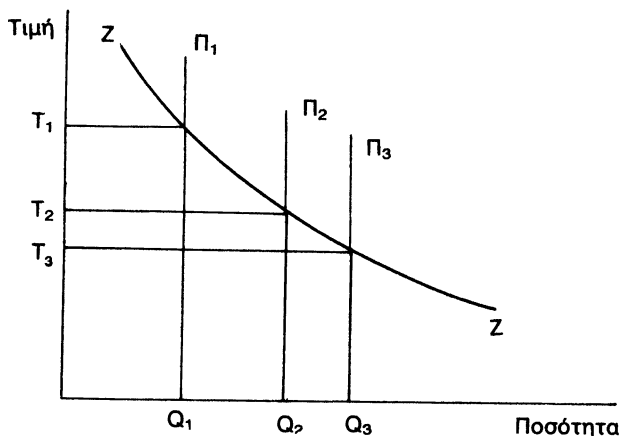
Διάγραμμα 7.5. Μετατόπιση και των δύο καμπυλών με αμετάβλητη την ποσότητα ισορροπίας.

είναι η νέα καμπύλη προσφοράς. Σαν αποτέλεσμα της μετατόπισης των δύο καμπυλών προς τα δεξιά αυξήθηκε και η τιμή (από T σε T_1) και η ποσότητα ισορροπίας (από Q σε Q_1). Αντίθετα στο Διάγραμμα (7.5) η μετατόπιση της προσφοράς προς τ' αριστερά και της ζήτησης προς τα δεξιά είναι τέτοια που αφήνει αμετάβλητη την ποσότητα ισορροπίας ενώ αυξάνει την τιμή ισορροπίας. Συγκεκριμένα η ποσότητα παραμένει Q ενώ η τιμή αυξάνει από T σε T_1 .

4. Παραδείγματα εφαρμογής της ανάλυσης της ζήτησης και προσφοράς

Για να δούμε πώς μπορούμε να εφαρμόσουμε την ανάλυση της προσφοράς και ζήτησης σε συγκεκριμένα προβλήματα θ' αναφερθούμε σε ορισμένα παραδείγματα από την ελληνική πραγματικότητα.

(i) Η αγορά ενός αγαθού με ανελαστική προσφορά. Ας εξετάσουμε την αγορά ενός αγροτικού προϊόντος που η προσφορά του

Διάγραμμα 7.6. Η αγορά ροδακίνων.

εμφανίζεται να είναι τελείως ανελαστική. Αυτή είναι η περίπτωση των αγροτικών προϊόντων που δεν μπορούν να διατηρηθούν για πολύ και η ποσότητα τους είναι δεδομένη όπως π.χ. τα ροδάκινα. Η κατάσταση παρουσιάζεται όπως στο Διάγραμμα (7.6).

Στην αρχή της περιόδου η παραγωγή είναι σχετικά μικρή και η προσφερόμενη ποσότητα, έστω κάθε εβδομάδα, είναι Q_1 . Η προσφερόμενη ποσότητα είναι δεδομένη, γι' αυτό και η καμπύλη της προσφοράς είναι η κάθετη γραμμή $Q_1\Pi_1$, που σημαίνει ότι είναι τελείως ανελαστική.

Η τιμή που θα διαμορφωθεί στην αγορά είναι T_1 . Καθώς όμως αυξάνει η παραγωγή, η καμπύλη της προσφοράς μετατοπίζεται προς τα δεξιά και η τιμή μειώνεται από T_1 σε T_2 σε T_3 . Αν η ζήτηση για το προϊόν είναι ανελαστική, όπως ξέρουμε, κάθε μείωση της τιμής έχει σαν συνέπεια τη μείωση της συνολικής δαπάνης για το αγαθό. Αυτό σημαίνει μείωση των συνολικών εσόδων των παραγωγών, που στην προκειμένη περίπτωση είναι

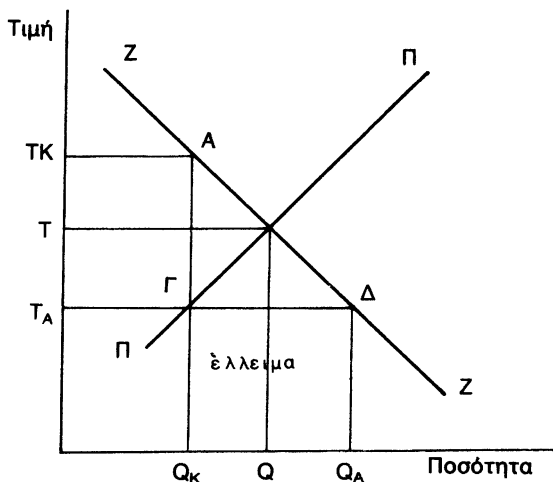
οι παραγωγοί ροδακίνων. Σ' αυτή την περίπτωση, είναι προς το συμφέρον των παραγωγών να μη διαθέσουν ορισμένη ποσότητα που σημαίνει να την καταστρέψουν. Αν και από την άποψη της κοινωνίας η καταστροφή της παραγωγής είναι απαράδεκτη σαν ενέργεια, από τη στενή άποψη του συμφέροντος των παραγωγών είναι σωστή. Για παράδειγμα, έστω ότι $Q_2=50$, $T_2=8$, $T_3=5$, $Q_3=70$.

Η ελαστικότητα της ζήτησης είναι:

$$\varepsilon_z = \frac{\Delta Q}{\Delta T} \cdot \frac{T}{Q} = \frac{70-50}{5-8} \cdot \frac{5}{70} = -0,48$$

Δηλαδή, η ζήτηση είναι ανελαστική. Τα έσοδα των παραγωγών όταν προσφέρουν 70 μονάδες είναι $70 \times 5 = 350$ ενώ όταν προσφέρουν 50 είναι $50 \times 8 = 400$. Επομένως, συμφέρει τους παραγωγούς να καταστρέψουν 20 μονάδες και να προσφέρουν στην αγορά 50 στην τιμή 8.

(ii) **Ανώτατες τιμές.** Το κράτος επεμβαίνει συχνά στη λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς με την επιβολή **ανώτατων τιμών**. Δηλαδή, τιμών που είναι χαμηλότερες από τις τιμές που θα επικρατούσαν στην αγορά χωρίς την επέμβαση του κράτους. Σκοπός αυτής της κρατικής παρέμβασης είναι η προστασία του καταναλωτή με το ν' αποτρέψει μία άνοδο των τιμών που θεωρείται υπερβολική. Τις συνέπειες αυτής της επέμβασης του κράτους μπορούμε να τις μελετήσουμε με τη βοήθεια του Διαγράμματος (7.7). Έστω ότι ZZ είναι η καμπύλη ζήτησης του αγαθού και ΠΠ η καμπύλη προσφοράς του. Η τιμή που θα επικρατήσει στην αγορά χωρίς καμία επέμβαση είναι T και η αντίστοιχη ποσότητα Q. Έστω τώρα ότι το κράτος θεωρεί την τιμή T υπερβολική γιατί π.χ. το αγαθό αποτελεί είδος πρώτης ανάγκης και η υψηλή τιμή του θα θλάψει τις φτωχότερες τάξεις του πληθυσμού. Με αγορανομική διάταξη, του Υπουργείου Εμπορίου επιβάλλεται ανώτατη τιμή πωλήσεως T_A που είναι μικρότερη από την τιμή ισορροπίας. Από το διάγραμμα βλέπουμε ότι σ' αυτή την τιμή οι παραγωγοί (πωλητές) είναι διατεθειμένοι να προσφέρουν Q_K ενώ οι αγοραστές ζητούν Q_A . Δημιουργείται,

Διάγραμμα 7.7. Οι συνέπειες της επιβολής ανώτατης τιμής.

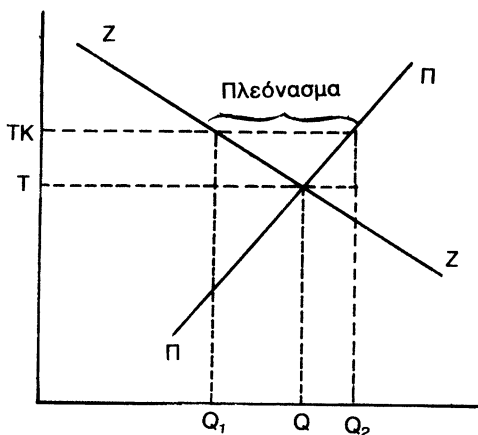
λοιπόν, έλλειμμα ίσο με τη διαφορά $Q_A - Q_K$. Επομένως, άμεση συνέπεια της επιβολής ανώτατης τιμής είναι η εμφάνιση ελλειμμάτων. Η ύπαρξη ελλείμματος, όπως ξέρουμε, σημαίνει ανισορροπία στην αγορά και «πίεση» να αυξηθεί η . Εφόσον όμως τώρα η τιμή δεν είναι δυνατό ν' αυξηθεί πώς θα αποκατασταθεί η ισορροπία στην αγορά; Η απάντηση είναι ότι η ισορροπία δεν αποκαθίσταται. Το έλλειμμα θα εξακολουθεί να υπάρχει και το ερώτημα είναι πώς γίνεται η διανομή της διαθέσιμης ποσότητας Q_K ανάμεσα στους καταναλωτές. Ένας τρόπος π.χ. είναι κατά σειρά προτεραιότητας που σημαίνει ουρές έξω από τα καταστήματα που πωλούν το προϊόν. Ή η διανομή του αγαθού με δελτία. Αυτές οι λύσεις φυσικά προϋποθέτουν απόλυτο έλεγχο της προσφερόμενης ποσότητας. Αυτό που συνήθως συμβαίνει είναι η δημιουργία «μαύρης αγοράς», δηλαδή η παράνομη πώληση σε τιμή μεγαλύτερη από τη νόμιμη.

Από το Διάγραμμα (7.6) βλέπουμε ότι για την ποσότητα Q_K που οι πωλητές προσφέρουν στην ανώτατη τιμή T_A , οι καταναλωτές είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν T_K . Αυτό σημαίνει ότι οι πωλητές έχουν τη δυνατότητα να διαθέτουν την ποσότητα Q_K με ένα «καπέλο» πάνω στην ανώτατη τιμή που το ύψος του μπορεί να είναι ίσο μέχρι τη διαφορά $T_K - T_A$. Το φαινόμενο του καπέλου, δηλαδή η παράνομη πώληση σε τιμές πάνω από τις νόμιμες ανώτατες, έχει παρουσιαστεί συχνά στην ελληνική αγορά, όπως π.χ. στην αγορά κρέατος στα τελευταία χρόνια της δικτατορίας (1972-1973).

Από την προηγούμενη ανάλυση συνάγεται ότι η επιβολή ανώτατων τιμών δημιουργεί ελλείμματα που μπορεί να έχουν σαν συνέπεια τη δημιουργία παράνομων αγορών. Αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος δεν πρέπει να επεμβαίνει στη λειτουργία της αγοράς. Άλλωστε, η επέμβαση του κράτους γίνεται για να διορθώσει ή ν' αποτρέψει τα ανεπιθύμητα αποτελέσματα της λειτουργίας της αγοράς.

(iii) **Κατώτατες τιμές.** Οι κατώτατες τιμές είναι ακριβώς το αντίθετο από τις ανώτατες τιμές και επιβάλλονται από το κράτος για να προστατεύσουν τον παραγωγό μάλλον παρά τον καταναλωτή. Σ' αυτή την κατηγορία υπάγονται οι τιμές **παρέμβασης** ή **ασφάλειας** των αγροτικών προϊόντων. Τα περισσότερα κράτη έχουν παρέμβει ενεργά στις αγορές αγροτικών προϊόντων για να υποστηρίξουν τα εισοδήματα των αγροτών. Στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.), στην οποία ανήκει και η χώρα μας, υπάρχει ένα ολόκληρο πλέγμα ειδικών ρυθμίσεων που αφορούν τη λειτουργία των γεωργικών αγορών και τη γεωργία γενικότερα και είναι γνωστό ως Κοινή Αγροτική Πολιτική (Κ.Α.Π.). Δεν θα εξετάσουμε εδώ την Κοινή Αγροτική Πολιτική της Κοινότητας. Θα δούμε μόνο πώς λειτουργεί βασικά η τιμή παρέμβασης για ένα αγροτικό προϊόν. Ας πάρουμε για παράδειγμα το ελαιόλαδο και ας υποθέσουμε ότι η καμπύλη ζήτησης και προσφοράς του είναι όπως δίνεται στο Διάγραμμα (7.8).

Χωρίς καμία επέμβαση η τιμή που θα διαμορφωθεί στην αγορά θα είναι T και η αντίστοιχη ποσότητα Q . Έστω τώρα ότι η Κοινότητα (ή το κράτος) αποφασίζει ότι η τιμή του ελαιόλαδου

Διάγραμμα 7.8. Οι συνέπειες της επιβολής κατώτατης τιμής.

δεν μπορεί να είναι κατώτερη από T_K . Από το διάγραμμα βλέπουμε ότι σ' αυτή την τιμή η προσφερόμενη ποσότητα είναι Q_2 ενώ η ζητούμενη είναι Q_1 . Βλέπουμε λοιπόν ότι άμεση συνέπεια της επιβολής κατώτατης τιμής μεγαλύτερης από τη τιμή ισορροπίας είναι η δημιουργία πλεονάσματος ίσου με τη διαφορά $Q_2 - Q_1$. Τί συμβαίνει μ' αυτό το πλεόνασμα; Η απάντηση είναι ότι συγκεντρώνεται στις κρατικές αποθήκες. Δηλαδή, το κράτος αγοράζει από τους παραγωγούς την επιπλέον παραγωγή $Q_1 - Q_2$ στην τιμή παρέμβασης T_K . Βέβαια, το κράτος στη συνέχεια θα πρέπει να θρει τρόπο να διαθέσει το πλεόνασμα. Αυτό μπορεί να γίνει είτε σε μια περίοδο μειωμένης παραγωγής ή σε αγορές του εξωτερικού. Δεν θ' ασχοληθούμε περισσότερο μ' αυτό το πρόβλημα. Ο σκοπός που εξετάσαμε την επιβολή κατώτατων ή ανώτατων τιμών ήταν να δείξουμε πώς μπορούμε να κατανοήσουμε ορισμένα φαινόμενα καλύτερα εφαρμόζοντας την απλή ανάλυση της προσφοράς και ζήτησης.

5. Ανακεφαλαίωση

Σε μια ελεύθερη αγορά η τιμή ενός αγαθού προσδιορίζεται από την αλληλεπίδραση της προσφοράς και της ζήτησης. Γραφικά, αυτό σημαίνει ότι η τιμή προσδιορίζεται από το σημείο τομής της καμπύλης της προσφοράς με την καμπύλη της ζήτησης. Στην τομή αυτή εξισορροπείται η ζήτηση με την προσφορά γι' αυτό και ονομάζεται τιμή ισορροπίας. Σε οποιαδήποτε άλλη τιμή θα υπάρχουν ελλείμματα ή πλεονάσματα και ο ανταγωνισμός των αγοραστών ή πωλητών θα επαναφέρει την τιμή στο σημείο που η ζητούμενη ποσότητα είναι ίση με την προσφερόμενη.

Η τιμή ισορροπίας μπορεί να μεταβληθεί μόνο αν μεταβληθεί η ζήτηση ή η προσφορά ή και οι δυο καμπύλες. Όταν αυξάνεται η προσφορά ή μειώνεται η ζήτηση, η τιμή ισορροπίας του αγαθού μειώνεται. Αντίθετα η τιμή ισορροπίας του αγαθού αυξάνεται όταν μειώνεται η προσφορά ή αυξάνεται η ζήτηση. Η ποσότητα ισορροπίας αυξάνεται όταν αυξάνεται η ζήτηση ή η προσφορά. Αντίθετα, η ποσότητα ισορροπίας μειώνεται όταν μειώνεται η ζήτηση ή η προσφορά.

Η παρέμβαση του κράτους στη λειτουργία της αγοράς με την επιβολή ανώτατων τιμών μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία παράνομων (μαύρων) αγορών. Η επιβολή κατώτατων τιμών οδηγεί σε πλεονάσματα και φυσικά δημιουργείται το πρόβλημα διάθεσής τους. Αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος δεν πρέπει να επεμβαίνει στη λειτουργία της αγοράς.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Δίνεται ο ακόλουθος πίνακας προσφοράς και ζήτησης ενός αγαθού:

Τιμή (δρχ.)	Ζητούμενη ποσότητα	Προσφερόμενη ποσότητα
90	10	18
78	14	15,6
66	18	13,2
60	20	12
48	14	9,6

α) Να παρασταθούν γραφικά στο ίδιο διάγραμμα η καμπύλη της προσφοράς και η καμπύλη της ζήτησης.

β) Να βρεθεί η τιμή και η ποσότητα ισορροπίας.

2. Τι σημαίνει τιμή ισορροπίας ενός αγαθού;

3. Να εξηγήσετε τι θα συμβεί στην τιμή και στην ποσότητα ισορροπίας σε κάθε μία από τις ακόλουθες περιπτώσεις:

α) Η ζήτηση αυξάνει ενώ η προσφορά παραμένει σταθερή.

β) Η ζήτηση μειώνεται και η προσφορά μειώνεται.

γ) Η ζήτηση αυξάνει και η προσφορά αυξάνει.

δ) Η ζήτηση αυξάνει ενώ η προσφορά μειώνεται.

ε) Η ζήτηση μειώνεται ενώ η προσφορά αυξάνει.

4. Τι σκοπό έχει συνήθως η επιβολή μιας ανώτατης τιμής;

5. Τι προβλήματα δημιουργεί η επιβολή μιας ανώτατης τιμής; Πώς αντιμετωπίζονται;

6. Τι είναι τιμές παρέμβασης ή ασφάλειας των αγροτικών προϊόντων και πώς λειτουργούν;

Η ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ

1. Εισαγωγή

Έχουμε τονίσει στα προηγούμενα ότι βασικός σκοπός της επιχείρησης στο καπιταλιστικό σύστημα είναι η επίτευξη του μεγίστου δυνατού κέρδους. Οι ενέργειες τις οποίες κάνει η επιχείρηση για να επιτύχει το μέγιστο κέρδος μπορούν να διαφέρουν ανάλογα με το οικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο λειτουργεί. Λέγοντας οικονομικό περιβάλλον εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένη η αγορά στην οποία η επιχείρηση προσφέρει το προϊόν της. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τέσσερις τρόπους οργάνωσης της αγοράς ή, όπως συνήθως λέγεται, τις μορφές αγοράς.

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση αυτών των μορφών αγοράς και στη λειτουργία της επιχείρησης μέσα σ' αυτές, πρέπει να διευκρινήσουμε ότι οι επιχειρήσεις διαφέρουν μεταξύ τους σε πάρα πολλά στοιχεία. Όταν λοιπόν λέμε ότι εξετάζουμε «την επιχείρηση» εννοούμε ότι εξετάζουμε μια ιδεατή επιχείρηση που, ενώ έχει διαφορές με όλες τις πραγματικές επιχειρήσεις, συνδυάζει όλα τα κοινά τους στοιχεία και έτσι γίνεται **αντιπροσωπευτική** του συνόλου.

Λέγοντας «συμπεριφορά» της επιχείρησης εννοούμε τις αποφάσεις που παίρνει σχετικά (i) με την ποσότητα των προϊόντων που θα παράγει, (ii) με την τιμή στην οποία θα προσφέρει την ποσότητα αυτή, και (iii) με άλλες ενέργειες που κάνει για να αυξήσει το κέρδος της. Στο κεφάλαιο αυτό θα δούμε πώς παίρνονται αυτές οι αποφάσεις σε κάθε μια από τις παρακάτω μορφές αγοράς. Θα γίνει αμέσως αντιληπτό στην εξέταση που ακολουθεί ότι οι αποφάσεις αυτές δεν παίρνονται ανεξάρτητα η μια από την άλλη, αλλά σε συνδυασμό.

Οι μορφές αγοράς που εξετάζονται πιο κάτω είναι ο πλήρης ανταγωνισμός, το μονοπώλιο, το олиγοπώλιο και ο μονοπωλιακός ανταγωνισμός.

2. Πλήρης Ανταγωνισμός

(i) **Τα Χαρακτηριστικά του Πλήρους Ανταγωνισμού.** Η αγορά ενός προϊόντος θεωρείται ότι είναι πλήρως ανταγωνιστική όταν έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

α. Υπάρχει μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων που παράγουν το προϊόν.

β. Το προϊόν είναι ομοιογενές, και

γ. στη παραγωγή του προϊόντος μπορούν να μπουν νέες επιχειρήσεις ή οι υπάρχουσες να σταματήσουν την παραγωγή τους.

Για να γίνει αντιληπτό το περιεχόμενο του πλήρους ανταγωνισμού πρέπει να εξηγηθεί η σημασία των παραπάνω χαρακτηριστικών. Όταν σε μια αγορά υπάρχει μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων που παράγουν το εξεταζόμενο προϊόν, τότε οι ενέργειες μιας από τις επιχειρήσεις αυτές δεν θα έχουν επίδραση στην τιμή του προϊόντος. Πάρτε σαν παράδειγμα την παραγωγή πορτοκαλιών. Υπάρχουν στη χώρα μας εκατοντάδες παραγωγών πορτοκαλιών. Αν ένας παραγωγός προσφέρει περισσότερα ή λιγότερα πορτοκάλια, η συνολική προσφορά θα μείνει ουσιαστικά αμετάβλητη γιατί η παραγωγή του ενός είναι ένα ελάχιστο μέρος της συνολικής προσφοράς. Συνεπώς η τιμή των πορτοκαλιών δεν θα μεταβληθεί. Βλέπουμε λοιπόν ότι ένας παραγωγός μεμονωμένα δεν μπορεί να επηρεάσει την τιμή του προϊόντος. Επίσης κάθε παραγωγός προσφέρει το προϊόν του στη τιμή που έχει διαμορφωθεί στην αγορά. Κι αυτό γιατί αν το προσφέρει σε μεγαλύτερη τιμή κανείς δεν θα το αγοράσει αφού το ίδιο προϊόν υπάρχει στην αγορά. Από την άλλη πλευρά δεν συμφέρει κανένα παραγωγό νά προσφέρει το προϊόν του σε τιμή χαμηλότερη απ' αυτή που επικρατεί στην αγορά. **Κατά συνέπεια στον πλήρη ανταγωνισμό, για κάθε επιχείρηση χωριστά, η τιμή είναι δεδομέ-**

νη και είναι αυτή που προσδιορίζεται στην αγορά από τις δυνάμεις της προσφοράς και ζήτησης.

Το προϊόν που προσφέρεται από τις επιχειρήσεις πρέπει να είναι ομοιογενές. Αυτό σημαίνει ότι οι καταναλωτές θεωρούν ότι όλες οι παραγόμενες και προσφερόμενες μονάδες του προϊόντος είναι ίδιες έστω και αν διαφέρουν στο σχήμα, στην εμφάνιση, κ.λπ. Αρκεί οι καταναλωτές να τις θεωρούν ίδιες. Π.χ. τα πορτοκάλια διαφέρουν μεταξύ τους, αλλά εφόσον οι καταναλωτές τα θεωρούν ίδια, τότε για την αγορά είναι ομοιογενή. Συνεπώς, πρόκειται ουσιαστικά για το ίδιο προϊόν και υπάρχει μόνο μια τιμή στην αγορά.

Το τρίτο χαρακτηριστικό σημαίνει ότι η είσοδος και έξοδος των επιχειρήσεων είναι ελεύθερη. Όταν ένας κλάδος παραγωγής εμφανίζει μεγάλα κέρδη, τότε νέες επιχειρήσεις μπορούν να παράγουν το προϊόν αυτό με αποτέλεσμα να αυξηθεί η προσφορά του και να μειωθεί η τιμή του. Αντίθετα όταν υπάρχουν ζημιές οι επιχειρήσεις μπορούν να σταματούν αυτή την παραγωγή και να παράγουν άλλα προϊόντα.

(ii) Το κέρδος της επιχείρησης. Τώρα πρέπει να ορίσουμε με ακρίβεια την έννοια του κέρδους. **Για κάθε χρονική περίοδο το κέρδος της επιχείρησης είναι η διαφορά μεταξύ των συνολικών εσόδων και συνολικών εξόδων.** Συχνά αντί του όρου «έσοδο» χρησιμοποιείται ο όρος «πρόσοδος» και αντί του «εξόδου» οι όροι «δαπάνη» και «κόστος». Συνεπώς:

Κέρδος = Συνολικά Έσοδα – Συνολικά Έξοδα

ή Κέρδος = Συνολική Πρόσοδος (ΣΠ) – Συνολικό Κόστος (ΣΚ)

ή για συντομία: $K = \Sigma\P - \Sigma\text{Κ}$.

Το κέρδος μπορεί να υπολογισθεί και με άλλο τρόπο. Βρίσκουμε την πρόσοδο κατά μονάδα προϊόντος και απ' αυτή αφαιρούμε το κόστος κατά μονάδα προϊόντος. Έτσι βρίσκουμε το κέρδος για κάθε μονάδα προϊόντος. Αν αυτό πολλαπλασιασθεί με τον αριθμό των μονάδων που πωλούνται στην αγορά, το γινόμενο μας δίνει το συνολικό κέρδος. Η πρόσοδος κατά μονάδα προϊόντος λέγεται μέση πρόσοδος (ΜΠ) και ορίζεται σαν λόγος της συνολικής προσόδου προς την πωλούμενη ποσότητα παραγωγής, δηλ.:

$$ΜΠ = \frac{\Sigma Π}{Q}$$

Το κόστος κατά μονάδα προϊόντος λέγεται μέσο κόστος (ΜΚ) και ορίζεται σαν λόγος των συνολικών εξόδων προς την παραγόμενη ποσότητα δηλ.:

$$ΜΚ = \frac{\Sigma Κ}{Q}$$

(Υπενθυμίζεται ότι το γράμμα Q παριστάνει τον όγκο της παραγωγής). Κατά συνέπεια το κέρδος για κάθε μονάδα είναι (ΜΠ–ΜΚ) και το συνολικό κέρδος είναι:

$$K = (ΜΠ - ΜΚ)Q$$

Αμέσως παρακάτω θα αναλύσουμε το κέρδος σε σχέση με τον όγκο της παραγωγής για να βρούμε το μέγιστο κέρδος. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να τονίσουμε ότι στο κόστος της επιχείρησης πρέπει να συμπεριλαμβάνονται όλα τα έξοδα, δηλαδή όλες οι πληρωμές που γίνονται για τους συντελεστές της παραγωγής ακόμη και για εκείνους που ανήκουν στην επιχείρηση ή τον επιχειρηματία. Π.χ. το κόστος του παραγωγού τομάτας θα αποτελείται από τις πληρωμές για σπόρο, λιπάσματα, νερό, φάρμακα κ.λπ. Επίσης από τη φθορά των μηχανών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή, από το ενοίκιο της γης έστω κι αν αυτή ανήκει στον παραγωγό, από τις πληρωμές στους εργάτες που δουλεύουν στην παραγωγή και επιπλέον από την αμοιβή της εργασίας του ίδιου του παραγωγού. Ο λόγος που το ενοίκιο της γης περιλαμβάνεται στο κόστος είναι ότι ο ιδιοκτήτης θα μπορούσε να νοικιάσει τη γη του αν δεν ήταν ο ίδιος παραγωγός. Επίσης, επειδή θα μπορούσε να δουλεύει αλλού και να εισπράξει την αμοιβή της εργασίας του γι' αυτό η αμοιβή αυτή αποτελεί μέρος του κόστους.

(iii) **Η πρόσοδος της Επιχείρησης.** Είδαμε πιο πάνω ότι για να προσδιορίσουμε το κέρδος της επιχείρησης πρέπει να γνωρίζουμε τη συνολική πρόσοδο και το συνολικό κόστος. Τώρα θα

μελετήσουμε τις μεταβολές της προσόδου για μια επιχείρηση. Σ' αυτό διευκολύνει πολύ ο Πίνακας 8.1. Η πρώτη στήλη δείχνει τις ποσότητες του προϊόντος που διαθέτει η επιχείρηση στην αγορά.

Πίνακας 8.1. Παράδειγμα Υπολογισμού Συνολικής, Μέσης και Οριακής Προσόδου

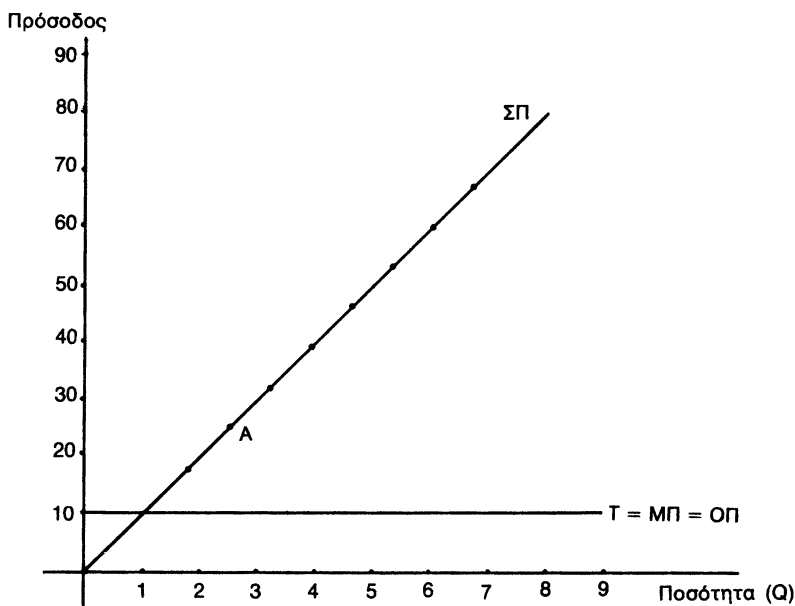
Μονάδες Προϊόντος	Τιμή Μονάδος	Συνολική Πρόσοδος	Μέση Πρόσοδος $T \times Q$ $ΜΠ = \frac{\quad}{\quad}$	Οριακή Πρόσοδος $\Delta (T \times Q)$ $ΟΠ = \frac{\quad}{\Delta Q}$
Q	T		Q	ΔQ
1	10	10	$10 = \frac{10}{1}$	
2	10	20	$10 = \frac{20}{1}$	$10 = \frac{20-10}{2-1}$
3	10	30	10	$10 = \frac{30-20}{3-2}$
4	10	40	10	10
5	10	50	10	10
6	10	60	10	10
7	10	70	10	10
8	10	80	10	10
9	10	90	10	10

Η δεύτερη στήλη δείχνει την τιμή κάθε μονάδας του προϊόντος. Επειδή η επιχείρηση λειτουργεί σε πλήρη ανταγωνισμό η τιμή είναι δεδομένη και η επιχείρηση μπορεί σ' αυτή την τιμή να πωλήσει όλη την ποσότητα που παράγει. Στο παράδειγμα η τιμή είναι δέκα δραχ.

Η **συνολική πρόσοδος** της επιχείρησης είναι οι συνολικές της εισπράξεις και **ορίζεται σαν γινόμενο της ποσότητας επί την τιμή**. Στον Πίνακα 8.1 η συνολική πρόσοδος φαίνεται στην τρίτη στήλη. **Αν διαιρέσουμε την συνολική πρόσοδο με τον αριθμό των πωλούμενων μονάδων βρίσκουμε τη μέση πρόσοδο** δηλαδή την

είσπραξη της επιχείρησης που αντιστοιχεί σε κάθε μονάδα πωλούμενου προϊόντος. Για το παράδειγμα του Πίνακα 8.1 η μέση πρόσοδος φαίνεται στη τέταρτη στήλη. Σε πολλές περιπτώσεις είναι πολύ χρήσιμο να γνωρίζουμε πόσο θα αυξηθεί η συνολική πρόσοδος αν αυξηθεί το προϊόν κατά μια μονάδα. Από τον Πίνακα 8.1 βλέπουμε ότι αν αυξηθεί το προϊόν από δύο σε τρεις μονάδες, δηλαδή κατά μια μονάδα, η συνολική πρόσοδος αυξάνεται από 20 σε 30, δηλαδή κατά 10. **Ο λόγος της μεταβολής της συνολικής προσόδου προς τη μεταβολή του προϊόντος δίνει τον ορισμό της οριακής προσόδου.** Στο παράδειγμα η οριακή πρόσοδος είναι 10 δρχ.

Το αριθμητικό παράδειγμα του Πίνακα 8.1 δείχνει τη σχέση που υπάρχει μεταξύ της παραγόμενης ποσότητας του προϊόντος και της προσόδου της επιχείρησης σε πλήρη ανταγωνισμό. Οι σχέσεις αυτές είναι χρήσιμο να δειχθούν και σε διάγραμμα, όπως στο 8.1. Η γραμμή ΣΠ ενώνει τα σημεία που δείχνουν τη σχέση

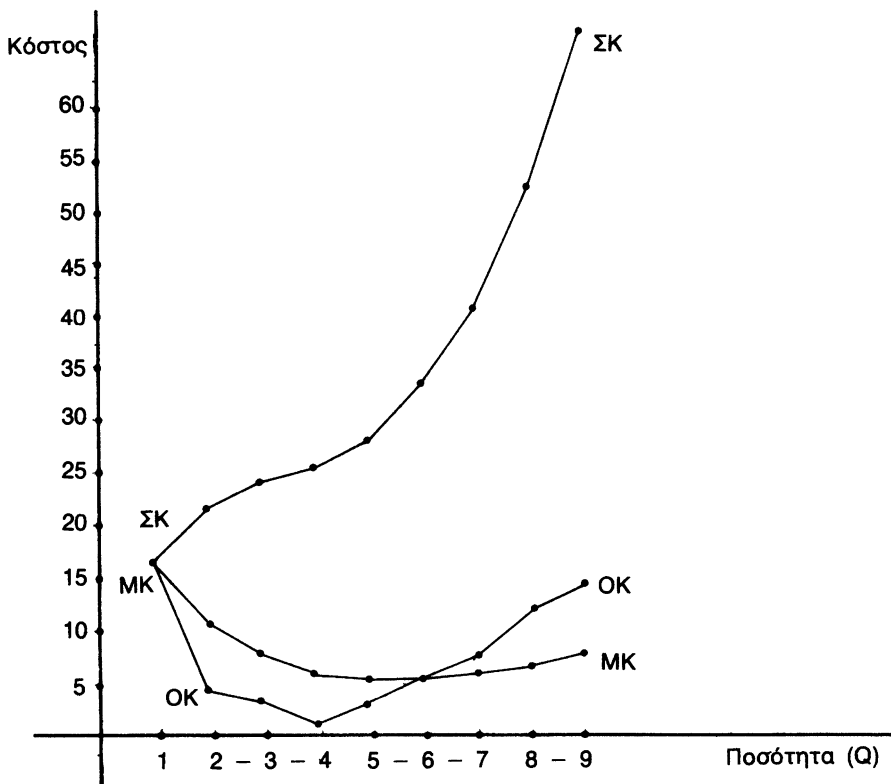
Διάγραμμα 8.1. Οι καμπύλες συνολικής και οριακής προσόδου

ποσότητας και συνολικής προσόδου. Π.χ. το σημείο Α δείχνει ότι όταν η ποσότητα είναι 3 μονάδες η συνολική πρόσδοος είναι 30 δρχ. Η γραμμή Τ δείχνει τη σχέση μεταξύ ποσότητας και τιμής απ' όπου φαίνεται ότι η τιμή παραμένει σταθερή ανεξάρτητα από την ποσότητα του προϊόντος. Αυτό όπως είπαμε συμβαίνει επειδή μια επιχείρηση μεμονωμένα δεν μπορεί να επηρεάσει την τιμή που σχηματίζεται. Για τον ίδιο λόγο με την γραμμή αυτή συμπίπτουν οι γραμμές που δείχνουν τη μέση πρόσοδο (ΜΠ) και την οριακή πρόσοδο (ΟΠ).

Είναι ίσως σκόπιμο να προσθέσουμε ότι οι σχέσεις αυτές είναι διαφορετικές στις άλλες μορφές αγοράς. Οι σχέσεις του διαγράμματος 8.1 ισχύουν μόνο για την περίπτωση του πλήρους ανταγωνισμού.

Πίνακας 8.2. Το κόστος της Επιχείρησης

Ποσότητα Προϊόντος	Συνολικό Κόστος	Μέσο Κόστος	Οριακό Κόστος
Q	ΣΚ	$ΜΚ = \frac{ΣΚ}{Q}$	$ΟΚ = \frac{Δ(ΣΚ)}{ΔQ}$
1	15	$15 = \frac{15}{1}$	15
2	19	$9,5 = \frac{19}{2}$	$4 = \frac{19-15}{2-1}$
3	22	7,3	$3 = \frac{22-19}{3-2}$
4	23	5,7	1
5	26	5	3
6	30	5	4
7	37	5,3	7
8	48	6	11
9	60	6,7	13

Διάγραμμα 8.2. Οι καμπύλες συνολικού μέσου και οριακού κόστους

(iv) **Το κόστος της επιχείρησης.** Σε ένα από τα προηγούμενα κεφάλαια είδαμε πώς διαμορφώνεται το κόστος παραγωγής της επιχείρησης. Για τις ανάγκες αυτού του κεφαλαίου χρειάζεται μόνο να δώσουμε ένα αριθμητικό παράδειγμα, όπως στον Πίνακα 8.2. Η πρώτη και η δεύτερη στήλη μαζί δείχνουν τη σχέση μεταξύ συνολικού κόστους και συνολικής παραγωγής. Η τρίτη στήλη δείχνει πόσο κοστίζει κάθε μονάδα προϊόντος καθώς αυξάνει η

παραγωγή. Η τέταρτη στήλη δείχνει το οριακό κόστος, δηλαδή πόσο μεταβάλλεται το συνολικό κόστος όταν μεταβάλλεται το προϊόν κατά μια μονάδα. Με άλλα λόγια δείχνει πόσο παραπάνω θα κοστίσει στην επιχείρηση αν παράγει μία επιπλέον μονάδα προϊόντος. Οι σχέσεις που περιγράφονται στον Πίνακα 8.2 φαίνονται πιο εύκολα στο διάγραμμα 8.2. Όπως δείχνει το διάγραμμα, το συνολικό κόστος αυξάνεται καθώς αυξάνει η παραγόμενη ποσότητα γιατί η αύξηση της παραγωγής απαιτεί περισσότερους παραγωγικούς συντελεστές. Το μέσο και το οριακό κόστος μειώνεται καθώς αυξάνει η παραγόμενη ποσότητα έως κάποιο μέγεθος, αλλά μόλις η παραγωγή υπερβεί το μέγεθος αυτό αρχίζουν να αυξάνουν. Όπως γνωρίζουμε αυτό είναι αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας που χαρακτηρίζεται από μη ανάλογες αποδόσεις.

(v) **Η Παραγόμενη Ποσότητα της Επιχείρησης.** Χρησιμοποιώντας τώρα τις έννοιες της προσόδου και του κόστους που αναπτύχθηκαν πιο πάνω, και λαμβάνοντας υπόψη τον αντικειμενικό σκοπό της επιχείρησης που είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους, μπορούμε να προσδιορίσουμε την ποσότητα του προϊόντος που θα παράγει η ατομική επιχείρηση. Οδηγός σ' αυτό είναι το ερώτημα: σε ποιο μέγεθος παραγωγής το κέρδος είναι το μεγαλύτερο δυνατό, δηλ. η διαφορά συνολικής προσόδου και συνολικού κόστους είναι μεγαλύτερη; Αυτό είναι εύκολο να βρεθεί αν συγκρίνουμε τα δύο μεγέθη για κάθε ποσότητα παραγωγής. Αυτό γίνεται στον Πίνακα 8.3 απ' όπου φαίνεται ότι για μία μονάδα παραγωγής η επιχείρηση έχει αρνητικό κέρδος, δηλαδή ζημιά 5 δρχ., ενώ για κάθε άλλη ποσότητα έχει κέρδος, το οποίο γίνεται μεγαλύτερο όταν παράγονται 7 μονάδες με συνολική πρόσοδο 70 δρχ., συνολικό κόστος 37 δρχ. και συνεπώς κέρδος 33 δρχ. Εφόσον η επιχείρηση μεγιστοποιεί το κέρδος θα αποφασίσει να παράγει 7 μονάδες προϊόντος σε κάθε χρονική περίοδο. Για όσο διάστημα η τιμή του προϊόντος και συνεπώς η συνολική πρόσοδος και το κόστος της επιχείρησης παραμένουν αμετάβλητα, η επιχείρηση θα παράγει 7 μονάδες σε κάθε περίοδο. Στην περίπτωση αυτή λέμε ότι η επιχείρηση βρίσκεται σε **θέση ισορροπίας**.

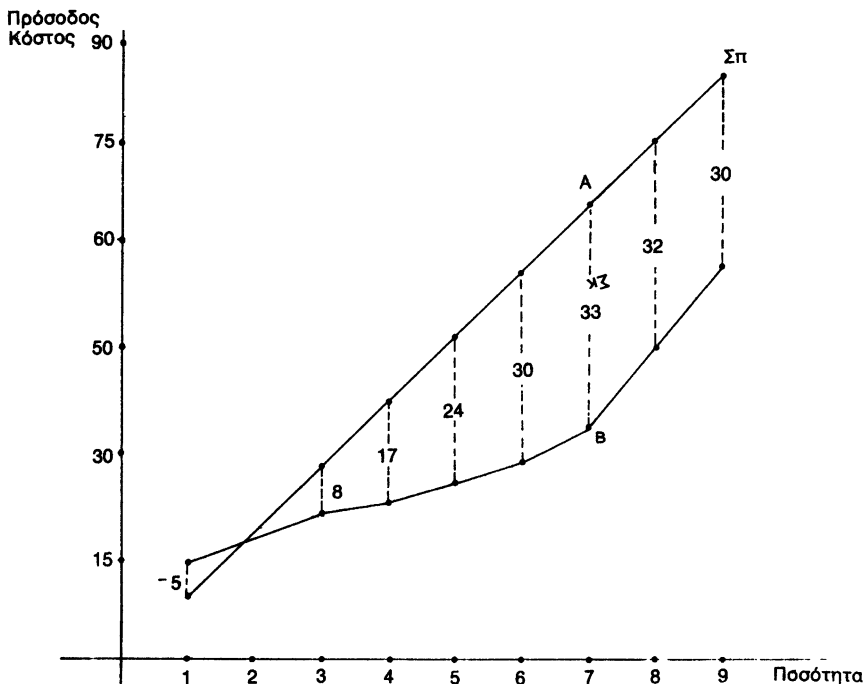
Πίνακας 8.3. Το Κέρδος της Επιχείρησης

Μονάδες Προϊόντος Q	Συνολική Πρόσοδος ΣΠ	Συνολικό Κόστος ΣΚ	Κέρδος $K = \Sigma\P - \Sigma K$
1	10	15	-5
2	20	19	1
3	30	22	8
4	40	23	17
5	50	26	24
6	60	30	30
7	70	37	33
8	80	48	32
9	90	60	30

Αν η τιμή του προϊόντος μεταβληθεί, η επιχείρηση θα μεταβάλλει την παραγόμενη ποσότητα. Π.χ. αν η τιμή μειωθεί στις 5 δρχ., είναι εύκολο να δείξετε ότι η επιχείρηση θα μειώσει την παραγωγή της στις 6 μονάδες και το κέρδος θα είναι μηδέν. Παρότι είναι μηδέν, το κέρδος αυτό θα είναι το μέγιστο γιατί σε κάθε άλλη παραγόμενη ποσότητα, τώρα που η τιμή μειώθηκε, η επιχείρηση έχει ζημιά.

Η θέση ισορροπίας βρίσκεται και από το διάγραμμα 8.3 που δείχνει το παράδειγμα του Πίνακα 8.3. Το κέρδος για κάθε ποσότητα παραγωγής φαίνεται από την απόσταση μεταξύ της ΣΠ και του ΣΚ. Η μεγαλύτερη απόσταση είναι ΑΒ που αντιστοιχεί στην ποσότητα 7 μονάδων και το μήκος είναι 33 δρχ., δηλαδή 70-37. Από το διάγραμμα φαίνεται ότι η επιχείρηση έχει κέρδη και για άλλες ποσότητες παραγωγής π.χ. για 6,8 κ.λπ. μονάδες. Το κέρδος όμως είναι μεγαλύτερο στις 7 μονάδες και γι' αυτό η παραγωγή αυτή είναι η θέση ισορροπίας της επιχείρησης.

Στην πραγματικότητα, η επιχείρηση δεν γνωρίζει με ακρίβεια το κόστος της για κάθε μέγεθος παραγωγής, αλλά μόνο για την ποσότητα που πραγματικά παράγει. Στην περίπτωση αυτή για να δούμε αν η επιχείρηση μεγιστοποιεί το κέρδος της στην

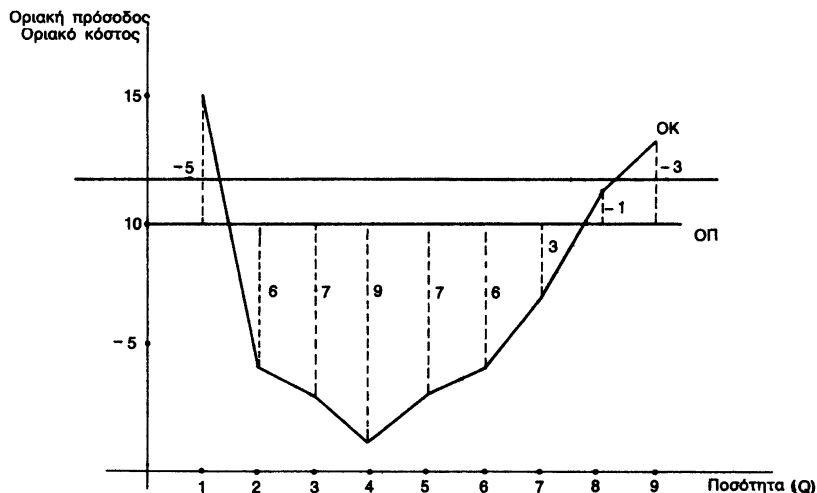

Διάγραμμα 8.3. Ισορροπία της επιχείρησης όταν η διαφορά ΣΠ-ΣΚ είναι μεγίστη

ποσότητα που παράγει ή αν πρέπει να μειώσει ή να αυξήσει την παραγωγή της σκεφτόμαστε ως εξής: Υποθέστε ότι η επιχείρηση παράγει 6 μονάδες και έχει κέρδος 30 π.χ. Συμφέρει την επιχείρηση να παράγει μια ακόμη μονάδα; Αν αυξηθεί η παραγωγή κατά μια μονάδα η συνολική πρόσδοος θα αυξηθεί κατά 10 δρχ., όσο δηλαδή τη τιμή του προϊόντος. Όπως ξέρουμε αυτή είναι η οριακή πρόσδοος. Το συνολικό κόστος θα αυξηθεί κατά 7 δρχ., κι αυτό είναι το οριακό κόστος. Κατά συνέπεια, η επιχείρηση παράγοντας μια ακόμη μονάδα αυξάνει το κέρδος κατά 3 δρχ. και το συνολικό κέρδος γίνεται 33. Άρα συμφέρει η παραγωγή της έβδομης (πρόσθετης) μονάδας. Βλέπουμε λοιπόν ότι όταν η

οριακή πρόσδοος είναι μεγαλύτερη από το οριακό κόστος η παραγωγή πρέπει να αυξηθεί για να επιτευχθεί το μέγιστο κέρδος. Αν η επιχείρηση προχωρήσει στην παραγωγή της όγδοης μονάδας, η οριακή πρόσδοος παραμένει 10 π.χ. και οριακό κόστος αυξάνεται σε 11 δρχ. Άρα η επιχείρηση χάνει 1 δρχ. από την παραγωγή της όγδοης μονάδας και επομένως δεν την παράγει. Όταν δηλ. η οριακή πρόσδοος είναι μικρότερη από το οριακό κόστος η πρόσθετη μονάδα δεν παράγεται γιατί μειώνει το κέρδος.

Συγκρίνοντας την οριακή πρόσδοο με το οριακό κόστος από τους προηγούμενους πίνακες φαίνεται ότι η επιχείρηση φθάνει στη θέση ισορροπίας όταν οριακή πρόσδοος και οριακό κόστος ισούνται. Αυτό φαίνεται πολύ παραστατικά στο διάγραμμα 8.4

Διάγραμμα 8.4. Μεγιστοποίηση του κέρδους όταν $OK=OP$

που δείχνει τις γραμμές οριακής προσόδου και οριακού κόστους για το παράδειγμα που χρησιμοποιήσαμε πιο πάνω. Το διάγραμμα δείχνει ότι η δεύτερη μονάδα παραγωγής συμφέρει γιατί προσθέτει στην πρόσοδο 10 δρχ. ενώ στο κόστος μόνο 4 δρχ. Το ίδιο ισχύει και για την τρίτη μονάδα, πρόσθετο έσοδο (δηλ. οριακή πρόσοδο) 10 δρχ. και πρόσθετο έξοδο (δηλ. οριακό κόστος) 3 δρχ. Η τέταρτη, πέμπτη, έκτη και έβδομη μονάδα συμφέρει να παραχθούν για τον ίδιο λόγο. Η όγδοη όμως αυξάνει το κόστος πιο πολύ από την πρόσοδο και άρα δεν συμφέρει η παραγωγή της. Κατά συνέπεια η θέση ισορροπίας της επιχείρησης είναι η παραγωγή των 7 μονάδων. Για να βρούμε το κέρδος της επιχείρησης από το διάγραμμα 8.4 προσθέτουμε τις διαφορές μεταξύ οριακής προσόδου και οριακού κόστους για κάθε παραγόμενη μονάδα. Έτσι έχουμε $-5+6+7+9+7+6+3=33$ δρχ. όπως είχαμε βρει αφαιρώντας το συνολικό κόστος από τη συνολική πρόσοδο.

Από τα παραπάνω παραδείγματα βγάζουμε το συμπέρασμα ότι η επιχείρηση μεγιστοποιεί το κέρδος της και επομένως βρίσκει τη θέση ισορροπίας όταν φθάσει σ' εκείνο το μέγεθος της παραγωγής όπου η επόμενη μονάδα έχει οριακό κόστος μεγαλύτερο από την οριακή πρόσοδο.

(Σε πιο προχωρημένα βιβλία σαν συνθήκη ισορροπίας της επιχείρησης διατυπώνεται η εξίσωση οριακής προσόδου και οριακού κόστους όταν το οριακό κόστος είναι αυξανόμενο. Είναι εύκολο να καταλάβετε ότι η διατύπωση αυτή είναι ισοδύναμη με την παραπάνω).

(vi) **Η Συμπεριφορά της Επιχείρησης σε πλήρη Ανταγωνισμό.** Από τη μέχρι τώρα εξέταση της επιχείρησης βγάζουμε δυο συμπεράσματα. Πρώτο, ότι στο πλήρη ανταγωνισμό η επιχείρηση δεν μπορεί να επηρεάσει την τιμή του προϊόντος, αλλά πρέπει να τη θεωρήσει δεδομένη. Δεύτερο, προσδιορίζει την ποσότητα που παράγει στο σημείο εκείνο όπου το κέρδος της είναι μέγιστο.

Ερχόμαστε τώρα στην τρίτη απόφαση που παίρνει μια επιχείρηση, δηλ. στις άλλες ενέργειες στις οποίες μπορεί να προβεί η επιχείρηση για να αυξήσει το (μέγιστο) κέρδος της. Εφόσον η

τιμή είναι δεδομένη το κέρδος μπορεί να αυξηθεί μόνο αν μειωθεί το κόστος παραγωγής και μεγαλώσει η διαφορά μεταξύ προσόδων και κόστους. Αυτό μπορεί να γίνει με καλύτερη οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, με εξοικονόμηση εργασίας και πρώτων υλών, με εισαγωγή νέων πιο αποδοτικών μηχανημάτων, δηλαδή με διάφορες τεχνολογικές βελτιώσεις.

Αξίζει να σημειωθεί ότι διαφήμιση του προϊόντος δεν συμφέρει να γίνεται γιατί τα προϊόντα των διαφόρων επιχειρήσεων θεωρούνται ομοιογενή.

3. Μονοπώλιο

(i) **Τα Χαρακτηριστικά του Μονοπωλίου.** Για να χαρακτηρίσουμε μια αγορά μονοπωλιακή πρέπει η προσφερόμενη ποσότητα να παράγεται από μια μόνο επιχείρηση, δηλαδή να υπάρχει μια μόνο επιχείρηση για το προϊόν αυτό. Αυτό όμως δεν είναι αρκετό. Πολλά αγαθά ικανοποιούν εξίσου, η σχεδόν εξίσου, καλά την ίδια ανάγκη, όπως π.χ. ο αναπτήρας και τα σπίρτα. Τα αγαθά αυτά μπορούν το ένα να υποκαταστήσει το άλλο στην κατανάλωση. Έτσι είναι δύσκολο να υπάρξει μονοπώλιο για την ικανοποίηση της σχετικής ανάγκης.

Για την ύπαρξη, λοιπόν, μονοπωλίου απαιτούνται δύο χαρακτηριστικά: (α) **μια μόνο επιχείρηση που παράγει και προσφέρει το προϊόν** και (β) **έλλειψη άλλων προϊόντων που να ικανοποιούν την ίδια ανάγκη εξίσου ικανοποιητικά.**

Παράδειγμα μονοπωλίου μπορούν να θεωρηθούν οι υπηρεσίες των Ελληνικών Ταχυδρομείων, το ηλεκτρικό ρεύμα (Δ.Ε.Η.), οι αστικές συγκοινωνίες στα προάστεια της Αθήνας για όσους δεν έχουν ιδιωτικό αυτοκίνητο, κ.λπ.

Συχνά ο όρος «μονοπώλιο» χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια αγορά όπου υπάρχουν λίγες επιχειρήσεις που παράγουν παρόμοια αγαθά. Αυτή η χρήση του όρου είναι θέβαια λαθεμένη. Όπως θα δούμε πιο κάτω αυτή η αγορά λέγεται «ολιγοπώλιο».

(ii) **Η Συμπεριφορά του Μονοπωλίου.** Τα δύο στοιχεία του μονοπωλίου που αναφέραμε πιο πάνω εξασφαλίζουν για το

μονοπώλιο την έλλειψη κάθε ανταγωνισμού και συνεπώς την απόλυτη κυριαρχία του του στην αγορά του προϊόντος που το ίδιο παράγει. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η μονοπωλιακή επιχείρηση μπορεί να δρα αυθαίρετα, γιατί απλούστατα η ζήτηση που υπάρχει για το προϊόν προσδιορίζει την ποσότητα που θα ζητηθεί για κάθε τιμή. Επομένως η μονοπωλιακή επιχείρηση είναι ελεύθερη να προσδιορίσει την ποσότητα του προϊόντος και να δει σε ποιά τιμή θά απορροφηθεί η παραγωγή της ή να προσδιορίσει την τιμή και να δει τι ποσότητα παραγωγής θα απορροφήσει η ζήτηση σ' αυτή την τιμή. Δεν μπορεί όμως να προσδιορίσει κατά βούληση και την ποσότητα του προϊόντος και την τιμή του. Κι αυτό γιατί τιμή και ποσότητα βρίσκονται σε στενή αρνητική σχέση όπως μάθαμε από την καμπύλη ζήτησης η οποία εξαρτάται από τους καταναλωτές.

Αντικειμενικός στόχος της μονοπωλιακής επιχείρησης είναι φυσικά η μεγιστοποίηση του κέρδους της και αυτή η επιδίωξη είναι ο οδηγός της στην απόφασή της για τον προσδιορισμό της τιμής που θα επιβάλλει στο προϊόν. Μ' άλλα λόγια η μονοπωλιακή επιχείρηση θα επιβάλλει μια τιμή τέτοια ώστε η διαφορά μεταξύ συνολικής προσόδου και συνολικού κόστους να είναι η μεγαλύτερη δυνατή. Μόλις η μεγιστοποίηση επιτευχθεί το μονοπώλιο βρίσκει τη θέση ισορροπίας με την έννοια ότι θα υπάρχει κίνητρο για μεταβολή της παραγόμενης ποσότητας (ή της τιμής).

Η συνθήκη ισορροπίας της μονοπωλιακής επιχείρησης είναι η ίδια όπως και της επιχείρησης στον πλήρη ανταγωνισμό, δηλαδή το κέρδος είναι στο μέγιστο σημείο όταν το οριακό κόστος είναι αυξανόμενο και ίσο πρό την οριακή πρόσοδο. Η διαφορά που υπάρχει στο μονοπώλιο είναι ότι η οριακή πρόσοδος είναι φθίνουσα επειδή καθώς η ποσότητα αυξάνεται η τιμή μειώνεται, ενώ στον πλήρη ανταγωνισμό η οριακή πρόσοδος είναι σταθερή.

Η μονοπωλιακή επιχείρηση για να αυξήσει το κέρδος της μπορεί να προβεί σε δύο είδη ενεργειών. Πρώτον, μπορεί να προσπαθήσει να μειώσει το κόστος παραγωγής επιφέροντας διάφορες μεταβολές στην οργάνωση της επιχείρησης και στην τεχνολογία της παραγωγής. Μείωση του κόστους παραγωγής σημαίνει αύξηση του κέρδους γιατί για κάθε μονάδα προϊόντος η

διαφορά μεταξύ προσόδου (δηλ. της τιμής) και κόστους αυξάνει. Η δεύτερη κατηγορία ενεργειών στις οποίες μπορεί να προβεί η μονοπωλιακή επιχείρηση περιλαμβάνει τις προσπάθειες για αύξηση της ζήτησης του προϊόντος της. Η πιο σημαντική προσπάθεια για αύξηση των πωλήσεων είναι η διαφήμιση. Σκοπός της διαφήμισης είναι να πείσει τους καταναλωτές να προτιμήσουν το διαφημιζόμενο προϊόν έναντι άλλων υποκατάστατων προϊόντων (αν βέβαια υπάρχουν) και όταν δεν υπάρχουν υποκατάστατα προϊόντα να πείσει άτομα που δεν καταναλίσκουν το προϊόν να γίνουν καταναλωτές του. Το αποτέλεσμα της διαφήμισης είναι να μετατοπισθεί η καμπύλη ζήτησης του προϊόντος προς τα δεξιά έτσι ώστε σε κάθε τιμή να ζητούνται μεγαλύτερες ποσότητες, να αυξάνουν οι πωλήσεις και το κέρδος.

(iii) **Λόγοι για την ύπαρξη Μονοπωλίου.** Υπάρχουν πολλές αιτίες που οδηγούν στη δημιουργία μονοπωλίου στην παραγωγή ενός προϊόντος. Μερικές αιτίες είναι οι ακόλουθες:

(α) **Όταν η πρώτη ύλη που είναι απαραίτητη για την παραγωγή του προϊόντος βρίσκεται στην κατοχή ενός ατόμου ή μιας επιχείρησης,** και το προϊόν αυτό δεν μπορεί να παραχθεί με άλλη πρώτη ύλη. Παράδειγμα είναι η περίπτωση του νερού «Σάριζα» για το οποίο υπάρχει μια μόνο πηγή.

(β) **Μιά δεύτερη αιτία μονοπωλίου είναι η αποκλειστική κατοχή της τεχνολογίας που απαιτείται για την παραγωγή του προϊόντος.** Η επιχείρηση που κατέχει αυτή την τεχνολογία είναι και το μονοπώλιο στην παραγωγή του προϊόντος. Βέβαια μόλις μια επιχείρηση αναπτύξει τεχνολογία που της εξασφαλίζει μονοπώλιο για κάποιο προϊόν, π.χ. κάποιο καινούριο φάρμακο, αμέσως οι εταιρείες που παράγουν συγγενή προϊόντα, προσπαθούν να παράγουν κάποιο υποκατάστατο προϊόν για να αποσπάσουν ένα μέρος από τις πωλήσεις και τα κέρδη.

(γ) **Μια σημαντική αιτία δημιουργίας μονοπωλίου είναι ο ίδιος ο μηχανισμός λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος.** Ο καπιταλισμός χαρακτηρίζεται από ανταγωνισμό των επιχειρήσεων για κατάκτηση της αγοράς και επιβίωση. Στον ανταγωνισμό αυτό ορισμένες επιχειρήσεις δεν μπορούν να ανταποκριθούν και

τελικά λόγω ζημιών διακόπτουν την παραγωγή τους. Το φαινόμενο αυτό είναι πολύ έντονο σε περιόδους οικονομικής ύφεσης. Έτσι σιγά - σιγά αναπτύσσεται μια τάση μείωσης του αριθμού των επιχειρήσεων στην παραγωγή πολλών προϊόντων και τελικά οδηγεί στη δημιουργία μονοπωλιακών (και ολιγοπωλιακών) καταστάσεων.

(iv) **Κρατικά Μονοπώλια.** Στις σύγχρονες καπιταλιστικές οικονομίες υπάρχουν πολλές μονοπωλιακές επιχειρήσεις που η τιμή του προϊόντος και η παραγωγή ελέγχονται από το κράτος. Το κρατικό μονοπώλιο διαφέρει από το ιδιωτικό (δηλαδή την μονοπωλιακή επιχείρηση που ανήκει σε άτομο) γιατί **ο αντικειμενικός σκοπός του κρατικού μονοπωλίου δεν είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους.** Σκοπός του κρατικού μονοπωλίου είναι η εξυπηρέτηση του κοινού ανεξάρτητα από τό εισόδημα που διαθέτουν, η εξασφάλιση ορισμένων παροχών απαραίτητων σε όλους τους πολίτες, η εξασφάλιση ορισμένης ποιότητας του προϊόντος, η αδυναμία ή η ακαταλληλότητα του ιδιωτικού τομέα να προσφέρει το προϊόν, κ.λπ.

Κρατικά μονοπώλια στη χώρα μας είναι τα Ελληνικά Ταχυδρομεία, ο Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος, η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού, η Δημόσια Επιχείρηση Πετρελαίου, κ.λπ. Η τιμή που επιβάλλουν οι κρατικές μονοπωλιακές επιχειρήσεις εξαρτάται από τη φύση του προϊόντος και τις ειδικές συνθήκες παραγωγής και λειτουργίας της επιχείρησης. Π.χ. η παιδεία που προσφέρεται από το κράτος (και εκεί που υπάρχουν ιδιωτικά σχολεία και σε περιοχές όπου δεν υπάρχουν) είναι δωρεάν λόγω της φύσης της παιδείας. Η τιμή του γραμματοσήμου είναι αρκετά χαμηλή και μάλιστα ανεξάρτητα από το πραγματικό κόστος αποστολής.

4. Ολιγοπώλιο

(i) **Τα Χαρακτηριστικά του Ολιγοπωλίου.** Μια αγορά ονομάζεται ολιγοπωλιακή όταν υπάρχουν λίγες επιχειρήσεις που παράγουν και προσφέρουν ένα προϊόν. Τι σημαίνει όμως «λίγες»; Στις δύο

μορφές αγοράς που εξετάσαμε πιο πάνω, στον πλήρη ανταγωνισμό και στο μονοπώλιο, όταν μια επιχείρηση παίρνει ορισμένες αποφάσεις δεν λαβαίνει υπόψη της άμεσα τις αντιδράσεις των άλλων επιχειρήσεων. Και τούτο γιατί στον πλήρη ανταγωνισμό κάθε μία επιχείρηση είναι ποσοτικά ασήμαντη ενώ στο μονοπώλιο δεν υπάρχει άλλη. Στο ολιγοπώλιο όμως οι επιχειρήσεις είναι λίγες και οι ενέργειες κάθε επιχείρησης επηρεάζουν την κατάσταση της αγοράς και αναγκάζουν τις άλλες επιχειρήσεις να προβούν σε ορισμένες άλλες ενέργειες. Πάρτε για παράδειγμα την περίπτωση δύο επιχειρήσεων (δυοπώλιο). Αν η μία επιχείρηση μειώσει την τιμή του προϊόντος, από 50 σε 47 δρχ. τότε και η άλλη επιχείρηση είναι αναγκασμένη να κάνει το ίδιο γιατί διαφορετικά θα χάσει ένα μεγάλο μέρος της πελατείας της. Επιπλέον είναι δυνατόν να μειώσει την τιμή ακόμη πιο πολύ, π.χ. σε 45 δρχ., ώστε να διατηρήσει την πελατεία της και να αποσπάσει ένα μέρος της πελατείας της άλλης. Αν οι επιχειρήσεις είναι σχετικά πολλές τότε η αλληλεπίδραση αυτή είναι περιορισμένη. Όταν, λοιπόν, λέμε ότι υπάρχουν «λίγες» επιχειρήσεις εννοούμε τόσες ώστε να υπάρχει μεταξύ τους σοβαρή αλληλεξάρτηση και κάθε μια χωριστά όταν παίρνει απόφαση να λαβαίνει υπόψη της τις αντιδράσεις των άλλων.

Το προϊόν των επιχειρήσεων στο ολιγοπώλιο μπορεί να είναι ομοιογενές, μπορεί όμως να παρουσιάζει και διαφοροποίηση είτε ουσιαστική, π.χ. στην ποιότητα των συστατικών υλικών, είτε ασήμαντη, π.χ. στο χρώμα, τη συσκευασία ή στο σχήμα.

Παραδείγματα ολιγοπωλιακής αγοράς είναι τα εξής: Η αγορά τσιμέντου με τρεις ή τέσσερις επιχειρήσεις με ομοιογενές προϊόν. Η αγορά ηλεκτρικών ψυγείων, ηλεκτρικών κουζινών και θερμοσιφώνων με ορισμένες διαφοροποιήσεις του προϊόντος. Η αγορά αυτοκινήτων ιδιωτικής χρήσεως με σημαντικές διαφοροποιήσεις προϊόντος. Ολιγοπωλιακές είναι επίσης οι αγορές μικρών και μεγάλων ηλεκτρονικών υπολογιστών, ρολογιών, σαπουνιών, αρωμάτων, τσιγάρων κ.λπ.

(ii) **Η Συμπεριφορά των Επιχειρήσεων στο Ολιγοπώλιο.** Το βασικό χαρακτηριστικό των επιχειρήσεων στο ολιγοπώλιο, που είναι η σοβαρή αλληλεξάρτησή τους, προσδιορίζει και τη συμπε-

ριφορά τους. Για να γίνει σαφής η συμπεριφορά των επιχειρήσεων στο oligopώλιο, υποθέστε ότι σε μια αγορά υπάρχουν 4 επιχειρήσεις και η κάθε μια προσφέρει 25% της συνολικής ποσότητας. Η τιμή του προϊόντος είναι 16 δρχ. και η πωλούμενη ποσότητα 1.000 μονάδες κάθε περίοδο. Σε μια τέτοια περίπτωση καμιά επιχείρηση δεν έχει συμφέρον να αυξήσει την τιμή του προϊόντος γιατί θα χάσει ένα μέρος της πελατείας της. Έχει όμως συμφέρον να μειώσει την τιμή; Αν μειώσει την τιμή στις 14 δρχ. η επιχείρηση υπολογίζει να πουλήσει 300. Πριν να μειώσει την τιμή η επιχείρηση αυτή εισέπραττε $16 \times 250 = 4.000$ δρχ. ενώ τώρα μετά την μείωση, εισπράττει $14 \times 300 = 4.200$ δρχ., δηλαδή αυξάνει τις εισπράξεις της κατά 200 δρχ. Οι υπόλοιπες τρεις επιχειρήσεις χάνουν ένα μέρος των πωλήσεών τους. Είναι λοιπόν φυσικό να περιμένουν ότι κι αυτές θα μειώσουν την τιμή τους και μάλιστα ίσως κάτω των 14 δρχ., σε 12 δρχ. Έτσι θα ανακτήσουν την πελατεία τους και επιπλέον θα αποσπάσουν ένα μέρος της αρχικής πελατείας της πρώτης επιχείρησης. Τότε κι αυτή μπορεί να χαμηλώσει την τιμή ακόμη πιο πολύ κ.ο.κ. Έτσι οι επιχειρήσεις αυτές οδηγούνται σ' ένα «πόλεμο τιμών» που καταλήγει σε θάρος και των τεσσάρων επιχειρήσεων και σε όφελος των καταναλωτών. Γρήγορα όμως οι επιχειρήσεις αντιλαμβάνονται ότι αυτό δεν συμφέρει και σιωπηρά ή ρητά συμφωνούν να μην γίνεται ανταγωνισμός τιμών.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι εξαφανίζεται ο ανταγωνισμός μεταξύ τους. Απλούστατα μεταφέρεται σε άλλα πεδία, όπως π.χ. διαφημιστικές εκστρατείες, διάφορες καινοτομίες στο προϊόν (νέος τύπος, νέα εμφάνιση, κ.λπ.), απόκτηση προνομίων.

Βλέπουμε λοιπόν ότι στο oligopώλιο οι επιχειρήσεις έχουν συμφέρον να συνάπτουν συμφωνίες τέτοιες που να εκμεταλλεύονται την αγορά κατά τον καλύτερο γι' αυτές τρόπο και να μεγιστοποιούν τα κέρδη τους.

Όπως και στις προηγούμενες μορφές αγοράς έτσι και στο oligopώλιο η επιχείρηση έχει κίνητρο να μειώσει το κόστος της. Στο oligopώλιο μάλιστα το κίνητρο μπορεί να είναι πιο έντονο αφού η επιβίωση μιας επιχείρησης εξαρτάται σημαντικά από το τι κάνουν οι άλλες επιχειρήσεις.

Σε πολλές περιπτώσεις οι ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις συμφωνούν σιωπηρά να αφήνουν την πρωτοβουλία προσδιορισμού της τιμής σε μια επιχείρηση, τη λεγόμενη **ηγετική** επιχείρηση, και οι υπόλοιπες να προσαρμόζουν αναλογικά τις τιμές τους. Η ηγετική επιχείρηση μπορεί να είναι η μεγαλύτερη απ' όλες, χωρίς αυτό να είναι υποχρεωτικό. Ηγετική επιχείρηση επίσης μπορεί να είναι εκείνη που συνήθως προβλέπει με επιτυχία τις μεταβολές που επέρχονται στην αγορά και ενεργεί έτσι, ώστε να εξασφαλίζονται ικανοποιητικά κέρδη για όλες τις επιχειρήσεις.

Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι οι ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις έχουν μια τάση να ενεργούν με τέτοιο τρόπο που να οδηγεί σε ουσιαστική μονοπώληση της αγοράς.

5. Μονοπωλιακός Ανταγωνισμός

Μέχρι τώρα έχουμε αναλύσει τον προσδιορισμό της τιμής σε τρεις βασικές μορφές αγοράς. Όπως έχουμε δει, βασικά χαρακτηριστικά του πλήρους ανταγωνισμού είναι η ομοιογένεια του προϊόντος των επιχειρήσεων και η ύπαρξη πολλών επιχειρήσεων, που η καθεμιά χωριστά δεν μπορεί να επηρεάσει την αγορά κι είναι ουσιαστικά ανεξάρτητη από τις άλλες επιχειρήσεις. Στο μονοπώλιο έχουμε, αναγκαστικά, ομοιογένεια προϊόντος και ανεξαρτησία της επιχείρησης, γιατί δεν υπάρχει παρά μία επιχείρηση. Αντίθετα στην ολιγοπωλιακή αγορά, επειδή ο αριθμός των επιχειρήσεων είναι μικρός, υπάρχει σοβαρή αλληλοεξάρτηση μεταξύ τους και το προϊόν τους μπορεί να παρουσιάζει ομοιογένεια ή και να διαφέρει. Ερχόμαστε τώρα στην εξέταση της μορφής αγοράς που λέγεται **μονοπωλιακός ανταγωνισμός**, ολοκληρώνοντας έτσι την ανάλυση του σχηματισμού των τιμών στη σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία.

(i) **Τα Χαρακτηριστικά του Μονοπωλιακού Ανταγωνισμού.** Μια αγορά χαρακτηρίζεται ως αγορά μονοπωλιακού ανταγωνισμού, όταν έχει τα εξής δύο στοιχεία: (i) Υπάρχουν τόσες πολλές επιχειρήσεις, που κάθε επιχείρηση μπορεί να παίρνει αποφάσεις χωρίς να λαβαίνει υπόψη της τις πιθανές αντιδράσεις των άλλων

επιχειρήσεων· λείπει δηλαδή το στοιχείο της αλληλοεξαρτήσεως. (ii) το προϊόν κάθε επιχειρήσεως διαφέρει σε κάτι από τα προϊόντα των άλλων επιχειρήσεων. Η διαφορά μπορεί να είναι σημαντική, ασήμαντη ή ακόμα και φανταστική. Στοιχεία τέτοιων διαφορών είναι η ποιότητα του προϊόντος, το σχήμα του, η συσκευασία του, το χρώμα του, η φήμη του κ.λπ.

Από τα δύο αυτά χαρακτηριστικά προκύπτουν ορισμένες συνέπειες. Το γεγονός, ότι οι επιχειρήσεις είναι πολλές, κάνει πολύ δύσκολη (και δαπανηρή) ή αδύνατη τη φανερή ή κρυφή συμφωνία μεταξύ των επιχειρήσεων, αντίθετα προς το ολιγοπώλιο, όπου οι συμφωνίες είναι συνηθισμένες. Επιπλέον η διαφοροποίηση του προϊόντος προσθέτει ένα στοιχείο μονοπωλιακού χαρακτήρα στην αγορά, δηλαδή η επιχείρηση μπορεί να αυξήσει την τιμή του προϊόντος χωρίς να χάσει όλη την πελατεία της. Η διαφοροποίηση του προϊόντος, επίσης, επιτρέπει μεταξύ των επιχειρήσεων τον ανταγωνισμό όχι μόνο πάνω στην τιμή του προϊόντος, αλλά και πάνω σε άλλα στοιχεία και με διάφορα μέσα, όπως π.χ. είναι η προβολή ορισμένου χαρακτηριστικού του προϊόντος με τη διαφήμιση.

Είναι φανερό ότι η μορφή αγοράς που εξετάζουμε τώρα έχει ένα στοιχείο ανταγωνισμού (πολλές επιχειρήσεις) και ένα στοιχείο μονοπωλίου (διαφοροποίηση του προϊόντος). Γι' αυτό και λέγεται μονοπωλιακός ανταγωνισμός.

Ως παραδείγματα αγορών μονοπωλιακού ανταγωνισμού μπορούμε ν' αναφέρουμε τα καταστήματα νεωτερισμών, που πουλάνε ανδρικά ή γυναικεία ενδύματα, τα κουρέια και κομμωτήρια, τα συνεργεία επισκευής αυτοκινήτων κ.λπ.

(iii) **Η Συμπεριφορά της Επιχείρησης στο Μονοπωλιακό Ανταγωνισμό.** Όπως και στις άλλες περιπτώσεις η επιχείρηση ενδιαφέρεται να μεγιστοποιήσει το κέρδος της. Η συνθήκη για τη μεγιστοποίηση του κέρδους είναι και πάλι η εξίσωση του οριακού κόστους, που είναι αύξον, με την οριακή πρόσοδο, που είναι φθίνουσα (όπως και στο μονοπώλιο).

Οι ενέργειες στις οποίες μπορεί να προβεί η επιχείρηση για να επιτύχει μεγαλύτερο κέρδος είναι η μείωση του κόστους παραγωγής και η ανάπτυξη των πωλήσεών της. Η ανάπτυξη των

πωλήσεων ή η επέκταση της αγοράς μπορεί να επιτευχθεί με τη διαφήμιση των προϊόντων της όπως και στο ολιγοπώλιο και στο μονοπώλιο.

6. Ανακεφαλαίωση

Σ' αυτό το κεφάλαιο προσπαθήσαμε να εξετάσουμε τη συμπεριφορά της επιχείρησης σε διάφορες συνθήκες αγοράς δηλ. σε πλήρη ανταγωνισμό, σε μονοπώλιο, σε ολιγοπώλιο και σε μονοπωλιακό ανταγωνισμό. Από την εξέταση αυτή φάνηκε ότι οδηγός στη συμπεριφορά της επιχείρησης είναι σ' όλες τις περιπτώσεις η μεγιστοποίηση του κέρδους. Το κριτήριο του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους είναι εκείνο βάσει του οποίου οι ιδιωτικές επιχειρήσεις προσδιορίζουν την παραγόμενη ποσότητα σε κάθε περίοδο, την τιμή του προϊόντος, καθώς και τις άλλες ενέργειες της επιχείρησης.

Η προσπάθεια για τη μεγιστοποίηση του κέρδους ωθεί τις επιχειρήσεις προς δύο κατευθύνσεις: πρώτο, τη μείωση του κόστους παραγωγής με διάφορους τρόπους, όπως π.χ. την εφαρμογή πιο προηγμένης τεχνολογίας, την καλύτερη οργάνωση της παραγωγής, την εξασφάλιση φτητών πρώτων υλών, κ.λπ. Δεύτερο, την κατάκτηση της αγοράς για αύξηση των πωλήσεων της σε βάρος των ανταγωνιστριών επιχειρήσεων. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με διάφορες μεθόδους όπως π.χ. συνεχή διαφήμιση, διαφοροποίηση του προϊόντος, παραγωγή νέων προϊόντων για τις ίδιες ανάγκες των καταναλωτών, απόκτηση διαφόρων προνομίων από το κράτος, κ.λπ.

Φυσικά, σ' αυτόν τον αγώνα επιβίωσης και επικράτησης δεν είναι δυνατόν να κερδίσουν όλες οι επιχειρήσεις. Άλλες επιβιώνουν και αναπτύσσονται κι άλλες αποτυγχάνουν και εξαφανίζονται.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του πλήρους ανταγωνισμού;
2. Πώς ορίζεται το κέρδος της επιχείρησης; Δώστε τους δύο ισοδύναμους τύπους του κέρδους.
3. Δώστε τους ορισμούς της μέσης και οριακής προσόδου καθώς επίσης και του μέσου και οριακού κόστους.
4. Τι είναι η θέση ισορροπίας της επιχείρησης και με ποιο κριτήριο επιτυγχάνεται; Ποια είναι η συνθήκη ισορροπίας της επιχείρησης;
5. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του μονοπωλίου;
6. Τι μπορεί να κάνει η μονοπωλιακή επιχείρηση για να αυξήσει το κέρδος της;
7. Ποιοι παράγοντες οδηγούν στη δημιουργία μονοπωλίων;
8. Υπάρχει διαφορά μεταξύ του γραφικού μονοπωλίου και του ιδιωτικού μονοπωλίου;
9. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του олиγοπωλίου;
10. Υπάρχει ανταγωνισμός μεταξύ των олиγοπωλιακών επιχειρήσεων και σε ποια στοιχεία γίνεται;
11. Γιατί οι олиγοπωλιακές επιχειρήσεις δεν ανταγωνίζονται μεταξύ τους στις τιμές του προϊόντος;
12. Τι είναι η ηγετική επιχείρηση στο олиγοπώλιο;
13. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του μονοπωλιακού ανταγωνισμού;
14. Σε ποια από τις τέσσερις μορφές αγοράς νομίζετε ότι η διαφήμιση είναι πιο έντονη.

ΟΙ ΤΙΜΕΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

1. Εισαγωγή

Σε προηγούμενα κεφάλαια εξετάσαμε τον προσδιορισμό της τιμής των οικονομικών αγαθών. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε με μεγάλη συντομία τον προσδιορισμό των τιμών των παραγωγικών συντελεστών, δηλαδή του εργατικού μισθού, της εγγείου προσόδου και του επιτοκίου. Σε εισαγωγικά βιβλία όπως αυτό, η ανάλυση των τιμών των παραγωγικών συντελεστών δεν είναι απαραίτητη δεδομένου ότι το θέμα αυτό παρουσιάζει θεωρητικές και τεχνικές δυσκολίες. Κρίνουμε όμως ότι είναι σκόπιμο να δώσουμε έστω και μια σύντομη περιγραφή για να εξοικειωθεί ο μαθητής με τις διάφορες σχετικές έννοιες.

2. Εργατικός Μισθός

(i) **Ορισμός.** Εργατικός μισθός είναι το χρηματικό ποσό που εισπράττει ο εργαζόμενος για να θέσει την εργατική του δύναμη (ή την ικανότητα του για εργασία) στη διάθεση του εργοδότη για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Αν ο εργάτης παίρνει 800 δρχ. για 8 ώρες εργασίας την ημέρα, ο εργατικός μισθός (στην περίπτωση αυτή το ημερομίσθιο) είναι 800 δρχ. Αν παίρνει 30.000 δρχ. κάθε μήνα για εργασία ορισμένων ωρών και ημερών, τότε ο εργατικός μισθός (στην περίπτωση αυτή ο μηνιαίος μισθός) είναι 30.000 δρχ. Σε άλλες περιπτώσεις ο εργατικός μισθός υπολογίζεται κατά ημέρα σε άλλες κατά μήνα ή ακόμα και κατά ώρα.

Σε πολλές περιπτώσεις ο εργάτης πληρώνεται ανάλογα με την ποσότητα που παράγει και όχι με τον χρόνο της απασχόλησής του. Π.χ. είναι χτίστης μπορεί να πληρώνεται ένα ορισμένο

χρηματικό ποσό για κάθε τετραγωνικό μέτρο που χτίζει ανεξάρτητα από τον χρόνο που χρειάζεται για κάθε τετρ. μέτρο.

(ii) **Προσδιορισμός του Εργατικού Μισθού.** Το ύψος του εργατικού μισθού προσδιορίζεται από τις δυνάμεις ζήτησης και προσφοράς εργασίας που εμφανίζεται στην αγορά εργασίας. Ταυτόχρονα, όμως, για τον προσδιορισμό του εργατικού μισθού σημαντικό ρόλο παίζουν οι θεσμικοί παράγοντες, όπως είναι τα εργατικά σωματεία, η νομοθεσία περί ελαχίστων μισθών κ.λπ. Στη συνέχεια εξετάζουμε με συντομία τους παράγοντες που προσδιορίζουν τη ζήτηση και την προσφορά εργασίας.

(α) Ζήτηση εργασίας

Η ζήτηση εργασίας προέρχεται από τις επιχειρήσεις, οι οποίες ζητούν εργασία επειδή είναι απαραίτητη για την παραγωγή προϊόντων που οι ίδιες προσφέρουν στην αγορά. Ξέρουμε ότι οι επιχειρήσεις ενδιαφέρονται να μεγιστοποιήσουν το κέρδος τους. Κατά συνέπεια μπορούμε να συμπεράνουμε ότι μια επιχείρηση ζητάει και απασχολεί τόση ποσότητα εργασίας ώστε να παράγει εκείνη την ποσότητα προϊόντος που μεγιστοποιεί το κέρδος της όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Αν π.χ. μια επιχείρηση μεγιστοποιεί το κέρδος της όταν παράγει και προσφέρει 1.000 μονάδες προϊόντος κάθε μέρα και με τις δεδομένες τεχνολογικές συνθήκες ένας εργάτης χρειάζεται, κατά μέσο όρο, για κάθε 20 μονάδες, τότε η επιχείρηση θα απασχολεί 50 εργάτες την ημέρα. Ο αριθμός των εργατών που απασχολεί μια επιχείρηση εξαρτάται και από το ύψος του εργατικού μισθού. Αν ο μισθός μειωθεί, το κόστος παραγωγής, όπως έχουμε μάθει, μειώνεται και η επιχείρηση μπορεί να αυξήσει τις πωλήσεις της και το κέρδος της. Για να αυξήσει όμως τις πωλήσεις, πρέπει να αυξήσει την παραγωγή και αυτό απαιτεί αύξηση της ζήτησης εργασίας και απασχόλησης. Βλέπουμε λοιπόν ότι **σε μείωση του μισθού αντιστοιχεί αύξηση της ζήτησης εργασίας. Αντίθετα σε αύξηση του μισθού αντιστοιχεί μείωση της ζήτησης εργασίας.** Αυτό συμβαίνει γιατί το κόστος παραγωγής αυξάνεται και το κέρδος μεγιστοποιείται σε μικρότερη ποσότητα παραγωγής, άρα και η ζήτηση εργασίας από την επιχείρηση μειώνεται. Από τα παραπάνω βγάζουμε το συμπέρασμα ότι η ποσότητα της εργα-

σίας που ζητούν και απασχολούν οι επιχειρήσεις εξαρτάται από το ύψος του μισθού κατά τρόπο αντιστρόφως ανάλογο.

Υποθέστε τώρα ότι, στο παραπάνω παράδειγμα, η ζήτηση για το προϊόν αυξάνει και η επιχείρηση παράγει 1.100 αντί για 1.000 μονάδες. Για να παραχθούν οι επιπλέον 100 μονάδες χρειάζονται πέντε επιπλέον εργάτες. Έτσι αυξάνεται η ζήτηση εργασίας από 50 σε 55 εργάτες. Αυτό γίνεται επειδή αυξήθηκε η ζήτηση για το προϊόν ενώ ο μισθός δεν έχει μειωθεί αλλά παραμένει σταθερός. Αντίθετα αν η ζήτηση του προϊόντος μειωθεί, π.χ. σε 800, τότε θα μειωθεί και η παραγωγή της επιχείρησης σε 800 και θα αναγκασθεί να μειώσει την απασχόληση σε 40 εργάτες απολύοντας τους 10.

Την ίδια συμπεριφορά, βέβαια, θα έχουν όλες οι επιχειρήσεις και γενικά μπορούμε να πούμε ότι **σε μια οικονομία η ζήτηση εργασίας αυξάνει όταν (με δεδομένη ζήτηση προϊόντος) ο εργατικός μισθός μειώνεται και όταν (με δεδομένο τον μισθό) αυξάνει η ζήτηση του προϊόντος**. Αντίθετα, όταν ο μισθός αυξάνει και η ζήτηση μειώνεται, η ζήτηση εργασίας στην οικονομία μειώνεται.

Σιγά - σιγά και σε αρκετά μεγάλα χρονικά διαστήματα, αλλάζει η τεχνολογία της παραγωγής και οι συντελεστές χρησιμοποιούνται με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικούς συνδυασμούς. Για παράδειγμα πριν από χρόνια το όργωμα της γης γινόταν με ζώα, ενώ τώρα η τεχνολογία έχει αλλάξει και χρησιμοποιούνται τρακτέρ. Σε πολλές περιπτώσεις η αλλαγή της τεχνολογίας είναι τέτοια που στην παραγωγική διαδικασία να χρησιμοποιούνται περισσότερες μηχανές και λιγότεροι εργάτες. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι διάφορες τεχνολογικές μεταβολές που έχουν επέλθει στην κατασκευή οικιών και έχουν μειώσει τη ζήτηση εργασίας για εκσκαφές, κατασκευή σκαλωσιών, κατασκευή μπετόν, κ.λπ. Βέβαια, η τεχνολογική εξέλιξη οδηγεί στη δημιουργία νέων προϊόντων των οποίων η παραγωγή αυξάνει τη ζήτηση εργασίας. Π.χ. πολλές χιλιάδες εργατών απασχολούνται στην παραγωγή των προϊόντων στα οποία ενσωματώνεται η νέα τεχνολογία, όπως ηλεκτρονικοί υπολογιστές, στερεοφωνικά συγκροτήματα, κ.λπ.

(β) Προσφορά εργασίας

Με τον όρο «προσφορά εργασίας» εννοούμε το σύνολο της εργατικής δύναμης ή ικανότητας προς εργασία, μετρούμενο σε ώρες ή ημέρες, που τα άτομα μιας οικονομίας θέτουν έναντι αμοιβής στη διάθεση των εργοδοτών.

Το μέγεθος της προσφοράς εργασίας εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Ένας σημαντικός παράγοντας είναι ο εργατικός μισθός. Όταν ο εργατικός μισθός αυξάνει η προσφορά εργασίας αυξάνει. Αντίθετα σε μείωση του εργατικού μισθού αντιστοιχεί μείωση της προσφοράς εργασίας. Υποθέστε ότι ο μισθός ανέρχεται από 800 δρχ. σε 900 δρχ. την ημέρα. Τότε ορισμένα άτομα που ήδη εργάζονται 8 ώρες την ημέρα είναι δυνατόν να δεχθούν να δουλέψουν 8,5 ή 9 ώρες. Επίσης άτομα που πριν δεν εργάζονταν μπορεί τώρα να θελήσουν να εργασθούν, όπως π.χ. μια νοικοκυρά που προηγουμένως δεν την συνέφερε να εγκαταλείψει το νοικοκυριό της, αλλά που τώρα με την αύξηση του μισθού θεωρεί συμφέρον να εργασθεί έξω από το σπίτι. Το ίδιο μπορεί να συμβαίνει και για άλλες κατηγορίες ατόμων όπως οι συνταξιούχοι, οι φοιτητές κ.λπ. **Γενικά μπορούμε να πούμε ότι η αύξηση του εργατικού μισθού θα φέρει κάποια αύξηση, μικρή ή μεγάλη, στην προσφορά εργασίας.**

Μεγάλη σημασία επίσης έχουν οι δημογραφικοί παράγοντες. Όσο πιο μεγάλος είναι ο πληθυσμός τόσο πιο μεγάλη η προσφορά εργασίας. Επίσης η διάρθρωση του πληθυσμού κατά ηλικίες επηρεάζει την προσφορά εργασίας. Όσο πιο πολυάριθμες είναι οι ηλικίες μεταξύ 18 και 65 χρόνων τόσο μεγαλύτερη η προσφορά εργασίας, και αντίστροφα.

(γ) Το Ύψος του Εργατικού Μισθού

Όπως στην περίπτωση των οικονομικών αγαθών η τιμή τους προσδιορίζεται από την προσφορά τους και τη ζήτηση γι' αυτά, έτσι και στην περίπτωση του εργατικού μισθού η προσφορά και ζήτηση εργασίας είναι οι οικονομικές δυνάμεις που προσδιορίζουν το ύψος του μισθού. Όταν η ζητούμενη ποσότητα εργασίας είναι μεγαλύτερη από την προσφερόμενη ο εργατικός μισθός παρουσιάζει αύξηση. Αντίθετα, όταν η προσφερόμενη ποσότητα εργασίας είναι μεγαλύτερη από τη ζητούμενη ο εργατικός

μισθός παρουσιάζει μείωση. Όταν η προσφερόμενη και ζητούμενη ποσότητα εργασίας εξισωθούν ο μισθός σταθεροποιείται. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι το ύψος του εργατικού μισθού προσδιορίζεται στο επίπεδο εκείνο στο οποίο η προσφερόμενη και ζητούμενη ποσότητα εργασίας εξισώνονται.

(iii) **Εργατικά Σωματεία.** Τα εργατικά σωματεία είναι επαγγελματικές οργανώσεις των εργαζομένων με σκοπό να προστατεύουν τα δικαιώματά τους και να βελτιώνουν την οικονομική τους κατάσταση με διάφορους τρόπους. Ο κάθε εργαζόμενος μόνος του είναι ανίσχυρος μπροστά στον εργοδότη ο οποίος μπορεί εύκολα να τον εκμεταλλεύεται. Όταν όλοι οι εργαζόμενοι είναι οργανωμένοι σε σωματεία και έχουν συλλογική εκπροσώπηση αποκτούν αρκετή δύναμη για να διεκδικήσουν την ικανοποίηση αιτημάτων από τον εργοδότη και έτσι να βελτιώσουν τη θέση τους. Κύρια αιτήματα των εργατικών σωματείων είναι η αύξηση του εργατικού μισθού, η ικανοποιητική ασφάλιση κατά ασθενειών και ατυχημάτων, η βελτίωση των συνθηκών εργασίας, η αύξηση των συντάξεων, κ.λπ.

Οι πιέσεις των εργατικών σωματείων γίνονται προς τους εργοδότες αλλά και προς το κράτος από το οποίο συχνά ζητούν να παρέμβει για να επιλυθούν οι διαφωνίες που τυχαίνει να έχουν με τους εργοδότες. Η δύναμη των εργατικών σωματείων εξαρτάται από τον αριθμό των μελών τους. Αν ένα σωματείο έχει σαν μέλη του όλους τους εργαζόμενους μιας εταιρείας η δύναμή του στις διαπραγματεύσεις με τον εργοδότη είναι σημαντική. Αν όμως αντιπροσωπεύει ένα μικρό μόνο ποσοστό, π.χ. 5% των εργαζομένων, τότε η δύναμή του είναι μικρή.

Το κύριο όπλο του εργατικού σωματείου για να επιτύχει στις διάφορες διεκδικήσεις του είναι η απεργία ή η απειλή για απεργία, δηλαδή η άρνηση των εργατών που εκπροσωπεί το σωματείο να προσφέρουν εργασία προκαλώντας έτσι οικονομική ζημιά στον εργοδότη. Σήμερα, σ' όλες τις χώρες, η απεργία είναι νομικά κατοχυρωμένο δικαίωμα των εργατών.

Είπαμε πιο πάνω ότι όταν η ζήτηση εργασίας μειώνεται και η ζητούμενη ποσότητα εργασίας είναι μικρότερη από την προσφερόμενη, ο εργατικός μισθός παρουσιάζει μείωση. Αυτό όμως δεν

συμβαίνει σε περιπτώσεις όπου υπάρχουν εργατικά σωματεία. Κι αυτό γιατί τα σωματεία αντιδρούν έντονα και δεν δέχονται μείωση του μισθού. Για τον λόγο αυτό ο εργατικός μισθός παρουσιάζει ακαμψία και δεν είναι εύκολο να μειωθεί, ακόμη κι όταν υπάρχουν εργάτες που είναι άνεργοι.

(iv) **Διαφορές στο Ύψος του Εργατικού Μισθού.** Ο εργατικός μισθός δεν είναι ο ίδιος για όλους τους εργαζόμενους, αλλά αντίθετα υπάρχουν σημαντικές διαφορές που οφείλονται σε διάφορες αιτίες. Οι μισθοί των εργαζομένων διαφέρουν ανάλογα με το επάγγελμα και την ειδίκευση. Στην ίδια περιοχή, ο μισθός του υδραυλικού μπορεί να είναι 2.000 δρχ. την ημέρα και της δακτυλογράφου 800 δρχ. την ημέρα. Επίσης οι εργαζόμενοι του ίδιου επαγγέλματος παίρνουν διαφορετικό μισθό ανάλογα με την περιοχή που εργάζονται. Ο μισθός του υπαλλήλου εμπορικού καταστήματος μπορεί να είναι 1.200 δρχ. την ημέρα στην Αθήνα και 1.000 στη Σπάρτη. Ακόμη και στο ίδιο επάγγελμα και στην ίδια επιχείρηση μπορούν να υπάρχουν διαφορές μισθών. Για παράδειγμα, ο έμπειρος λογιστής μπορεί να παίρνει τριπλάσιο μισθό από τον νεοπροσλαμβανόμενο.

Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι οι διαφορές στους μισθούς οφείλονται στη σχετική έλλειψη κάθε επαγγέλματος, στο κόστος ζωής που διαμορφώνεται στην περιοχή, στις συνθήκες εργασίας κάτω από τις οποίες απασχολούνται οι εργαζόμενοι, στην ειδίκευση που απαιτείται για την απόκτηση του επαγγέλματος, κ.λπ.

Όπου είναι δυνατό η αμοιβή κάθε εργαζόμενου υπολογίζεται με βάση την παραγωγή του και οι διαφορές μισθών στις περιπτώσεις αυτές εξαρτώνται από την ταχύτητα και την ένταση με την οποία εργάζεται ο καθένας, δηλαδή από την παραγωγικότητα του κάθε εργάτη. Αν π.χ. οι χτίστες πληρώνονται με το τετραγωνικό μέτρο είναι δυνατόν ένας χτίστης να χτίσει διπλάσια μέτρα και να πάρει τη διπλάσια αμοιβή από κάποιο άλλο.

Τελειώνοντας τη σύντομη περιγραφή της αμοιβής της εργασίας, πρέπει να προσθέσουμε ότι σε ορισμένα επαγγέλματα υπάρχουν σοβαρές πρόσθετες αμοιβές, όπως π.χ. αμοιβή σε είδος (φαγητό σε υπαλλήλους εστιατορίων, φθηνό ηλεκτρικό

ρεύμα στους υπαλλήλους της Δ.Ε.Η., κ.λπ.) φιλοδωρήματα, παιδικές κατασκηνώσεις για τα παιδιά ορισμένων εργαζομένων, κ.λπ. Όταν υπολογίσουμε το ύψος της αμοιβής όλα αυτά πρέπει να λαβαίνονται υπόψη.

(ν) **Ονομαστικός και Πραγματικός Μισθός.** Ένας εργάτης έχει μεροκάματο 1.200 δρχ. Με τα χρήματα αυτά αγοράζει καθημερινά ορισμένες ποσότητες από διάφορα προϊόντα που είναι απαραίτητα για τον ίδιο και την οικογένειά του. **Το ποσό των 1.200 δρχ. είναι ο ονομαστικός μισθός του εργάτη. Οι ποσότητες προϊόντων που αγοράζει με το ποσό αυτό είναι ο πραγματικός του μισθός.**

Η σχέση μεταξύ ονομαστικού και πραγματικού μισθού εξαρτάται από τη συμπεριφορά των τιμών των προϊόντων που αγοράζονται με τον χρηματικό μισθό. Όταν ο ονομαστικός μισθός αυξάνει και οι τιμές είναι σταθερές, ο πραγματικός μισθός αυξάνει. Αν ο ονομαστικός μισθός μένει σταθερός και οι τιμές αυξάνονται, ο πραγματικός μισθός μειώνεται. Φυσικά, ο ονομαστικός μισθός και οι τιμές μπορούν να μεταβάλλονται προς την ίδια κατεύθυνση και ο πραγματικός μισθός να μένει σταθερός. Αν όμως ο ονομαστικός μισθός αυξάνεται πιά πολύ απ' ότι αυξάνονται οι τιμές ο πραγματικός μισθός αυξάνεται.

Οι σχέσεις αυτές φαίνονται από τον τύπο:

$$\text{Πραγματικός μισθός} = \frac{\text{Ονομαστικός μισθός}}{\text{Επίπεδο τιμών}}$$

Αν πάρουμε ένα υποθετικό καλάθι και θάλουμε μέσα μια μονάδα από κάθε προϊόν που είναι απαραίτητο για την οικογένεια του εργάτη έχουμε **το καλάθι της νοικοκυράς**. Υποθέστε ότι οι τιμές αυτών των προϊόντων είναι τέτοιες που το καλάθι της νοικοκυράς κοστίζει 600 δρχ. Το ποσό αυτό μπορούμε, για το παράδειγμά μας, να το ονομάζουμε **επίπεδο των τιμών**. Στην περίπτωση αυτή ο πραγματικό μισθός του εργάτη είναι:

$$\frac{1.200}{600} = 2, \quad \text{δηλαδή ποσότητες προϊόντων που αντιστοιχούν σε δύο καλάθια της νοικοκυράς.}$$

Οι μεταβολές του επιπέδου των τιμών, περιγράφονται με τον όρο πληθωρισμός. Μ' άλλα λόγια πληθωρισμός είναι το φαινόμενο της συνεχούς αύξησης του επιπέδου των τιμών. Από τον παραπάνω τύπο του πραγματικού μισθού φαίνεται ότι η αύξηση του ονομαστικού μισθού επηρεάζει θετικά τον πραγματικό μισθό ενώ ο πληθωρισμός έχει αρνητικό αποτέλεσμα.

3. Έγγειος πρόσοδος

(i) **Ορισμός.** Έγγειος πρόσοδος είναι το χρηματικό ποσό που εισπράττει ο κάτοχος ενός κομματιού γης, π.χ. ενός στρέμματος, για να το διαθέσει στην παραγωγική διαδικασία για ένα χρονικό διάστημα. Η γη μπορεί να χρησιμοποιηθεί για γεωργικές καλλιέργειες, για γήπεδο ποδοσφαίρου, για στάθμευση αυτοκινήτων, κ.λπ.

Πρέπει να διακρίνουμε την έγγειο πρόσοδο από την τιμή της γης. Υποθέστε ότι έχετε ένα οικόπεδο ενός στρέμματος στην περιοχή της Αθήνας. Αν το νοικιάσετε σε κάποιον (ο οποίος το χρησιμοποιεί σαν χώρο στάθμευσης αυτοκινήτου ή για υπαίθριες εκθέσεις) και παίρνετε 100 χιλ. δρχ. το μήνα, η έγγειος πρόσοδος είναι 100 χιλ. δρχ. κατά μήνα. Αν το πωλήσετε π.χ. προς 15 εκατ. δρχ. η τιμή του οικοπέδου είναι 15 εκατ. δρχ.

Το ενοίκιο ενός σπιτιού δεν είναι μόνο έγγειος πρόσοδος γιατί περιλαμβάνει και μια αμοιβή για το κεφάλαιο που χρησιμοποιήθηκε για να χτισθεί το σπίτι.

Το ενοίκιο της γης και η τιμή της γης είναι διαφορετικά πράγματα όπως είδαμε πιο πάνω. Όμως σχετίζονται στενά. Συγκεκριμένα η τιμή ενός κομματιού γης εξαρτάται από την απόδοση που θα έχει, δηλαδή από το ενοίκιο που αποφέρει. Αν ένα οικόπεδο στο κέντρο της Αθήνας ενοικιάζεται προς 100 χιλ. δρχ. το μήνα και η τιμή του είναι 15 εκατ. δρχ., ένα άλλο οικόπεδο ίσης έκτασης σε μια άλλη γειτονιά της Αθήνας που νοικιάζεται προς 20 χιλ. δρχ. τον μήνα θα έχει τιμή γύρω στα 3 εκατ. δρχ. Φυσικά το ίδιο ισχύει και για τις εκτάσεις που νοικιάζονται για γεωργικές καλλιέργειες. Όσο πιο παραγωγικό

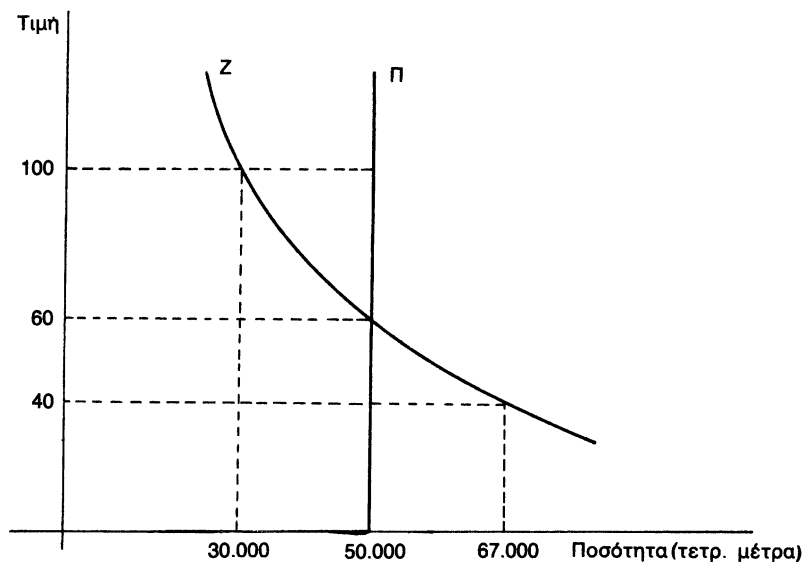
είναι το έδαφος τόσο μεγαλύτερο το ενοίκιο και συνεπώς τόσο μεγαλύτερη η τιμή για κάθε μονάδα γης.

(ii) **Προσδιορισμός της Εγγείου Προσόδου.** Το ύψος της εγγείου προσόδου προσδιορίζεται από τις δυνάμεις της ζήτησης και προσφοράς της γης (ή του εδάφους). Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα των οικοπέδων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για στάθμευση ιδιωτικών αυτοκινήτων στις κεντρικές περιοχές της Αθήνας είναι εύκολο να κατασκευάσουμε ένα διάγραμμα που να απεικονίζει τον προσδιορισμό της εγγείου προσόδου.

Για μια ορισμένη χρονική περίοδο η συνολική έκταση των χώρων στάθμευσης είναι περιορισμένη. Δεν μπορεί να αυξηθεί ή να μειωθεί εκτός αν γίνουν κατεδαφίσεις ή ανεγέρσεις κατοικιών. Για μια περίοδο όμως μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η έκταση είναι σταθερή. Μ' άλλα λόγια, η προσφορά χώρων για στάθμευση είναι δεδομένη. Κι αυτό είναι ανεξάρτητο από την τιμή για κάθε στάθμευση αυτοκινήτου. Στο διάγραμμα 9.1 αυτό απεικονίζεται με την κάθετη γραμμή Π που δείχνει ότι προσφέρονται για στάθμευση αυτοκινήτων 50.000 τετρ. μέτρα την ημέρα.

Η καμπύλη Ζ δείχνει την ποσότητα που ζητείται καθημερινά για κάθε τιμή. Όταν η τιμή για στάθμευση είναι 40 δρχ. τότε ζητούνται 67.000 τετρ. μέτρα. Αν η τιμή αυξηθεί σε 100 δρχ. τότε η ζητούμενη ποσότητα μειώνεται στις 30.000 τετρ. μέτρα, γιατί πολλοί οδηγοί θα προσπαθήσουν να σταθμεύσουν στους δρόμους, ή έξω από το κέντρο της πόλης, ή θα κυκλοφορήσουν με την συγκοινωνία, ή ακόμη θα μειώσουν τις μεταβάσεις τους στο κέντρο. Όπως δείχνει η καμπύλη Ζ, η σχέση μεταξύ τιμής και ζητούμενης ποσότητας είναι αρνητική.

Το διάγραμμα 9.1 δείχνει ότι όταν η τιμή είναι 100 δρχ. υπάρχουν 20.000 τετρ. μέτρα (50.000-30.000) που μένουν αχρησιμοποίητα, και θα υπάρχει τάση μείωσης της τιμής. Αντίθετα όταν η τιμή είναι χαμηλή, στις 40 δρχ., υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση 17.000 τετρ. μέτρων που δεν μπορεί να ικανοποιηθεί. Στην περίπτωση αυτή θα υπάρξει τάση ανόδου της τιμής. Όπως ήδη γνωρίζουμε από προηγούμενα κεφάλαια η τιμή θα προσδιο-

Διάγραμμα 9.1. Προσδιορισμός Εγγείου Προσόδου.

ρισθεί στις 60 δρχ. όπου ζητούμενη και προσφερόμενη ποσότητα είναι ίσες.

Φυσικά, η ίδια ανάλυση ισχύει και για την περίπτωση που το έδαφος χρησιμοποιείται για αγροτική παραγωγή ή για άλλους λόγους. Υπάρχει όμως μια διαφορά στην έννοια της ζήτησης. Στο παράδειγμα του χώρου στάθμευσης αυτοκινήτων η ζήτηση για γη προέρχεται άμεσα από τους καταναλωτές. Στην περίπτωση της αγροτικής παραγωγής η ζήτηση γης προέρχεται από τους παραγωγούς που τη χρησιμοποιούν σαν συντελεστή στην παραγωγή των αγροτικών προϊόντων που ζητούνται από τους καταναλωτές.

4. Επιτόκιο

(i) **Ορισμός.** Επιτόκιο είναι το χρηματικό ποσό που πρέπει κανείς να πληρώσει για να χρησιμοποιήσει το ποσό των εκατό δραχμών για ένα χρόνο. Αν το ποσό αυτό είναι π.χ. 12 δρχ. το επιτόκιο είναι 12% ή 0,12. Το συνολικό ποσό που πληρώνει κανείς εξαρτάται από το συνολικό ποσό που δανείζεται και από το επιτόκιο. Αν δανεισθεί κανείς 2.000 δρχ. για ένα χρόνο προς 12%, στο τέλος του χρόνου πρέπει να πληρώσει σαν κόστος δανεισμού 240 δρχ. και να επιστρέψει το χρηματικό κεφάλαιο που δανείστηκε. Το ποσό των 240 δρχ. λέγεται **τόκος** του χρηματικού κεφαλαίου.

Η ύπαρξη του επιτοκίου έχει σαν συνέπεια το ίδιο χρηματικό ποσό να έχει διαφορετική αξία ανάλογα με το χρόνο που είναι στη διάθεσή μας. Χίλιες δρχ. σήμερα δεν είναι το ίδιο όπως χίλιες δρχ. μετά ένα χρόνο. Κι αυτό γιατί με επιτόκιο π.χ. 12% οι σημερινές 1.000 δρχ. σε ένα χρόνο θα έχουν γίνει $1.000 + 1.000(0,12) = 1.000 + 120 = 1.120$ δρχ. Γενικά, αν το χρηματικό ποσό στην αρχή του χρόνου είναι X_1 και το επιτόκιο είναι i , μετά ένα χρόνο το χρηματικό ποσό γίνεται X_2 και το βρίσκουμε με τον τύπο:

$$X_2 = X_1 + X_1 i = X_1(1 + i)$$

Αν ξέρουμε το χρηματικό ποσό στο τέλος του χρόνου, δηλαδή το X_2 και το επιτόκιο, μπορούμε να βρούμε το σημερινό ποσό που είναι:

$$X_1 = \frac{X_2}{1+i}$$

Αν κάποιος πρόκειται να εισπράξει 1.000 δρχ. σε ένα χρόνο και το επιτόκιο είναι 0,08 τότε το

$$X_1 = \frac{1.000}{1+0,08} = 925,9.$$

Στην περίπτωση αυτή λέμε ότι η **παρούσα αξία** των 1.000 δρχ. του επομένου χρόνου είναι 925,9.

Βλέπουμε λοιπόν ότι το επιτόκιο συνδέει τις μελλοντικές με τις παρούσες αξίες των χρηματικών κεφαλαίων.

(ii) **Προσδιορισμός του Επιτοκίου.** Το ύψος του επιτοκίου προσδιορίζεται από τις δυνάμεις της ζήτησης και προσφοράς για χρηματικά κεφάλαια που διατίθενται προς δανεισμό, όπως συνήθως λέγεται από την προσφορά και ζήτηση **δανειακών κεφαλαίων.**

Η ζήτηση δανειακών κεφαλαίων προέρχεται από νοικοκυριά και επιχειρήσεις για διάφορους λόγους. Τα νοικοκυριά ζητούν δανειακά κεφάλαια για καταναλωτικούς σκοπούς (π.χ. για αγορά αυτοκινήτου) καθώς επίσης και για κατασκευή κατοικίας. Οι επιχειρήσεις ζητούν δανειακά κεφάλαια για να αντιμετωπίσουν βραχυχρόνιες ανάγκες της παραγωγής και μακροχρόνια κεφάλαια για να επενδύσουν σε κτίρια, μηχανήματα, κ.λπ., κεφαλαιουχικά αγαθά. Οι ποσότητες των δανειακών κεφαλαίων που ζητούνται για διάφορους σκοπούς από τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες. Ένας από τους παράγοντες αυτούς (που μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε τώρα) είναι το επιτόκιο. Όσο μεγαλύτερο είναι το επιτόκιο τόσο περισσότερο αυξάνει το κόστος του δανεισμού και αντίθετα όσο μικρότερο είναι το επιτόκιο τόσο μειώνεται το κόστος του δανεισμού. Η ζήτηση όμως για δανειακά κεφάλαια βρίσκεται σε αρνητική σχέση με το κόστος δανεισμού, δηλαδή όσο αυξάνει το κόστος δανεισμού μειώνεται η ζήτηση για δανειακά κεφάλαια. Αυτό συμβαίνει γιατί ορισμένες επενδύσεις που προηγούμενα ήταν κερδοφόρες τώρα που το κόστος των δανείων αυξάνεται, και συνεπώς το κόστος της παραγωγής όπου θα χρησιμοποιηθούν αυτά τα κεφάλαια, θα είναι λιγότερο ή καθόλου κερδοφόρες και έτσι δεν θα γίνουν. Βγάζουμε λοιπόν το συμπέρασμα ότι η ζήτηση δανειακών κεφαλαίων μεταβάλλεται αντίθετα προς τις μεταβολές του επιτοκίου. Αύξηση του επιτοκίου σημαίνει μείωση της ζήτησης και μείωση του επιτοκίου σημαίνει αύξηση της ζήτησης για δανειακά κεφάλαια.

Η προσφορά δανειακών κεφαλαίων προέρχεται από τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις. Όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, τα νοικοκυριά δεν καταναλίσκουν όλο το εισόδημα που

παίρνουν σε κάθε περίοδο. Ένα μέρος του εισοδήματος το αποταμιεύουν για να το χρησιμοποιήσουν στο μέλλον. Στο μεταξύ τα αποταμιευόμενα χρηματικά ποσά μπορούν να δανείζονται σε ιδιώτες ή να κατατίθενται στις τράπεζες και να αποδίδουν τόκο αντί να μένουν ακρησιμοποιήτα στα νοικοκυριά. Όσο μεγαλύτερο είναι το επιτόκιο τόσο αυξάνει και το ποσό του τόκου που εισπράττεται αποταμιεύεται. Κατά συνέπεια όταν το επιτόκιο αυξάνει το κίνητρο για αποταμίευση είναι εντονότερο και τα άτομα αποταμιεύουν μεγαλύτερα ποσά ή άτομα που πριν δεν αποταμίευαν τώρα που το επιτόκιο αυξήθηκε αποφασίζουν να αποταμιεύσουν. **Υπάρχει επομένως θετική σχέση μεταξύ του ύψους του επιτοκίου και της προσφοράς δανειακών κεφαλαίων.**

Η προσφορά δανειακών κεφαλαίων προέρχεται και από τις επιχειρήσεις οι οποίες κρατούν ένα σημαντικό μέρος των κερδών τους για να το επενδύσουν σε κεφαλαιουχικά αγαθά, ή ακόμη και να το δανείσουν σε άλλες επιχειρήσεις ή να το καταθέσουν στις τράπεζες. Η προσφορά δανειακών κεφαλαίων από τις επιχειρήσεις επηρεάζεται περισσότερο από άλλους παράγοντες παρά από το επιτόκιο, αν όμως υπάρχει κάποια επίδραση αυτή θα είναι θετική. Επίσης σε μεγάλο βαθμό η προσφορά δανειακών κεφαλαίων από τις επιχειρήσεις αντιστοιχεί στη ζήτηση των ίδιων των επιχειρήσεων, δηλαδή σε μεγάλη έκταση οι επιχειρήσεις αυτοχρηματοδοτούνται.

Σαν γενικό συμπέρασμα μπορούμε να πούμε ότι το επίπεδο του επιτοκίου και η προσφορά δανειακών κεφαλαίων έχουν σχέση θετική.

Η ποσοτική σχέση μεταξύ προσφοράς και ζήτησης δανειακών κεφαλαίων προσδιορίζει το ύψος του επιτοκίου. Όταν η προσφερόμενη ποσότητα είναι μεγαλύτερη από τη ζητούμενη το επιτόκιο μειώνεται. Αντίθετα όταν η ζητούμενη ποσότητα είναι μεγαλύτερη από την προσφερόμενη το επιτόκιο αυξάνεται. **Το επιτόκιο προσδιορίζεται σ' εκείνο το επίπεδο στο οποίο οι ζητούμενες και προσφερόμενες ποσότητες δανειακών κεφαλαίων είναι ίσες, δηλαδή σ' εκείνο το επίπεδο στο οποίο η αγορά δανειακών κεφαλαίων βρίσκεται σε θέση ισορροπίας.**

(iii) **Διαφορές Επιτοκίων.** Η παραπάνω ανάλυση έγινε σαν να

υπήρχε μόνο ένα επιτόκιο, κι αυτό για λόγους ευκολίας. Στην πραγματικότητα όμως υπάρχουν διαφορές μεταξύ των επιτοκίων που προσδιορίζονται για διάφορα δάνεια. Τα επιτόκια μπορούν να διαφέρουν για πολλούς λόγους, όπως π.χ. το είδος του δανείου, η χρονική διάρκεια του δανείου, ο κίνδυνος απώλειας του δανειζόμενου χρηματικού ποσού κ.λπ.

Το επιτόκιο δανείων που συνάπτονται για καταναλωτικούς σκοπούς, π.χ. αγορά αυτοκινήτου, είναι συνήθως αρκετά υψηλό, κι αυτό γίνεται γιατί η κυβερνητική πολιτική που επηρεάζει το ύψος του επιτοκίου προσπαθεί να περιορίσει την τάση για κατανάλωση. Αντίθετα το επιτόκιο επενδυτικών δανείων είναι χαμηλότερο με σκοπό να ενθαρρύνει τη δημιουργία κεφαλαιουχικών αγαθών.

Ένα φανερό παράδειγμα διαφοράς επιτοκίων είναι η παροχή στεγαστικών δανείων με χαμηλό επιτόκιο όταν πρόκειται για επισκευές παραδοσιακών σπιτιών στις επαρχίες της χώρας, ενώ το επιτόκιο για τα κοινά στεγαστικά δάνεια είναι υψηλότερο.

Τέλος ένας σημαντικός παράγοντας διαφορισμού του επιτοκίου είναι ο κίνδυνος που υπάρχει για τον δανειοδότη να χάσει μέρος του δανείου ή των τόκων σε περίπτωση που ο δανειοδοτούμενος αντιμετωπίσει οικονομικές δυσχέρειες. Γι' αυτό ανάλογα με τον κίνδυνο που υπάρχει σε κάθε παροχή δανείου και τις εγγυήσεις που μπορεί να δώσει ο δανειοδοτούμενος μεταβάλλεται και το επιτόκιο. Ατομα ή επιχειρήσεις που εμφανίζουν αυξημένες πιθανότητες οικονομικής αποτυχίας πρέπει να πληρώσουν υψηλότερο επιτόκιο. Αντίθετα όταν ο κίνδυνος είναι μικρός ή ανύπαρκτος το επιτόκιο είναι μικρότερο. Συνεπώς το επιτόκιο περιέχει σε ορισμένες περιπτώσεις και ένα ποσοστό που πληρώνεται σαν ασφάλιστρο κατά του κινδύνου απώλειας του κεφαλαίου και των τόκων.

5. Το Κέρδος

(i) **Ορισμός.** Σ' ένα από τα προηγούμενα κεφάλαια δόθηκε ο ορισμός του κέρδους. Σύμφωνα μ' αυτό τον ορισμό το κέρδος

μιας επιχείρησης είναι η διαφορά μεταξύ συνολικών προσόδων και συνολικού κόστους. Το συνολικό κόστος περιλαμβάνει όλες τις πληρωμές για εργασία, για ενοίκια, για πρώτες ύλες, για φθορά του κεφαλαίου, για τόκους, κ.λπ. Στον υπολογισμό του συνολικού κόστους περιλαμβάνεται και η αμοιβή της εργασίας του ίδιου του επιχειρηματία αν δουλεύει στην επιχείρηση. Υπολογίζονται επίσης και ενοίκια για κτίρια και οικόπεδα που τυχαίνει να ανήκουν στην επιχείρηση όπως και οι τόκοι των χρηματικών κεφαλαίων που ανήκουν στην επιχείρηση και τα χρησιμοποιεί η ίδια στην παραγωγική διαδικασία. Με λίγα λόγια το κόστος περιλαμβάνει τις αμοιβές για όλους τους συντελεστές της παραγωγής ανεξάρτητα από το ποιος είναι ο κάτοχός τους. Έστω κι αν τυπικά μια αμοιβή συντελεστή δεν πληρώνεται, π.χ. η επιχείρηση τυπικά δεν πληρώνει στον εαυτό της ενοίκιο, το ενοίκιο πρέπει να υπολογισθεί στο κόστος. Ότι απομένει από τη συνολική πρόσοδο μετά τον υπολογισμό όλου του κόστους είναι κέρδος.

Χρησιμοποιώντας τους όρους που μάθαμε σ' αυτό το κεφάλαιο το συνολικό κόστος είναι κόστος εργασίας, εγγείου προσόδου και κεφαλαίου. Συνεπώς το κόστος είναι το σύνολο των μισθών, της εγγείου προσόδου και των τόκων. Έτσι το κέρδος είναι:

$\text{Κέρδος} = \text{Συνολική Πρόσοδος} - \text{Μισθοί} - \text{Έγγειος Πρόσοδος} - \text{Τόκοι}$

(ii) **Γιατί υπάρχει το Κέρδος;** Αφού σύμφωνα με τα παραπάνω στο συνολικό κόστος υπολογίζονται οι αμοιβές όλων των συντελεστών της παραγωγής, είτε ανήκουν στην επιχείρηση είτε όχι, πώς εξηγείται και πώς δικαιολογείται η ύπαρξη του κέρδους; Το ερώτημα αυτό είναι κρίσιμης σημασίας γιατί έχει προεκτάσεις για την ιδεολογική υπεράσπιση ή μη του καπιταλιστικού συστήματος. Από τις διάφορες απόψεις που έχουν διατυπωθεί θα παρουσιάσουμε με συντομία τρεις.

(α) **Το κέρδος σαν αμοιβή επιχειρηματικών καινοτομιών.** Ο όρος «καινοτομία» σημαίνει εισαγωγή κάποιου νεωτερισμού στην αγορά ορισμένου προϊόντος. Ο νεωτερισμός αυτός μπορεί

να είναι η παρουσίαση κάποιου νέου προϊόντος, η εξεύρεση κάποιου τρόπου παραγωγής που να μειώνει το κόστος ενός προϊόντος, ή η εφαρμογή κάποιας επιστημονικής ανακάλυψης. Μερικά παραδείγματα καινοτομιών στα τελευταία χρόνια είναι τα ηλεκτρονικά ρολόγια, οι μαλακοί φακοί επαφής, οι ηλιακοί θερμοσίφωνες, κ.λπ. Φυσικά κάθε καινοτομία δεν οδηγεί οπωσδήποτε σε οικονομική επιτυχία, αλλά σε πολλές περιπτώσεις οι καινοτομίες έχουν αποφέρει τεράστια κέρδη. Τα κέρδη αυτά είναι βραχυχρόνια. Κι αυτό γιατί μόλις ένα νέο προϊόν σημειώσει οικονομική επιτυχία αποφέροντας κέρδη, άλλες επιχειρήσεις σπεύδουν να παρουσιάσουν παρόμοια προϊόντα ή απομιμήσεις. Έτσι η προσφορά αυξάνει, η τιμή μειώνεται και το κέρδος σιγά - σιγά μειώνεται ή και μηδενίζεται.

Καινοτομίες γίνονται συνεχώς και σε κάθε χρονική περίοδο υπάρχουν προϊόντα που αποφέρουν τεράστια κέρδη ενώ ταυτόχρονα άλλα προϊόντα που προηγουμένως είχαν μεγάλη εμπορική επιτυχία αποφέρουν μικρό ή καθόλου κέρδος.

Σύμφωνα με την άποψη που εξετάζουμε εδώ το κέρδος είναι η αμοιβή για τον επιχειρηματία που έχει την εξυπνάδα, την έμπνευση, την πρωτοτυπία και την τόλμη να προβεί σε καινοτομίες και να εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες που προσφέρει η οικονομική ζωή.

(β) Το κέρδος σαν αμοιβή για τον κίνδυνο και την αβεβαιότητα. Σύμφωνα με την άποψη αυτή κάθε επιχειρηματική δραστηριότητα περιέχει κάποιο βαθμό αβεβαιότητας για το αποτέλεσμα της και κάποιο κίνδυνο για απώλεια των κεφαλαίων που επενδύονται. Ορισμένες δραστηριότητες έχουν μικρή αβεβαιότητα και κίνδυνο, ενώ ορισμένες άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες έχουν μεγάλη αβεβαιότητα και μεγάλο κίνδυνο. Οι άνθρωποι γενικά και συγκεκριμένα οι επιχειρηματίες αποφεύγουν την αβεβαιότητα και τον κίνδυνο. Για το λόγο αυτό οι περισσότεροι επιχειρηματίες ενδιαφέρονται να επενδύουν τα κεφάλαιά τους σε όσο το δυνατόν πιο ασφαλείς τοποθετήσεις έστω κι αν το προσδοκώμενο κέρδος δεν είναι το μεγαλύτερο δυνατό. Αντίθετα οι επιχειρηματίες που αναλαμβάνουν σημαντικούς οικονομικούς κινδύνους είναι λίγοι. Πολλοί απ' αυτούς διακινδυνεύουν και τελικά

χάνουν μεγάλα χρηματικά κεφάλαια. Όσοι όμως επιτύχουν αποκομίζουν τεράστια κέρδη. Σύμφωνα λοιπόν με την άποψη που εξετάζουμε, τα κέρδη είναι στενά συνδεδεμένα με τον κίνδυνο της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Όπου ο κίνδυνος είναι μικρός τα κέρδη είναι σχετικά μικρά, ενώ όπου ο κίνδυνος είναι μεγάλος τα κέρδη είναι μεγάλα.

Για παράδειγμα, υποθέστε ότι ένας επιχειρηματίας αποφασίζει να μπει στην αγορά υφασμάτων παράγοντας βαμβακερά υφάσματα. Η αγορά αυτή είναι γνωστή, είναι γνωστή η ζήτηση και η προσφορά του προϊόντος, οι πηγές των πρώτων υλών καθώς και η τεχνολογία της παραγωγής. Κάτω από ομαλές συνθήκες η επιχείρηση αυτή είναι δύσκολο να αποτύχει αλλά είναι και απίθανο να έχει και μεγάλα κέρδη. Υποθέστε τώρα ότι ο επιχειρηματίας αυτός θέλει να επιτύχει αυτό που πολλές φορές έχει ακουσθεί στο παρελθόν, δηλαδή να φτιάξει ύφασμα από χαρτί. Στην περίπτωση αυτή ο επιχειρηματίας αναλαμβάνει μια επένδυση με μεγάλο κόστος και ταυτόχρονα με μεγάλη αβεβαιότητα και κίνδυνο, δεδομένου ότι κανείς δεν ξέρει αν το προϊόν αυτό θα αγορασθεί από τους καταναλωτές. Αν όμως το προϊόν θρει ικανοποιητική αγορά, το κέρδος θα είναι πολύ μεγάλο, μέχρις ότου άλλες ανταγωνίστριες εταιρείες καταφέρουν να παράγουν το ίδιο ή παρόμοιο προϊόν οπότε το κέρδος θα μειωθεί.

(γ) Το κέρδος σαν αποτέλεσμα εκμετάλλευσης των εργατών από τους εργοδότες. Η άποψη αυτή υποστηρίζει ότι το κέρδος, όπως και κάθε αμοιβή που δεν είναι για παροχή εργασίας, είναι αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης που γίνεται από τους κατόχους των μέσων παραγωγής (δηλ. τους βιομήχανους, κ.λπ.) στους εργαζόμενους. Το κέρδος, οι τόκοι και η έγγειος πρόσσοδος, αθροιστικά, αποτελούν την υπεραξία που παράγει ο εργάτης και που καρπούται ο κάτοχος του κεφαλαίου. Η άποψη αυτή που θεμελιώθηκε επιστημονικά από τον Καρλ Μαρξ δεν μπορεί να γίνει κατανοητή σ' αυτό το στάδιο. Θα αναλυθεί όμως στο μέρος IV του βιβλίου αυτού που παρουσιάζει την ανάλυση του καπιταλιστικού συστήματος από τη μαρξιστική πλευρά.

6. Οι Κρατικές Παρεμβάσεις

Στο κεφάλαιο αυτό δώσαμε μια σύντομη περιγραφή του μηχανισμού προσφοράς και ζήτησης που προσδιορίζει την τιμή καθενός από τους συντελεστές της παραγωγής. Στην περιγραφή αυτή υποθέσαμε ότι η τιμή προσδιορίζεται ελεύθερα στην αγορά χωρίς εξωοικονομικές παρεμβάσεις. Η υπόθεση αυτή έγινε για να φανούν οι οικονομικές δυνάμεις που εμφανίζονται στην αγορά. Όμως στην πραγματική οικονομική ζωή η κατάσταση είναι διαφορετική. Στη λειτουργία της αγοράς παρεμβαίνουν το κράτος και οι φορείς που εκφράζουν διάφορα συμφέροντα με σκοπό να επιφέρουν διαφορετικά αποτελέσματα. Υπάρχει πλήθος παρεμβάσεων που δεν είναι δυνατόν να εξετασθούν ούτε καν να αναφερθούν. Μερικές όμως από τις παρεμβάσεις αυτές είναι ιδιαίτερα σημαντικές και είναι σκόπιμο να επισημανθούν.

Μια σημαντική παρέμβαση στην αγορά εργασίας είναι ο προσδιορισμός από την κρατική πολιτική των **κατωτάτων ορίων μισθών και ημερομισθίων**. Αυτό σημαίνει ότι το κράτος καθορίζει ότι κανένας εργαζόμενος δεν μπορεί να έχει μισθό χαμηλότερο από π.χ. 18.000 δρχ. κατά μήνα. Έστω κι αν η προσφορά είναι τόσο μεγάλη ώστε ο μισθός να διαμορφωνόταν σε χαμηλότερο επίπεδο, κανείς εργοδότης δεν μπορεί να πληρώσει μισθό μικρότερο του κατώτατου ορίου. Το ύψος του κατωτάτου ορίου μισθών, που αφορά κυρίως ανειδίκευτους και χωρίς πείρα εργαζόμενους προσδιορίζεται από το κόστος ζωής και τις πιέσεις που μπορούν να ασκήσουν οι εργατικές ενώσεις (για αύξηση του κατωτάτου ορίου) και οι ενώσεις των εργοδοτών (για μείωση ή για μικρή αύξηση).

Μια άλλη σημαντική παρέμβαση είναι στην αγορά κατοικίσιμου χώρου, δηλαδή στη ζήτηση και προσφορά κατοικιών και διαμερισμάτων, για ενοικίαση ή πώληση. Οι πολεοδομικές διατάξεις προσδιορίζουν ανάλογα με την τοποθεσία του οικοπέδου το ποσοστό του οικοπέδου που μπορεί να οικοδομηθεί. Όσο το ποσοστό αυτό μειώνεται, μειώνεται και η προσφορά κατοικιών και διαμερισμάτων και το ενοίκιο αυξάνει, και αντίθετα όταν το ποσοστό αυξάνει.

Όπως είπαμε και πιο κάτω ο αριθμός και η ποικιλία των παρεμβάσεων είναι μεγάλη. Τελειώνοντας, εκείνο που πρέπει να τονισθεί είναι ότι όλες οι παρεμβάσεις δεν είναι πάντοτε προς το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου. Σε πολλές περιπτώσεις οι παρεμβάσεις είναι αποτέλεσμα πιέσεων οργανωμένων ιδιωτικών συμφερόντων και είναι αντίθετες προς το γενικό συμφέρον.

7. Η Διανομή του Εισοδήματος

Σ' ένα από τα εισαγωγικά κεφάλαια είχαμε πει ότι μια από τις βασικές λειτουργίες κάθε οικονομικού συστήματος είναι να διανέμει το συνολικό προϊόν στα μέλη της κοινωνίας. Τώρα μπορούμε να δούμε πώς γίνεται η διανομή του εισοδήματος στο καπιταλιστικό σύστημα. Προηγουμένως, όμως είναι σκόπιμο να εξηγηθεί η διαφορά μεταξύ των εννοιών του «εισοδήματος» και του «πλούτου».

Πλούτος ενός ατόμου είναι το σύνολο των οικονομικών αγαθών, του κεφαλαίου και της γης που κατέχει. Η οικονομική αξία αυτών των στοιχείων εξαρτάται από το πόσο αποδίδουν κατά τη χρησιμοποίησή τους στην παραγωγική διαδικασία.

Εισόδημα ενός ατόμου είναι το άθροισμα των αμοιβών που εισπράττει σε κάθε χρονική περίοδο από τη χρησιμοποίηση των παραγωγικών συντελεστών που κατέχει.

Για παράδειγμα υποθέστε ότι ένα άτομο (ή ένα νοικοκυριό) εισπράττει 40.000 δρχ. από την εργασία κάθε μήνα, έχει ένα διαμέρισμα αξίας 2.000.000 δρχ. που νοικιάζει και από το οποίο εισπράττει 15.000 δρχ. κάθε μήνα, κατέχει μετοχές μιας επιχείρησης που αξίζουν 3.000.000 δρχ. και από τις οποίες εισπράττει 600.000 δρχ. τον χρόνο ή 50.000 δρχ. κάθε μήνα. Το άτομο αυτό κατέχει πλούτο συνολικής αξίας πέντε εκατομμυρίων (2.000.000. + 3.000.000) και έχει μηνιαίο συνολικό εισόδημα 105.000 δρχ. (40.000 + 15.000 + 50.000). Από το παράδειγμα αυτό γίνεται φανερό ότι το εισόδημα του ατόμου εξαρτάται από το μέγεθος του πλούτου που κατέχει. Όσο μεγαλύτερος ο πλούτος τόσο μεγαλύτερο το εισόδημα. Ταυτόχρονα όσο μεγαλύτερο είναι το

εισόδημα τόσο ευκολότερο είναι να αποταμιεύσει κανείς και να επενδύσει σε κεφαλαιουχικά αγαθά, δηλαδή να δημιουργήσει πλούτο. Βλέπουμε λοιπόν πλούτος και εισόδημα είναι στενά συνδεδεμένα.

Διάφορα οικονομικά αγαθά, όπως τα αυτοκίνητα Ι.Χ., τα ψυγεία, τα ηλεκτρονικά συγκροτήματα, κ.λπ. αποτελούν πλούτο γιατί παρέχουν χρήσιμες υπηρεσίες, δηλ. έχουν χρησιμότητα, έστω κι αν δεν δίνουν εισόδημα σε χρηματικές μονάδες.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η διανομή του εισοδήματος, δηλαδή το μοίρασμα του εισοδήματος μεταξύ των ατόμων μιας καπιταλιστικής κοινωνίας, προσδιορίζεται από δύο παράγοντες: (α) από την ποσότητα κάθε παραγωγικού συντελεστή που κατέχει το άτομο, και (β) από την τιμή που διαμορφώνεται στην αγορά για κάθε συντελεστή.

Στις καπιταλιστικές οικονομίες η διανομή του εισοδήματος είναι άνιση. Υπάρχουν άτομα με εξαιρετικά μεγάλα εισοδήματα και παράλληλα άτομα με πολύ μικρά εισοδήματα. Μεγάλα εισοδήματα έχουν όσοι κατέχουν κεφαλαιουχικά αγαθά, ενώ μικρά εισοδήματα έχουν συνήθως εκείνοι που μοναδική τους πηγή εισοδήματος έχουν την εργασία τους.

Η διανομή του εισοδήματος είναι στενά συνδεδεμένη με θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης που παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον αλλά και δυσκολίες. Είναι ένα θέμα που δεν μπορεί να αναλυθεί σε εισαγωγικό βιβλίο όπως αυτό. Ίσως όμως είναι αναγκαίο να αναφέρουμε μια γενική εντύπωση που επικρατεί και που είναι εσφαλμένη. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή η διανομή του εισοδήματος είναι δίκαιη όταν είναι ίση, όταν δηλαδή κάθε άτομο έχει το ίδιο εισόδημα. Αυτό είναι εσφαλμένο για πολλούς λόγους. Π.χ. δεν είναι δίκαιο ένας που δεν εργάζεται να απολαμβάνει το ίδιο εισόδημα με ένα άλλο που εργάζεται οκτώ ώρες την ημέρα. Κατά συνέπεια, ίση διανομή δεν σημαίνει **αναγκαστικά** δίκαιη διανομή. Εν τούτοις δεν αποκλείεται η ίση διανομή να είναι αποτέλεσμα κάποιου δίκαιου τρόπου διανομής του εισοδήματος.

Με λίγη σκέψη αντιλαμβάνεται κανείς ότι πίσω από τη διανομή του εισοδήματος και το ερώτημα ποια είναι η δίκαιη διανομή

βρίσκονται τα μεγάλα ζητήματα της ιδιοκτησίας των παραγωγικών συντελεστών από τους οποίους προέρχονται τα εισοδήματα, του δικαιώματος μεταβίβασης της περιουσίας στους απογόνους οι οποίοι μπορούν έτσι να έχουν μεγάλα εισοδήματα χωρίς να εργάζονται, και γενικά τα ερωτήματα που αναφέρονται στην οικονομική οργάνωση μιας κοινωνίας.

Μια γενική πρόταση που γίνεται αποδεκτή από πολλούς είναι ότι ίση διανομή είναι εκείνη που προέρχεται από μια κοινωνική οργάνωση στην οποία όλα τα άτομα έχουν **ίσες ευκαιρίες** για να πραγματοποιήσουν τις φιλοδοξίες τους και να αναπτυχθούν σαν ολοκληρωμένοι άνθρωποι. Η πρόταση αυτή αποτελεί ίσως έναν οδηγό στις αναζητήσεις μας, αλλά φυσικά δεν δίνει λύση στο πρόβλημα, γιατί το ερώτημα παραμένει μ' άλλη μορφή, δηλ. ποια είναι η κοινωνική οργάνωση που εξασφαλίζει ίσες ευκαιρίες σ' όλα τα άτομα της κοινωνίας;

8. Ανακεφαλαίωση

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού ήταν να εξετάσει τους παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση των τιμών των παραγωγικών συντελεστών, δηλαδή στη διαμόρφωση του εργατικού μισθού, της εγγείου προσόδου και του επιτοκίου. Είδαμε επίσης και μερικές απόψεις για την εξήγηση του κέρδους.

Οι διάφοροι παράγοντες που επηρεάζουν το ύψος των τιμών των παραγωγικών συντελεστών εμφανίζονται σαν παράγοντες ζήτησης ή σαν παράγοντες προσφοράς και εκφράζουν τις δυνάμεις του οικονομικού συστήματος, ή όπως συνήθως λέμε, τις δυνάμεις της αγοράς. Ταυτόχρονα όμως δεν πρέπει να παραβλέπουμε τους διάφορους θεσμικούς παράγοντες που άμεσα ή έμμεσα επηρεάζουν την αγορά. Τέτοιοι παράγοντες είναι τα εργατικά σωματεία, οι οργανώσεις των εργοδοτών, η κρατική πολιτική, κ.λπ. Η διαμόρφωση των τιμών των παραγωγικών συντελεστών είναι το τελικό αποτέλεσμα της επενέργειας όλων αυτών των παραγόντων.

Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό φάνηκε ότι η διανομή του εισοδή-

ματος είναι αποτέλεσμα των τιμών των παραγωγικών συντελεστών και της κατοχής των συντελεστών από τα διάφορα άτομα. Μ' άλλα λόγια η διανομή του εισοδήματος είναι αποτέλεσμα των δυνάμεων της αγοράς και του βασικού θεσμού της καπιταλιστικής κοινωνίας, δηλαδή της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα της παραγωγής.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι ο εργατικός μισθός και από ποιες δυνάμεις προσδιορίζεται;
2. Από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ζήτηση εργασίας και πώς;
3. Από ποιους παράγοντες εξαρτάται η προσφορά εργασίας και πώς;
4. Τι είναι τα εργατικά σωματεία και ποιος ο ρόλος τους;
5. Υπάρχουν διαφορές μισθών και γιατί;
6. Ποια είναι η διαφορά μεταξύ ονομαστικού και πραγματικού μισθού και ποια είναι η σχέση τους;
7. Τι είναι η έγγειος πρόσοδος και από ποιες δυνάμεις προσδιορίζεται;
8. Τι είναι η παρούσα αξία, η μελλοντική αξία και πώς συνδέονται.
9. Τι είναι το επιτόκιο και πως προσδιορίζεται;
10. Ποιοι ζητούν και ποιοι προσφέρουν δανειακά κεφάλαια;
11. Υπάρχουν διαφορές επιτοκίων και γιατί;
12. Τι είναι το κέρδος και πώς εξηγείται η προέλευσή του;
13. Συζητήστε τη σχέση μεταξύ ίσης και δίκαιης διανομής του εισοδήματος;

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

Ο John M. Keynes (1883-1946) θεωρείται ο σπουδαιότερος ίσως οικονομολόγος του 20ου αιώνα. Το έργο του Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος που δημοσιεύτηκε το 1936 μετά την μεγάλη οικονομική κρίση του 1929-32, επηρέασε βαθιά την οικονομική σκέψη και την οικονομική πολιτική.

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΠΡΟΪΟΝ

1. Εισαγωγή

Στο Δεύτερο Μέρος εξετάσαμε τη θεωρία της ζήτησης και της προσφοράς των προϊόντων καθώς και τη θεωρία σχηματισμού των τιμών των προϊόντων και των συντελεστών της παραγωγής. Το αντικείμενο της ανάλυσης ήταν η συμπεριφορά του καταναλωτή και της επιχείρησης.

Στο Τρίτο Μέρος θα εξετάσουμε τα βασικά οικονομικά φαινόμενα που αναφέρονται στην οικονομία σαν σύνολο μάλλον, παρά στην ατομική συμπεριφορά των οικονομικών μονάδων, καταναλωτών ή παραγωγών (επιχειρήσεων). Τέτοια βασικά φαινόμενα είναι π.χ. η συνολική παραγωγή μιας οικονομίας, η συνολική απασχόληση, η συνολική κατανάλωση, το γενικό επίπεδο των τιμών, κ.λπ.

Το περιεχόμενο του Τρίτου Μέρους είναι η **μακροοικονομική** θεωρία, ενώ το περιεχόμενο του Δευτέρου Μέρους ήταν η **μικροοικονομική** θεωρία. Στη μακροοικονομική θεωρία το επίκεντρο του ενδιαφέροντος είναι ο προσδιορισμός του επιπέδου του συνολικού εισοδήματος και της συνολικής απασχόλησης. Στη μικροοικονομική θεωρία, όπως είδαμε, το επίκεντρο του ενδιαφέροντος είναι ο προσδιορισμός των τιμών των προϊόντων και των συντελεστών της παραγωγής.

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι που δικαιολογούν τη διάκριση ανάμεσα στη μικροοικονομική και στη μακροοικονομική θεωρία ή ανάλυση. Ο πιο βασικός λόγος είναι το **σφάλμα σύνθεσης**. Το σφάλμα σύνθεσης διαπράττεται όταν γίνεται δεκτό ότι αυτό που ισχύει για το άτομο ή μέρος ισχύει αναγκαστικά και για το σύνολο της οικονομίας. Δηλαδή, το σφάλμα σύνθεσης είναι σφάλμα λογικής. Από την άποψη που μας ενδιαφέρει εδώ,

σφάλμα σύνθεσης σημαίνει ότι γενικεύσεις που ισχύουν σε επίπεδο μικροοικονομικό (καταναλωτές, παραγωγοί) μπορεί να μην ισχύουν σε επίπεδο μακροοικονομικό (όλοι οι καταναλωτές, όλοι οι παραγωγοί). Ας πάρουμε το εξής παράδειγμα: Έστω ότι ένας παραγωγός τομάτας έχει πολλή καλή σοδιά που μπορεί να χαρακτηριστεί υπερπαραγωγή. Είναι επόμενο σαν αποτέλεσμα της αυξημένης ποσότητας το εισόδημά του να είναι μεγαλύτερο στη συγκεκριμένη περίοδο. Αν όμως όλοι οι παραγωγοί τομάτας έχουν υπερπαραγωγή η τιμή της τομάτας θα μειωθεί καθώς αυξάνει η συνολική προσφορά. Όπως ξέρουμε, αν η ελαστικότητα της ζήτησης είναι μικρότερη από τη μονάδα τα συνολικά έσοδα των παραγωγών τομάτας, δηλαδή τα εισοδήματά τους, θα μειωθούν. Βλέπουμε, λοιπόν ότι η γενίκευση στο μικροοικονομικό επίπεδο, ότι δηλαδή θ' αυξηθεί το εισόδημα του παραγωγού που έχει υπερπαραγωγή, μπορεί να μην ισχύει σε επίπεδο μακροοικονομικό, ότι δηλαδή θ' αυξηθούν τα εισοδήματα όλων των παραγωγών.

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε πώς εκφράζεται και πώς υπολογίζεται η συνολική παραγωγή μιας οικονομίας σε μια ορισμένη χρονική περίοδο. Δηλαδή, θα εξετάσουμε τις έννοιες του εθνικού προϊόντος και του εθνικού εισοδήματος.

2. Το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν

Η συνολική παραγωγή όλων των αγαθών και υπηρεσιών που παράγει μία οικονομία μέσα σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο είναι ένα μέτρο της οικονομικής της δραστηριότητας και ευημερίας. Τα αγαθά και οι υπηρεσίες όμως που παράγονται είναι πολλά και διάφορα: από τρόφιμα και ρούχα μέχρι αυτοκίνητα και όπλα. Πώς μπορούμε να συγκρίνουμε τη συνολική παραγωγή όλων αυτών των ανομοιογενών στοιχείων από τη μία χρονική περίοδο στην άλλη ή από τη μία χώρα στην άλλη; Είναι φανερό ότι δεν μπορούμε να προσθέσουμε στα κιλά των τροφίμων τον αριθμό των πλεκτών, τον αριθμό των αυτοκινήτων, τις υπηρεσίες των γιατρών, κ.λπ. για να βρούμε τη συνολική

παραγωγή για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Το πρόβλημα μπορεί να ξεπεραστεί αν προσθέσουμε την αξία σε χρηματικές μονάδες. Για παράδειγμα, έστω ότι μία οικονομία παρήγαγε σε μια συγκεκριμένη περίοδο τρία μόνο αγαθά με τις αντίστοιχες ποσότητες και τιμές όπως δίνονται στον παρακάτω Πίνακα (10.1). Στην τελευταία στήλη του πίνακα δίνεται η αξία κάθε αγαθού ως το γινόμενο της τιμής επί την ποσότητα του αγαθού. Έτσι, η αξία του αγαθού Υ π.χ. είναι $100 \times 15 = 1.500$ δρχ. Το άθροισμα της αξίας των τριών αγαθών είναι 3.000 δρχ. Και αυτό είναι για την υποθετική μας οικονομία το **ακαθάριστο εθνικό προϊόν (Α.Ε.Π.)**. Πιο συγκεκριμένα το **ακαθάριστο εθνικό προϊόν ορίζεται ως η συνολική αξία σε χρηματικές μονάδες όλων των τελικών αγαθών και υπηρεσιών που παράγει μια οικονομία σε μια ορισμένη χρονική περίοδο, συνήθως έτος**.

Πίνακας 10.1. Αξία Συνολικής Παραγωγής

Αγαθά	Ποσότητα	Τιμή σε δρχ.	Αξία σε δρχ.
Χ	5 τόνοι	100 ο τόνος	500
Υ	100 τεμάχια	15 το τεμάχιο	1.500
Ω	100 μέτρα	10 το μέτρο	1.000
Σύνολο			3.000

Δύο είναι τα βασικά στοιχεία του παραπάνω ορισμού του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος. Πρώτο, το Α.Ε.Π. εκφράζεται σε χρηματικές μονάδες πράγμα που σημαίνει ότι επηρεάζεται από τις μεταβολές των τιμών των αγαθών και υπηρεσιών. Δεύτερο, περιλαμβάνει μόνο τα τελικά αγαθά και υπηρεσίες. Θα εξετάσουμε χωριστά κάθε ένα από αυτά τα στοιχεία.

3. Το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν και οι μεταβολές των τιμών

(i) **Η επίδραση των τιμών.** Είδαμε πιο πάνω ότι η χρησιμοποίηση των χρηματικών αξιών λύνει το πρόβλημα της συγκρισιμότητας ανομοιογενών στοιχείων όπως είναι τα διάφορα αγαθά και οι υπηρεσίες. Δημιουργεί όμως ένα άλλο πρόβλημα. Το πρόβλημα αυτό προέρχεται από το γεγονός ότι όταν μεταβάλλονται οι τιμές μεταβάλλεται και το Α.Ε.Π., έστω και αν οι ποσότητες των αγαθών και υπηρεσιών παραμένουν αμετάβλητες. Όταν οι τιμές αυξάνονται το Α.Ε.Π. θ' αυξάνει και όταν οι τιμές μειώνονται το Α.Ε.Π. θα μειώνεται. Είναι φανερό όμως, ότι οι μεταβολές αυτές του Α.Ε.Π. δεν είναι πραγματικές, δηλαδή δεν εκφράζουν μεταβολή στην ποσότητα των αγαθών και υπηρεσιών. Γεννιέται επομένως πρόβλημα **προσαρμογής** του Α.Ε.Π. έτσι ώστε οι μεταβολές του να είναι απαλλαγμένες από την επίδραση των μεταβολών στις τιμές. Ας δούμε πώς μπορεί να γίνει αυτή η προσαρμογή.

Πίνακας 10.2. Α.Ε.Π., δείκτης τιμών και Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Έτος	Ποσότητα (κιλά)	Τιμή (δρχ.)	Α.Ε.Π.	Δείκτης Τιμών με βάση το πρώτο έτος	Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές (πρώτου έτους)
1	5	10	50	$10:10=1,0$	50
2	10	15	150	$15:10=1,5$	100
3	8	20	160	$20:10=2$	80
4	12	30	360	$30:10=3$	120

Έστω ότι μία οικονομία παράγει ένα μόνο αγαθό. Στον Πίνακα (10.2) δίνονται ορισμένα υποθετικά στοιχεία για την ποσότητα και την τιμή του αγαθού για τέσσερις χρονικές περιόδους, έστω

έτος. Στην τέταρτη στήλη δίνεται το Α.Ε.Π. για κάθε έτος ως η χρηματική αξία της παραγωγής, δηλαδή το γινόμενο της ποσότητας (στήλη 2) επί την αντίστοιχη τιμή (στήλη 3). Είναι φανερό από τα στοιχεία της στήλης (4) ότι το Α.Ε.Π. δεν δίνει ακριβή εικόνα των μεταβολών της πραγματικής παραγωγής όπως δίνεται στη στήλη (2). Έτσι, το Α.Ε.Π. στο δεύτερο έτος τριπλασιάστηκε από 50 σε 150 ενώ η παραγωγή διπλασιάστηκε, από 5 σε 10. Η διαφορά οφείλεται στην αύξηση της τιμής από 10 σε 15. Στο τρίτο έτος, ενώ η παραγωγή στην ουσία μειώθηκε από 10 μονάδες σε 8, το Α.Ε.Π. αυξήθηκε από 150 σε 160, ακριβώς γιατί αυξήθηκε η τιμή. Επομένως, γίνεται σαφές ότι για να έχουν σημασία οι συγκρίσεις του Α.Ε.Π. από τη μία χρονική περίοδο στην άλλη, είναι αναγκαίο ν' αφαιρούνται οι επιδράσεις των τιμών από το Α.Ε.Π.

(ii) **Ο Δείκτης Τιμών.** Η απαλλαγή του Α.Ε.Π. από τις επιδράσεις των τιμών μπορεί να γίνει με τη χρησιμοποίηση ενός δείκτη τιμών. Ο δείκτης τιμών εκφράζει την τιμή μιας χρονικής περιόδου ως προς την τιμή μιας άλλης χρονικής περιόδου που επιλέγεται αυθαίρετα ως βάση σύγκρισης. Στο παράδειγμά μας, αν διαιρέσουμε την τιμή κάθε έτους με την τιμή του πρώτου έτους το αποτέλεσμα θα είναι ένας δείκτης τιμών με βάση το πρώτο έτος. Τ' αποτελέσματα δίνονται στη στήλη (5) του Πίνακα (10.2). Για το δεύτερο έτος, ο δείκτης τιμών είναι $15:10=1,5$ ή 150%. Για το τρίτο έτος ο δείκτης τιμών είναι $20:10=2$ ή 200% και για το τέταρτο έτος, $30:10=3,0$ ή 300%. Για το πρώτο έτος ο δείκτης τιμών δεν μπορεί παρά να είναι 1,0 ή 100% αφού το πρώτο έτος είναι το έτος σύγκρισης. Δηλαδή πάντοτε στο έτος βάσης ο δείκτης θα είναι 1,0 ή 100%.

Όπως είναι φανερό, όταν ο δείκτης τιμών ενός έτους είναι μεγαλύτερος από τη μονάδα η τιμή έχει αυξηθεί σε σχέση με το έτος βάσης (σύγκρισης) και αντίστροφα. Όταν ο δείκτης τιμών ενός έτους είναι μικρότερος από τη μονάδα η τιμή έχει μειωθεί σε σχέση με το έτος βάσης. Όταν ο δείκτης τιμών είναι ίσος με τη μονάδα η τιμή δεν έχει μεταβληθεί. Στο παράδειγμά μας, ο δείκτης τιμών είναι μεγαλύτερος από τη μονάδα για όλα τα έτη, εκτός βέβαια από το έτος βάσης.

(iii) **Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές.** Αν τώρα διαιρέσουμε το Α.Ε.Π. κάθε έτους με τον αντίστοιχο δείκτη τιμών το αποτέλεσμα θα είναι το Α.Ε.Π. **σε σταθερές τιμές**, όπως δίνεται στη στήλη (6) του Πίνακα (10.2). Το Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές μετράει την αξία της συνολικής παραγωγής σε τιμές του έτους βάσης. Στο παράδειγμά μας σε τιμές του πρώτου έτους. Αυτό φαίνεται εύκολα αν πολλαπλασιάσουμε τις ποσότητες της στήλης (2) επί την τιμή του πρώτου έτους, δηλαδή 10. Το αποτέλεσμα θα είναι ακριβώς τα αντίστοιχα στοιχεία της στήλης (6). Για παράδειγμα, το Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές του τρίτου έτους είναι $160:2=80$ δρχ. Αλλά αυτό είναι ακριβώς το αποτέλεσμα που προκύπτει αν πολλαπλασιάσουμε την ποσότητα του τρίτου έτους επί την τιμή του πρώτου έτους, δηλαδή $8 \times 10 = 80$.

Όταν ο δείκτης τιμών είναι μεγαλύτερος από τη μονάδα, το Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές θα είναι μικρότερο από το Α.Ε.Π. **σε τρέχουσες τιμές**. Δηλαδή, σε τιμές του έτους που αναφέρεται το Α.Ε.Π. Όταν, ο δείκτης τιμών είναι μικρότερος από τη μονάδα το Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές θα είναι μεγαλύτερο από το Α.Ε.Π. σε τρέχουσες τιμές. Το Α.Ε.Π. σε σταθερές θα είναι φυσικά το ίδιο με το Α.Ε.Π. σε τρέχουσες όταν ο δείκτης τιμών είναι ίσος με τη μονάδα. Στον Πίνακα (10.2) τα στοιχεία της στήλης (4) παριστάνουν το Α.Ε.Π. σε τρέχουσες τιμές.

Το Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές είναι καλύτερο μέτρο σύγκρισης των μεταβολών της παραγωγής από τη μία περίοδο στην άλλη, επειδή είναι απαλλαγμένο από την επίδραση των μεταβολών στις τιμές. Δηλαδή, οι μεταβολές του Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές παριστάνουν την πραγματική μεταβολή της παραγωγής γι' αυτό και ονομάζεται **πραγματικό Α.Ε.Π.**

Στο παράδειγμά μας του Πίνακα (10.2) υποθέσαμε ότι υπάρχει ένα μόνο αγαθό και ότι γνωρίζουμε και την ποσότητα και την τιμή για κάθε έτος. Στην πραγματικότητα οι πληροφορίες που έχει στη διάθεσή της η διεύθυνση των Εθνικών Λογαριασμών του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας που υπολογίζει το Α.Ε.Π., αναφέρονται στην αξία της παραγωγής των διάφορων αγαθών και υπηρεσιών. Δηλαδή, σε πληροφορίες ανάλογες με αυτές που παρέχει η στήλη (4) του Πίνακα (10.2). Επιπλέον, δεν υπάρχει

μόνον ένα αγαθό αλλά χιλιάδες αγαθά και υπηρεσίες. (Για τον υπολογισμό του Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές χρησιμοποιείται ένας δείκτης τιμών που τώρα εκφράζει τις μεταβολές στο γενικό επίπεδο των τιμών σε σχέση με το γενικό επίπεδο των τιμών στο έτος βάσης. Ο τρόπος που κατασκευάζεται αυτός ο δείκτης δεν θα μας απασχολήσει εδώ).

Στον Πίνακα (10.3) δίνονται το Α.Ε.Π. και ο σχετικός δείκτης τιμών για ορισμένα έτη για την ελληνική οικονομία. Ο δείκτης τιμών εκφράζεται σαν ποσοστό επί τοις εκατό και έχει έτος βάσης το 1970. Αυτό σημαίνει ότι ο δείκτης τιμών εκφράζει τις μεταβολές στο γενικό επίπεδο των τιμών κάθε έτους σε σχέση με το γενικό επίπεδο των τιμών του 1970. Το γενικό επίπεδο των τιμών π.χ. το 1958 ήταν το 71,6% του γενικού επιπέδου των τιμών το 1970.

Πίνακας 10.3. Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν της Ελλάδας

Έτος	Α.Ε.Π. σε τρέχουσες τιμές δισεκ. δρχ.	Δείκτης τιμών %	Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές έτους 1970 (δισεκ. δρχ.)
1953	54,6	54,9	99,4
1956	84,6	70,3	120,4
1958	95,3	71,6	134,1
1960	107,1	73,6	145,4
1965	183,4	85,3	214,9
1970	304,4	100,0	304,4
1975	691,4	177,3	390,0
1978	1.193,8	260,3	458,6
1980	1.779,6	367,6	484,1

Επειδή ο δείκτης τιμών εκφράζεται ως ποσοστό επί τοις εκατό, για να βρούμε το Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές διαιρούμε το Α.Ε.Π. σε τρέχουσες με τον αντίστοιχο δείκτη τιμών και το αποτέλεσμα

πολλαπλασιάζουμε επί 100. Για παράδειγμα το Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές για το 1978 είναι:

$$\frac{1.193,8}{260,3} \cdot 100 = 458,6.$$

4. Το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν και η έννοια της Προστιθέμενης Αξίας

Είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι τα αγαθά μπορούν να χωριστούν σε διάφορες κατηγορίες. Από την άποψη που μας ενδιαφέρει εδώ τα αγαθά διακρίνονται σε **τελικά** και σε **ενδιάμεσα** αγαθά. Τελικά είναι τα αγαθά που αγοράζονται για τελική χρήση και όχι για παραπέρα μετασχηματισμό. Ενδιάμεσα είναι τα αγαθά που αγοράζονται για να υποστούν παραπέρα επεξεργασία και όχι για τελική χρήση. Τα παπούτσια π.χ. είναι τελικό αγαθό ενώ το δέρμα που χρησιμοποιείται για την κατασκευή τους είναι ενδιάμεσο αγαθό.

Στο Α.Ε.Π. περιλαμβάνεται η αξία μόνο των τελικών αγαθών και υπηρεσιών αλλά όχι και των ενδιάμεσων αγαθών. Αν, επομένως, το Α.Ε.Π. περιελάμβανε και τα ενδιάμεσα αγαθά η αξία τους θα υπολογιζόταν δυο ή και παραπάνω φορές. Επομένως, ο λόγος που, στο Α.Ε.Π. περιλαμβάνεται μόνο η αξία των τελικών αγαθών είναι η αποφυγή διπλού υπολογισμού της αξίας των ενδιάμεσων αγαθών όπως θα γίνει σαφές με το παράδειγμα του Πίνακα (10.4).

Έστω ότι για τη διαδικασία παραγωγής πλεκτών μέχρι να φτάσουν στον τελικό καταναλωτή, διακρίνουμε τέσσερα στάδια, όπως δίνονται στον Πίνακα (10.4). Η παραγωγή του πρώτου σταδίου είναι το ακατέργαστο μαλλί και έστω ότι η αξία του που περιέχεται σ' ένα πλεκτό είναι 200 δρχ. Αυτές οι 200 δρχ. είναι το κόστος παραγωγής του μαλλιού που περιέχεται σ' ένα πλεκτό και αντιπροσωπεύουν τις αμοιβές των συντελεστών που χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή του μαλλιού.

Πίνακας 10.4. Α.Ε.Π. και προστιθέμενη αξία.

Στάδια Παραγωγής	Αξία πώλησης	Προστιθέμενη αξία
Στάδιο πρώτο (ακατέργαστο μαλλί)	200	200
Στάδιο δεύτερο (νήμα)	700	500
Στάδιο τρίτο (πλεκτό)	1.500	800
Στάδιο τέταρτο (εμπόριο)	2.500	1.000
		2.500

Η παραγωγή του πρώτου σταδίου αγοράζεται από την επιχείρηση του δεύτερου σταδίου που κατασκευάζει το νήμα. Το κόστος παραγωγής του νήματος είναι 700 δρχ. Αυτό σημαίνει ότι στο δεύτερο στάδιο δαπανήθηκαν $700 - 200 = 500$ δρχ. για αμοιβές των συντελεστών που χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή του νήματος, εκτός από την αξία της πρώτης ύλης. Επομένως, στο δεύτερο στάδιο στην αξία της παραγωγής του πρώτου σταδίου **προστέθηκαν** 500 δρχ. Αυτές οι 500 δρχ. είναι η **προστιθέμενη** αξία του δεύτερου σταδίου. Στο τρίτο στάδιο παραγωγής, το νήμα μετατρέπεται σε πλεκτό και το κόστος του πλεκτού είναι 1.500 δρχ. Επομένως, η προστιθέμενη αξία του τρίτου σταδίου είναι $1.500 - 700 = 800$ δρχ. Η παραγωγή του τρίτου σταδίου, δηλαδή το πλεκτό, αγοράζεται από τους εμπόρους (καταστήματα) που το πουλάνε στους καταναλωτές στην τιμή 2.500 δρχ. Επομένως, η προστιθέμενη αξία του τέταρτου σταδίου είναι $2.500 - 1.500 = 1.000$ δρχ. Στην τελευταία στήλη του Πίνακα (10.4) δίνεται η προστιθέμενη αξία σε κάθε στάδιο της παραγωγής. Το άθροισμα των προστιθέμενων αξιών σ' όλα τα στάδια της παραγωγής είναι η αξία του τελικού προϊόντος που πληρώνει ο τελικός καταναλωτής, δηλαδή 2.500 δρχ.

Είναι σαφές τώρα ότι στο Α.Ε.Π. θα περιληφθεί μόνο η αξία του τελικού προϊόντος ή η προστιθέμενη αξία κάθε σταδίου αλλά όχι η συνολική αξία κάθε σταδίου. Στο παράδειγμά μας στο Α.Ε.Π. θα περιληφθεί η αξία του πλεκτού, που είναι 2.500 δρχ. Αυτή είναι η

τιμή που πληρώνει ο τελικός καταναλωτής και όπως είδαμε είναι ίση με το άθροισμα των προστιθέμενων αξιών σ' όλα τα στάδια της παραγωγής. Αν στο Α.Ε.Π. συμπεριλάβουμε και την αξία των ενδιάμεσων αγαθών θα είναι σαν να υπολογίζουμε την προστιθέμενη αξία του πρώτου σταδίου (αξία μαλλιού) τέσσερις φορές, του δεύτερου (αξία νήματος) τρεις και του τρίτου (αξία παραγωγής πλεκτού) δύο.

5. Το Α.Ε.Π. ως μέτρο της οικονομικής ευημερίας

Το ακαθάριστο εθνικό προϊόν είναι ένα μέτρο της συνολικής αξίας της παραγωγής μιας οικονομίας, πράγμα που σημαίνει ότι είναι επίσης ένα μέτρο της οικονομικής της ευημερίας, αν ορίσουμε την οικονομική ευημερία ως το σύνολο των αγαθών και υπηρεσιών. Σαν τέτοιο, δηλαδή σαν μέτρο της οικονομικής ευημερίας, το Α.Ε.Π. είναι πολύ σπουδαίο και χρήσιμο αλλά φυσικά δεν είναι άριστο ή ιδεώδες. Δηλαδή, παρουσιάζει αδυναμίες που οφείλονται σε πολλούς λόγους. Οι πιο σημαντικοί είναι οι εξής:

α) Το Α.Ε.Π. δεν περιλαμβάνει την αξία της παραγωγής που δεν είναι αντικείμενο αγοραπωλησίας. Για παράδειγμα, οι υπηρεσίες της νοικοκυράς στο σπίτι δεν καταγράφονται πουθενά και έτσι δεν περιλαμβάνονται στο Α.Ε.Π. Οι υπηρεσίες όμως μιας οικιακής βοηθού περιλαμβάνονται στο Α.Ε.Π. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η συγγραφή μιας επιστημονικής ή λογοτεχνικής εργασίας για την οποία δεν υπάρχει αμοιβή.

β) Το Α.Ε.Π. αγνοεί τη βελτίωση της ποιότητας. Επειδή το Α.Ε.Π. είναι μέτρο ποσότητας και όχι ποιότητας, η βελτίωση της ποιότητας των αγαθών δεν αντανakλάται στο Α.Ε.Π. Η ποιότητα όμως των αγαθών είναι τόσο σπουδαία όσο και η ποσότητα.

γ) Το Α.Ε.Π. αγνοεί τη σύνθεση και κατανομή της παραγωγής. Το Α.Ε.Π. εκφράζει το μέγεθος της παραγωγής αλλά όχι και τη σύνθεσή της, δηλαδή το είδος των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται. Είναι φανερό ότι η οικονομική ευημερία επηρεάζεται αν π.χ. το ποσοστό της παραγωγής που αντιπροσωπεύει

πολεμικά αγαθά μεταβληθεί. Ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει την οικονομική ευημερία αλλά δεν εκφράζεται από το Α.Ε.Π. είναι η κατανομή της παραγωγής.

6. Οι δύο όψεις του Α.Ε.Π.

Είδαμε πιο πάνω στο παράδειγμα του Πίνακα (10.4), ότι στο Α.Ε.Π. θα περιληφθεί η αξία πώλησης του πλεκτού που είναι ίση με το άθροισμα των προστιθέμενων αξιών σ' όλα τα στάδια της παραγωγής. Η προστιθέμενη αξία όμως είναι το σύνολο των αμοιβών των συντελεστών της παραγωγής που χρησιμοποιήθηκαν στην παραγωγή. Η αξία πώλησης, είναι η δαπάνη του τελικού καταναλωτή για την απόκτηση του αγαθού. Επομένως, μπορούμε να πούμε ότι το Α.Ε.Π. έχει δύο όψεις ή ότι μπορούμε να δούμε το Α.Ε.Π. από δύο πλευρές: **από την πλευρά της δαπάνης για την απόκτησή του και από την πλευρά του εισοδήματος που δημιουργείται από την παραγωγή του.**

Αυτό σημαίνει ότι το Α.Ε.Π. μπορεί να προσδιοριστεί με δύο τρόπους: **Να προσθέσουμε όλες τις δαπάνες που γίνονται μέσα στην οικονομία για την απόκτηση της παραγωγής (τελικών αγαθών και υπηρεσιών) της συγκεκριμένης περιόδου ή να προσθέσουμε όλα τα εισοδήματα που δημιουργούνται από την παραγωγή της συγκεκριμένης περιόδου.**

Θα εξετάσουμε κάθε τρόπο υπολογισμού του Α.Ε.Π. χωριστά.

7. Η όψη του Α.Ε.Π. ως δαπάνη

Οι διάφορες δαπάνες για τελικά αγαθά και υπηρεσίες μπορούν να χωριστούν στις εξής μεγάλες κατηγορίες:

(i) **Δαπάνες κατανάλωσης.** Οι δαπάνες κατανάλωσης (ή απλά κατανάλωση) περιλαμβάνουν όλες τις δαπάνες των νοικοκυριών (καταναλωτών) για καταναλωτικά αγαθά, όπως τρόφιμα, ρούχα, ψυγεία, υπηρεσίες γιατρών, κ.λπ.

(ii) **Ακαθάριστη ιδιωτική επένδυση.** Η ακαθάριστη ιδιωτική επένδυση περιλαμβάνει τα εξής:

α) το σύνολο των δαπανών των επιχειρήσεων για την αγορά νέων κεφαλαιουχικών αγαθών, δηλαδή κτιρίων και μηχανικού εξοπλισμού,

β) το σύνολο των δαπανών των νοικοκυριών για την κατασκευή σπιτιών,

γ) τις μεταβολές στα αποθέματα των προϊόντων των επιχειρήσεων.

Ο όρος επένδυση όπως χρησιμοποιείται στην οικονομική επιστήμη αναφέρεται στην **παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών** που σημαίνει **προσθήκη** στο απόθεμα του κεφαλαίου που υπάρχει ή **αντικατάσταση** αυτού που έχει φθαρεί. Ένα μέρος του κεφαλαίου της οικονομίας αναλώνεται στη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας και θα πρέπει ν' αντικατασταθεί αν η οικονομία ενδιαφέρεται να διατηρήσει την παραγωγική της ικανότητα. Το μέρος του κεφαλαίου που αναλώνεται είναι η **απόσβεση** του κεφαλαίου. Είναι φανερό ότι ο όρος **ακαθάριστη επένδυση** αναφέρεται στο σύνολο των κεφαλαιουχικών αγαθών που παράγεται η οικονομία στη συγκεκριμένη περίοδο. Αν από την ακαθάριστη επένδυση αφαιρεθεί η απόσβεση προκύπτει η **καθαρή επένδυση**.

Επειδή σε μια μικτή οικονομία επενδύσεις γίνονται και από το κράτος, είναι φανερό ότι ο όρος **ιδιωτική επένδυση** αναφέρεται στις επενδύσεις που γίνονται μόνο από τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι η έννοια του όρου επένδυση όπως την αναλύσαμε πιο πάνω δεν συμπίπτει αναγκαστικά με την καθημερινή του χρήση. Αυτό που είναι επένδυση για ένα άτομο ή επιχείρηση δεν είναι αναγκαστικά επένδυση για την οικονομία σαν σύνολο. Για παράδειγμα, η αγορά μιας μετοχής στο χρηματιστήριο είναι επένδυση για τον αγοραστή. Για την οικονομία όμως είναι απλή μεταβίβαση της κυριότητας. Η αγορά π.χ. των κτιριακών και άλλων παλαιών εγκαταστάσεων μιας επιχείρησης από μια άλλη είναι επένδυση για την επιχείρηση που τις αγόρασε. Για την οικονομία σαν σύνολο, είναι πάλι

απλή μεταβίβαση κυριότητας κεφαλαίου. Από την άποψη της οικονομικής επιστήμης, επένδυση είναι μόνο η δημιουργία κεφαλαίου.

Οι μεταβολές στα αποθέματα των επιχειρήσεων μπορεί να είναι ή θετικές ή αρνητικές. Αν στο τέλος του έτους τ' αποθέματα έχουν αυξηθεί (θετική μεταβολή), η αύξηση θα προστεθεί στο Α.Ε.Π. γιατί παριστάνει παραγωγή της τρέχουσας περιόδου που είναι μέρος του Α.Ε.Π. Αν στο τέλος της περιόδου τ' αποθέματα μειωθούν (αρνητική μεταβολή) η μείωση θ' αφαιρεθεί από το Α.Ε.Π. γιατί παριστάνει παραγωγή προηγούμενων περιόδων. Δηλαδή, σ' αυτή την περίπτωση η οικονομία έχει καταναλώσει περισσότερο από ό,τι έχει παράγει. Αυτό είναι δυνατό μόνο αν υπάρχουν αποθέματα, που φυσικά μειώνονται.

(iii) **Κρατική δαπάνη.** Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει όλες τις δαπάνες του κράτους για την αγορά αγαθών και υπηρεσιών. Ένα μέρος των δαπανών αυτών αφορά τις κρατικές επενδύσεις όπως, κατασκευή δρόμων, λιμενικά έργα κ.λπ. Το υπόλοιπο είναι δαπάνες για την αγορά καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών, όπως π.χ. οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων.

(iv) **Εξαγωγές μείον Εισαγωγές.** Το άθροισμα των τριών κατηγοριών δαπανών που εξετάσαμε, δηλαδή της κατανάλωσης, της επένδυσης και των κρατικών δαπανών, μας δίνουν το Α.Ε.Π. για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο αν η οικονομία είναι **κλειστή**. Μία οικονομία είναι κλειστή όταν δεν έχει συναλλαγές με άλλες χώρες. Δηλαδή, όταν δεν εισάγει ή δεν εξάγει προϊόντα και υπηρεσίες. Αν όμως η οικονομία είναι **ανοικτή**, έχει δηλαδή εισαγωγές και εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών θα πρέπει να ληφθούν υπόψη για τον υπολογισμό του Α.Ε.Π. Θα εξετάσουμε αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο τις **διεθνείς συναλλαγές** ή **εξωτερικό** τομέα μιας οικονομίας. Από την άποψη που μας ενδιαφέρει εδώ οι εξαγωγές ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών στις άλλες χώρες παριστάνουν παραγωγή της χώρας μας και η αξία τους πρέπει να προστεθεί στο Α.Ε.Π. της Ελλάδας. Αντίθετα, η αξία των εισαγωγών στη χώρα μας των προϊόντων και υπηρεσιών των άλλων χωρών πρέπει ν' αφαιρεθεί από το Α.Ε.Π.

της Ελλάδας. Οι εισαγωγές είναι παραγωγή των άλλων χωρών και όχι της Ελλάδας.

Τόσο οι εισαγωγές όσο και οι εξαγωγές μπορεί ν' αφορούν κεφαλαιουχικά ή καταναλωτικά αγαθά. Για τον υπολογισμό του Α.Ε.Π. αυτό που έχει σημασία είναι η διαφορά τους, δηλαδή, αξία εξαγωγών — αξία εισαγωγών.

8. Η όψη του Α.Ε.Π. ως εισόδημα

Τα διάφορα εισοδήματα που δημιουργούνται στην οικονομία σε μια ορισμένη χρονική περίοδο από την παραγωγή των αγαθών και υπηρεσιών μπορούμε να τα χωρίσουμε στις εξής βασικές κατηγορίες:

α) **Μισθοί.** Οι μισθοί περιλαμβάνουν το σύνολο των αμοιβών του συντελεστή εργασίας που συμμετέχει στην παραγωγική διαδικασία. Στους μισθούς περιλαμβάνονται όχι μόνο οι αμοιβές σε χρήμα, όπως οι μισθοί και τα ημερομίσθια αλλά και αμοιβές σε είδος όπως π.χ. η παροχή κατοικίας ή τροφής.

β) **Πρόσοδοι περιουσίας.** Περιλαμβάνουν τα ενοίκια που εισπράττουν οι ιδιώτες, από την εκμίσθωση κατοικιών, γραφείων, οικοπέδων κ.λπ.

γ) **Τόκοι.** Περιλαμβάνουν όλους τους τόκους που εισπράττουν οι ιδιώτες από δανεισμό του χρηματικού τους κεφαλαίου, όπως π.χ. οι τόκοι των τραπεζικών καταθέσεων ή των ομολογιακών δανείων.

δ) **Κέρδη.** Όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο το κέρδος ορίζεται ως η διαφορά ανάμεσα στις εισπράξεις και στις πληρωμές. Μ' άλλα λόγια το κέρδος είναι μέγεθος που ορίζεται ως **υπόλοιπο**. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να είναι και αρνητικό, δηλαδή ζημιές. Επιπλέον, ένα μέρος των κερδών μπορεί να μη διανεμηθεί στους δικαιούχους ιδιώτες (μετόχους και επιχειρηματίες), αλλά να παραμείνει στην επιχείρηση για μελλοντική χρησιμοποίηση. Επομένως, το εισόδημα των ιδιωτών από κέρδη είναι ίσο με τα συνολικά κέρδη μετά την αφαίρεση των κερδών που δεν διανέμονται.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι, αν και εννοιολογικά ο διαχωρισμός των εισοδημάτων στις διάφορες κατηγορίες είναι σαφής, ο υπολογισμός τους παρουσιάζει σοβαρές δυσκολίες. Για παράδειγμα, δεν είναι εύκολο να μετρηθεί η αμοιβή του ατομικού επιχειρηματία ως εργαζόμενου και να συμπεριληφθεί στους μισθούς. Το ίδιο ισχύει, π.χ., και για την αμοιβή του γεωργού.

Αν τώρα αθροίσουμε όλα τα εισοδήματα που περιγράψαμε πιο πάνω, το άθροισμα τους θα πρέπει να είναι ίσο με το άθροισμα των δαπανών για την απόκτηση του Α.Ε.Π., αν λάβουμε υπόψη τα εξής: **Πρώτο**, οι αποσβέσεις, που όπως εξηγήσαμε πιο πάνω είναι η φθορά του κεφαλαίου από τη χρησιμοποίηση του στην παραγωγική διαδικασία, περιλαμβάνονται στο κόστος παραγωγής του προϊόντος. Δηλαδή, είναι μέρος της προστιθέμενης αξίας, αλλά δεν εμφανίζονται πουθενά ως εισόδημα ιδιωτών. Η χρηματική αξία των αποσβέσεων παραμένει στην επιχείρηση στη διάθεση των κατόχων της. Επομένως, για να βρούμε το Α.Ε.Π. αθροίζοντας όλα τα εισοδήματα θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τις αποσβέσεις. **Δεύτερο**, στην τιμή πώλησης των προϊόντων και επομένως και στη δαπάνη, περιλαμβάνονται και οι έμμεσοι φόροι που όμως δεν εμφανίζονται πουθενά ως εισόδημα. Συνεπώς, για να είναι το άθροισμα των δαπανών για την απόκτηση του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος ίσο με το άθροισμα των εισοδημάτων που δημιουργούνται από την παραγωγή του, θα πρέπει να προσθέσουμε στην πλευρά των εισοδημάτων εκτός από τις αποσβέσεις και τους έμμεσους φόρους.

Στον πίνακα (10.5) δίνονται οι κατηγορίες της δαπάνης και των εισοδημάτων για το έτος 1978 σε τρέχουσες τιμές όπως υπολογίζονται από την Υπηρεσία Εθνικών Λογαριασμών του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας.

Όπως αναφέραμε και πιο πάνω είναι δύσκολος ο υπολογισμός των εισοδημάτων που αναλογούν ως αμοιβή χωριστά για κάθε συντελεστή της παραγωγής. Έτσι, στον Πίνακα (10.5), οι μισθοί αφορούν όλους τους άλλους κλάδους της οικονομίας εκτός από τον αγροτικό για τον οποίο δίνεται το σύνολο του εισοδήματος

Πίνακας 10.5. Το Α.Ε.Π. της Ελλάδας το 1978 σε τρέχουσες τιμές
(δισεκατομμύρια δραχμές)

Η πλευρά της δαπάνης		Η πλευρά του εισοδήματος	
Κατανάλωση	754,6	Αγροτικό Εισόδημα	166,0
Ακαθάριστη ιδιωτική επένδυση	252,4	Μισθοί και ημερομίσθια	
Κρατική δαπάνη	246,7	λοιπών κλάδων	445,4
		Πρόσοδοι περιουσίας και κέρδη	381,8
Εξαγωγές Μείον	-59,9	Αποσβέσεις	89,5
Εισαγωγές		Έμμεσοι Φόροι	178,2
Σύνολο	1.193,8		1.193,8

(166,0 δισεκ.). Δεν γίνεται επίσης διαχωρισμός των προσόδων περιουσίας αλλά δίνονται μαζί με τα κέρδη (381,8 δισεκ.).

9. Καθαρό Εθνικό προϊόν, Εθνικό Εισόδημα, Προσωπικό Εισόδημα και Διαθέσιμο εισόδημα

Από το ακαθάριστο εθνικό προϊόν, αφαιρώντας και προσθέτοντας διάφορα κονδύλια προκύπτουν τα εξής:

α) **Καθαρό Εθνικό Προϊόν** (Κ.Ε.Π.). Είδαμε παραπάνω ότι οι αποσβέσεις παριστάνουν το μέρος του κεφαλαίου της οικονομίας που αναλώνεται για την παραγωγή των αγαθών και υπηρεσιών της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Επομένως για να διατηρηθεί η παραγωγική ικανότητα της οικονομίας στο ίδιο επίπεδο πρέπει το κεφάλαιο που αναλώθηκε ν' αντικατασταθεί με καινούριο από την τρέχουσα παραγωγή. Το προϊόν που απομένει μετά την αφαίρεση των αποσβέσεων αποτελεί το **καθαρό εθνικό προϊόν**. Δηλαδή, το προϊόν που μπορεί να

καταναλωθεί εξ ολοκλήρου χωρίς αυτό να επηρεάσει την ικανότητα της οικονομίας για μελλοντική παραγωγή.

β) **Εθνικό Εισόδημα.** Αν από το καθαρό εθνικό προϊόν αφαιρέσουμε τους έμμεσους φόρους και προσθέσουμε τις **κρατικές επιδοτήσεις** προκύπτει το εθνικό εισόδημα. Οι κρατικές επιδοτήσεις είναι ενισχύσεις που παρέχει το κράτος κυρίως στον γεωργικό τομέα και στις εξαγωγές. Για παράδειγμα, το κράτος μπορεί να καλύπτει μέρος του κόστους παραγωγής των γεωργικών λιπασμάτων ή του κόστους παραγωγής ενός προϊόντος που εξάγεται, όπως π.χ. νήματα.

γ) **Προσωπικό Εισόδημα.** Προσωπικό εισόδημα είναι το εισόδημα που τελικά φτάνει στα χέρια των ιδιωτών και προκύπτει από το εθνικό εισόδημα αν αφαιρέσουμε ορισμένα κονδύλια, όπως τα κέρδη που δεν διανέμονται και προσθέσουμε τις διάφορες **μεταβιβαστικές πληρωμές**. Μεταβιβαστικές πληρωμές είναι κυρίως οι συντάξεις και αποζημιώσεις που δεν αποτελούν αμοιβή για συμμετοχή στην τρέχουσα παραγωγή.

δ) **Διαθέσιμο προσωπικό εισόδημα.** Αν από το προσωπικό εισόδημα αφαιρέσουμε τους άμεσους φόρους, δηλαδή τους φόρους εισοδήματος που πληρώνουν οι ιδιώτες προκύπτει το **διαθέσιμο προσωπικό εισόδημα**. Είναι, μ' άλλα λόγια, το εισόδημα που οι ιδιώτες μπορούν να καταναλώσουν ή ν' αποταμιεύσουν. **Αποταμίευση** είναι το μέρος του εισοδήματος που δεν καταναλώνεται.

Τα παραπάνω συνοψίζονται στον Πίνακα (10.6) για το έτος 1978.

Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο να τονιστεί ότι ο όρος «εθνικό εισόδημα», εκτός από τη στενή του έννοια όπως ορίστηκε πιο πάνω, μπορεί να χρησιμοποιηθεί πιο γενικά έτσι ώστε ν' αναφέρεται σε οποιοδήποτε μέτρο της συνολικής παραγωγής μιας οικονομίας. Μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως ταυτόσημος με τον όρο εθνικό προϊόν. Απ' αυτή την άποψη, στον Πίνακα (10.6) δίνονται πέντε διαφορετικά μέτρα της συνολικής παραγωγής της ελληνικής οικονομίας το έτος 1978.

Πίνακας 10.6. Η σχέση ανάμεσα στους διάφορους ορισμούς του εισοδήματος για το 1978

1.	Ακαθάριστο εθνικό προϊόν	1.193,8
Μείον:	Αποσβέσεις	– 89,5
2.	Καθαρό εθνικό προϊόν	1.104,3
Μείον:	Έμμεσοι φόροι	– 178,2
Συν:	Επιδοτήσεις	+ 33,5
3.	Εθνικό Εισόδημα	959,6
Συν:	Μεταβιβαστικές πληρωμές	+ 127,7
4.	Προσωπικό εισόδημα	1.087,3
Μείον:	Άμεσοι φόροι εισοδήματος	– 150,7
5.	Διαθέσιμο προσωπικό εισόδημα	936,6
Μείον:	Δαπάνες κατανάλωσης	– 754,6
	Αποταμίευση	182,0

Ένα άλλο μέτρο της συνολικής παραγωγής που συχνά χρησιμοποιείται για διεθνείς συγκρίσεις είναι το **ακαθάριστο εγχώριο προϊόν**. Το ακαθάριστο **εγχώριο** προϊόν προκύπτει από το ακαθάριστο **εθνικό** προϊόν αν από αυτό αφαιρεθούν οι καθαροί έμμεσοι φόροι και το καθαρό εισόδημα από την αλλοδαπή. Οι καθαροί έμμεσοι φόροι είναι οι έμμεσοι φόροι μείον τις επιδοτήσεις. Το καθαρό εισόδημα από την αλλοδαπή είναι η διαφορά του εισοδήματος (αμοιβές των συντελεστών) των κατοίκων της χώρας που προέρχεται από το εξωτερικό και του εισοδήματος των μη μονίμων κατοίκων της χώρας που πηγαινει στο εξωτερικό. Για το 1978 το καθαρό εισόδημα από την αλλοδαπή ήταν 32,4. Επομένως, το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν το 1978 ήταν $1.193,8 - (178,2 - 33,5) - 32,4 = 1.016,7$.

10. Το κατά κεφαλή εισόδημα

Είδαμε πιο πάνω ότι το ακαθάριστο εθνικό προϊόν είναι ένας χρήσιμος δείκτης της οικονομικής ευημερίας μιας κοινωνίας. Δεν είναι ο ιδεώδης δείκτης, αλλά προς το παρόν είναι ο καλύτερος που υπάρχει. Αν διαιρέσουμε το Α.Ε.Π. ή οποιοδήποτε άλλο μέτρο του εθνικού εισοδήματος ενός έτους με τον πληθυσμό της χώρας του ίδιου έτους προκύπτει το **κατά κεφαλή Α.Ε.Π.** ή το αντίστοιχο μέτρο του **κατά κεφαλή εισοδήματος**.

Το κατά κεφαλή εισόδημα δίνει το εισόδημα που θ' αντιστοιχούσε σε κάθε άτομο της κοινωνίας **αν η κατανομή του εισοδήματος ήταν ίση**. Επειδή ο πληθυσμός μιας χώρας δεν παραμένει σταθερός αλλά μεταβάλλεται, το κατά κεφαλή εισόδημα είναι καλύτερο μέτρο σύγκρισης της επίδοσης της οικονομίας από τη μία χρονική περίοδο στην άλλη. Το κατά κεφαλή εισόδημα χρησιμοποιείται επίσης για διεθνείς συγκρίσεις για τον ίδιο λόγο. Δηλαδή, επειδή οι πληθυσμοί των διαφόρων χωρών δεν είναι ίσοι.

Στον Πίνακα (10.7) δίνεται το κατά κεφαλή εισόδημα για ορισμένες χώρες και έτη.

Πίνακας (10.7) Κατά κεφαλή εισόδημα σε διάφορες χώρες και έτη (δολάρια σε σταθερές τιμές 1970)

Χώρες	Έτος		
	1960	1970	1974
Δ. Γερμανία	2.105	3.106	3.413
Γαλλία	1.797	2.790	3.290
Ιταλία	1.074	1.722	1.921
Ισπανία	517	961	1.188
Η.Π.Α.	3.629	4.799	5.262
Ιρλανδία	911	1.333	1.460
Τουρκία	264	356	424
Ελλάδα	574	1.133	1.341

Το εισόδημα που αναφέρεται στον Πίνακα είναι το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν.

11. Ανακεφαλαίωση

Σ' αυτό το κεφάλαιο εξετάσαμε ορισμένες βασικές έννοιες από τους εθνικούς λογαριασμούς που είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη της μακροοικονομικής θεωρίας. Στην οικονομική επιστήμη γίνεται διάκριση ανάμεσα στη μικροοικονομική και στη μακροοικονομική θεωρία ή ανάλυση. Η μακροοικονομική θεωρία ασχολείται με τη συμπεριφορά και τον προσδιορισμό των συνολικών μεγεθών της οικονομίας όπως το εισόδημα και η απασχόληση. Η μικροοικονομική θεωρία ασχολείται με τον προσδιορισμό των τιμών γι' αυτό και είναι επίσης γνωστή ως θεωρία τιμών. Το σφάλμα σύνθεσης είναι ένας ουσιαστικός λόγος γι' αυτή τη διάκριση ανάμεσα στη μικρο- και στη μακροοικονομική θεωρία. Σφάλμα σύνθεσης διαπράττεται όταν γίνεται δεκτό ότι αυτό που ισχύει για το άτομο ή μέρος της οικονομίας ισχύει αναγκαστικά και για το σύνολο της οικονομίας.

Το ακαθάριστο εθνικό προϊόν είναι μέτρο της συνολικής αξίας της παραγωγής μιας οικονομίας και ορίζεται ως η συνολική αξία σε χρηματικές μονάδες όλων των τελικών αγαθών και υπηρεσιών που παράγει μια οικονομία σε μια ορισμένη χρονική περίοδο. Αυτό σημαίνει ότι στο Α.Ε.Π. δεν περιλαμβάνεται η αξία των ενδιάμεσων αγαθών γιατί η αξία τους έχει ήδη περιληφθεί στην αξία των τελικών αγαθών. Με άλλη διατύπωση το Α.Ε.Π. είναι το σύνολο των προστιθέμενων αξιών σε όλα τα στάδια της παραγωγής.

Το Α.Ε.Π. έχει δύο όψεις ή πλευρές: την πλευρά της δαπάνης που απαιτείται για την απόκτησή του και την πλευρά του εισοδήματος που δημιουργείται από την παραγωγή του. Αυτό σημαίνει ότι το Α.Ε.Π. μπορεί να υπολογιστεί με δύο τρόπους. Ο ένας είναι ν' αθροίσουμε όλες τις δαπάνες για τελικά αγαθά και υπηρεσίες και ο άλλος ν' αθροίσουμε όλα τα εισοδήματα που δημιουργούνται στη συγκεκριμένη περίοδο. Σε μία κλειστή

οικονομία το Α.Ε.Π. είναι το άθροισμα της κατανάλωσης της επένδυσης και των κρατικών δαπανών. Όταν η οικονομία είναι ανοικτή θα πρέπει να προσθέσουμε τις εξαγωγές και ν' αφαιρέσουμε τις εισαγωγές.

Στο Α.Ε.Π. που προκύπτει από την πλευρά του εισοδήματος, δηλαδή όταν προσθέσουμε όλα τα εισοδήματα (μισθοί - ημερομίσθια, τόκοι, έγγειο πρόσοδο και κέρδη), για να είναι ίσο με το Α.Ε.Π. που προκύπτει από την πλευρά της δαπάνης, θα πρέπει να προσθέσουμε τις αποσβέσεις και τους έμμεσους φόρους. Ο λόγος είναι ότι οι αποσβέσεις και οι έμμεσοι φόροι δεν αποτελούν εισόδημα κανενός αλλά περιλαμβάνονται όμως στην αξία των τελικών αγαθών και επομένως στο Α.Ε.Π..

Από το Α.Ε.Π. αφαιρώντας και προσθέτοντας διάφορα κονδύλια προκύπτουν το καθαρό εθνικό προϊόν, το εθνικό εισόδημα, το προσωπικό εισόδημα και το διαθέσιμο εισόδημα.

Επειδή το Α.Ε.Π. σαν δείκτης της συνολικής παραγωγής της οικονομίας επηρεάζεται από τις μεταβολές των τιμών, για σκοπούς σύγκρισης από τη μία χρονική περίοδο στην άλλη, χρησιμοποιείται το Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές. Το Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές προκύπτει από το Α.Ε.Π. σε τρέχουσες όταν το διαιρέσουμε με το δείκτη τιμών. Ένα καλύτερο μέτρο διαχρονικών συγκρίσεων ή συγκρίσεων ανάμεσα σε διάφορες χώρες είναι το κατά κεφαλή Α.Ε.Π. ή οποιοδήποτε άλλο μέτρο της συνολικής παραγωγής. Γενικά, το κατά κεφαλή προϊόν ή εισόδημα μιας χώρας προκύπτει όταν διαιρέσουμε το προϊόν ή εισόδημα με το μέγεθος του πληθυσμού της χώρας.

Το Α.Ε.Π. σαν μέτρο της οικονομικής ευημερίας μιας χώρας παρουσιάζει σοβαρές αδυναμίες που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όταν γίνονται συγκρίσεις ανάμεσα σε διάφορες χώρες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σε τι διαφέρει η μικροοικονομική από τη μακροοικονομική ανάλυση και ποιοι λόγοι δικαιολογούν τη διάκριση αυτή;
2. Τι είναι ακαθάριστο εθνικό προϊόν και γιατί εκφράζεται σε χρηματικές μονάδες;
3. Τι είναι ενδιάμεσα αγαθά και γιατί δεν περιλαμβάνονται στο Α.Ε.Π.;
4. Τι είναι προστιθέμενη αξία και ποια η σημασία της για τον υπολογισμό του Α.Ε.Π.;
5. Να εξηγήσετε τι εννοούμε όταν λέμε ότι το Α.Ε.Π. έχει δύο όψεις.
6. Τι είναι Α.Ε.Π. σε σταθερές τιμές; Από πού προκύπτει και πώς;
7. Τι σημαίνει ο όρος επένδυση στην πολιτική οικονομία;
8. Γιατί οι μεταβολές στα αποθέματα περιλαμβάνονται στο Α.Ε.Π.;
9. Μπορεί η καθαρή επένδυση να είναι αρνητική; Τι σημαίνει;
10. Δίνονται τα ακόλουθα για το έτος 1980. Όλοι οι αριθμοί παριστάνουν δισεκ. δρχ.

Κατανάλωση	1.125,1
Ακαθάριστη ιδιωτική επένδυση	369,0
Κρατική δαπάνη	371,9
Εξαγωγές	411,1
Εισαγωγές	497,5
Αποσβέσεις	144,8
Έμμεσοι φόροι	236,8
Επιδότησεις	40,2
Αγροτικό εισόδημα	260,3
Μισθοί - ημερομίσθια λοιπών κλάδων	667,0
Πρόσοδοι περιουσίας και κέρδη	470,7
Άμεσοι φόροι εισοδήματος	244,7
Μεταβιβαστικές πληρωμές	193,7
Καθαρό εισόδημα από την αλλοδαπή	57,5

- α) Να υπολογιστεί το Α.Ε.Π. και με τους δυο τρόπους.
- β) Να υπολογιστούν, το καθαρό εθνικό προϊόν, το εθνικό εισόδημα, το προσωπικό εισόδημα, το διαθέσιμο εισόδημα και η αποταμίευση. Να υπολογιστεί επίσης το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν.

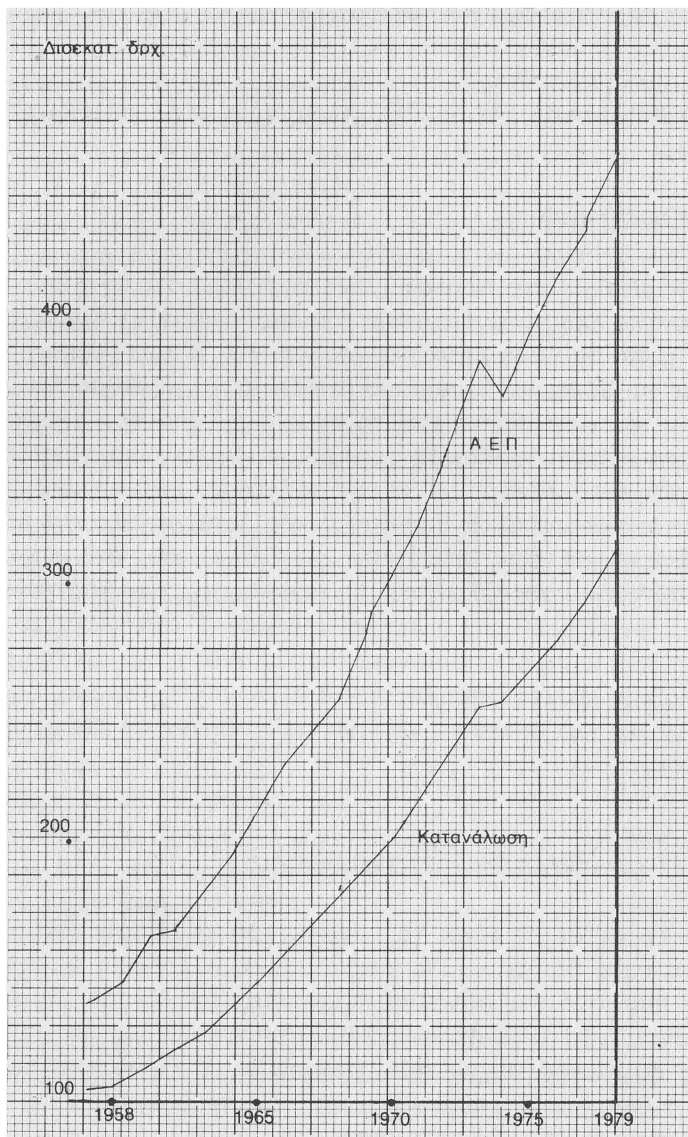
ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ, ΑΠΟΤΑΜΙΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΗ

1. Εισαγωγή

Αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι το κύριο αντικείμενο της μακροοικονομικής ανάλυσης είναι ο προσδιορισμός του επιπέδου του εισοδήματος και της απασχόλησης. Επειδή, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, το μέγεθος του εισοδήματος προσδιορίζεται από τη συνολική δαπάνη της οικονομίας, πρέπει να εξετάσουμε τη συμπεριφορά της συνολικής δαπάνης, δηλαδή να μελετήσουμε τους παράγοντες που την επηρεάζουν. Η συμπεριφορά όμως της συνολικής δαπάνης εξαρτάται από τη συμπεριφορά των επιμέρους μεγεθών που την απαρτίζουν, δηλαδή της κατανάλωσης, της επένδυσης, των κρατικών δαπανών, των εξαγωγών, και των εισαγωγών. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε τη συμπεριφορά της κατανάλωσης και της επένδυσης. Οι κρατικές δαπάνες και ο εξωτερικός τομέας, δηλαδή οι εξαγωγές και οι εισαγωγές, θα μελετηθούν σε επόμενα κεφάλαια.

2. Η συνάρτηση κατανάλωσης

Η κατανάλωση είναι το μεγαλύτερο επιμέρους στοιχείο της συνολικής δαπάνης. Για παράδειγμα, η δαπάνη κατανάλωσης σαν ποσοστό της συνολικής δαπάνης (Α.Ε.Π.) για την ελληνική οικονομία το 1978 ήταν 63,2%. Η σπουδαιότητα της κατανάλωσης σαν παράγοντας που επηρεάζει το ύψος της συνολικής δαπάνης γίνεται επίσης φανερή από το Διάγραμμα (11.1). Στο Διάγραμμα (11.1) δίνεται γραφικά το ύψος της κατανάλωσης και του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος σε σταθερές τιμές 1970 για την περίοδο 1958-1959.

Διάγραμμα 11.1. Η κατανάλωση και το Α.Ε.Π. για την Ελλάδα, 1958-1959.

Διάφοροι παράγοντες επηρεάζουν το ύψος της κατανάλωσης, αλλά ο βασικότερος είναι το εισόδημα και ειδικότερα το διαθέσιμο εισόδημα. Αν υποθέσουμε όλους τους άλλους παράγοντες, που επηρεάζουν την κατανάλωση, σταθερούς η σχέση που προκύπτει ανάμεσα στην κατανάλωση και το εισόδημα (διαθέσιμο) είναι η **συνάρτηση κατανάλωσης**. Η **συνάρτηση κατανάλωσης μας δίνει για κάθε επίπεδο του εισοδήματος το ύψος της κατανάλωσης**, δηλαδή το ποσό που οι καταναλωτές σαν σύνολο σχεδιάζουν ή είναι διατεθειμένοι να δαπανήσουν για την αγορά καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών.

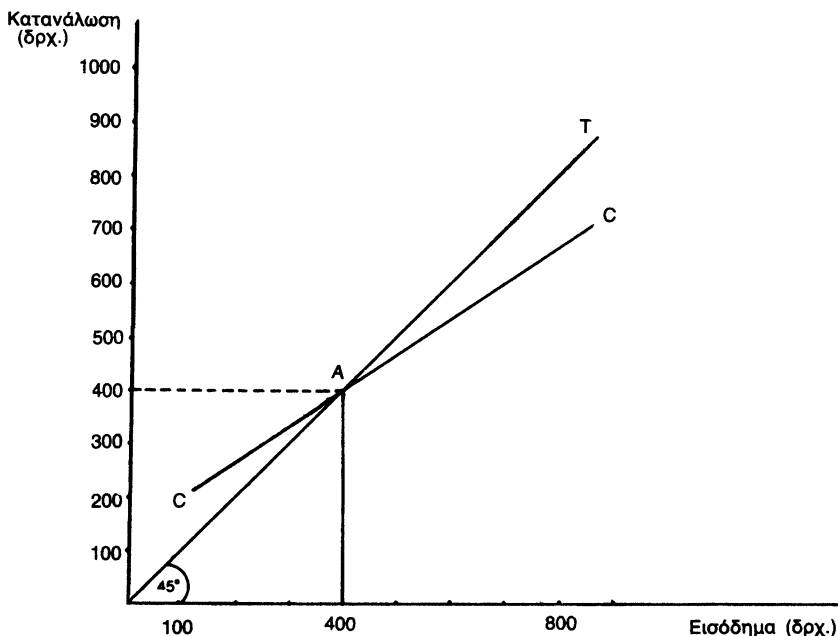
Η σχέση τώρα που υπάρχει ανάμεσα στην κατανάλωση και στο εισόδημα είναι θετική. Δηλαδή, όταν αυξάνει το εισόδημα η κατανάλωση αυξάνει και όταν μειώνεται το εισόδημα, μειώνεται και η κατανάλωση. Για παράδειγμα, έστω τα υποθετικά δεδομένα στις δυο πρώτες στήλες του Πίνακα (11.1). Στη στήλη (1) δίνεται το εισόδημα και στη στήλη (2) η κατανάλωση. Υποθέτουμε ότι όταν αυξάνει το εισόδημα αυξάνεται και η κατανάλωση. Όταν το εισόδημα γίνει 400, καταναλώνεται ολόκληρο, δηλαδή η κατανά-

Πίνακας 11.1. Η συνάρτηση κατανάλωσης (υποθετικά δεδομένα)

(1)	(2)	(3)	(4)
Εισόδημα	Κατανάλωση	Μέση ροπή για κατανάλωση	Οριακή ροπή για κατανάλωση
Y	C	MPK	OPK
300	320	1,07	
400	400	1,00	0,80
500	480	0,96	0,80
600	560	0,93	0,80
700	640	0,91	0,80
800	720	0,90	0,80
900	800	0,89	0,80
1.000	880	0,88	0,80

λωση γίνεται ίση με το εισόδημα. Η κατανάλωση υπερβαίνει το εισόδημα όταν αυτό είναι μικρότερο από 400 και είναι μικρότερη από το εισόδημα όταν αυτό είναι μεγαλύτερο από 400.

Τη συνάρτηση κατανάλωσης μπορούμε επίσης να παραστήσουμε γραφικά όπως στο Διάγραμμα (11.2). Στον κάθετο άξονα παριστάνουμε την κατανάλωση και στον οριζόντιο το εισόδημα. Η ευθεία CC είναι η συνάρτηση κατανάλωσης και τέμνει την ευθεία OT στο σημείο A. Η ευθεία OT είναι γνωστή σαν **γραμμή**

Διάγραμμα 11.2. Η συνάρτηση κατανάλωσης.

των 45° , γιατί σχηματίζει με τους άξονες γωνία 45° . Η σημασία της γραμμής των 45° είναι η εξής: Για κάθε σημείο της, η τεταγμένη του είναι ίση με την τετμημένη του. Δηλαδή, για κάθε σημείο της ευθείας η απόστασή του από τους δυο άξονες είναι ίση. Έτσι, στο σημείο Α η κατανάλωση είναι ίση με το εισόδημα, στο παράδειγμά μας 400.

3. Μέση και οριακή ροπή για κατανάλωση

Στο παράδειγμα του Πίνακα (11.1) υποθέτουμε ότι η κατανάλωση σαν ποσοστό του εισοδήματος μειώνεται καθώς αυξάνεται το εισόδημα. Αυτό σημαίνει ότι η μέση ροπή για κατανάλωση μειώνεται καθώς αυξάνει το εισόδημα. **Μέση ροπή για κατανάλωση είναι ο λόγος της κατανάλωσης προς το εισόδημα.** Αν παραστήσουμε με C την κατανάλωση και με Y το εισόδημα, η μέση ροπή για κατανάλωση (MPK) είναι ο λόγος C/Y . Στόν Πίνακα (11.1) η μέση ροπή για κατανάλωση δίνεται στη στήλη (3). Έτσι, βλέπουμε ότι η MPK από 1,07 που είναι όταν το εισόδημα είναι 300 γίνεται 0,88 όταν το εισόδημα αυξηθεί στις 1.000.

Στη στήλη (4) του Πίνακα (11.1) δίνεται επίσης η οριακή ροπή για κατανάλωση. **Οριακή ροπή για κατανάλωση (OPK) είναι ο λόγος της μεταβολής της κατανάλωσης προς τη μεταβολή του εισοδήματος.** Συμβολικά, αν ΔC = μεταβολή στην κατανάλωση και ΔY = μεταβολή στο εισόδημα, η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι ο λόγος:

$$\frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

Αντίθετα με τη μέση ροπή για κατανάλωση, η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι πάντοτε μικρότερη από τη μονάδα και φυσικά μεγαλύτερη από το μηδέν.

Στο παράδειγμά μας έχουμε υποθέσει ότι η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι σταθερή και ίση με 0,80. Αυτό σημαίνει ότι

όταν το εισόδημα μεταβάλλεται κατά μία μονάδα η κατανάλωση θα μεταβληθεί προς την ίδια κατεύθυνση κατά 0,80. Δηλαδή, αν αυξηθεί το εισόδημα κατά 100 η κατανάλωση θ' αυξηθεί κατά 80 ενώ αν μειωθεί το εισόδημα κατά 100 η κατανάλωση θα μειωθεί κατά 80. Γραφικά, η ΟΡΚ παριστάνει την κλίση της συνάρτησης κατανάλωσης. Αν η συνάρτηση κατανάλωσης είναι ευθεία γραμμή, όπως στο Διάγραμμα (11.1), τότε η κλίση της είναι σταθερή, δηλαδή η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι σταθερή.

Μπορούμε τώρα να συνοψίσουμε την προηγούμενη ανάλυση σχετικά με τη συμπεριφορά της κατανάλωσης ως συνάρτηση του εισοδήματος ως εξής: **Πρώτον**, η κατανάλωση αυξάνεται όταν αυξάνει το εισόδημα. **Δεύτερο**, η μεταβολή της κατανάλωσης είναι μικρότερη από τη μεταβολή του εισοδήματος. Δηλαδή, η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι μικρότερη από τη μονάδα και μεγαλύτερη από το μηδέν ($0 < \text{ΟΡΚ} < 1$). **Τρίτο**, καθώς αυξάνεται το εισόδημα, η κατανάλωση ως ποσοστό του εισοδήματος, δηλαδή η μέση ροπή για κατανάλωση, μειώνεται.

4. Η συνάρτηση αποταμίευσης

Στο προηγούμενο κεφάλαιο ορίσαμε την αποταμίευση ως υπόλοιπο μέγεθος, δηλαδή ότι απομένει από το εισόδημα αφού αφαιρεθεί η κατανάλωση. Συμβολικά, αν παραστήσουμε με S την αποταμίευση, τότε $S = Y - C$. Είναι φανερό από την προηγούμενη ανάλυση ότι:

- i) Η αποταμίευση αυξάνει καθώς το εισόδημα αυξάνεται.
- ii) Η μεταβολή της αποταμίευσης είναι μικρότερη από τη μεταβολή του εισοδήματος. Αυτό σημαίνει ότι η οριακή ροπή γι' αποταμίευση είναι μικρότερη από τη μονάδα. **Οριακή ροπή γι' αποταμίευση (Ο.Ρ.Α.) είναι ο λόγος της μεταβολής της αποταμίευσης προς τη μεταβολή τους εισοδήματος. Δηλαδή,**

$$\text{ΟΡΑ} = \frac{\Delta S}{\Delta Y}$$

Είναι σαφές, ότι εφόσον το εισόδημα είτε θα καταναλωθεί είτε θ'

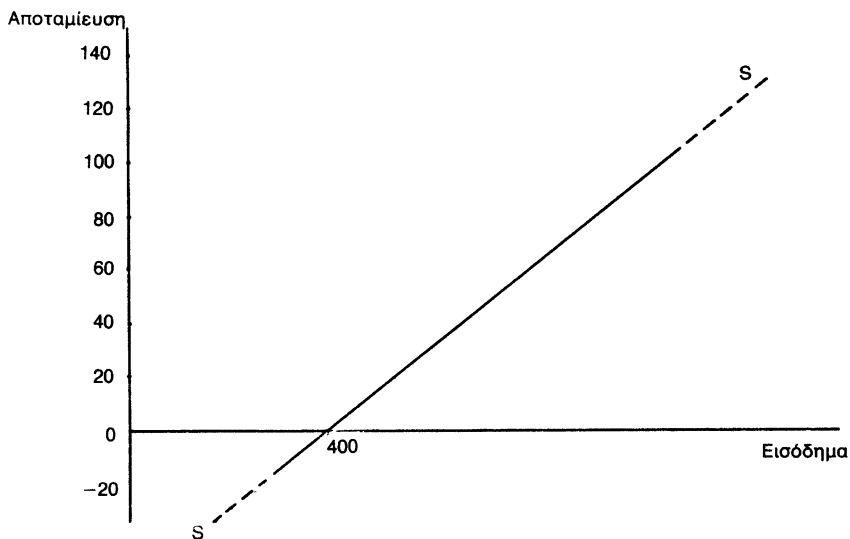
αποταμιευτεί, το άθροισμα της οριακής ροπής για κατανάλωση και της οριακής ροπής γι' αποταμίευση είναι ίσο με τη μονάδα. Δηλαδή, $OPK + OPA = 1$.

iii) Καθώς αυξάνεται το εισόδημα, η αποταμίευση ως ποσοστό του εισοδήματος αυξάνει. Αυτό σημαίνει ότι η μέση ροπή γι' αποταμίευση αυξάνει. **Μέση ροπή γι' αποταμίευση (MPA) είναι ο λόγος της αποταμίευσης προς το εισόδημα.** Δηλαδή, $MPA = S/Y$. Είναι φανερό, ότι το άθροισμα της μέσης ροπής γι' αποταμίευση και της μέσης ροπής για κατανάλωση είναι ίσο με τη μονάδα. Δηλαδή, $MPK + MPA = 1$.

Πίνακας 11.2. Η συνάρτηση αποταμίευσης

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Εισόδημα	Κατανάλωση	Αποταμίευση	Μέση ροπή γι' αποταμίευση	Οριακή ροπή γι' αποταμίευση
Y	C	$S = Y - C$	$I - MPK$	$I - OPK$
300	320	-20	-0,07	
400	400	0	0	0,20
500	480	20	0,04	0,20
600	560	40	0,07	0,20
700	640	60	0,09	0,20
800	720	80	0,10	0,20
900	800	100	0,11	0,20
1.000	880	120	0,12	0,20

Στον Πίνακα (11.2) δίνονται τα σχετικά στοιχεία για την αποταμίευση που προκύπτει από τον Πίνακα (11.1). Οι στήλες (1) και (3) του Πίνακα (11.2) δίνουν τη συνάρτηση αποταμίευσης. Δηλαδή, τη συνάρτηση που περιγράφει τη σχέση ανάμεσα στην αποταμίευση και στο εισόδημα. Όπως βλέπουμε από τον Πίνακα η αποταμίευση είναι μηδέν όταν το εισόδημα είναι 400 και αρνητική όταν είναι μικρότερο από 400. Συγκεκριμένα η αποταμίευση είναι -20 όταν το εισόδημα είναι 300. Αυτό σημαίνει ότι η επιπλέον κατανάλωση χρηματοδοτείται από τις αποταμιεύσεις περασμένων περιόδων (ετών), από δανεισμό κ.λπ.

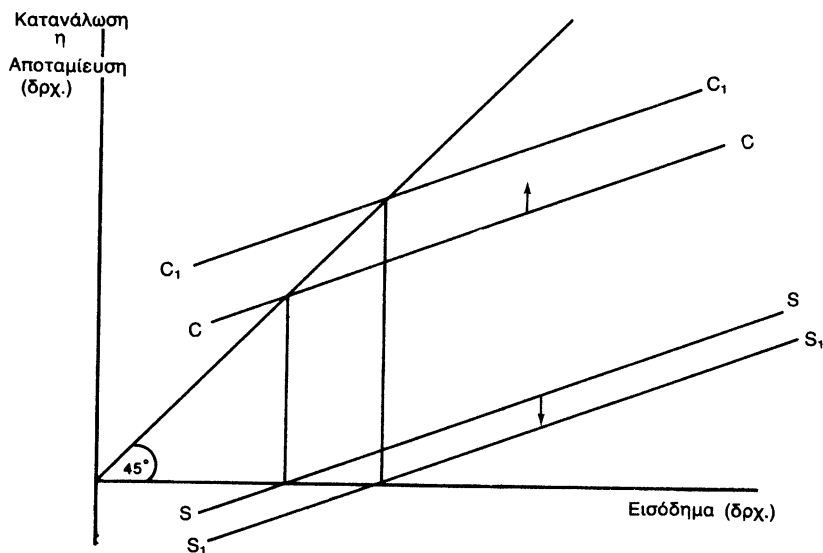
Διάγραμμα 11.3. Η συνάρτηση αποταμίευσης.

Στις στήλες (4) και (5) δίνονται αντίστοιχα η μέση και η οριακή ροπή γι' αποταμίευση. Η οριακή ροπή γι' αποταμίευση είναι 0,20 και φυσικά είναι αμετάβλητη για όλα τα επίπεδα του εισοδήματος, εφόσον η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι σταθερή. Γραφικά η συνάρτηση αποταμίευσης δίνεται στο Διάγραμμα (11.3).

Η συνάρτηση αποταμίευσης είναι ευθεία γραμμή εφόσον έχουμε υποθέσει ότι η κλίση της, δηλαδή η οριακή ροπή γι' αποταμίευση είναι σταθερή. Ας σημειωθεί ότι δεν είναι απαραίτητο η συνάρτηση αποταμίευσης και φυσικά η συνάρτηση κατανάλωσης να είναι ευθείες γραμμές. Για περισσότερη όμως ευκολία στα επόμενα θα υποθέτουμε ότι είναι ευθείες γραμμές χωρίς αυτό να επηρεάζει τ' αποτελέσματα της ανάλυσης.

5. Οι άλλοι παράγοντες που προσδιορίζουν την κατανάλωση και την αποταμίευση

Το μέγεθος του εισοδήματος είναι ο κύριος προσδιοριστικός παράγοντας της κατανάλωσης και της αποταμίευσης. Αλλά όπως είπαμε και στην αρχή υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση των καταναλωτών πόσο θα καταναλώσουν και πόσο θ' αποταμιεύσουν. Αν ένας ή περισσότεροι απ' αυτούς τους παράγοντες μεταβληθεί, μετατοπίζονται προς τα πάνω ή προς τα κάτω οι συναρτήσεις κατανάλωσης και αποταμίευσης. Φυσικά, η συνάρτηση αποταμίευσης μετατοπίζεται προς την αντίθετη κατεύθυνση προς την οποία μετατοπίζεται η συνάρτηση κατανάλωσης. Για παράδειγμα, μια σημαντική μείωση του επιτοκίου καταθέσεων μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της αποταμίευσης. Αυτό σημαίνει ότι σε κάθε επίπεδο του εισοδήματος η αποταμίευση είναι τώρα μικρότερη ενώ η κατανάλωση είναι μεγαλύτερη. Σ' αυτή την περίπτωση, η συνάρτηση αποτα-

Διάγραμμα 11.4. Μετατόπιση των συναρτήσεων κατανάλωσης και αποταμίευσης.

μείωσης μετατοπίζεται προς τα κάτω, όπως στο Διάγραμμα (11.4) από τη θέση SS στη θέση S_1S_1 , ενώ η κατανάλωση μετατοπίζεται προς τα πάνω από τη θέση cc στη θέση c_1c_1 .

6. Η Επένδυση

Η επένδυση είναι το δεύτερο σημαντικό στοιχείο της συνολικής δαπάνης της οικονομίας μετά την κατανάλωση. Όπως εξηγήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο επένδυση είναι η παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών, όπως τα κτίρια, τα μηχανήματα κ.λπ. Αφού το κεφάλαιο είναι ένας από τους συντελεστές της παραγωγής είναι φανερό ότι η ικανότητα της οικονομίας για παραγωγή αγαθών εξαρτάται και από την ποσότητα, δηλαδή το απόθεμα, του κεφαλαίου. Όταν επομένως αυξάνει το κεφάλαιο αυξάνει η παραγωγική ικανότητα της οικονομίας και αντίστροφα. Δηλαδή, όταν μειώνεται το απόθεμα του κεφαλαίου μειώνεται και η ικανότητα της οικονομίας για παραγωγή προϊόντων.

Το κεφάλαιο όμως αυξάνεται μόνο όταν η ακαθάριστη επένδυση είναι μεγαλύτερη από τις αποσβέσεις, δηλαδή μεγαλύτερη από το μέρος του κεφαλαίου που αναλώνεται για την παραγωγή του προϊόντος της περιόδου στην οποία αναφέρονται. Σ' αυτή την περίπτωση η καθαρή επένδυση είναι θετική. Όταν η ακαθάριστη επένδυση είναι ίση με τις αποσβέσεις η καθαρή επένδυση είναι μηδέν. Αυτό σημαίνει ότι η οικονομία παράγει τόσα κεφαλαιουχικά αγαθά όσα είναι απαραίτητα για ν' αντικαταστήσουν το κεφάλαιο που αναλώθηκε. Άρα, σ' αυτή την περίπτωση το απόθεμα του κεφαλαίου και η παραγωγική ικανότητα της οικονομίας παραμένουν σταθερά. Τέλος, όταν οι αποσβέσεις είναι μεγαλύτερες από την ακαθάριστη επένδυση, η καθαρή επένδυση είναι αρνητική. Αυτό σημαίνει ότι η οικονομία δεν αναπληρώνει το κεφάλαιο που αναλώνεται και επομένως το απόθεμα του κεφαλαίου και η παραγωγική ικανότητά της μειώνονται.

Στον Πίνακα (11.3) δίνονται η ακαθάριστη επένδυση, οι αποσβέσεις και η καθαρή επένδυση για την ελληνική οικονομία για

ορισμένα χρόνια στην περίοδο 1960-1979. Βλέπουμε λοιπόν ότι η καθαρή επένδυση ήταν θετική για τα έτη που αναφέρονται στον Πίνακα όπως και για ολόκληρη την περίοδο 1960-1979.

Η επένδυση που δίνεται στον Πίνακα (11.3) περιλαμβάνει όχι μόνο την ιδιωτική, δηλαδή την επένδυση των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών, αλλά και την επένδυση του Δημοσίου. Θα εξετάσουμε τον κρατικό τομέα αναλυτικότερα στο κεφάλαιο δεκαπέντε, γι' αυτό εδώ θα περιορίσουμε την εξέτασή μας στη συμπεριφορά της ιδιωτικής επένδυσης.

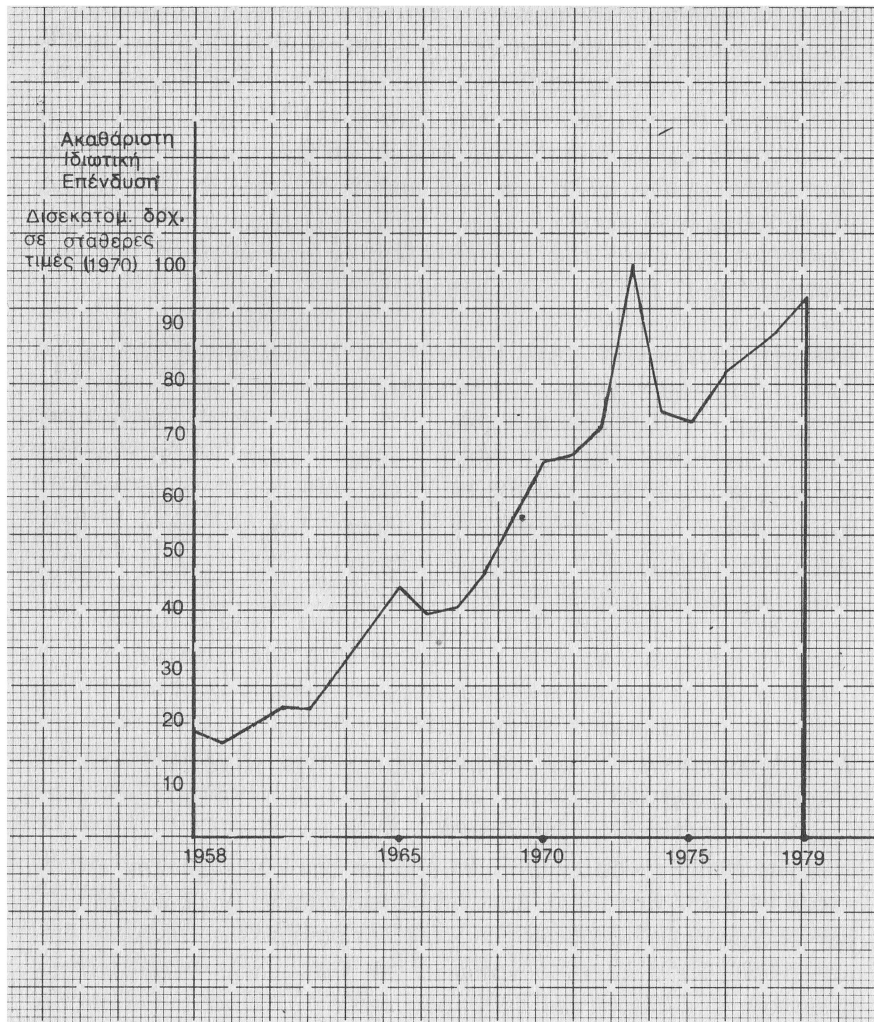
Πίνακας 11.3. Ακαθάριστη και καθαρή επένδυση σε σταθερές τιμές 1970 για την ελληνική οικονομία

	1960	1965	1970	1975	1979
Ακαθάριστη επένδυση	28,3	57,8	84,0	95,8	116,4
Αποσβέσεις	7,5	10,9	16,9	25,2	32,0
Καθαρή επένδυση	20,8	46,91	67,1	70,6	88,4

7. Παράγοντες που επηρεάζουν την ιδιωτική επένδυση

Η ιδιωτική επένδυση, σ' αντίθεση με την κατανάλωση, χαρακτηρίζεται από αστάθεια, δηλαδή παρουσιάζει συχνές και απότομες διαχρονικές μεταβολές. Αυτό είναι φανερό από τό Διάγραμμα (11.5) όπου δίνεται γραφικά το ύψος της ακαθάριστης ιδιωτικής επένδυσης σε σταθερές τιμές 1970 για την περίοδο 1958-1979. Όπως θα δούμε αργότερα, αυτή η μεταβλητικότητα της επένδυσης επηρεάζει σημαντικά τις διακυμάνσεις που παρατηρούνται στο ύψος του εισοδήματος και της απασχόλησης.

Το ύψος της ιδιωτικής επένδυσης εξαρτάται βασικά από τα κέρδη που περιμένουν να πραγματοποιήσουν οι επιχειρήσεις

Διάγραμμα 11.5. Ακαθάριστη ιδιωτική επένδυση για την Ελλάδα, 1958-1979.

από την ανάληψη επενδύσεων. Μερικοί από τους παράγοντες που επηρεάζουν τις προσδοκίες των επιχειρήσεων σχετικά με τα κέρδη που θα πραγματοποιήσουν από την προσθήκη κτιρίων, αγορά νέων μηχανημάτων κ.λπ. είναι οι ακόλουθοι:

α) **Ο ρυθμός της τεχνολογικής προόδου και των εφευρέσεων.** Η ανάπτυξη νέων μεθόδων παραγωγής και η παραγωγή νέων προϊόντων είναι παράγοντες που επηρεάζουν σημαντικά το ύψος της επένδυσης. Η εισαγωγή νέων μεθόδων παραγωγής όπως ξέρουμε, οδηγεί σε μείωση του κόστους και επομένως σε αύξηση των κερδών. Αυτό σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις έχουν συμφέρον να προβαίνουν στον εκσυγχρονισμό του κτιριακού και μηχανολογικού εξοπλισμού τους. Η εισαγωγή στην αγορά ενός νέου προϊόντος συνήθως συνεπάγεται υψηλά κέρδη για τις επιχειρήσεις που είναι πρωτοπόρες, δηλαδή προσφέρουν πρώτες το προϊόν στην αγορά. Συχνά όμως η παραγωγή νέων προϊόντων απαιτεί πρόσθετο ή καινούργιο μηχανολογικό εξοπλισμό που σημαίνει επένδυση. Γενικά, όσο πιο γρήγορος είναι ο ρυθμός της τεχνολογικής μεταβολής τόσο πιο μεγάλο θα είναι το ύψος της επένδυσης.

β) **Το κόστος απόκτησης και λειτουργίας των νέων κεφαλαιουχικών αγαθών.** Το κόστος απόκτησης και λειτουργίας των νέων κεφαλαιουχικών αγαθών επηρεάζει την αποδοτικότητα της επένδυσης. Όσο πιο χαμηλό είναι αυτό το κόστος τόσο μεγαλύτερο θα είναι το αναμενόμενο κέρδος και αντίστροφα. Επομένως, η επένδυση θα τείνει να είναι μεγάλη αν το κόστος είναι χαμηλό και αντίστροφα.

γ) **Το επιτόκιο.** Το επιτόκιο είναι το κόστος απόκτησης του απαραίτητου χρηματικού κεφαλαίου για την αγορά των κεφαλαιουχικών αγαθών, δηλαδή του υλικού κεφαλαίου. Βέβαια, η χρηματοδότηση μέρους ή και όλης της επένδυσης μπορεί να προέρχεται από ίδια κεφάλαια, δηλαδή αποταμιεύσεις των επενδυτών. Για το ποσό όμως που προέρχεται από δανεισμό το επιτόκιο είναι ένα κόστος που πρέπει να ληφθεί υπόψη γιατί μειώνει τα προσδοκώμενα κέρδη. Κατά πόσο το ύψος του επιτοκίου επηρεάζει τις μεταβολές της επένδυσης από τη μία περίοδο στην άλλη είναι αμφισβητούμενο.

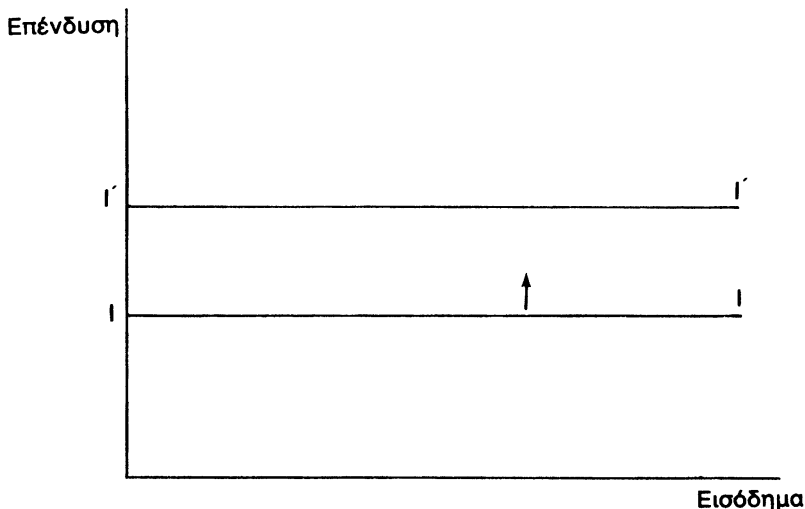
δ) **Κρατική πολιτική.** Η εκάστοτε κρατική πολιτική σχετικά με τη φορολογία των κερδών και τα διάφορα κίνητρα για την ανάληψη επενδύσεων παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των προσδοκιών των επιχειρήσεων για μελλοντικά κέρδη και επηρεάζουν σημαντικά το ύψος των επενδύσεων.

8. Το εισόδημα και η επένδυση

Αναφέραμε πιο πάνω ορισμένους βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν το ύψος της επένδυσης χωρίς να αναφέρουμε το εισόδημα σαν έναν απ' αυτούς. Δηλαδή, δεν εκφράσαμε την επένδυση σαν συνάρτηση του εισοδήματος όπως έγινε για την κατανάλωση. Το ύψος του εισοδήματος μπορεί να έχει κάποια επίδραση στο ύψος της επένδυσης αλλά σαν πρώτη προσέγγιση θα υποθέσουμε ότι η επένδυση είναι **αυτόνομη**, ότι δηλαδή δεν εξαρτάται από το ύψος του εισοδήματος. Σ' αυτή την περίπτωση, η σχέση ανάμεσα στην επένδυση και στο εισόδημα είναι όπως στο Διάγραμμα (11.6). Δηλαδή, η υπονοούμενη συνάρτηση επενδύσεων είναι μία ευθεία παράλληλη προς τον οριζόντιο άξονα (άξονα του εισοδήματος), στο ύψος του ποσού της επένδυσης, όπως η ευθεία II στο Διάγραμμα (11.6) που παριστάνει επένδυση ύψους OI . Δηλαδή, το ποσό που οι επενδυτές σκοπεύουν να δαπανήσουν είναι OI για όλα τα επίπεδα του εισοδήματος. Αν μεταβληθεί το ποσό που οι επενδυτές σχεδιάζουν να δαπανήσουν, π.χ. αν αυξηθεί από OI σε OI' , τότε μετατοπίζεται η ευθεία στη θέση $I'I'$. Αν το ποσό μειωθεί, η ευθεία θα μετατοπιστεί προς τα κάτω.

9. Ανακεφαλαίωση

Η συνάρτηση κατανάλωσης περιγράφει τη σχέση ανάμεσα στην κατανάλωση και στο διαθέσιμο εισόδημα. Ανάλογα, η συνάρτηση αποταμίευσης περιγράφει τη σχέση ανάμεσα στην αποταμίευση και στο εισόδημα. Ως εισόδημα στην προκειμένη

Διάγραμμα 11.6. Η συνάρτηση επενδύσεων.

περίπτωση χρησιμοποιείται το διαθέσιμο εισόδημα. Η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην κατανάλωση και στο εισόδημα καθώς και ανάμεσα στο εισόδημα και στην αποταμίευση είναι θετική. Δηλαδή, όταν μεταβάλλεται το εισόδημα τόσο η κατανάλωση όσο και η αποταμίευση μεταβάλλονται προς την ίδια κατεύθυνση: όταν αυξάνεται το εισόδημα αυξάνεται και η αποταμίευση και αντίστροφα. Καθώς, όμως αυξάνεται το εισόδημα η κατανάλωση μειώνεται. Αντίθετα, η μέση ροπή για αποταμίευση αυξάνεται όταν αυξάνεται το εισόδημα.

Η μεταβολή της κατανάλωσης, που προέρχεται από μια μεταβολή του εισοδήματος, είναι μικρότερη από τη μεταβολή του εισοδήματος, που σημαίνει ότι η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι μικρότερη από το μηδέν. Οριακή ροπή για κατανάλωση είναι ο λόγος της μεταβολής της κατανάλωσης προς τη μεταβολή του εισοδήματος. Εξ ορισμού, το άθροισμα της οριακής ροπής για κατανάλωση και της οριακής ροπής για αποταμίευση είναι ίσο με τη μονάδα.

Εκτός από το εισόδημα, που είναι ο κύριος προσδιοριστικός παράγοντας, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που προσδιορίζουν την κατανάλωση και κατά συνέπεια την αποταμίευση. Μεταβολή σ' έναν ή περισσότερους από τους παραπάνω παράγοντες έχει σαν συνέπεια τη μετατόπιση των καμπυλών κατανάλωσης και αποταμίευσης.

Η επένδυση αποτελεί το δεύτερο σημαντικό στοιχείο της συνολικής δαπάνης αλλά και το πιο ασταθές, δηλαδή παρουσιάζει συχνές και απότομες διαχρονικές μεταβολές. Το ύψος της ιδιωτικής επένδυσης εξαρτάται από τα προσδοκώμενα κέρδη. Οι επιχειρήσεις θα προβούν στη διενέργεια επενδύσεων μόνο αν αναμένουν οφέλη. Μερικοί από τους παράγοντες που επηρεάζουν τις προσδοκίες των επιχειρήσεων είναι ο ρυθμός της τεχνολογικής προόδου και των εφευρέσεων, το κόστος απόκτησης και λειτουργίας των κεφαλαιουχικών αγαθών, το επιτόκιο κ.λπ. Για τους σκοπούς της ανάλυσης που ακολουθεί υποθέτουμε ότι η επένδυση δεν εξαρτάται από το εισόδημα χωρίς αυτό να είναι απόλυτα σωστό.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι εννοούν οι οικονομολόγοι με τον όρο συνάρτηση κατανάλωσης;
2. Πώς ορίζεται η συνάρτηση αποταμίευσης;
3. Να εξηγήσετε τη διαφορά ανάμεσα στην οριακή ροπή για κατανάλωση και στη μέση ροπή για κατανάλωση.
4. Να συμπληρωθεί ο ακόλουθος πίνακας:

Εισόδημα	Κατανάλωση	Αποταμίευση
140		-4
160		0
180		4
200		8
220		12
240		16

- α) Να παραστήσετε γραφικά τη συνάρτηση κατανάλωσης και τη συνάρτηση αποταμίευσης.
- β) Να υπολογίσετε τις ΟΡΚ, ΟΡΑ, ΜΡΚ, ΜΡΑ.
- γ) Τί σημαίνει ότι η αποταμίευση είναι -4 ;
5. Να εξηγήσετε γιατί το άθροισμα της ΟΡΚ και ΟΡΑ είναι ίσο με τη μονάδα.
6. Να εξηγήσετε πώς θα επηρεαστούν η κατανάλωση και η αποταμίευση,
- α) αν αυξηθεί το επιτόκιο καταθέσεων, β) αν αναμένονται σημαντικές αυξήσεις στις τιμές.
7. Να εξηγήσετε πώς μπορεί η μέση ροπή για κατανάλωση να μειώνεται όταν αυξάνεται το εισόδημα και ταυτόχρονα η οριακή ροπή για κατανάλωση να παραμένει σταθερή.
8. Γιατί είναι σπουδαίο η καθαρή επένδυση να είναι θετικό μέγεθος;
9. Ποιοι είναι οι σπουδαιότεροι παράγοντες που επηρεάζουν το ύψος της επένδυσης;
10. Τι εννοούμε με τον όρο αυτόνομη επένδυση;

Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

1. Εισαγωγή

Στα προηγούμενα δύο κεφάλαια εξετάσαμε τις βασικές έννοιες του εθνικού προϊόντος και αναλύσαμε τα δύο βασικά επιμέρους στοιχεία της συνολικής δαπάνης της οικονομίας, δηλαδή την κατανάλωση και την επένδυση. Σ' αυτό το κεφάλαιο θ' αναπτύξουμε τη θεωρία προσδιορισμού του εισοδήματος και της απασχόλησης που είναι γνωστή ως **κεϋνσιανή θεωρία**, από το όνομα του Άγγλου οικονομολόγου J. M. Keynes. Ο Keynes στο έργο του «Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος» που δημοσιεύτηκε το 1936, τόνισε το σημαντικό ρόλο της συνολικής δαπάνης στο εισόδημα και στην απασχόληση και γενικά άνοιξε νέους ορίζοντες στην οικονομική σκέψη. Όπως θα δούμε, η θεμελιώδης αρχή της κεϋνσιανής θεωρίας είναι ότι η συνολική δαπάνη της οικονομίας για το προϊόν προσδιορίζει το μέγεθος του εθνικού εισοδήματος και της απασχόλησης.

Για περισσότερη απλούστευση στην παρουσίαση της θεωρίας θα κάνουμε τις εξής υποθέσεις:

α) Η οικονομία είναι κλειστή. Δηλαδή, δεν έχει συναλλαγές με άλλες χώρες και επομένως δεν υπάρχουν εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων.

β) Δεν υπάρχει κρατικός τομέας. Δηλαδή, υποθέτουμε ότι δεν υπάρχουν φόροι και κρατικές δαπάνες. Θα μελετήσουμε αναλυτικά τον κρατικό φορέα σε επόμενο κεφάλαιο.

γ) Δεν υπάρχουν αδιανέμητα κέρδη. Δηλαδή, υποθέτουμε ότι οι επιχειρήσεις διανέμουν όλα τα κέρδη πράγμα που σημαίνει ότι δεν αποταμιεύουν. Δηλαδή, όλη η αποταμίευση στην οικονομία γίνεται από τα νοικοκυριά. Άμεση συνέπεια των παραπάνω δύο

υποθέσεων, ότι δηλαδή δεν υπάρχουν αδιανέμητα κέρδη ούτε κρατικός φορέας, είναι ότι το καθαρό εθνικό προϊόν, το εθνικό εισόδημα, το προσωπικό εισόδημα και το διαθέσιμο εισόδημα είναι όλα ίσα μεταξύ τους.

2. Η συνολική ζήτηση της οικονομίας

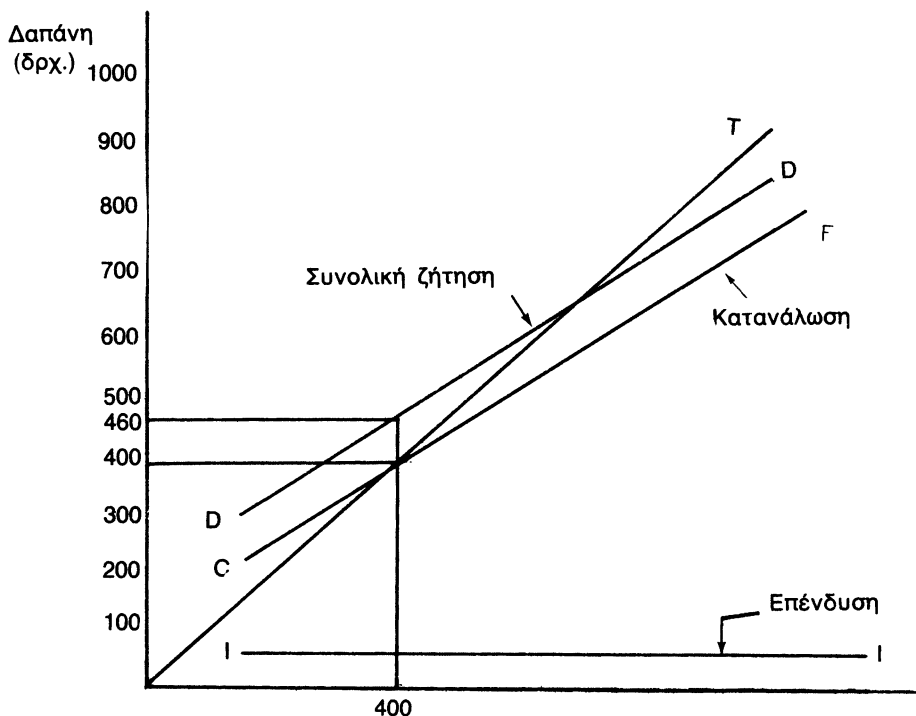
Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η συνάρτηση κατανάλωσης δίνει για κάθε επίπεδο του εισοδήματος το ποσό που οι καταναλωτές σαν σύνολο σχεδιάζουν να δαπανήσουν για την αγορά καταναλωτικών αγαθών. Ανάλογα, η συνάρτηση επένδυσης δίνει για κάθε επίπεδο του εισοδήματος το ποσό που οι επενδυτές σαν σύνολο σχεδιάζουν να δαπανήσουν για κεφαλαιουχικά αγαθά. Επομένως, σύμφωνα με τις προηγούμενες υποθέσεις μας, το άθροισμα της κατανάλωσης και της επένδυσης για κάθε επίπεδο του εισοδήματος μας δίνει το συνολικό ποσό που οι καταναλωτές και οι επενδυτές μαζί σχεδιάζουν να δαπανήσουν. Είναι, δηλαδή, η **συνολική ζήτηση** της οικονομίας για αγαθά και υπηρεσίες.

Για παράδειγμα έστω τα υποθετικά δεδομένα του Πίνακα (12.1). Οι δύο πρώτες στήλες αποτελούν τη συνάρτηση κατανά-

Πίνακας 12.1. Η συνολική ζήτηση της οικονομίας

(1) Εισόδημα	(2) Κατανάλωση	(3) Επένδυση	(4) Συνολική ζήτηση
300	320	60	380
400	400	60	460
500	480	60	540
600	560	60	620
700	640	60	700
800	720	60	780
900	800	60	860
1.000	880	60	940

λωσης και είναι ίδιες με τις αντίστοιχες στήλες του Πίνακα (11.1) του προηγούμενου κεφαλαίου. Για την επένδυση υποθέτουμε ότι είναι 60 και όπως εξηγήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο ανεξάρτητη από το ύψος του εισοδήματος. Έτσι, στην τρίτη στήλη του παραπάνω πίνακα το ποσό είναι 60 για όλα τα επίπεδα του εισοδήματος. Στην τέταρτη στήλη του Πίνακα (12.1) δίνεται το άθροισμα της κατανάλωσης και της επένδυσης για κάθε επίπεδο του εισοδήματος. Επομένως, οι στήλες (1) και (4) αποτελούν τη συνάρτηση συνολικής ζήτησης της οικονομίας. Γραφικά, η καμπύλη της συνολικής ζήτησης είναι το άθροισμα

Διάγραμμα 12.1. Η καμπύλη συνολικής ζήτησης.

της καμπύλης κατανάλωσης και της καμπύλης επένδυσης. Για τα δεδομένα του παραδείγματός μας η καμπύλη της συνολικής ζήτησης είναι η ευθεία DD στο Διάγραμμα (12.1). Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε εδώ ότι ο όρος καμπύλη όπως χρησιμοποιείται εδώ περιλαμβάνει και την περίπτωση η συνάρτηση να είναι ευθεία γραμμή.

3. Το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος

Ας δούμε τώρα πώς προσδιορίζεται το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος με τη βοήθεια του προηγούμενου παραδείγματος. Για περισσότερη ευκολία επαναλαμβάνουμε τα δεδομένα για τη συνολική ζήτηση στις δυο πρώτες στήλες του Πίνακα (12.2).

Πίνακας 12.2. Συνολική ζήτηση και προσδιορισμός του εισοδήματος ισορροπίας.

(1)	(2)	(3)	(4)
Εισόδημα	Συνολική ζήτηση	Διαφορά	Το εισόδημα θα τείνει
300	380	-80	ν' αυξάνει
400	460	-60	ν' αυξάνει
500	540	-40	ν' αυξάνει
600	620	-20	ν' αυξάνει
700	700	0	ισορροπία
800	780	20	να μειώνεται
900	860	40	να μειώνεται
1.000	940	60	να μειώνεται

Όπως ξέρουμε, ισορροπία γενικά είναι μία κατάσταση όπου εξισορροπούνται οι διάφορες δυνάμεις και που θα τείνει να διατηρείται εφόσον οι δυνάμεις παραμένουν αμετάβλητες. Επίπεδο ισορροπίας εισοδήματος είναι αυτό το επίπεδο εισοδήμα-

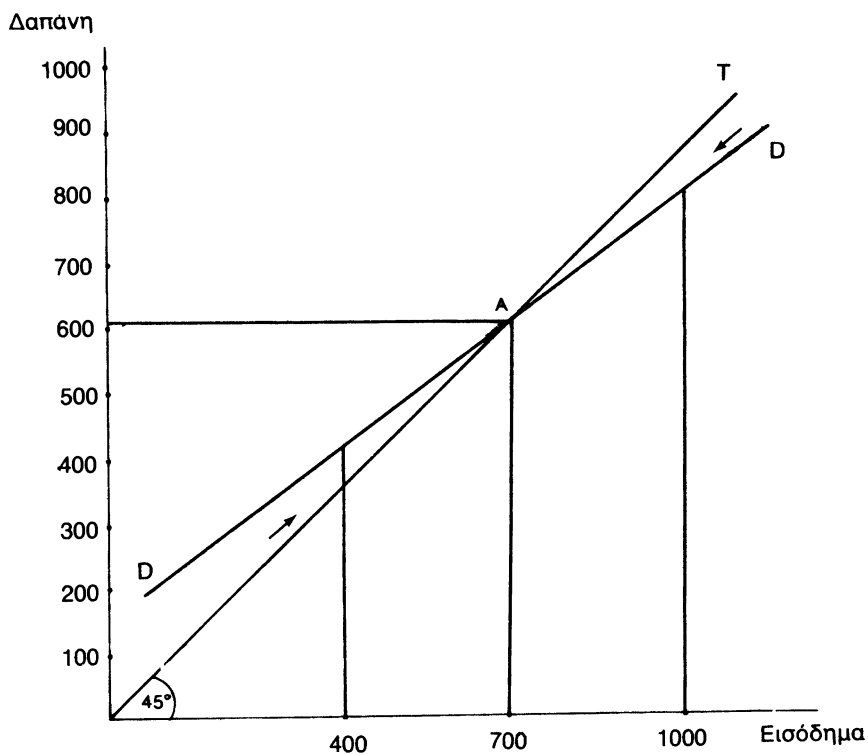
τος της οικονομίας, που αφού πραγματοποιηθεί, τείνει να διατηρείται εφόσον δεν μεταβάλλονται οι δυνάμεις που το προσδιορίζουν. Οι δυνάμεις τώρα που το προσδιορίζουν συνοψίζονται σε μία: στη συνολική ζήτηση. Δηλαδή, το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος προσδιορίζεται από τη συνολική ζήτηση της οικονομίας για αγαθά και υπηρεσίες και είναι αυτό το επίπεδο που η αξία της αντίστοιχης παραγωγής είναι ίση με τη συνολική ζήτηση. Μ' άλλα λόγια, το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος είναι αυτό το εισόδημα που η παραγωγή του δημιουργεί ακριβώς ισόποση ζήτηση, δηλαδή ζήτηση τόση όση χρειάζεται για ν' αγοραστεί η συνολική παραγωγή. Στο παράδειγμά μας το εισόδημα ισορροπίας είναι 700. Ας δούμε γιατί, με τη βοήθεια του Πίνακα (12.2).

Όταν το εισόδημα είναι 300 η αντίστοιχη παραγωγή, που είναι η άλλη όψη του εισοδήματος, δηλαδή το σύνολο των τελικών αγαθών και υπηρεσιών, είναι επίσης 300. Αλλά σ' αυτό το εισόδημα η συνολική ζήτηση ή δαπάνη είναι 380, δηλαδή υπερβαίνει το προϊόν κατά 80, όπως φαίνεται επίσης στη στήλη (3) του Πίνακα (12.2). Πώς ικανοποιείται η επιπλέον ζήτηση; Η απάντηση είναι ότι ικανοποιείται από τα αποθέματα που θρίσκονται στα χέρια των παραγωγών (επιχειρήσεων). Αν η παραγωγή συνεχιστεί στο ίδιο επίπεδο, θα έχει ως συνέπεια τη συνεχή μείωση των αποθεμάτων, γεγονός που τελικά θα ωθήσει τους παραγωγούς ν' αυξήσουν την παραγωγή. Επομένως, όταν υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση, δηλαδή η συνολική ζήτηση υπερβαίνει το προϊόν, το προϊόν και το εισόδημα θ' αυξάνονται. Αυτό συμβαίνει για κάθε επίπεδο εισοδήματος μικρότερο από το εισόδημα ισορροπίας. Μόνο στο επίπεδο ισορροπίας η συνολική ζήτηση είναι ίση με το συνολικό προϊόν.

Αντίθετα, σε κάθε επίπεδο εισοδήματος μεγαλύτερο από το επίπεδο ισορροπίας η συνολική ζήτηση είναι μικρότερη από το προϊόν. Από τον Πίνακα (12.2) βλέπουμε π.χ. ότι όταν το εισόδημα είναι 900 η συνολική ζήτηση υπολείπεται του προϊόντος κατά 40. Αυτό σημαίνει ότι παραμένουν αζήτητα στα χέρια των επιχειρήσεων και που επομένως αυξάνουν τα αποθέματά τους, προϊόντα αξίας 40. Ποια θα είναι η αντίδραση των

επιχειρήσεων σε μια συνεχιζόμενη αύξηση των αποθεμάτων τους; Είναι φανερό ότι θα προσπαθήσουν να μειώσουν την παραγωγή και γιατί η ζήτηση είναι μικρότερη αλλά και για να μειώσουν τ' αποθέματα. Μείωση όμως της παραγωγής σημαίνει μείωση του εισοδήματος. Επομένως, για κάθε επίπεδο του εισοδήματος μεγαλύτερο από το επίπεδο ισορροπίας η τάση θα είναι να μειώνεται η παραγωγή και το εισόδημα.

Ας δούμε τώρα την προηγούμενη ανάλυση διαγραμματικά. Η καμπύλη συνολικής ζήτησης DD του παραδείγματός μας, που επαναλαμβάνεται στο Διάγραμμα (12.2), τέμνει τη γραμμή των

Διάγραμμα 12.2. Το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος.

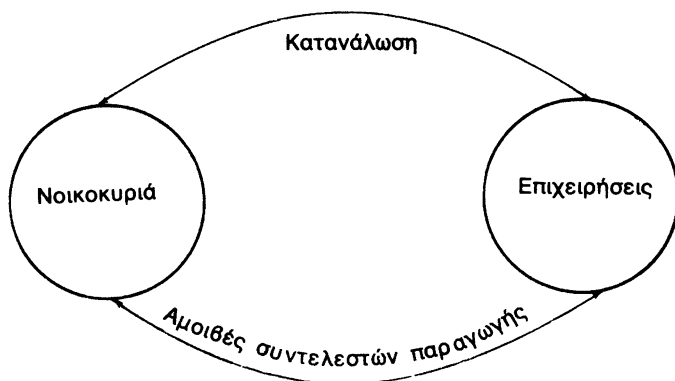
45° στο σημείο Α. Το σημείο Α αντιστοιχεί σε επίπεδο εισοδήματος 700 που όπως είδαμε πιο πάνω είναι το εισόδημα ισορροπίας. Δηλαδή, γραφικά το επίπεδο ισορροπίας προσδιορίζεται από το σημείο τομής της καμπύλης συνολικής ζήτησης με τη γραμμή των 45°. Στο σημείο αυτό η συνολική παραγωγή, δηλαδή η συνολική προσφορά είναι ίση με τη συνολική ζήτηση. Αυτό γίνεται σαφές αν κατανοήσουμε τη σημασία που έχει στην προκειμένη περίπτωση η γραμμή των 45°. Όπως ξέρουμε, η απόσταση κάθε σημείου της γραμμής 45° από τους δύο άξονες είναι ίση. Αυτό σημαίνει ότι σε κάθε σημείο της γραμμής 45° η συνολική δαπάνη είναι ίση με την αξία της συνολικής παραγωγής, δηλαδή το εισόδημα. Επομένως, στο σημείο που η καμπύλη συνολικής ζήτησης τέμνει τη γραμμή 45° η συνολική δαπάνη είναι ίση με το συνολικό προϊόν. Εφόσον υπάρχει ένα μόνο τέτοιο σημείο τομής, αυτό θα πρέπει να είναι το σημείο ισορροπίας.

Συνοψίζουμε την προηγούμενη συζήτηση ως εξής: το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος προσδιορίζεται στο σημείο που η αξία της αντίστοιχης παραγωγής είναι ίση με τη συνολική δαπάνη. Γραφικά, το σημείο ισορροπίας προσδιορίζεται από την τομή της καμπύλης συνολικής ζήτησης με τη γραμμή των 45°. Αν οι δυνάμεις που προσδιορίζουν το επίπεδο ισορροπίας, δηλαδή η συνολική ζήτηση, δεν μεταβληθούν, το επίπεδο ισορροπίας θα τείνει να διατηρηθεί επ' αόριστον. Θα δούμε αργότερα τι συμβαίνει όταν μεταβληθεί η συνολική ζήτηση.

4. Το οικονομικό κύκλωμα και η συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος

Είδαμε πιο πάνω ότι το εισόδημα προσδιορίζεται στο σημείο που η συνολική ζήτηση είναι ίση με το συνολικό προϊόν. Η ισότητα αυτή αποτελεί και τη συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος. Μπορούμε όμως να δούμε τη συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος και από μια άλλη σκοπιά και συγκεκριμένα από τη σκοπιά της αποταμίευσης και της επένδυσης.

Το Διάγραμμα (12.3) παριστάνει το οικονομικό κύκλωμα ή κυκλική ροή του εισοδήματος μιας απλής οικονομίας σύμφωνα με τις υποθέσεις που κάναμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου. Επιπλέον υποθέτουμε ότι δεν υπάρχει αποταμίευση, ούτε επένδυση, ούτε αποσβέσεις. Δηλαδή, τα νοικοκυριά δαπανούν ολόκληρο το εισόδημά τους για την αγορά καταναλωτικών αγαθών και οι επιχειρήσεις με τη σειρά τους επιστρέφουν στα νοικοκυριά το ίδιο ακριβώς χρηματικό ποσό ως μισθούς, έγγειο πρόσοδο, τόκους και κέρδη. Είναι φανερό ότι σε μια τέτοια οικονομία,

Διάγραμμα 12.3. Η κυκλική ροή του εισοδήματος.

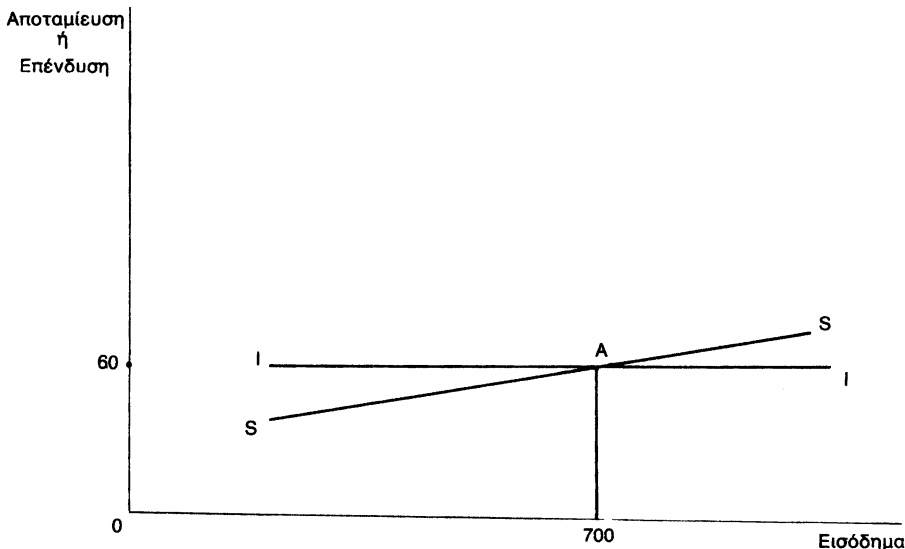
η κυκλική ροή του εισοδήματος, υποθέτοντας ότι άρχισε κατά κάποιο τρόπο, θα συνεχίζεται επ' αόριστο. Δηλαδή, δεν υπάρχει κανένας λόγος να μεταβληθεί. Επομένως, υπάρχει συνεχής ισορροπία στην ροή του εισοδήματος.

Ας δούμε τώρα τι συμβαίνει όταν ένα μέρος του εισοδήματος δεν καταναλώνεται αλλά αποταμιεύεται. Η αποταμίευση αποτελεί **διαρροή** ή **εκροή** από τη κυκλική ροή του εισοδήματος με

άμεση συνέπεια τη μείωσή της. Βέβαια, μέρος ή και ολόκληρο το ποσό της αποταμίευσης μπορεί να επιστρέψει αργότερα στο οικονομικό κύκλωμα ως επένδυση. Για παράδειγμα, οι επενδύτες (επιχειρήσεις) δανείζονται τις αποταμιεύσεις των νοικοκυριών, μέσω των τραπεζών, για την αγορά κεφαλαιουχικών αγαθών (επένδυση). Η αποταμίευση όμως από μόνη της είναι διαρροή από τη ροή του εισοδήματος. Αντίθετα, η επένδυση αποτελεί **προσθήκη** ή εισροή στη ροή του εισοδήματος με άμεση συνέπεια τη διόγκωσή της. Είναι φανερό, ότι όταν αυτό που προστίθεται στη ροή του εισοδήματος (επένδυση) είναι μεγαλύτερο από αυτό που αφαιρείται (αποταμίευση), η ροή θα διογκώνεται, δηλαδή το εισόδημα θ' αυξάνει και αντίστροφα. Όταν, αυτό που αφαιρείται από τη ροή του εισοδήματος είναι μεγαλύτερο από αυτό που προστίθεται η ροή θα μειώνεται, δηλαδή το εισόδημα θα μειώνεται. Επομένως, όταν η διαρροή είναι ίση με την προσθήκη θα υπάρχει ισορροπία στη ροή του εισοδήματος, δηλαδή ούτε θ' αυξάνει ούτε θα μειώνεται. Μ' άλλα λόγια, **στο επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος η αποταμίευση είναι ίση με την επένδυση.**

Πραγματικά, από τον Πίνακα (12.2) βλέπουμε ότι στο επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος 700 η αποταμίευση είναι ίση με την επένδυση, δηλαδή 60. Για κάθε επίπεδο εισοδήματος, μικρότερο από 700 η αποταμίευση είναι μικρότερη από την επένδυση και το εισόδημα θα τείνει ν' αυξάνεται. Αντίθετα, για κάθε επίπεδο εισοδήματος μεγαλύτερο από 700 η αποταμίευση είναι μεγαλύτερη από την επένδυση και το εισόδημα θα τείνει να μειώνεται. Υπάρχει ισορροπία μόνο όταν η αποταμίευση είναι ίση με την επένδυση.

Γραφικά, η παραπάνω συνθήκη σημαίνει ότι το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος προσδιορίζεται από το σημείο τομής της καμπύλης αποταμίευσης με την καμπύλη επένδυσης. Για τα δεδομένα του παραδείγματός μας, οι καμπύλες αποταμίευσης και επένδυσης δίνονται στο Διάγραμμα (12.4). Όπως βλέπουμε από το διάγραμμα η καμπύλη αποταμίευσης SS τέμνει την καμπύλη επένδυσης II στο σημείο που αντιστοιχεί σε εισόδημα 700.

Διάγραμμα 12.4. Ισορροπία του εισοδήματος όταν Αποταμίευση = Επένδυση.

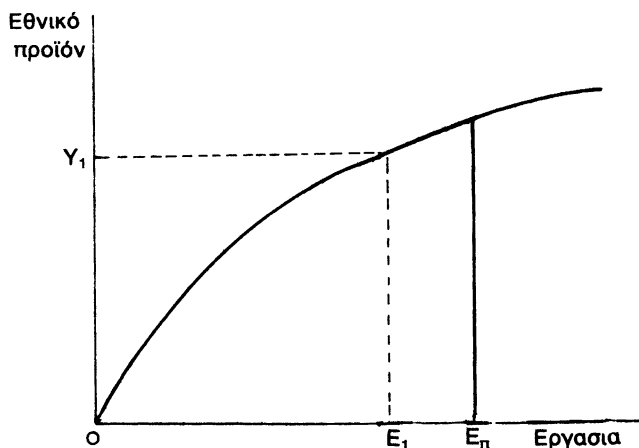
Το Διάγραμμα (12.2) και το Διάγραμμα (12.4) είναι δύο ισοδύναμοι τρόποι προσδιορισμού του επιπέδου ισορροπίας του εισοδήματος. Στο πρώτο, το εισόδημα ισορροπίας προσδιορίζεται από την ισότητα συνολικής ζήτησης και συνολικού προϊόντος ενώ στο δεύτερο, από την ισότητα αποταμίευσης και επένδυσης.

5. Το επίπεδο απασχόλησης

Όπως ξέρουμε, η συνάρτηση παραγωγής δίνει τη σχέση ανάμεσα στις ποσότητες των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή ενός προϊόντος και στην παραγόμενη ποσότητα του προϊόντος. Αν θεωρήσουμε την οικονομία σαν μια τεράστια παραγωγική μονάδα, τότε η συνολι-

κή συνάρτηση παραγωγής θα δίνει τη σχέση ανάμεσα στο συνολικό προϊόν ή εισόδημα (ΑΕΠ) και στις ποσότητες των παραγωγικών συντελεστών. Αν τώρα υποθέσουμε ότι στη βραχυ-χρόνια περίοδο η ποσότητα του κεφαλαίου παραμένει αμετάβλητη, τότε όπως ξέρουμε η καμπύλη του συνολικού προϊόντος μπορεί να παρασταθεί όπως στο Διάγραμμα (12.5). Στον κάθετο άξονα παριστάνουμε το εθνικό προϊόν, δηλαδή το εισόδημα και στον οριζόντιο την εργασία, δηλαδή την απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Με τον όρο εργατικό δυναμικό εννοούμε το σύνολο των ατόμων που είναι ικανά για εργασία. Για να προσδιορίσουμε το επίπεδο απασχόλησης πρέπει να ξέρουμε το εισόδημα. Έτσι, αν π.χ. το εισόδημα ισορροπίας είναι Y_1 τότε η απασχόληση θα είναι E_1 . Όταν αυξάνεται το εισόδημα αυξάνεται και η απασχόληση και αντίστροφα.

Το εισόδημα ισορροπίας που πετυχαίνεται κάθε φορά δεν είναι αναγκαστικά αυτό που αντιστοιχεί σε επίπεδο πλήρους απασχόλησης των παραγωγικών συντελεστών και βασικά του συντελεστή εργασίας. Αυτό σημαίνει ότι η οικονομία μπορεί να βρίσκεται σε ισορροπία και ταυτόχρονα να υπάρχει ανεργία. Αν, π.χ. στο Διάγραμμα (12.5) E_n παριστάνει πλήρη απασχόληση και

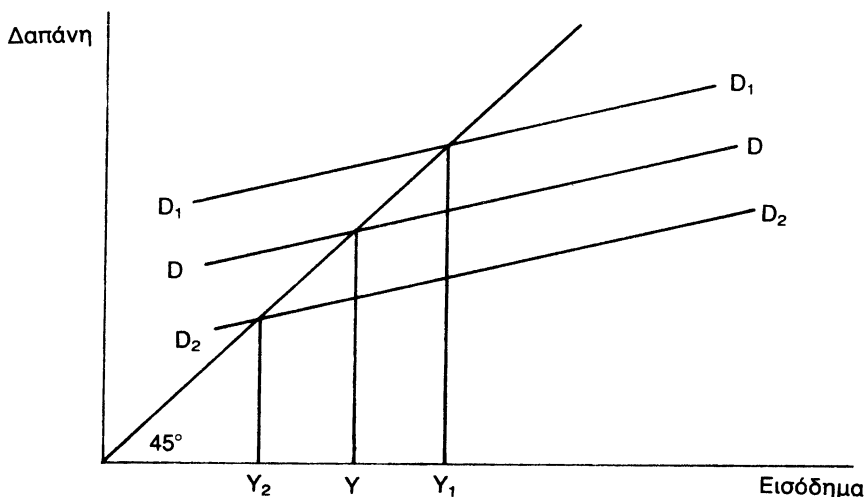

Διάγραμμα 12.5. Η καμπύλη του συνολικού προϊόντος.

το εισόδημα ισορροπίας είναι E_1 τότε υπάρχει ανεργία $E_1 E_{\Pi}$. Είναι φανερό ότι για να μειωθεί η ανεργία θα πρέπει να αυξηθεί η παραγωγή και φυσικά το εισόδημα.

6. Μεταβολές στο επίπεδο του εισοδήματος

Είδαμε πιο πάνω ότι το εισόδημα προσδιορίζεται από τη συνολική ζήτηση της οικονομίας και ότι θα τείνει να διατηρηθεί επ' αόριστον εφόσον δεν μεταβάλλεται η συνολική ζήτηση. Όταν λέμε μεταβολή της συνολικής ζήτησης εννοούμε ότι σε κάθε επίπεδο του εισοδήματος η αντίστοιχη συνολική ζήτηση είναι τώρα μεγαλύτερη ή μικρότερη. Στην πρώτη περίπτωση η συνολική ζήτηση έχει αυξηθεί ενώ στη δεύτερη έχει μειωθεί. Γραφικά, αύξηση της συνολικής ζήτησης σημαίνει μετατόπιση της καμπύλης συνολικής ζήτησης προς τα πάνω, όπως στο Διάγραμμα (12.6) από τη θέση DD στη θέση $D_1 D_1$. Αντίθετα,

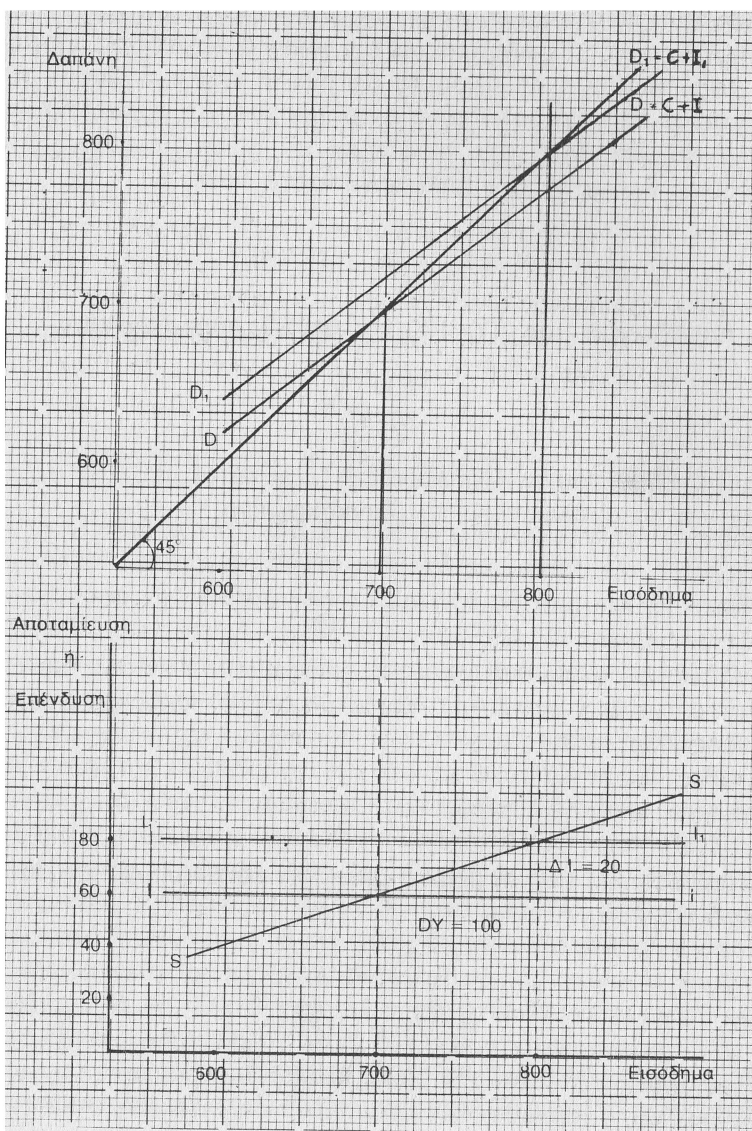
Διάγραμμα 12.6. Μεταβολή της συνολικής ζήτησης και του εισοδήματος ισορροπίας.

μείωση της συνολικής ζήτησης σημαίνει μετατόπιση της καμπύλης προς τα κάτω, όπως στο Διάγραμμα (12.6) από τη θέση DD στη θέση D_1D_1 .

Είναι φανερό από το Διάγραμμα (12.6) ότι όταν αυξάνει η συνολική ζήτηση αυξάνει και το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος και αντίστροφα. Όταν μειώνεται η συνολική ζήτηση μειώνεται και το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος. Στο Διάγραμμα (12.6) όταν η καμπύλη ζήτησης μετατοπίζεται στη θέση D_1D_1 το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος αυξάνει από Y σε Y_1 . Αντίθετα, όταν η καμπύλη ζήτησης μετατοπίζεται στη θέση D_2D_2 το εισόδημα ισορροπίας μειώνεται από Y σε Y_1 .

7. Ο πολλαπλασιαστής

Είδαμε γραφικά ποια θα είναι η κατεύθυνση της μεταβολής του εισοδήματος ισορροπίας σε μια δεδομένη μεταβολή της συνολικής ζήτησης. Ποιο θα είναι όμως το μέγεθος της μεταβολής του εισοδήματος; Μ' άλλα λόγια, πόσο θα μεταβληθεί το εισόδημα ισορροπίας αν μεταβληθεί η συνολική ζήτηση κατά ένα ορισμένο ποσό; Ας υποθέσουμε ότι για το προηγούμενο παράδειγμα μας η επένδυση αυξάνεται κατά 20. Δηλαδή, από 60 τώρα γίνεται 80. Από τον Πίνακα (12.1) βλέπουμε ότι το νέο επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος θα είναι 800, γιατί σ' αυτό το επίπεδο εισοδήματος η νέα συνολική ζήτηση είναι ίση με το συνολικό προϊόν ή, ισοδύναμα, το νέο επίπεδο επένδυσης είναι ίσο με την αποταμίευση. Τα παραπάνω δίνονται γραφικά στο Διάγραμμα (12.7). Η νέα καμπύλη συνολικής ζήτησης D_1D_1 τέμνει τη γραμμή 45° στο σημείο που αντιστοιχεί σε εισόδημα 800. Ισοδύναμα, η νέα καμπύλη επένδυσης I_1I_1 τέμνει την καμπύλη αποταμίευσης SS στο σημείο που αντιστοιχεί σε εισόδημα 800. Βλέπουμε λοιπόν ότι μία αύξηση στην επένδυση κατά 20 έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση του εισοδήματος κατά 100. Η αύξηση στο εισόδημα είναι πενταπλάσια της αύξησης της

Διάγραμμα 12.7. Μεταβολές στο επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος και ο πολλαπλασιαστής.

επένδυσης. Το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται στη λειτουργία του πολλαπλασιαστή. **Πολλαπλασιαστής είναι ο λόγος της μεταβολής του εισοδήματος προς τη μεταβολή της επένδυσης που προκάλεσε τη μεταβολή τους εισοδήματος.** Αν παραστήσουμε με ΔY τη μεταβολή στο εισόδημα, με ΔI τη μεταβολή στην επένδυση και με K τον πολλαπλασιαστή τότε:

$$K = \frac{\Delta Y}{\Delta I} \text{ και } \Delta Y = K \Delta I$$

Στο παράδειγμά μας $\Delta Y = 100$ και $\Delta I = 20$, οπότε έχουμε

$$K = \frac{100}{20} = 5.$$

Το μέγεθος του πολλαπλασιαστή εξαρτάται από την οριακή ροπή για κατανάλωση (OPK). Συγκεκριμένα,

$$K = \frac{1}{1 - \text{OPK}}$$

Επειδή όμως η οριακή ροπή για αποταμίευση είναι η μονάδα μείον η οριακή ροπή για κατανάλωση, ο πολλαπλασιαστής διατυπώνεται επίσης ως

$$K = \frac{1}{1 - \text{OPA}}$$

Στο παράδειγμά μας, η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι 0,80. Επομένως,

$$K = \frac{1}{1 - 0,80} = \frac{1}{0,20} = 5$$

Όσο, δηλαδή βρήκαμε και προηγούμενα.

Επομένως, αν γνωρίζουμε την οριακή ροπή για αποταμίευση ή την οριακή ροπή για κατανάλωση μπορούμε να υπολογίσουμε πόσο θα μεταβληθεί το εισόδημα αν μεταβληθεί η επένδυση κατά ένα ορισμένο ποσό.

Είναι φανερό ότι εφόσον η οριακή ροπή για αποταμίευση είναι μικρότερη από τη μονάδα ο πολλαπλασιαστής θα είναι μεγαλύτερος από τη μονάδα. Επιπλέον, όσο μικρότερη είναι η οριακή ροπή για κατανάλωση, τόσο μεγαλύτερο το μέγεθος του πολλαπλασιαστή και αντίστροφα. Για παράδειγμα, αν $OPK=0,75$ τότε,

$$K = \frac{1}{1-0,75} = \frac{1}{0,25} = 4$$

ενώ όταν $OPK=0,80$ όπως είδαμε, $K = \frac{1}{1-0,80} = 5$.

8. Η λειτουργία του πολλαπλασιαστή

Ας δούμε τώρα γιατί μια δεδομένη μεταβολή στην επένδυση έχει πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στο εισόδημα. Ας χρησιμοποιήσουμε το προηγούμενο παράδειγμά μας και ας υποθέσουμε πάλι ότι η επένδυση αυξάνει κατά 20. Το άμεσο αποτέλεσμα αυτής της αύξησης είναι η δημιουργία ισόποσου εισοδήματος ως αμοιβή των συντελεστών που παράγουν τα κεφαλαιουχικά αγαθά. Οι κάτοχοι τώρα του νέου εισοδήματος που δημιουργήθηκε από την αύξηση της επένδυσης κατά 20 θα δαπανήσουν ένα μέρος και θ' αποταμιεύσουν το υπόλοιπο. Εφόσον η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι 0,80, έπεται ότι η κατανάλωση θ' αυξηθεί κατά $0,80 \times 20 = 16$. Το υπόλοιπο της αύξησης του εισοδήματος, δηλαδή $20 - 16 = 4$ θ' αποταμιευτεί. Αύξηση όμως της κατανάλωσης κατά 16 σημαίνει δημιουργία ισόποσου εισοδήματος ως αμοιβή των συντελεστών που παράγουν τα καταναλωτικά αγαθά. Με τη σειρά τους, οι κάτοχοι του νέου εισοδήματος θα δαπανήσουν $0,80 \times 16 = 12,80$ και θ' αποταμιεύσουν 3,20. Η αύξηση της κατανάλωσης κατά 12,80 δημιουργεί ισόποσο εισόδημα και η διαδικασία συνεχίζεται έως ότου το εισόδημα αυξηθεί κατά 100 οπότε η αποταμίευση γίνεται πάλι ίση με την επένδυση. Η πολλαπλασιαστική διαδικασία δίνεται σχηματικά στον Πίνακα (12.3).

Πίνακας 12.3. Η πολλαπλασιαστική διαδικασία

	Αύξηση του εισοδήματος ΔY	Αύξηση της κατανάλωσης ΔC	Αύξηση της αποταμίευσης ΔS
Πρώτος γύρος (αρχική αύξηση της επένδυσης)	20		
Δεύτερος γύρος	16	$0,80 \times 20 = 16$	$0,20 \times 20 = 4$
Τρίτος γύρος	12,80	$0,80 \times 16 = 12,80$	$0,20 \times 16 = 3,2$
Τέταρτος γύρος	10,24	$0,80 \times 12,8 = 10,24$	$0,20 \times 12,8 = 2,56$
Πέμπτος γύρος	8,192	$0,80 \times 10,24 = 8,192$	$0,20 \times 10,24 = 2,048$
Άθροισμα για τους πρώτους πέντε γύρους	67,232	47,232	11,808
Όλοι οι υπόλοιποι	32,768	32,768	8,192
Σύνολο	100	80	20

Στον πρώτο γύρο αυξάνεται το εισόδημα κατά 20, όσο δηλαδή και η αρχική αύξηση της επένδυσης. Στο δεύτερο γύρο η αύξηση στο εισόδημα είναι $0,80 \times 20$, στο τρίτο $0,80$ ($0,80 \times 20$) = $0,80^2 \times 20$, στον τέταρτο $0,80$ ($0,80^2 \times 20$) = $0,80^3 \times 20$ κ.ο.κ. Το άθροισμα όλων των αυξήσεων είναι:

$$\Delta Y = 20 + 0,80 \times 20 + 0,80^2 \times 20 + 0,80^3 \times 20 + \dots$$

Παίρνουμε κοινό παράγοντα το 20 οπότε έχουμε

$$\Delta Y = 20(1 + 0,80 + 0,80^2 + 0,80^3 + \dots)$$

Το άθροισμα στην παρένθεση είναι άθροισμα φθίνουσας γεωμετρικής προόδου και ισούται με

$$\frac{1}{1 - 0,80}$$

Επομένως,

$$\Delta Y = 20 \times \frac{1}{1 - 0,80} = 20 \times 5 = 100$$

Στον Πίνακα δίνονται επίσης η αύξηση της κατανάλωσης και της αποταμίευσης. Από τον Πίνακα βλέπουμε ότι οι μεγαλύτερες αυξήσεις στο εισόδημα επέρχονται στις πρώτες περιόδους. Σε κάθε διαδοχική περίοδο η αύξηση μειώνεται έως ότου τελικά μηδενιστεί.

9. Το εισόδημα ισορροπίας με δημόσιο και εξωτερικό τομέα

Ας συμπληρώσουμε τώρα την προηγούμενη ανάλυση προσδιορισμού του επίπεδου ισορροπίας του εισοδήματος με την εισαγωγή και των δυο άλλων τομέων της οικονομίας, δηλαδή του δημόσιου και του εξωτερικού τομέα.

α) Δημόσιος τομέας. Δημόσιος τομέας, από την άποψη που μας ενδιαφέρει εδώ, σημαίνει την ύπαρξη κρατικών δαπανών και φόρων. Οι φόροι, από την άποψη του οικονομικού κυκλώματος όπως παριστάνεται στο Διάγραμμα (12.3), είναι διαρροή όπως και η αποταμίευση. Βέβαια, αργότερα μέρος ή και ολόκληρο το ποσό των φόρων μπορεί να επανέλθει στο κύκλωμα μέσω των κρατικών δαπανών. Ανεξάρτητα όμως από το τι συμβαίνει αργότερα, η παρακράτηση ή η πληρωμή των φόρων είναι διαρροή από το οικονομικό κύκλωμα με άμεση συνέπεια, όπως και για την αποταμίευση, τη μείωση της ροής του εισοδήματος.

Οι κρατικές δαπάνες είναι εισόδημα (πωλήσεις) για τις επιχειρήσεις που δεν προέρχεται από τα νοικοκυριά και δημιουργεί εισόδημα για τα νοικοκυριά που δεν προέρχεται από τις επιχειρήσεις. Μ' άλλα λόγια, οι κρατικές δαπάνες, όπως και η επένδυση είναι προσθήκη στην κυκλική ροή του εισοδήματος με άμεση συνέπεια τη διόγκωσή της.

Όπως και στην περίπτωση που δεν υπάρχει δημόσιος τομέας,

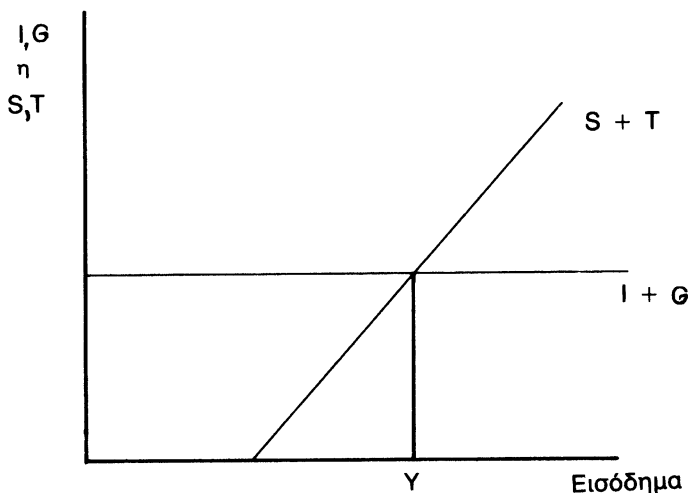
η κυκλική ροή του εισοδήματος θα βρίσκεται σε ισορροπία όταν οι διαρροές είναι ίσες με τις προσθήκες. Οι διαρροές είναι ίσες με το άθροισμα της αποταμίευσης και των φόρων, ενώ οι προσθήκες είναι ίσες με το άθροισμα της επένδυσης και των κρατικών δαπανών. Επομένως, **η συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος όταν υπάρχει δημόσιος τομέας είναι ότι το άθροισμα της αποταμίευσης και των φόρων πρέπει να είναι ίσο με το άθροισμα της επένδυσης και των κρατικών δαπανών.** Αν παραστήσουμε με T τους φόρους και G τις κρατικές δαπάνες η παραπάνω συνθήκη διατυπώνεται ως εξής:

$$S+T=I+G$$

Για τις κρατικές δαπάνες μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι ανεξάρτητες από το ύψος του εισοδήματος όπως και η επένδυση. Αντίθετα, οι φόροι όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο είναι συνάρτηση του εισοδήματος. Όταν αυξάνεται το εισόδημα αυξάνονται και οι φόροι και αντίστροφα. Προς το παρόν όμως μπορούμε να υποθέσουμε ότι και οι φόροι είναι ανεξάρτητοι από το ύψος τους εισοδήματος χωρίς αυτό να αλλοιώνει τα συμπεράσματα της ανάλυσης.

Γραφικά, η συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος παρουσιάζεται όπως στο Διάγραμμα (12.8). Το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος προσδιορίζεται από το σημείο τομής της καμπύλης $S+T$ ή της **καμπύλης των διαρροών** με την καμπύλη $I+G$ ή **καμπύλη των προσθηκών**. Η καμπύλη των διαρροών προκύπτει από την καμπύλη αποταμίευσης στην οποία προσθέτουμε τους φόρους. Δηλαδή, η καμπύλη των διαρροών μας δίνει τις διαρροές για κάθε επίπεδο του εισοδήματος. Η καμπύλη των προσθηκών είναι το άθροισμα της επένδυσης και της κρατικής δαπάνης και είναι παράλληλη προς τον οριζόντιο άξονα αφού έχουμε υποθέσει ότι ούτε η επένδυση ούτε οι κρατικές δαπάνες εξαρτώνται από το εισόδημα.

6) Εξωτερικός τομέας. Ας εξετάσουμε τώρα την επίδραση του εξωτερικού τομέα, δηλαδή την επίδραση των εισαγωγών και των εξαγωγών. Οι εισαγωγές αποτελούν **διαρροή** από το οικονομικό κύκλωμα γιατί έχουν σαν συνέπεια τη δημιουργία εισοδήματος σε άλλες χώρες εφόσον είναι δαπάνες για προϊόντα που

Διάγραμμα 12.8. Ισορροπία του εισοδήματος όταν υπάρχει δημόσιος τομέας.

παράγονται στις άλλες χώρες. Επομένως, η άμεση συνέπεια των εισαγωγών, όπως και για την αποταμίευση και τους φόρους, είναι η μείωση της ροής του εισοδήματος. Αντίθετα, οι εξαγωγές, όπως η επένδυση και η κρατική δαπάνη, είναι **προσθήκη** στη ροή του εισοδήματος με άμεση συνέπεια την αύξησή της. Οι εξαγωγές παριστάνουν εισόδημα (πωλήσεις) για τις επιχειρήσεις που δεν προέρχεται από τα νοικοκυριά και δημιουργεί εισόδημα για τα νοικοκυριά που δεν προέρχεται από τις επιχειρήσεις.

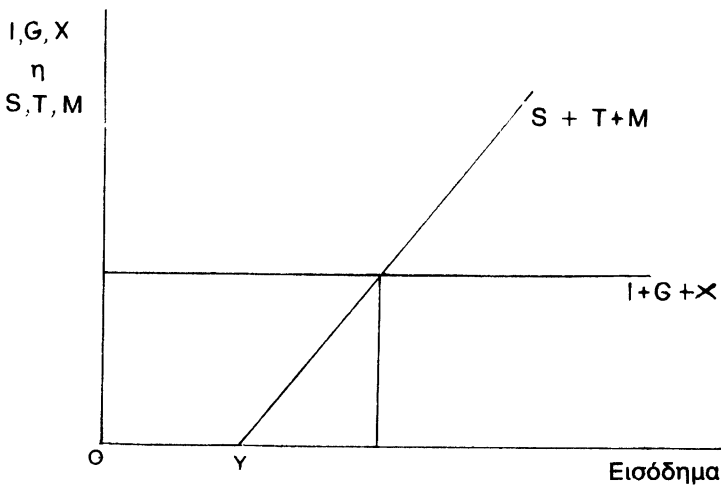
Όπως και για τις προηγούμενες περιπτώσεις η συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος είναι η ισότητα διαρροών και προσθηκών. Οι διαρροές τώρα περιλαμβάνουν και τις εισαγωγές, ενώ οι προσθήκες περιλαμβάνουν και τις εξαγωγές. Αν παραστή-

σουμε με X τις εξαγωγές και με M τις εισαγωγές, η συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος διατυπώνεται ως εξής:

$$S + T + M = I + G + X$$

Για τις εξαγωγές μπορούμε να υποθέσουμε ότι δεν εξαρτώνται από το επίπεδο του εισοδήματος. Οι εισαγωγές όμως εξαρτώνται από το εισόδημα κατά τον ίδιο τρόπο που εξαρτάται και η κατανάλωση ή η αποταμίευση. Για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης μπορούμε να υποθέσουμε ότι και οι εισαγωγές είναι ανεξάρτητες από το εισόδημα, χωρίς να επηρεάζει τα συμπεράσματα της ανάλυσης.

Γραφικά, η καμπύλη διαρροών θα είναι όπως και προηγούμενα με τη διαφορά ότι θα έχουν προστεθεί οι εισαγωγές, ενώ στην

Διάγραμμα 12.9. Ισορροπία του εισοδήματος σε μία ανοικτή οικονομία.

καμπύλη των προσθηκών θα έχουν προστεθεί οι εξαγωγές. Έτσι, στο Διάγραμμα (12.9), το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος προσδιορίζεται από την τομή της καμπύλης διαρροών ή καμπύλης $S+T+M$ με την καμπύλη προσθηκών ή καμπύλης $I+G+X$.

Στο Διάγραμμα (12.9) παριστάνεται η συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος γενικά. Η ισότητα αποταμίευσης - επένδυσης είναι ειδική περίπτωση. Εναλλακτικά, το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος όπως ξέρουμε προσδιορίζεται από το σημείο τομής της συνολικής ζήτησης με τη γραμμή των 45° . Με τη διαφορά ότι τώρα η συνολική ζήτηση περιλαμβάνει εκτός από την κατανάλωση και την επένδυση, την κρατική δαπάνη και τη διαφορά εξαγωγές - εισαγωγές.

Είναι φανερό από το Διάγραμμα (12.9) ότι η επίδραση στο εισόδημα μιας μεταβολής των κρατικών δαπανών ή των εξαγωγών είναι ίδια με την επίδραση μιας μεταβολής στην επένδυση. Η επίδραση στο εισόδημα μιας μεταβολής των φόρων ή των εισαγωγών είναι ίδια με την επίδραση μιας μεταβολής στην αποταμίευση. Γενικά, όταν μεταβάλλονται οι προσθήκες το εισόδημα μεταβάλλεται προς την ίδια κατεύθυνση, ενώ όταν μεταβάλλονται οι διαρροές το εισόδημα μεταβάλλεται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Και στις δυο περιπτώσεις η μεταβολή του εισοδήματος είναι πολλαπλάσιο της μεταβολής των προσθηκών ή διαρροών λόγω λειτουργίας του πολλαπλασιαστή.

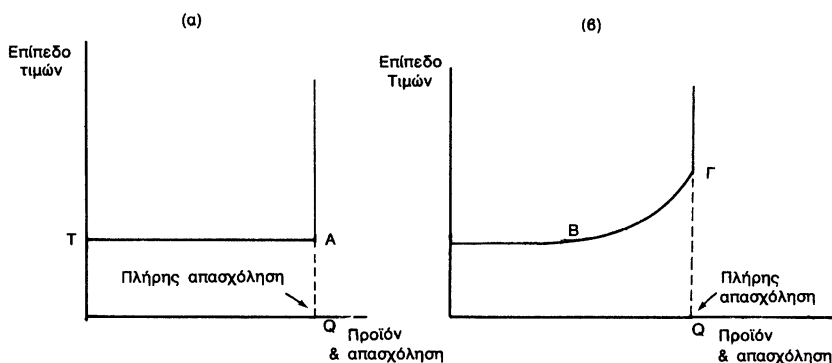
10. Τιμές και απασχόληση

Στην ανάλυσή μας ως εδώ έχουμε υποθέσει σιωπηρά ότι το επίπεδο των τιμών παραμένει σταθερό έως ότου η οικονομία φτάσει το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης. Αυτό σημαίνει ότι όταν αυξάνεται η συνολική δαπάνη της οικονομίας αυξάνεται αναλογικά και το εθνικό προϊόν και η απασχόληση. Αλλά αυτό μέχρι το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης, δηλαδή μέχρι το εισόδημα Y_H στο Διάγραμμα (12.10). Αυξήσεις της συνολικής ζήτησης πέρα από το εισόδημα πλήρους απασχόλησης είναι καθαρά πληθωριστικές. Δηλαδή, οδηγούν σε αύξηση των τιμών

και του ονομαστικού εισοδήματος μόνο. Το πραγματικό εισόδημα δεν μπορεί να μεταβληθεί.

Η παραπάνω υπόθεση παριστάνεται γραφικά στο μέρος (α) του Διαγράμματος (12.10). Στον κάθετο άξονα παριστάνεται το επίπεδο των τιμών ενώ στον οριζόντιο το προϊόν και η απασχόληση. Το επίπεδο των τιμών παραμένει σταθερό στο ύψος T όσο υπάρχει ανεργία των παραγωγικών συντελεστών. Μετά το σημείο της πλήρους απασχόλησης Q η γραμμή του επιπέδου των τιμών TA γίνεται κάθετη στο σημείο A .

Στην πραγματικότητα όμως αυτό που συμβαίνει είναι ότι οι τιμές αρχίζουν ν' αυξάνουν πριν επιτευχθεί πλήρης απασχόληση. Η κατάσταση αυτή παριστάνεται γραφικά στο δεύτερο μέρος του Διαγράμματος (12.10). Το τμήμα $BΓ$ της γραμμής του επιπέδου των τιμών παριστάνει την κατάσταση όπου καθώς αυξάνεται η συνολική ζήτηση αυξάνεται η παραγωγή και η απασχόληση αλλά ταυτόχρονα αυξάνουν και οι τιμές.

Διάγραμμα 12.10. Η σχέση τιμών, προϊόντος και απασχόλησης.

13. Ανακεφαλαίωση

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι να παρουσιάσει τη βασική θεωρία προσδιορισμού του εισοδήματος και της απασχόλησης. Το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος προσδιορίζεται από τη συνολική ζήτηση της οικονομίας για αγαθά και υπηρεσίες και αντιστοιχεί σ' αυτό το ύψος εισοδήματος όπου η παραγωγή δημιουργεί ισόποση ζήτηση, δηλαδή τόση όση χρειάζεται για ν' αγοραστεί η συνολική παραγωγή. Η συνολική ζήτηση παριστάνει τη συνολική δαπάνη για το προϊόν για κάθε επίπεδο εισοδήματος. Δηλαδή, η συνολική ζήτηση είναι ίση με το άθροισμα της κατανάλωσης, της επένδυσης, των κρατικών δαπανών και της διαφοράς εξαγωγές - εισαγωγές. Σε μια κλειστή οικονομία χωρίς κρατικό φορέα, η συνολική ζήτηση είναι το άθροισμα της κατανάλωσης και της επένδυσης.

Γραφικά, το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος προσδιορίζεται από το σημείο τομής της καμπύλης συνολικής ζήτησης με τη γραμμή των 45°. Σε οποιοδήποτε άλλο επίπεδο η συνολική ζήτηση θα υπερβαίνει ή θα υπολείπεται της συνολικής παραγωγής. Στην πρώτη περίπτωση τα αποθέματα στα χέρια των επιχειρήσεων θα μειώνονται κι αυτό θα ωθήσει τους παραγωγούς ν' αυξήσουν την παραγωγή. Στη δεύτερη περίπτωση τα αποθέματα θ' αυξάνουν, θα μένουν δηλαδή απούλητα προϊόντα, κι αυτό θα ωθήσει τους παραγωγούς να μειώσουν την παραγωγή. Έτσι, όταν υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση το εισόδημα θ' αυξάνεται ενώ όταν η ζήτηση είναι ανεπαρκής το εισόδημα θα μειώνεται.

Το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος μπορεί επίσης να προσδιοριστεί και από την ισότητα διαρροών (εκροών) – προσθηκών (εισροών). Δηλαδή, από την άποψη του οικονομικού κυκλώματος, η ροή του εισοδήματος θα βρίσκεται σε ισορροπία όταν οι διαρροές από την κυκλική ροή του εισοδήματος είναι ίσες με τις προσθήκες. Οι προσθήκες στην κυκλική ροή του εισοδήματος είναι η επένδυση (I), οι κρατικές δαπάνες (G) και οι εξαγωγές (X), ενώ οι διαρροές είναι η αποταμίευση (S), οι φόροι (T) και οι εισαγωγές (M). Έτσι η συνθήκη ισορροπίας του

εισοδήματος εκφράζεται ως $I+G+X=S+T+M$. Γραφικά, η παραπάνω συνθήκη σημαίνει ότι το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος προσδιορίζεται από το σημείο τομής της καμπύλης των διαρροών με την καμπύλη των προσθηκών. Η καμπύλη των διαρροών μας δίνει τις διαρροές για κάθε επίπεδο του εισοδήματος ενώ η καμπύλη των προσθηκών μας δίνει τις προσθήκες για κάθε επίπεδο του εισοδήματος. Για τις προσθήκες υποθέτουμε ότι δεν εξαρτώνται από το επίπεδο του εισοδήματος, οπότε η καμπύλη των προσθηκών είναι μια ευθεία γραμμή παράλληλη προς τον άξονα του εισοδήματος, δηλαδή τον οριζόντιο άξονα.

Σε μια κλειστή οικονομία χωρίς κρατικό φορέα η μόνη διαρροή είναι η αποταμίευση και η μόνη προσθήκη είναι η επένδυση. Επομένως, σ' αυτή την περίπτωση το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος προσδιορίζεται από το σημείο τομής της καμπύλης αποταμίευσης με την καμπύλη επένδυσης.

Το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος θα παραμένει αμετάβλητο εφόσον δεν μεταβάλλεται η συνολική ζήτηση. Γραφικά, η μεταβολή της συνολικής ζήτησης παριστάνεται με μετατόπιση της καμπύλης συνολικής ζήτησης. Όταν αυξάνεται η συνολική ζήτηση, δηλαδή όταν η καμπύλη μετατοπίζεται προς τα πάνω, το εισόδημα αυξάνει και αντίστροφα.

Για να μεταβληθεί η συνολική ζήτηση θα πρέπει να μεταβληθούν ένα ή περισσότερα από τα επί μέρους στοιχεία που τη συνιστούν, δηλαδή, η κατανάλωση, η επένδυση, οι κρατικές δαπάνες και η διαφορά εξαγωγές-εισαγωγές.

Εναλλακτικά, τις μεταβολές του εισοδήματος μπορούμε να μελετήσουμε επίσης με τη βοήθεια των διαρροών και προσθηκών. Γενικά, όταν μεταβάλλονται οι προσθήκες (επένδυση, κρατικές δαπάνες, εξαγωγές) το εισόδημα μεταβάλλεται προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Μια δεδομένη μεταβολή στη συνολική ζήτηση έχει πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στο επίπεδο του εισοδήματος. Δηλαδή, η μεταβολή του εισοδήματος δεν είναι ίση με τη μεταβολή της συνολικής ζήτησης αλλά είναι πολλαπλάσιο αυτής και οφείλεται στη λειτουργία του πολλαπλασιαστή. Πολλαπλασιαστής είναι ο λόγος της μεταβολής του εισοδήματος προς τη μεταβολή της

δαπάνης που προκάλεσε τη μεταβολή του εισοδήματος. Στην απλή περίπτωση μιας κλειστής οικονομίας χωρίς κρατικό φορέα το μέγεθος του πολλαπλασιαστή εξαρτάται από την οριακή ροπή για αποταμίευση. Συγκεκριμένα, ο πολλαπλασιαστής είναι ίσος με το αντίστροφο της οριακής ροπής για αποταμίευση. Επομένως όσο μικρότερη είναι η οριακή ροπή για αποταμίευση τόσο μεγαλύτερο το μέγεθος του πολλαπλασιαστή και αντίστροφα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να εξηγήσετε πώς ορίζεται η συνολική ζήτηση της οικονομίας.
2. Να εξηγήσετε τι είναι επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος.
3. Να εξηγήσετε με τη βοήθεια διαγράμματος πώς προσδιορίζεται το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος.
4. Τί εννοούμε με τους όρους εισροές ή προσθήκες στην κυκλική ροή του εισοδήματος και τί διαρροές ή εκροές από την κυκλική ροή του εισοδήματος.
5. Να εξηγήσετε γιατί σε μια κλειστή οικονομία χωρίς κρατικό φορέα η ισότητα επένδυση = αποταμίευση αποτελεί τη συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος.
6. Έστω ο ακόλουθος πίνακας και ότι η οριακή ροπή για κατανάλωση, που είναι 0,80 είναι ίση με τη μέση ροπή για κατανάλωση.

Εισόδημα	Κατανάλωση	Επένδυση
300	240	100
400		100
500		100
600		100
700		100
800		100

- α) Να βρεθεί το εισόδημα ισορροπίας και να παρασταθεί γραφικά.
- β) Σε ποιο επίπεδο εισοδήματος η κατανάλωση είναι ίση με το εισόδημα;
7. Πώς μπορεί να μεταβληθεί το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος;

8. Τι είναι πολλαπλασιαστής;

9. Με τα δεδομένα της προηγούμενης ερώτησης (6) να εξηγήσετε τη λειτουργία του πολλαπλασιαστή των επενδύσεων υποθέτοντας ότι η επένδυση αυξάνει κατά 20, δηλαδή τώρα είναι 120. Ποιο είναι το νέο επίπεδο ισορροπίας;

10. Ποια είναι η συνθήκη ισορροπίας του εισοδήματος για μια ανοικτή οικονομία; Να παρασταθεί γραφικά.

11. Πώς τροποποιείται η παραπάνω συνθήκη αν υποθέσουμε ότι δεν υπάρχει κρατικός φορέας;

12. Να εξηγήσετε τι θα συμβεί στο επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος αν:

α) Μειωθούν οι εισαγωγές.

β) Αυξηθούν οι εξαγωγές.

γ) Αυξηθούν οι φόροι.

δ) Αυξηθούν οι κρατικές δαπάνες

13. Να δείξετε γραφικά και να εξηγήσετε πώς μια προσπάθεια της οικονομίας ν' αυξήσει την αποταμίευσή της μπορεί όχι μόνο να μην έχει αποτέλεσμα αλλά να οδηγήσει και σε μείωση του εισοδήματος.

14. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στην απασχόληση και στο εισόδημα;

15. Πώς συνδέονται οι τιμές με την απασχόληση και το εισόδημα;

ΧΡΗΜΑ ΚΑΙ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

1. Εισαγωγή

Σ' ένα από τα εισαγωγικά κεφάλαια δώσαμε τον ορισμό του χρήματος και εξηγήσαμε με ένα παράδειγμα τη μεγάλη διευκόλυνση που έφερε στις ανταλλαγές η χρησιμοποίηση του χρήματος. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια συστηματική εισαγωγή στις λειτουργίες του χρήματος και στο τραπεζικό σύστημα. Όπως έχουμε πει χρήμα είναι ο,τιδήποτε γίνεται γενικά αποδεκτό σαν μέσο ανταλλαγής από τα άτομα της οικονομίας. Αν δεν υπάρχει χρήμα σε μια οικονομία, τα αγαθά ανταλλάσσονται μεταξύ τους. Στην περίπτωση αυτή για να γίνει ανταλλαγή απαιτούνται δύο στοιχεία. Πρώτο, για τα δύο άτομα που προβαίνουν στην ανταλλαγή πρέπει να προσφέρει ο ένας ό,τι χρειάζεται ο άλλος. Δεύτερο, να προσφέρει ο ένας ό,τι χρειάζεται ο άλλος αλλά και στις κατάλληλες ποσότητες. Π.χ. για να ανταλλάξει κάποιος ένα τσουβάλι αλεύρι με τρία ζευγάρια παπούτσια πρέπει να βρεθεί κάποιος άλλος που όχι μόνο να προσφέρει παπούτσια και να ζητάει αλεύρι, αλλά να τα προσφέρει και στις ίδιες ποσότητες.

Είναι φανερό ότι κάτω από τέτοιες συνθήκες οι ανταλλαγές δεν μπορούσαν να αναπτυχθούν. Η χρησιμοποίηση του χρήματος διέσπασε την ανταλλαγή σε πώληση και αγορά και έτσι διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό τις **ανταλλαγές** που τώρα γίνονται **συναλλαγές**.

Στην αρχή σαν χρήμα χρησιμοποιήθηκαν διάφορα προϊόντα. Έτσι ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούσαν σε διάφορες οικονομίες σαν χρήμα χρησιμοποιήθηκαν διάφορα ζώα (πρόβατα και βόδια), δέρματα, δόρατα, καπνός, αλάτι, κογχύλια, φτερά, διάφορα μέταλλα κ.λπ. Η χρησιμοποίηση αυτών των προϊόντων σαν μέσο ανταλλαγής, δηλαδή σαν χρήμα, παρουσίασε ορισμένα μειονεκτήματα: (i) Πολλά απ' αυτά δεν είναι **δισαιρετά**. Έτσι είναι

δύσκολο να χρησιμοποιηθούν π.χ. τα βόδια σαν μέσο ανταλλαγής όταν το ανταλλασσόμενο προϊόν είναι μικρής αξίας. (ii) Ορισμένα απ' αυτά τα προϊόντα **μεταβάλλονται σε ποσότητες** ή μπορούν να καταστραφούν. Τα πρόβατα μπορεί να γεννήσουν ή να πεθάνουν, ο καπνός μπορεί να ξεραθεί, τα μέταλλα να σκουριάσουν. Οι μεταβολές αυτές δημιουργούν αβεβαιότητα για τη σταθερότητα της αξίας του μέσου ανταλλαγής, δηλ. του χρήματος, και δυσχεραίνουν τις συναλλαγές. (iii) Τέλος ορισμένα απ' αυτά τα προϊόντα παρουσιάζουν δυσκολίες στη μεταφορά, λόγω βάρους ή όγκου, πράγμα που διευκολύνει πολύ τις συναλλαγές.

Τα μειονεκτήματα αυτά αποτελούσαν εμπόδια στην ανάπτυξη των συναλλαγών και του εμπορίου. Στην προσπάθειά τους να ξεπεράσουν αυτές τις δυσκολίες οι οικονομίες οδηγήθηκαν σιγά - σιγά στη χρησιμοποίηση προϊόντων (σαν χρήμα) που είχαν **σταθερότητα στην αξία, διαιρετότητα και ευκολία στη χρήση**. Τέτοια προϊόντα ήταν, μεταξύ άλλων, ο άργυρος και χρυσός που κατέληξαν για πολλά χρόνια να χρησιμοποιούνται σαν χρήμα. Από πολύ νωρίς, η κρατική εξουσία, κυρίως στις σχετικά αναπτυγμένες οικονομίες, όπως π.χ. η αρχαία Αθήνα, επέβαλε την κοπή νομισμάτων έτσι ώστε να υπάρχει σταθερή ποσότητα χρυσού ή αργύρου σε κάθε νόμισμα και κατά συνέπεια να υπάρχει βεβαιότητα για την αξία του νομίσματος. Την εξέλιξη στις μορφές του χρήματος θα δούμε πιο κάτω.

2. Λειτουργίες του Χρήματος

Το χρήμα αποτελεί μια σπουδαία καινοτομία στην οργάνωση της κοινωνίας και προήλθε από τις ανάγκες που επέβαλε η ανάπτυξη της οικονομίας. Οι λειτουργίες του χρήματος εξειδικεύονται ως εξής:

(α) **Μέσο ανταλλαγής.** Από τον ορισμό του χρήματος που δώσαμε προηγουμένως και από τη σύντομη εξέταση είναι φανερό ότι η κύρια λειτουργία του χρήματος είναι η χρησιμοποίησή του σαν μέσο ανταλλαγής. Από τη λειτουργία του αυτή το

χρήμα έχει παρομοιασθεί με το λάδι που επιτρέπει στα γρανάζια της οικονομικής μηχανής να κινούνται χωρίς τριβή. Τα πλεονεκτήματα αυτής της λειτουργίας έχουν αναφερθεί στα προηγούμενα. (Κεφ. 2.6).

(β) **Μονάδα μέτρησης.** Από τη λειτουργία του χρήματος σαν μέσου ανταλλαγής προκύπτει ή απορρέει η λειτουργία του σαν μονάδα μέτρησης της αξίας των αγαθών. Η ανταλλαγή των αγαθών και η προσφορά και ζήτηση που διαμορφώνεται στην αγορά προσδιορίζουν μια τιμή για κάθε αγαθό σε όρους χρηματικών. Έτσι, η χρηματική αξία του μολυβιού είναι 10 δρχ., του τετραδίου 80 δρχ. κ.λπ. Η γενίκευση των συναλλαγών σε όρους χρήματος καταλήγει στη μέτρηση της αξίας επίσης σε χρηματικούς όρους. Αυτό μας δίνει όχι μόνο την αξία κάθε αγαθού σε χρήμα, π.χ. σε δραχμές, αλλά μας δίνει και την αξία κάθε αγαθού σε σχέση με τα άλλα. Για το παραπάνω παράδειγμα έχουμε:

$$1 \text{ μολύβι} = 10 \text{ δρχ.}$$

$$1 \text{ τετράδιο} = 80 \text{ δρχ.}$$

και συνεπώς: $1 \text{ τετράδιο} = 8 \text{ μολύβια}$.

Μ' άλλα λόγια η δραχμή γίνεται το μέτρο της **απόλυτης αξίας** των αγαθών (1 τετράδιο = 80 δρχ.) και επίσης προσδιορίζει τη **σχετική αξία** των αγαθών, δηλαδή την αξία του ενός σε σχέση με την αξία του άλλου (1 τετράδιο = 8 μολύβια).

(γ) **Μέσο διατήρησης αγοραστικής δύναμης.** Από τη λειτουργία του χρήματος σαν μέσου ανταλλαγής απορρέει και μια ακόμη λειτουργία, ότι δηλαδή το χρήμα γίνεται και μέσο διατήρησης αξιών. Πριν αναπτυχθεί η γενική χρησιμοποίηση του χρήματος ο παραγωγός π.χ. σιταριού, θα ήταν υποχρεωμένος να εξασφαλίσει τα απαιτούμενα προϊόντα προσφέροντας σιτάρι. Επειδή όλες του οι ανταλλαγές δεν θα γίνονταν σε μια χρονική στιγμή, αλλά στη διάρκεια του έτους, θα ήταν υποχρεωμένος να διατηρεί την ετήσια παραγωγή σιταριού στις αποθήκες του για ολόκληρο το έτος και να το διαθέτει τμηματικά για τις διάφορες ανταλλαγές. Με τη χρησιμοποίηση όμως του χρήματος μπορεί να πουλήσει το σιτάρι του, να εισπράξει το αντίστοιχο χρηματικό ποσό και να το δαπανά τμηματικά ανάλογα με τις ανάγκες του. Έτσι η διατήρη-

ση του χρήματος στη διάθεση του παραγωγού ισοδυναμεί με διατήρηση αγοραστικής δύναμης.

Φυσικά υπάρχουν και άλλα πράγματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σαν μέσο διατήρησης αγοραστικής δύναμης, όπως είναι π.χ. οι ομολογίες και οι μετοχές. Οι μετοχές και οι ομολογίες μπορούν εύκολα να ρευστοποιηθούν, δηλαδή να πουληθούν αντί χρήματος, αλλά επειδή η τιμή τους μεταβάλλεται ο κάτοχός τους μπορεί να χάσει ένα μέρος των χρημάτων που έδωσε για να τις αγοράσει. Γι' αυτό πολλοί άνθρωποι προτιμούν να κρατούν χρήμα αντί άλλων μέσων διατήρησης αγοραστικής δύναμης.

3. Είδη χρήματος

Στις σύγχρονες οικονομίες τον ρόλο του χρήματος δεν παίζει πλέον κανένα από τα προϊόντα που παράγουν οι οικονομίες αυτές. Σήμερα έχουμε τρία είδη χρήματος τα κέρματα, τα χαρτονομίσματα και τις τραπεζικές επιταγές.

(α) Τα κέρματα είναι μεταλλικά νομίσματα ευτελούς αξίας που χρησιμοποιούνται για συναλλαγές μικρής αξίας όπως π.χ. αγορά εφημερίδας, τσιγάρων, εισιτηρίων στις αστικές συγκοινωνίες κ.λπ. Τέτοια κέρματα είναι η δραχμή, το δίδραχμο, το πεντάδραχμο κ.λπ. Η αξία όλων των κερμάτων σαν ποσοστό στη συνολική ποσότητα χρήματος είναι πολύ μικρή. Ο όγκος δε της συνολικής αξίας των κερμάτων προσδιορίζεται από τις ανάγκες για συναλλαγές μικρής χρηματικής αξίας.

(β) Τα χαρτονομίσματα είναι επιταγές που εκδίδονται από την Εκδοτική Τράπεζα η οποία έχει, τυπικά, την υποχρέωση να πληρώσει στον κομιστή το αναγραφόμενο ποσό. Αν κοιτάξετε ένα χαρτονόμισμα των 100 δρχ. που εκδίδει η Κεντρική Τράπεζα της Ελλάδας, θα δείτε να γράφει «Δραχμαί Εκατόν πληρωτέαι επί τή εμφανίσει». Ο προσδιορισμός του χαρτονομίσματος με τις λέξεις «Δραχμαί Εκατόν» ορίζει ότι στις συναλλαγές το χαρτονόμισμα αυτό δίνεται ή παίρνεται αντί προϊόντων που η τιμή τους είναι 100 δρχ. Το δεύτερο μέρος «πληρωτέαι επί τή εμφανίσει»

δεν έχει πλέον έννοια. Η Τράπεζα δεν έχει άλλες δραχμές πλην αυτού τούτου του χαρτονομίσματος. Η εγγραφή παραμένει πάνω στο χαρτονόμισμα για λόγους ιστορικούς. Ακόμα και σήμερα, πολλοί πιστεύουν ότι κάθε χαρτονόμισμα «καλύπτεται» από την αντίστοιχη ποσότητα χρυσού ή αργύρου. Αυτό πλέον δεν είναι σωστό. Η ποσότητα των χαρτονομισμάτων που θέτει σε κυκλοφορία η Εκδοτική Τράπεζα δεν προσδιορίζεται από την ποσότητα χρυσού που βρίσκεται στο θησαυροφυλάκιο της Τράπεζας, αλλά από τη νομισματική πολιτική που ασκεί η κυβέρνηση με βάση γενικότερα οικονομικά κριτήρια.

(γ) Οι τραπεζικές επιταγές δίνονται από τις εμπορικές τράπεζες στους πελάτες τους όταν αυτοί προηγουμένως καταθέσουν το αντίστοιχο χρηματικό ποσό. Τα άτομα που παίρνουν τις επιταγές αυτές (έμποροι, βιομήχανοι, κ.λπ.) μπορούν, συμπληρώνοντας το χρηματικό ποσό, το όνομα του δικαιούχου και υπογράφοντας, να κάνουν διάφορες πληρωμές προς εκείνους με τους οποίους συναλλάσσονται. Μ' αυτό τον τρόπο ένα χρηματικό ποσό παρότι είναι κατατεθειμένο σε εμπορική τράπεζα λειτουργεί, μέσω των επιταγών, σαν χρήμα. Γι' αυτό και οι τραπεζικές επιταγές θεωρούνται χρήμα.

Αν μια εμπορική τράπεζα διαθέσει και αποδέχεται επιταγές από κάποιο πελάτη της έστω κι αν το ποσό της επιταγής υπερβαίνει τις καταθέσεις του πελάτη, τότε εφόσον οι επιταγές γίνονται γενικά δεκτές αποτελούν χρήμα. Αυτό δείχνει τη δυνατότητα που έχουν οι εμπορικές τράπεζες, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις να δημιουργούν χρήμα. Γι' αυτό αμέσως παρακάτω εξετάζουμε το σύστημα των εμπορικών τραπεζών και το ρόλο που παίζει στην οικονομική ζωή.

4. Οι Εμπορικές Τράπεζες

Οι εμπορικές τράπεζες είναι επιχειρήσεις με κύρια δραστηριότητα τη μεσολάβησή τους στην αγορά χρήματος εκεί δηλαδή όπου το χρήμα ζητείται και προσφέρεται. Οι εμπορικές τράπεζες

ζες, που ονομάζονται και πιστωτικά ιδρύματα, δέχονται καταθέσεις χρηματικών ποσών και ταυτόχρονα διαθέτουν χρηματικά ποσά.

Οι καταθέσεις στις τράπεζες προέρχονται από άτομα και επιχειρήσεις και γίνονται για διάφορους λόγους και για διάφορες χρονικές περιόδους. Για τις καταθέσεις αυτές οι τράπεζες πληρώνουν στους καταθέτες τόκους βάσει του επιτοκίου που επικρατεί. Οι καταθέσεις διακρίνονται σε καταθέσεις **όψεως** και καταθέσεις επί **προθεσμία**.. Στις καταθέσεις όψεως ο καταθέτης έχει το δικαίωμα να αποσύρει το χρηματικό ποσό, ή ένα μέρος του, οποιαδήποτε χρονική στιγμή μετά την κατάθεσή του, ακόμη και την επομένη ημέρα. Στην περίπτωση των καταθέσεων επί προθεσμία, ο καταθέτης έχει το δικαίωμα να αποσύρει τα χρήματα αφού περάσει το χρονικό διάστημα για το οποίο τα κατέθεσε. Αν η κατάθεση είναι προθεσμίας έξι μηνών, η ανάληψη των χρημάτων μπορεί να γίνει μετά την πάροδο των έξι μηνών. Αν όμως ο καταθέτης θελήσει να τα αποσύρει νωρίτερα, μπορεί αλλά υφίσταται ένα κόστος με τη μορφή της πληρωμής κάποιου προκαθορισμένου προστίμου. Το επιτόκιο που πληρώνει η τράπεζα στους καταθέτες δεν είναι πάντοτε το ίδιο. Όσο μεγαλύτερη είναι η προθεσμία κατάθεσης τόσο μεγαλύτερο το επιτόκιο. Ο λόγος γι' αυτή τη διαφοροποίηση του επιτοκίου είναι ότι τις καταθέσεις επί προθεσμία η τράπεζα μπορεί να τις εκμεταλλευθεί με λιγότερους κινδύνους.

Φυσικά, η λειτουργία της τράπεζας απαιτεί διάφορες δαπάνες για πληρωμή του εργατικού δυναμικού, για ηλεκτρικό ρεύμα, για μηχανές, ενοίκια, κ.λπ., όπως συμβαίνει για όλες τις επιχειρήσεις. Ταυτόχρονα η τράπεζα πληρώνει τόκους στους καταθέτες της. Για να καλύψει τα έξοδά της και για να εξασφαλίσει κέρδη, η τράπεζα προχωρεί στην παροχή δανείων από τα χρηματικά ποσά που έχουν κατατεθεί σ' αυτή, και έτσι εισπράττει τόκους ανάλογα με το ποσό των παρεχομένων δανείων και ανάλογα με το επιτόκιο με το οποίο χρεώνει τους δανειζόμενους. Είναι βέβαια εύκολο να γίνει αντιληπτό ότι το επιτόκιο το οποίο η τράπεζα πληρώνει στους καταθέτες της είναι μικρότερο από το επιτόκιο με το οποίο η ίδια χρεώνει τους δανειζόμενους. Η

διαφορά καλύπτει το κόστος και τα κέρδη της τράπεζας. Η τράπεζα όπως κάθε επιχείρηση στην καπιταλιστική οικονομία έχει σαν αντικειμενικό στόχο της τη μεγιστοποίηση του κέρδους. Εφόσον τα κέρδη της τράπεζας προέρχονται από τα δάνεια που παρέχει γιατί απ' αυτά εισπράττει τόκους, θα ήταν λογικό να υποθέσουμε ότι όσο αυξάνουν τα δάνεια που παρέχει μια τράπεζα τόσο αυξάνουν τα κέρδη της. Συνεπώς, μεγιστοποίηση του κέρδους στην περίπτωση αυτή θα σήμαινε ουσιαστικά μεγιστοποίηση των χρηματικών ποσών που δανείζει η τράπεζα. Η πραγματικότητα δεν είναι ακριβώς έτσι. Οι εμπορικές τράπεζες έχουν δύο σοβαρούς περιορισμούς στις δανειοδοτήσεις που κάνουν. Ο ένας προέρχεται από την πολιτική και τους κανονισμούς που θέτει η Κεντρική Τράπεζα και θα τον εξετάσουμε πιο κάτω. Ο άλλος περιορισμός προέρχεται από τις ίδιες τις εμπορικές τράπεζες. Όταν μια τράπεζα δίνει κάποιο δάνειο φροντίζει να ερευνά την οικονομική κατάσταση του δανειοδουμένου και τη δυνατότητα της αποδοτικής χρησιμοποίησης του δανείου, και προβαίνει στην παροχή του δανείου μόνο όταν είναι βέβαιο, ή σχεδόν βέβαιο, ότι ο δανειοδοτούμενος θα είναι σε θέση να πληρώσει τους τόκους και το δάνειο. Με άλλα λόγια η τράπεζα ενδιαφέρεται για την ασφάλεια των χρηματικών ποσών που δανείζει. Αν ο κίνδυνος απώλειας του δανείου κρίνεται αυξημένος, η τράπεζα δεν προβαίνει σε χορήγηση δανείων. Ο κίνδυνος απώλειας είναι δηλαδή ο δεύτερος περιορισμός που θέτει η ίδια η τράπεζα στον όγκο των δανείων που χορηγεί.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ταυτόχρονα με τη μεγιστοποίηση των κερδών οι εμπορικές τράπεζες επιδιώκουν την εξασφάλιση των χρηματικών κεφαλαίων τους. Οι δύο αυτές επιδιώξεις είναι σε κάποιο βαθμό αντίθετες. Όσο πιο πολλά δάνεια δίνει μια τράπεζα τόσο πιο πολλά τα έσοδα από τα οποία προέρχονται τα κέρδη της, αλλά τόσο πιο μεγάλος και ο κίνδυνος απώλειας χρηματικών κεφαλαίων. Η συμπεριφορά των εμπορικών τραπεζών ως προς την πολιτική των δανειοδοτήσεων είναι τέτοια ώστε να επιτυγχάνονται υψηλά κέρδη χωρίς υπερβολικούς κινδύνους.

5. Πώς οι Εμπορικές Τράπεζες δημιουργούν Χρήμα

Απ' όσα είπαμε πιο πάνω συμπεραίνει κανείς ότι οι εμπορικές τράπεζες δανείζουν τα χρηματικά ποσά που κατατίθενται σ' αυτές. Αν αυτό πραγματικά συμβαίνει, τότε πώς μια εμπορική τράπεζα θα μπορέσει να επιστρέψει τα χρήματα κάποιου καταθέτη που θέλει να τα αποσύρει;

Τα άτομα καταθέτουν τα χρήματά τους στις εμπορικές τράπεζες για να παίρνουν τόκο (αλλά και για ασφάλεια από απώλεια, κλοπή, κ.λπ.) και στη συνέχεια τα αποσύρουν ανάλογα με τις ανάγκες τους, σε διάφορες χρονικές στιγμές και σε διάφορες ποσότητες. Καθημερινά άλλοι καταθέτουν χρήματα στην τράπεζα και άλλοι αποσύρουν. Η λειτουργία των εμπορικών τραπεζών έχει δείξει ότι σε κανονικές (συνηθισμένες) συνθήκες η τράπεζα μπορεί να δανείζει σε τρίτους ένα μεγάλο μέρος των καταθέσεων που έχουν γίνει σ' αυτή χωρίς να κινδυνεύει να βρεθεί στη δύσκολη θέση να μην έχει να δώσει χρήματα όταν της ζητηθεί. Η πείρα των τραπεζικών εργασιών δείχνει ότι αν μια τράπεζα έχει καταθέσεις 100 δρχ., μπορεί χωρίς κίνδυνο να δανείσει τις 75 δρχ. και να κρατήσει ένα απόθεμα χρημάτων (ή όπως λέγεται, ρευστών διαθεσίμων) αξίας 25 δρχ. Τότε με το απόθεμα των 25 δρχ. και με τις καθημερινές πρόσθετες καταθέσεις μπορεί να ικανοποιήσει τις καθημερινές αναλήψεις των καταθετών της.

Το παραπάνω παράδειγμα ισχύει για καταθέσεις όψεως όπου ο καταθέτης μπορεί οποιαδήποτε στιγμή να αποσύρει τα χρήματά του. Για καταθέσεις επί προθεσμία ο κίνδυνος είναι ανύπαρκτος, ή σχεδόν ανύπαρκτος, αφού ο καταθέτης δέχεται να αποσύρει τα χρήματά του μόνο αφού παρέλθει η προθεσμία της κατάθεσης. Τις καταθέσεις επί προθεσμία η τράπεζα μπορεί να χειρίζεται χωρίς ουσιαστικούς κινδύνους αρκεί να συνδυάζει σωστά τις προθεσμίες των καταθέσεων με τη διάρκεια των δανείων που δίνει.

Επανερχόμαστε τώρα στις καταθέσεις όψεως. Υποθέστε ότι κάποιος έχει 100 δρχ. και δημιουργεί μια κατάθεση όψεως 100 δρχ. Το χρήμα έχει τώρα αλλάξει μορφή αλλά δεν έχει αλλάξει η ποσότητά του. Τα χαρτονομίσματα (ή τραπεζογραμμάτια) που

κυκλοφορούν μειώθηκαν κατά 100 δρχ. γιατί τώρα βρίσκονται στο ταμείο της τράπεζας. Όμως επειδή η κατάθεση όψεως μπορεί να χρησιμοποιηθεί οποιαδήποτε στιγμή ο λογαριασμός που έχει τώρα ο καταθέτης θεωρείται χρήμα. Στην πραγματικότητα το ποσό των 100 δρχ. π.χ. διακινείται με τραπεζικές επιταγές, όπως είπαμε πιο πάνω. Συνεπώς η κατάθεση όψεως διατηρεί την ποσότητα του χρήματος σταθερή αλλά αλλάζει τη μορφή του χρήματος. Μειώνει τα χαρτονομίσματα (η τραπεζογραμμάτια) και αυξάνει τις τραπεζικές επιταγές κατά το αυτό ποσό. Είπαμε όμως πιο πάνω ότι η τράπεζα μπορεί να διαθέσει τις 75 από τις 100 δρχ. χωρίς κίνδυνο. Έτσι κάποιο άλλο άτομο αποκτάει, μέσω δανείου από την τράπεζα, το χρηματικό ποσό των 75 δρχ. **Αυτές οι 75 δρχ. προηγουμένως δεν ήταν στη διάθεση κανενός και γι' αυτό αποτελούν αύξηση της ποσότητας του χρήματος. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο οι εμπορικές τράπεζες δημιουργούν χρήμα.**

Το ποσοστό των καταθέσεων που οι τράπεζες κρατούν για εξασφάλιση δεν είναι αναγκαστικά 25% όπως στο προηγούμενο παράδειγμα. Το ποσοστό αυτό μπορεί να διαφέρει από χώρα σε χώρα, και να αυξομειώνεται ανάλογα με τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούν ή με τους κανονισμούς που επιβάλλει η εκδοτική τράπεζα. Φυσικά, σε περιπτώσεις ασυνήθιστων καταστάσεων, π.χ. γενικού πανικού, η τράπεζα δεν θα μπορέσει να επιστρέψει τα χρήματα σ' όλους τους καταθέτες παρά μόνο αν κρατάει το 100% των καταθέσεων στο ταμείο της. Τέτοιες όμως καταστάσεις σπάνια εμφανίζονται.

6. Η Εκδοτική Τράπεζα

Εκδοτική Τράπεζα ή Εκδοτικό Ίδρυμα ή Κεντρική Τράπεζα λέγεται η τράπεζα που έχει αποκλειστικό προνόμιο να εκδίδει τα χαρτονομίσματα και τα κέρματα. Η εκδοτική τράπεζα δημιουργείται από το κράτος και είναι ουσιαστικά η τράπεζα του κράτους.

Η εκδοτική τράπεζα έχει τέσσερις ουσιαστικές λειτουργίες:

(α) Είναι η τράπεζα μέσω της οποίας ο δημόσιος τομέας (δηλαδή, η κυβέρνηση) διεκπεραιώνει ορισμένες σημαντικές συναλλαγές του.

(β) Είναι η τράπεζα που ασκεί έλεγχο πάνω στη γενική λειτουργία των εμπορικών τραπεζών.

(γ) Είναι η τράπεζα που έχει το αποκλειστικό δικαίωμα να εκδίδει χαρτονομίσματα.

(δ) Σε συνεργασία με την κυβέρνηση ασκεί την νομισματική και πιστωτική πολιτική και προσδιορίζει την ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί στην οικονομία.

Οι λειτουργίες (α) και (γ) είναι αυτονόητες και δεν χρειάζεται να δοθεί καμιά πρόσθετη εξήγηση. Για τις λειτουργίες (β) και (δ) είναι ανάγκη να γίνει μια σύντομη περιγραφή.

Ο έλεγχος που η εκδοτική (ή κεντρική) τράπεζα ασκεί πάνω στις εμπορικές τράπεζες έχει σκοπό να προστατεύσει το κοινό που καταθέτει τα χρήματα του στις εμπορικές τράπεζες, να στρέψει τα δάνεια που χορηγούν οι τράπεζες σε τοποθετήσεις που βοηθούν την ανάπτυξη της οικονομίας, και να επηρεάσει τον όγκο των δανείων που χορηγούν οι εμπορικές τράπεζες. Ο τρόπος που ασκείται ο έλεγχος των εμπορικών τραπεζών από την κεντρική είναι με την έκδοση κανονισμών τους οποίους οι εμπορικές τράπεζες είναι υποχρεωμένες να τηρούν. Η φύση των κανονισμών αυτών μπορεί να φανεί με μερικά παραδείγματα.

Για να προστατεύσει το κοινό η εκδοτική τράπεζα μπορεί (σε συνεργασία πάντοτε με την κυβέρνηση) να αναγκάσει τις εμπορικές τράπεζες ένα μέρος των χρημάτων που κατατίθεται σ' αυτές να το θέτουν στη διάθεση της εκδοτικής τράπεζας χωρίς να μπορούν οι ίδιες να το χρησιμοποιήσουν. Αν δηλ. κατατεθούν σε μια εμπορική τράπεζα 100 δρχ., ένα μέρος απ' αυτές, π.χ. 5 δρχ., η εμπορική τράπεζα το καταθέτει στην κεντρική τράπεζα. Έτσι της μένουν 95 δρχ. από τις οποίες ένα μέρος μπορεί να χρησιμοποιήσει για παροχή δανείων. Το ποσό των 5 δρχ. είναι ασφαλές στην εκδοτική τράπεζα και αποτελεί κάποια εξασφάλιση των καταθετών.

Η εκδοτική τράπεζα μπορεί να υποδείξει στις εμπορικές τράπεζες πώς πρέπει να κατανέμουν τα δάνεια που δίνουν για

διάφορους σκοπούς, και επιπλέον μπορεί να υποδείξει και τα επιτόκια χορηγήσεων. Για παράδειγμα μπορεί να υποδείξει μείωση των πιστώσεων (δηλ. δανείων) προς τους εισαγωγείς ξένων προϊόντων και αύξηση πιστώσεων προς τους εξαγωγείς εγχωρίων προϊόντων. Ακόμη, μπορεί να προσδιορίσει υψηλό επιτόκιο για δάνεια που γίνονται για καταναλωτικούς σκοπούς και χαμηλό για δάνεια που δίνονται για επενδύσεις. Μ' αυτό τον τρόπο ενισχύεται η εγχώρια παραγωγή και οι επενδύσεις ενώ μειώνονται οι εισαγωγές και η κατανάλωση.

Τέλος η εκδοτική τράπεζα μπορεί να επηρεάσει τον όγκο των πιστώσεων που διαθέτουν οι εμπορικές τράπεζες και έτσι να τις οδηγήσει σε αύξηση ή μείωση της ποσότητας του χρήματος που κυκλοφορεί. Υποθέστε ότι, όπως δείξαμε σε προηγούμενο παράδειγμα, για κάθε κατάθεση 100 δρχ. η εμπορική τράπεζα είναι αναγκασμένη, από τους κανονισμούς που επιβάλλει η εκδοτική τράπεζα, να διατηρεί 25 δρχ. σαν ρευστά διαθέσιμα. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να διαθέσει σε διάφορα δάνεια 75 δρχ. Αν η κεντρική τράπεζα αλλάξει πολιτική και ορίσει ότι το ποσοστό των καταθέσεων που οι εμπορικές τράπεζες είναι υποχρεωμένες να κρατούν σαν ρευστό διαθέσιμο είναι 30%, τότε μειώνεται το ποσό των πιστώσεων που μπορούν να διαθέσουν σε 70 δρχ. και φυσικά η ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί. Το αντίθετο συμβαίνει αν το ποσοστό μειωθεί π.χ. σε 20%.

Ερχόμαστε τώρα στην τέταρτη λειτουργία της εκδοτικής τράπεζας, στην άσκηση της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής. Φυσικά, εννοείται η πολιτική δεν χαράσσεται από την εκδοτική τράπεζα μόνο αλλά πάντοτε σε συνεργασία με την κυβέρνηση. Εξάλλου, ουσιαστικά, η εκδοτική τράπεζα δεν είναι παρά ο φορέας που υλοποιεί την κυβερνητική πολιτική. **Νομισματική και πιστωτική πολιτική είναι το σύνολο των μέτρων που παίρνει η κυβέρνηση και που έχουν σκοπό να μεταβάλλουν την ποσότητα του χρήματος και το επιτόκιο, και γενικά όλα τα μέτρα που επηρεάζουν την αγορά χρήματος.** Για την άσκηση της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής, η εκδοτική τράπεζα έχει

στη διάθεσή της πολλά όργανα και πολλούς μηχανισμούς, ή όπως συνήθως λέγονται **μέσα πολιτικής**. Μερικά απ' αυτά έχουμε ήδη αναφέρει στα προηγούμενα παραδείγματα, όπως π.χ. το ποσοστό των καταθέσεων που οι εμπορικές τράπεζες είναι υποχρεωμένες να κρατούν σε ρευστή μορφή, δηλαδή σε χρήμα. Παρότι, στο εισαγωγικό αυτό βιβλίο δεν είναι απαραίτητο να εξετασθούν τα μέσα της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής, είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ένα ακόμα μέσο, το **προεξοφλητικό επιτόκιο**. Υποθέστε ότι ο βιομήχανος Α αγοράζει πρώτες ύλες από τον έμπορο Β και αντί για χρήμα του υπογράφει μια συναλλαγματική, δηλ. ένα έγγραφο με το οποίο υπόσχεται να πληρώσει το οφειλόμενο ποσό σε ορισμένο χρόνο, π.χ. σε έξι μήνες. Ο έμπορος Β μπορεί να δώσει τη συναλλαγματική σε μια εμπορική τράπεζα να εισπράξει το οφειλόμενο ποσό το οποίο φυσικά είναι μειωμένο κατά τον τόκο έξι μηνών. Έτσι ο έμπορος εισπράττει το χρηματικό ποσό που αντιστοιχεί στην αξία των πρώτων υλών που πούλησε, και η τράπεζα αντί των χρημάτων που έδωσε παίρνει τη συναλλαγματική. Τώρα η τράπεζα έχει δύο τουλάχιστο δυνατότητες. Η μια είναι να κρατήσει τη συναλλαγματική και να εισπράξει το χρηματικό ποσό όταν λήξει η περίοδος των έξι μηνών. Η άλλη δυνατότητα είναι η τράπεζα να προσφύγει στην Κεντρική Τράπεζα και να ζητήσει προεξόφληση, ή μάλλον αναπροεξόφληση της συναλλαγματικής. Στην περίπτωση αυτή θα εισπράξει το χρηματικό ποσό μειωμένο κατά τον τόκο έξι μηνών με βάση κάποιο επιτόκιο που προσδιορίζει η κεντρική τράπεζα. Αυτό το επιτόκιο λέγεται προεξοφλητικό. Γίνεται εύκολα κατανοητό ότι όσο μεγαλύτερο είναι το προεξοφλητικό επιτόκιο τόσο πιο δαπανηρό και συνεπώς πιο δύσκολο είναι για τις εμπορικές τράπεζες να ζητούν προεξόφληση των συναλλαγματικών που έχουν και στη συνέχεια να δέχονται οι ίδιες λιγότερες συναλλαγματικές από τους πελάτες τους ή και να αυξάνουν και αυτές το επιτόκιο με το οποίο προεξοφλούν. Έτσι περιορίζεται η ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί. Το αντίθετο συμβαίνει αν η κεντρική τράπεζα μειώσει το προεξοφλητικό επιτόκιο.

Από την εξέταση των λειτουργιών της εκδοτικής τράπεζας

προκύπτει ότι ο ρόλος της στην άσκηση της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής είναι πολύ σημαντικός.

7. Η Αξία του Χρήματος

Σε παλαιότερες εποχές όταν κυκλοφορούσαν χρυσά ή αργυρά νομίσματα, η αξία του νομίσματος ήταν στενά συνδεδεμένη με την ποσότητα του χρυσού ή αργύρου που περιείχε. Στη σημερινή εποχή η αξία των υλικών από τα οποία φτιάχνεται το χρήμα είναι ελάχιστη, ενώ η ονομαστική του αξία είναι πολύ μεγαλύτερη. Η ονομαστική αξία ενός χαρτονομίσματος μπορεί να είναι χίλιες δραχ. ενώ η αξία του υλικού από το οποίο παράγεται, δηλ. το κόστος του χαρτιού και της εκτύπωσης, μπορεί να είναι μία δραχ. Το ερώτημα είναι: Τί προσδιορίζει την αξία του χρήματος; Η απάντηση είναι απλή: **Η αξία του χρήματος προσδιορίζεται από την ποσότητα των προϊόντων που μπορεί να αγοράσει.** Το χαρτονόμισμα των χιλίων δραχ., αυτό καθεαυτό, δεν έχει καμιά χρησιμότητα και καμιά αξία για την ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπου (εκτός ίσως για προσάναμμα). Σημασία για τον άνθρωπο έχουν τα προϊόντα που μπορεί κανείς να αγοράσει με τις χίλιες δραχ.

Είναι όμως φανερό ότι η ποσότητα των προϊόντων που μπορούν να αγορασθούν με ένα συγκεκριμένο χρηματικό ποσό εξαρτάται από τις τιμές των προϊόντων. Αν η τιμή ενός μολυβιού είναι 10 δραχ. και η τιμή των πορτοκαλιών είναι 50 δραχ. το κιλό, τότε η αξία ενός ποσού 100 δραχ. είναι 10 μολύβια ή 2 κιλά πορτοκάλια, ανάλογα σε τί προϊόν μετράμε την αξία των δραχμών. Επειδή οι τιμές των προϊόντων δεν μεταβάλλονται ταυτόχρονα και ούτε προς την ίδια κατεύθυνση, ανάλογα με το προϊόν η αξία του χρήματος μπορεί να αυξάνει και να μειώνεται ταυτόχρονα. Π.χ. αν η τιμή του μολυβιού γίνει 20 δραχ. και των πορτοκαλιών 40 δραχ., τότε η αξία των 100 δραχ. έχει μειωθεί στην περίπτωση των μολυβιών γιατί τώρα αγοράζονται 5 μόνο μολύβια, ενώ έχει αυξηθεί στην περίπτωση των πορτοκαλιών γιατί τώρα αγοράζονται 2,5 κιλά. Αυτό δεν αποτελεί πρόβλημα. Είναι

όμως χρήσιμο να έχουμε κάποιο δείκτη που να δείχνει τις μεταβολές στην αξία του χρήματος **γενικά**, που να λαβαίνει υπόψη του τις μεταβολές όλων των τιμών.

Ένας τέτοιος δείκτης μπορεί να κατασκευασθεί αν χρησιμοποιήσουμε το καλάθι της νοικοκυράς που εξετάσαμε στο κεφάλαιο για τον εργατικό μισθό. Το καλάθι της νοικοκυράς είναι ένα υποθετικό καλάθι και περιλαμβάνει τα αγαθά εκείνα που είναι απαραίτητα για μια μέση οικογένεια. Τα αγαθά που περιλαμβάνονται στο καλάθι δεν είναι πάντοτε τα ίδια. Διαφέρουν ανάλογα με το χρόνο και με την οικονομία που εξετάζεται κάθε φορά. Το καλάθι της Ελληνίδας νοικοκυράς σήμερα περιλαμβάνει περισσότερα και διαφορετικά προϊόντα απ' ότι 30 χρόνια πριν. Υποθέστε ότι οι τιμές των προϊόντων που περιλαμβάνονται στο καλάθι της νοικοκυράς είναι τέτοιες που την 1η Ιανουαρίου 1983 το καλάθι κοστίζει 10.000 δρχ. Στη συνέχεια οι τιμές αλλάζουν, άλλες αυξάνουν, άλλες μειώνονται και άλλες μένουν σταθερές: Για να αγοραστεί το καλάθι της νοικοκυράς την 1η Ιανουαρίου 1984 έστω ότι χρειάζονται 10.600 δρχ. Στην περίπτωση αυτή οι τιμές γενικά αυξήθηκαν κατά 600 δρχ. μέσα σ' ένα χρόνο ή 6%. Έστω ότι την 1η Ιανουαρίου 1985 το καλάθι στοιχίζει 11.500 δρχ. και την 1η Ιανουαρίου 1986 11.000. Χρησιμοποιώντας το κόστος του καλαθιού κάθε χρονιάς και παίρνοντας σαν **βάση** το 1983 μπορούμε τώρα να κατασκευάσουμε ένα δείκτη τιμών. Αν θεωρήσουμε ότι κόστος του καλαθιού στο **έτος βάσης** 1983 που είναι 10.000 δρχ. αντιστοιχεί σε 100 μονάδες, οι 10.600 δρχ. αντιστοιχούν σε 106, οι 11.500 δρχ. σε 115 και οι 11.000 δρχ. σε 110 μονάδες. Τα παραπάνω μπορούν να συστηματοποιηθούν στον παρακάτω πίνακα.

Έτος	Κόστος Καλαθιού	Δείκτης Τιμών
1983	10.000	100
1984	10.600	106
1985	11.500	115
1986	11.000	110

Ο δείκτης τιμών του παραπάνω πίνακα είναι και μέτρο της αξίας του χρήματος. **Όσο ανέρχεται ο δείκτης τιμών τόσο μειώνεται η αξία του χρήματος, και αντίστροφα.** Ο δείκτης τιμών του παραδείγματος είναι ο **δείκτης τιμών καταναλωτή** και αναφέρεται επίσης σε διάφορες περιπτώσεις σαν **τιμάρριθμος**. Εξ ορισμού προκύπτει ότι, ο δείκτης τιμών μετράει τον πληθωρισμό εφόσον πληθωρισμός είναι η ανοδική πορεία του γενικού επιπέδου των τιμών.

Αξίζει να αναφερθεί ότι σε διάφορες συζητήσεις και σε διάφορα έντυπα όταν αναφέρεται η μεταβολή των τιμών εννοείται η μεταβολή από χρόνο σε χρόνο και όχι σε σχέση με κάποιο έτος βάσης. Στο παραπάνω παράδειγμα η μεταβολή των τιμών μεταξύ 1983 και 1984 είναι 6%, μεταξύ 1984-1985 είναι 8,49 και

8. Οι Μεταβολές των Τιμών

Από την προηγούμενη ανάλυση φαίνεται ότι η αξία του χρήματος βρίσκεται σε άμεση και αρνητική σχέση με το επίπεδο των τιμών. Το επόμενο βήμα είναι να μελετήσουμε τις μεταβολές των τιμών. Αυτό είναι ένα από τα πιο περίπλοκα προβλήματα της επιστήμης και δεν μπορεί να εξετασθεί ικανοποιητικά στο εισαγωγικό επίπεδο αυτού του βιβλίου. Μπορεί όμως να δοθεί μια γενική εξήγηση του γενικού επιπέδου των τιμών κατ' αναλογία του μηχανισμού της προσφοράς και ζήτησης που έχουμε εξετάσει σε προηγούμενα κεφάλαια.

Ο σχηματισμός του γενικού επιπέδου των τιμών είναι αποτέλεσμα της σχέσης που επικρατεί μεταξύ συνολικής προσφοράς και συνολικής ζήτησης. Συνολική προσφορά είναι το σύνολο των προϊόντων που παράγονται και προσφέρονται σε μια χρονική περίοδο, είναι δηλ. το εθνικό προϊόν. Συνολική ζήτηση είναι η ζήτηση που εμφανίζεται σε μια χρονική περίοδο για όλα τα προϊόντα της οικονομίας. Όπως ήδη γνωρίζουμε η συνολική ζήτηση προσδιορίζει το επίπεδο ισορροπίας του εισοδήματος της οικονομίας. Επίσης γνωρίζουμε ότι στην οικονομία υπάρ-

χουν περίοδοι κατά τις οποίες υπάρχει ανεργία, κεφαλαιουχικός εξοπλισμός που δεν χρησιμοποιείται πλήρως καθώς και πρώτες ύλες που δεν χρησιμοποιούνται. Στις περιόδους αυτές το παραγόμενο συνολικό προϊόν είναι χαμηλότερο από εκείνο που θα μπορούσε να παραχθεί αν όλοι οι συντελεστές της παραγωγής ήταν απασχολημένοι, και γι' αυτό είναι εύκολο να αυξηθεί το προϊόν αν αυξηθεί η ζήτηση. Αν λοιπόν η οικονομία βρίσκεται σε κατάσταση ανεργίας και αυξηθεί η συνολική ζήτηση το αποτέλεσμα θα είναι αύξηση της παραγωγής και του εισοδήματος και ίσως μια μικρή αύξηση των τιμών.

Αν η οικονομία βρίσκεται σε επίπεδο πλήρους απασχόλησης, πράγμα που σημαίνει ότι η παραγωγή δεν μπορεί να αυξηθεί σημαντικά, η αύξηση της συνολικής ζήτησης θα προκαλέσει αύξηση του επιπέδου των τιμών.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι μεταβολές των τιμών είναι αποτέλεσμα της σχέσης που υπάρχει μεταξύ συνολικής ζήτησης και της δυνατότητας παραγωγής (ακριβέστερα της ελαστικότητας της συνολικής προσφοράς) της οικονομίας.

Σύμφωνα με την παρακάτω παρουσίαση όταν έχουμε ανεργία δεν μπορούμε να έχουμε αυξήσεις των τιμών και για να έχουμε αυξήσεις των τιμών η οικονομία πρέπει να βρίσκεται σε πλήρη απασχόληση. Εν τούτοις οι εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας στις καπιταλιστικές οικονομίες έχουν οδηγήσει στο φαινόμενο της ανεργίας και ταυτόχρονα του πληθωρισμού (συνεχούς αύξησης των τιμών) που έχει ονομασθεί στασιμο-πληθωρισμός. Όμως η ανάλυση του ξεφεύγει από τα όρια του εισαγωγικού αυτού βιβλίου και γι' αυτό είναι σκόπιμο να μη συζητηθεί καθόλου.

9. Το Χρήμα στη σύγχρονη Ελλάδα

Είναι χρήσιμο στο σημείο αυτό να κάνουμε μια σύντομη αναδρομή στην εξέλιξη του χρήματος στη σύγχρονη Ελλάδα (από το 1828). Κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης και μέχρι το 1828 οι οικονομικές συναλλαγές διεξάγονταν με

διάφορα ξένα νομίσματα, όπως γαλλικά, αγγλικά και κυρίως τουρκικά. Τα πρώτα ελληνικά νομίσματα κόπηκαν το 1828 παρότι η κοπή ελληνικών νομισμάτων είχε αποφασισθεί πολύ ενωρίτερα, το 1822. Η νομισματική μονάδα ήταν ο φοίνικας, αργυρό νόμισμα αποτελούμενο κατά 900% από άργυρο και κατά 100% από χαλκό. Στο διάστημα 1828-1832 κόπηκαν και χάλκινα νομίσματα των 20, των 10, των 5 και του ενός λεπτού.

Η δραχμή σαν νομισματική μονάδα εισάγεται το 1833. Κατά την περίοδο 1833-1867 κόπησαν χρυσά νομίσματα των 40 και 90 δραχμών αποτελούμενα κατά 900% από χρυσό και κατά 100% από χαλκό. Επίσης κόπηκαν αργυρά νομίσματα των 5 δραχμών, του 1,5 και 0,25 της δραχμής, και χάλκινα νομίσματα των 10 δραχμών, των 5 δραχμών, των 2 δραχμών και του ενός λεπτού για διευκόλυνση των μικροσυναλλαγών. Την εποχή αυτή παράλληλα με τα ελληνικά νομίσματα κυκλοφορούσαν και ξένα νομίσματα τα οποία γίνονταν δεκτά από τα δημόσια ταμεία.

Το 1867 εισάγεται νέο νομισματικό σύστημα που διαρκεί μέχρι το 1928. Νομισματική μονάδα και πάλι ήταν η δραχμή και κόπηκαν νέα χρυσά, αργυρά και χάλκινα νομίσματα. Το 1932 μετά την παγκόσμια μεγάλη οικονομική κρίση που άρχισε το 1929 εγκαταλείπονται τα χρυσά και αργυρά νομίσματα και εισάγεται οριστικά η αναγκαστική κυκλοφορία τραπεζογραμματίων.

Η έκδοση τραπεζογραμματίου είχε αρχίσει νωρίτερα το 1885 όταν η ελληνική κυβέρνηση επέτρεψε στην Εθνική Τράπεζα, την Ιονική Τράπεζα και την Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας την έκδοση τραπεζογραμματίων 2 και 1 δραχμής σε συνολικό ποσό 18 εκατ. δρχ. Το 1927 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδας η οποία αποκτά το αποκλειστικό δικαίωμα της έκδοσης τραπεζογραμματίων. Την εποχή εκείνη η σχέση δραχμής προς την αγγλική λίρα ήταν 375 δρχ. = 1 λίρα.

Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η καταστροφή του κεφαλαίου και η μείωση της παραγωγής οδηγεί σε τεράστιο πληθωρισμό και σε μηδενισμό της αξίας της δραχμής. Αυτό εκφράζεται και στη σχέση δραχμής προς λίρα Αγγλίας. Τον Ιανουάριο του 1941 η σχέση είναι 1 λίρα = 1.200 δρχ., τον Ιανουάριο του 1942 1 λίρα =

23.400 δρχ., το 1943 1 λίρα = 145.500 δρχ. τον Ιανουάριο του 1944 1 λίρα = 3.202.100 δρχ. και τον Οκτώβριο του 1944 1 λίρα = 1.219 τρισεκατομμύρια δρχ.

Τον Νοέμβριο του 1944 εισάγεται η νέα δραχμή που σε σχέση με την παλαιά (την πληθωρική) είναι 1 προς 50 δισεκατ. Λόγω της κακής οικονομικής κατάστασης και της πολιτικής αστάθειας ο πληθωρισμός συνεχίζεται αλλά με πολύ χαμηλότερο ρυθμό. Ο πληθωρισμός σταματά γύρω στο 1953 οπότε καθορίζεται η ισοτιμία της δραχμής προς το αμερικανικό δολάριο στη σχέση 1 δολ. = 30 δρχ. Η ισοτιμία με μικρές διακυμάνσεις διατηρήθηκε μέχρι το 1973 οπότε αρχίζει νέα αργή υποτίμηση λόγω του πληθωρισμού που άρχισε την ίδια εποχή. Το 1983 η ισοτιμία της δραχμής βρίσκεται στη σχέση 1 δολ. = 85 δρχ.

10. Ανακεφαλαίωση

Στο κεφάλαιο αυτό κάναμε μια περιγραφή των λειτουργιών του χρήματος και των ειδών του χρήματος που κυκλοφορεί σε μια σύγχρονη οικονομία, εξετάσαμε επίσης το ρόλο των εμπορικών τραπεζών καθώς επίσης και τη σημασία της κεντρικής τράπεζας στον έλεγχο της ποσότητας του χρήματος. Τέλος εξετάσαμε την αξία του χρήματος και τη μεταβολή που υφίσταται σε σχέση με το επίπεδο των τιμών.

Εκείνο που πρέπει να γίνει σαφές από την ανάλυση αυτού του κεφαλαίου είναι ότι το χρήμα παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στο οικονομικό σύστημα. Κατ' επέκταση, σημαντική είναι και η λειτουργία του τραπεζικού συστήματος. Έτσι εξηγείται και η προσπάθεια του κράτους να ελέγχει την ποσότητα του χρήματος μέσω της Κεντρικής Τράπεζας και των διάφορων μηχανισμών ελέγχου που διαθέτει.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι χρήμα και γιατί διευκολύνει τις ανταλλαγές προϊόντων;
2. Τι μειονεκτήματα παρουσίαζαν τα προϊόντα που αρχικά χρησιμοποιήθηκαν σαν χρήμα; Δώστε παραδείγματα.
3. Ποιες είναι οι λειτουργίες του χρήματος;
4. Ποια είναι τα είδη χρήματος στις σύγχρονες οικονομίες;
5. Τι είναι οι καταθέσεις όψεως και προθεσμίας;
6. Ποιοι παράγοντες προσδιορίζουν τη συμπεριφορά μιας Εμπορικής Τράπεζας;
7. Εξηγείστε τον τρόπο με το οποίο οι εμπορικές τράπεζες δημιουργούν χρήμα.
8. Ποιες είναι οι λειτουργίες της Εκδοτικής Τράπεζας;
9. Τι είναι η νομισματική και πιστωτική πολιτική και από ποιον ασκείται;
10. Εξηγείστε με ποιους μηχανισμούς μπορεί η Εκδοτική Τράπεζα να αυξήσει ή να μειώσει την ποσότητα του χρήματος.
11. Τι προσδιορίζει την αξία του χρήματος;
12. Τι είναι ο δείκτης τιμών και πώς σχετίζεται με την αξία του χρήματος;
13. Ποιοι παράγοντες προσδιορίζουν το επίπεδο των τιμών;

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ

1. Εισαγωγή

Είδαμε στο κεφάλαιο έντεκα πώς προσδιορίζεται και πώς μεταβάλλεται το επίπεδο του εισοδήματος και της απασχόλησης. Στην ανάλυσή μας είχαμε υποθέσει ότι το επίπεδο των τιμών παραμένει σταθερό έως ότου η οικονομία φθάσει το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης. Στην πραγματικότητα όμως, όπως είδαμε, οι τιμές αρχίζουν ν' αυξάνουν πριν επιτευχθεί πλήρης απασχόληση. Επιπλέον, οι τιμές μπορεί ν' αυξάνουν χωρίς να μειώνεται η ανεργία οπότε έχουμε το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού.

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε τις οικονομικές διακυμάνσεις ή επιχειρηματικούς κύκλους καθώς και το φαινόμενο του πληθωρισμού.

2. Επιχειρηματικοί κύκλοι

Αν εξετάσουμε τα δεδομένα μιας οικονομίας για μια σειρά ετών θα δούμε ότι υπάρχουν περίοδοι που χαρακτηρίζονται από αύξηση της παραγωγής, του εισοδήματος, της απασχόλησης και γενικά άνοδο της οικονομικής δραστηριότητας. Η άνθηση αυτή ακολουθείται από περιόδους όπου παρατηρούμε τα αντίθετα ακριβώς φαινόμενα. Δηλαδή, μείωση της παραγωγής, της απασχόλησης και γενικά πτώση της οικονομικής δραστηριότητας. Οι διακυμάνσεις αυτές του επιπέδου της γενικής οικονομικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας χαρακτηρίζονται από τους οικονομολόγους ως οικονομικές διακυμάνσεις ή οικονομικοί ή επιχειρηματικοί κύκλοι. Δηλαδή, **επιχειρηματικοί κύκλοι** είναι το

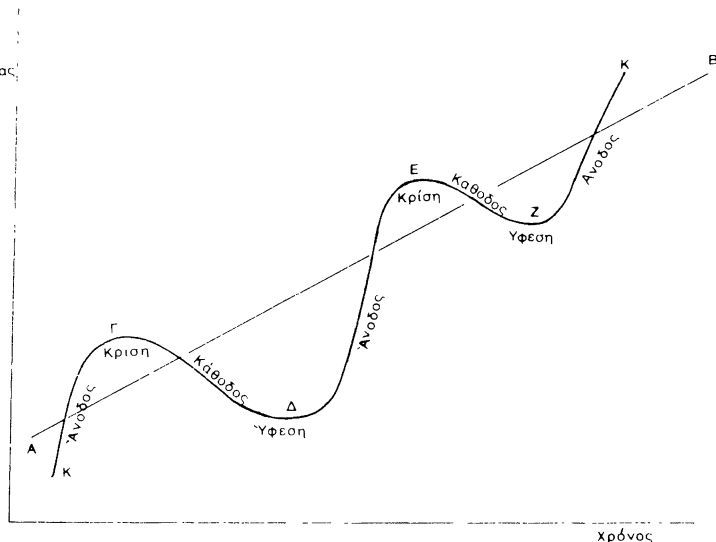
φαινόμενο των επαναλαμβανόμενων διακυμάνσεων του επίπεδου της γενικής οικονομικής δραστηριότητας που παρατηρούνται για μια περίοδο ετών. Η χρήση του όρου **κύκλος** δεν σημαίνει αναγκαστικά περιοδικότητα ή κανονικότητα στην εμφάνιση του φαινομένου, ούτε ότι όλοι οι κύκλοι είναι ίδιοι. Αντίθετα, υπάρχουν σημαντικές διαφορές τόσο ως προς τη χρονική διάρκεια τους όσο και ως προς την ένταση των επιπτώσεων τους στην οικονομία. Οι διάφορες όμως φάσεις ή τα διάφορα στάδια από τα οποία διέρχεται η οικονομία στη διάρκεια του κύκλου έχουν κοινά χαρακτηριστικά και είναι βασικά ίδιες για όλους τους κύκλους.

Οι φάσεις του κύκλου. Μια απλοποιημένη παρουσίαση των φάσεων του οικονομικού κύκλου δίνεται στο Διάγραμμα (14.1).

Στον κάθετο άξονα παριστάνουμε το επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας, π.χ. το επίπεδο του εισοδήματος και στον οριζόντιό το χρόνο (έτη). Η γραμμή ΑΒ παριστάνει την ανοδική τάση της οικονομίας και κάνει πιο φανερή την έννοια των διακυμάνσεων του επιπέδου της οικονομικής δραστηριότητας που παριστάνει η γραμμή ΚΓΔΕΖΚ.

Υπάρχουν δύο βασικές φάσεις από τις οποίες διέρχεται η οικονομία στη διάρκεια ενός επιχειρηματικού κύκλου: η φάση της **ανόδου** και η φάση της **καθόδου**. Η μετάβαση από την άνοδο στην κάθοδο και αντίστροφα δεν γίνεται αμέσως ή απότομα αλλά απαιτεί την πάροδο χρόνου. Η μετάβαση από την άνοδο στην κάθοδο περνάει από τη φάση της **κρίσης** που είναι η κορυφή του κύκλου. Στο Διάγραμμα (14.1) η φάση της κρίσης είναι η περιοχή γύρω από το ανώτατο σημείο Γ ή Ε. Η μετάβαση από την κάθοδο στην άνοδο περνάει από τη φάση της **ύφεσης** που είναι απλά ο «πάτος» του κύκλου. Στο Διάγραμμα (14.1) η φάση της ύφεσης είναι η περιοχή γύρω στο κατώτατο σημείο Δ ή Ζ.

Τα χαρακτηριστικά των φάσεων: Ας δούμε τώρα ποια είναι τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά κάθε φάσης.

Διάγραμμα 14.1. Οι φάσεις του επιχειρηματικού κύκλου.

α) **Η φάση της ύφεσης.** Η φάση της ύφεσης χαρακτηρίζεται από εκτεταμένη ανεργία, έλλειψη επενδύσεων και ανεπαρκή ζήτηση καταναλωτικών αγαθών. Αυτό σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις που παράγουν τόσο καταναλωτικά όσο και κεφαλαιουχικά αγαθά έχουν αχρησιμοποίητη ή πλεονάζουσα παραγωγική δυναμικότητα. Η παραγωγή και το εισόδημα βρίσκονται στο χαμηλότερο επίπεδό τους. Οι τιμές, αν δεν μειώνονται, τουλάχιστον δεν αυξάνονται και τα κέρδη των επιχειρήσεων είναι χαμηλά. Μάλιστα, πολλές επιχειρήσεις μπορεί να έχουν ζημιές αντί για κέρδη. Το γενικό επιχειρηματικό κλίμα δεν είναι ευνοϊκό για την ανάληψη επενδύσεων και επικρατεί απαισιοδοξία για το μέλλον.

Η ένταση των παραπάνω φαινομένων διαφέρει από κύκλο σε κύκλο. Όσο πιο έντονα είναι τα συμπτώματα αυτά τόσο πιο

βαθεία είναι η ύφεση. Τέτοια ήταν η μεγάλη ύφεση του 1930 που συντάρραξε τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες και κυρίως τις ΗΠΑ.

β) Η φάση της ανόδου. Η φάση της ύφεσης θα τελειώσει κάποτε, με την έννοια ότι κάτι μπορεί να συμβεί που να δώσει κάποια ώθηση για την οικονομία ν' αρχίσει την ανοδική της πορεία. Αυτό το κάτι μπορεί να είναι π.χ. μια τεχνολογική πρόοδος που οδηγεί στην ανάληψη νέων επενδύσεων ή μια αύξηση στις κρατικές δαπάνες. Ανεξάρτητα όμως από την αιτία που ανακόπτει την ύφεση, η αύξηση της συνολικής ζήτησης όπως ξέρουμε, θα οδηγήσει σε αύξηση της παραγωγής, του εισοδήματος και της απασχόλησης. Η αύξηση της παραγωγής είναι εύκολη γιατί υπάρχει πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα και γενικά υποαπασχόλητοι παραγωγικοί συντελεστές. Καθώς αυξάνει η συνολική ζήτηση και η παραγωγή, αυξάνονται και τα κέρδη και αυτό δημιουργεί ευνοϊκό κλίμα για επενδύσεις. Στην αρχή η αύξηση της παραγωγής δεν συνοδεύεται από αύξηση των τιμών γιατί όπως είπαμε και πιο πάνω υπάρχουν αχρησιμοποίητοι ή αργούντες παραγωγικοί συντελεστές. Καθώς όμως αυξάνεται η συνολική ζήτηση και αυξάνεται η απασχόληση των παραγωγικών συντελεστών θ' αρχίζουν να εμφανίζονται και οι πρώτες αυξήσεις των τιμών.

γ) Η φάση της κρίσης. Η τάση για αύξηση των τιμών θα είναι πιο έντονη καθώς η οικονομία πλησιάζει το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης. Αρχίζουν τώρα να εμφανίζονται «στενότητες» για ορισμένες κατηγορίες εξειδικευμένης εργασίας καθώς και ελλείψεις για ορισμένες βασικές πρώτες ύλες. Γενικά, η αύξηση της παραγωγής γίνεται δυσκολότερη, το κόστος αυξάνει και η αύξηση των τιμών είναι τώρα γενική. Η οικονομία βρίσκεται στην κορυφή του κύκλου, δηλαδή στο τελευταίο στάδιο της ανοδικής της πορείας.

Σ' αυτό το στάδιο η οικονομία είναι πιο ευαίσθητη και περισσότερο ευάλωτη στους διάφορους παράγοντες που μπορούν να ανακόψουν την ανοδική της πορεία. Αν αυτό συμβεί, τότε η οικονομία θα έχει ξεπεράσει το ανώτατο σημείο στροφής και θα εισέλθει στη φάση της καθόδου

δ) Η φάση της καθόδου. Τα φαινόμενα που παρατηρούνται στη φάση της καθόδου είναι βασικά τα αντίθετα απ' αυτά που συναντάμε στην ανοδική πορεία της οικονομίας. Μείωση της κατανάλωσης, στασιμότητα ή μείωση των επενδύσεων, μείωση του εισοδήματος και της απασχόλησης. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω οι κύκλοι διαφέρουν τόσο ως προς τη διάρκειά τους όσο και ως προς την έκταση των φαινομένων που παρατηρούνται. Έτσι, άλλες φορές η φάση της καθόδου τελειώνει γρήγορα οπότε η οικονομία ξαναρχίζει την ανοδική πορεία σχετικά ανώδυνα και άλλες φορές οδηγεί σε παρατεταμένη ύφεση με όλα τα συμπτώματα που περιγράψαμε πιο πάνω.

Τα αίτια των οικονομικών κύκλων. Περιγράψαμε σε γενικές γραμμές τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά των διαφόρων φάσεων από τις οποίες διέρχεται μια οικονομία στη διάρκεια του οικονομικού κύκλου, αλλά δεν αναφέραμε τα αίτια που προκαλούν την εμφάνιση των κύκλων. Οι οικονομολόγοι ανέπτυξαν διάφορες θεωρίες στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν το φαινόμενο των οικονομικών διακυμάνσεων. Άλλες από τις θεωρίες αυτές εντοπίζουν τη γενεσιουργό αιτία σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως οι εφευρέσεις ή οι πόλεμοι και άλλα πολιτικά και τυχαία συμβάντα. Άλλες πάλι θεωρίες τονίζουν παράγοντες που προέρχονται μέσα από το οικονομικό σύστημα. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι θεωρίες που θεωρούν τον κύκλο καθαρά νομισματικό φαινόμενο, δηλαδή είναι αποτέλεσμα της αυξομείωσης της προσφοράς χρήματος από τις νομισματικές αρχές, όπως επίσης και οι θεωρίες της υποκατανάλωσης ή υπερεπένδυσης. Δεν θα εξετάσουμε περισσότερο τις θεωρίες ερμηνείας των επιχειρηματικών κύκλων γιατί η συστηματική ανάπτυξή τους ξεφεύγει από τα όρια αυτού του βιβλίου.

3. Ο πληθωρισμός

Ενα από τα σοβαρότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα τελευταία χρόνια οι περισσότερες από τις ανεπτυγμένες οικονομίες είναι το πρόβλημα του πληθωρισμού. **Ως πληθωρισμός ορίζεται η τάση για συνεχή άνοδο του γενικού επιπέδου των τιμών.** Συνεπώς, πληθωρισμός δεν σημαίνει ένα υψηλό επίπεδο τιμών αλλά ένα συνεχώς ανερχόμενο επίπεδο τιμών. Όπως αναφέραμε και σε προηγούμενα κεφάλαια το γενικό επίπεδο των τιμών εκφράζεται με ένα δείκτη τιμών, όπως, π.χ. ο δείκτης τιμών του καταναλωτή, δηλαδή ο τιμάρithμος.

Η ποσοστιαία μεταβολή του επιπέδου των τιμών (δείκτη τιμών) μέσα σε μια ορισμένη χρονική περίοδο ονομάζεται **ρυθμός πληθωρισμού**. Έτσι, όταν λέμε ότι ο ρυθμός πληθωρισμού είναι 10%, το επίπεδο τιμών του τρέχοντος έτους είναι 10% ψηλότερο από το επίπεδο τιμών του προηγούμενου έτους.

Οι συνέπειες του πληθωρισμού. Ο πληθωρισμός είναι ένα φαινόμενο που διαταράσσει την ομαλή λειτουργία του οικονομικού συστήματος και ασκεί σημαντικές επιδράσεις σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Δεν θα εξετάσουμε λεπτομερώς τις επιπτώσεις του πληθωρισμού γιατί κάτι τέτοιο θα ξεπερνούσε το επίπεδο ανάλυσης αυτού του βιβλίου. Θα αναφερθούμε όμως στις δυσμενείς επιπτώσεις που έχει ο πληθωρισμός στη διανομή του εισοδήματος. Γι' αυτό το λόγο θα υποθέσουμε ότι το πραγματικό εισόδημα είναι σταθερό ή με άλλα λόγια, ότι η οικονομία βρίσκεται σε κατάσταση πλήρους απασχόλησης.

Όπως ξέρουμε το πραγματικό εισόδημα εξαρτάται από το ονομαστικό, δηλαδή το χρηματικό εισόδημα και από το επίπεδο των τιμών. Όταν αυξάνεται το επίπεδο των τιμών το πραγματικό εισόδημα μειώνεται και αντίστροφα. Ας δούμε τώρα ποιους πλήττει και ποιους ευνοεί ο πληθωρισμός.

α) Σταθερά χρηματικά εισοδήματα. Είναι φανερό ότι ο πληθωρισμός πλήττει όλα τα άτομα που το χρηματικό τους εισόδημα είναι σταθερό ή αυξάνεται με ρυθμό μικρότερο από το ρυθμό του πληθωρισμού, γιατί σ' αυτή την περίπτωση μειώνεται το

πράγματικό τους εισόδημα και κατά συνέπεια το βιοτικό τους επίπεδο. Τα άτομα αυτά είναι οι συνταξιούχοι, οι μισθωτοί και γενικά οι υπάλληλοι που ο μισθός τους δεν αναπροσαρμόζεται συχνά. Αντίθετα, ο πληθωρισμός ευνοεί ή τουλάχιστον δεν πλήττει τα άτομα που το εισόδημά τους προέρχεται από κέρδη, γιατί τα κέρδη συνήθως αυξάνουν γρηγορότερα από τον πληθωρισμό.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι πολλές κατηγορίες μισθωτών μπορεί να προφυλάσσονται από τον πληθωρισμό με ρήτρες για **αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή**. (ΑΤΑ). Αυτό σημαίνει ότι το συμβόλαιο εργασίας τους περιλαμβάνει και έναν όρο (ρήτρα) για αυτόματη αύξηση των αποδοχών ίση με την άνοδο του τιμαρίθμου, δηλαδή ίση με το ρυθμό του πληθωρισμού. Σ' αυτή την περίπτωση δεν επέρχεται μείωση της αγοραστικής δύναμης και κατά συνέπεια του βιοτικού επιπέδου λόγω πληθωρισμού.

β) Αποταμιευτές. Ο πληθωρισμός μειώνει την αγοραστική αξία του χρήματος και επομένως μειώνει την αξία των αποταμιεύσεων. Τα άτομα που πλήττονται περισσότερο είναι οι μικροί αποταμιευτές που δεν έχουν τη δυνατότητα είτε έγκαιρης είτε ασφαλούς επένδυσης των χρημάτων τους. Είναι φανερό ότι ο πληθωρισμός αποτελεί αντικίνητρο για αποταμίευση. Έτσι, σε περιόδους έντονου πληθωρισμού αυξάνεται η κατανάλωση και μειώνεται η αποταμίευση.

γ) Δανειστές και χρεώστες. Ο πληθωρισμός τείνει να ευνοεί αυτούς που δανείζονται και να ζημιώνει αυτούς που δανείζουν. Για παράδειγμα, έστω ότι ένας δανείζεται 100 δρχ. για ένα χρόνο με επιτόκιο 10%. Αν στο τέλος του έτους που θα πρέπει να εξοφληθεί το δάνειο, το επίπεδο των τιμών έχει αυξηθεί κατά 25%, τότε η πραγματική αξία των 100 δραχμών που επιστρέφονται είναι $100/1,25=80$ δρχ. Αν λάβουμε υπόψη και τον τόκο, τότε ο δανειστής παίρνει $110/1,25=88$ δρχ. Στην ουσία, έχει γίνει μεταβίβαση αγοραστικής δύναμης από τους πιστωτές στους χρεώστες.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η παραπάνω μεταβίβαση αγοραστικής δύναμης από τους πιστωτές στους χρεώστες πραγματοποιείται μόνο αν δεν αναμένεται ή δεν προβλέπεται

πληθωρισμός. Αν όμως ο πληθωρισμός είναι αναμενόμενος, που είναι και η συνήθης περίπτωση, τότε μπορεί να ληφθεί υπόψη στον καθορισμό του επιτοκίου. Έτσι, αν στο παράδειγμα μας το επιτόκιο αυξηθεί κατά το ρυθμό του πληθωρισμού, δηλαδή γίνει 35% ο πιστωτής στο τέλος του έτους θα πάρει 135 δρχ. που η πραγματική τους αξία θα είναι 108 δρχ. Άρα, δεν ωφελούνται οι χρεώστες σε βάρος των πιστωτών όταν το επιτόκιο καλύπτει τουλάχιστο το ρυθμό του πληθωρισμού.

Τα αίτια του πληθωρισμού. Οι οικονομολόγοι διακρίνουν διάφορα είδη πληθωρισμού που αντιστοιχούν σε διαφορετικές απόψεις για τα αίτια που τον προκαλούν. Θα δώσουμε τα βασικά σημεία των δύο πιο σημαντικών απόψεων, που είναι ο πληθωρισμός ζήτησης και ο πληθωρισμός κόστους. α) **Πληθωρισμός ζήτησης.** Κατά την άποψη αυτή ο πληθωρισμός είναι αποτέλεσμα υπερβάλλουσας ζήτησης. Όπως είδαμε και προηγούμενα (βλ. επίσης Διάγραμμα 12.10) καθώς η οικονομία πλησιάζει το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης αρχίζουν να δημιουργούνται στενότητες στην αγορά ορισμένων παραγωγικών συντελεστών με συνέπεια την αύξηση της τιμής τους. Η αύξηση της τιμής των παραγωγικών συντελεστών προκαλεί αύξηση του κόστους παραγωγής και επομένως αύξηση της τιμής των προϊόντων. Όταν η οικονομία φτάσει το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης, παραπέρα αύξηση της συνολικής ζήτησης είναι εξ ορισμού πληθωριστική εφόσον δεν αυξάνεται η παραγωγή.

β) **Πληθωρισμός κόστους.** Η άποψη ότι ο πληθωρισμός είναι αποτέλεσμα υπερβάλλουσας ζήτησης δεν εξηγεί γιατί υπάρχει πληθωρισμός και σε περιόδους χαμηλής σχετικά ζήτησης, δηλαδή σε περιόδους ανεργίας και μείωσης του εισοδήματος. Ο πληθωρισμός κόστους τονίζει το ρόλο των εργατικών σωματείων και τη δύναμη των ολιγοπωλίων. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, τα εργατικά σωματεία ή ορισμένα απ' αυτά έχουν αρκετή δύναμη ώστε να μπορούν να πετυχαίνουν αυξήσεις των μισθών και ημερομισθίων ακόμα και όταν υπάρχει σχετική ανεργία. Από τη μεριά τους, τα μεγάλα μονοπώλια και ολιγοπώλια έχουν αρκετή δύναμη στην αγορά να μεταβιβάζουν τις αυξήσεις του κόστους, που προκαλούνται από την αύξηση των εργατικών

μισθών, στους αγοραστές αυξάνοντας την τιμή του προϊόντος. Πολλά όμως από τα προϊόντα αυτά αποτελούν πρώτη ύλη για την παραγωγή άλλων αγαθών που σημαίνει αύξηση του κόστους και της τιμής τους. Κατ' αυτό τον τρόπο η αρχική αύξηση του κόστους σε ορισμένους κλάδους διαχέεται σ' ολόκληρη την οικονομία με αποτέλεσμα την αύξηση του γενικού επιπέδου των τιμών.

Είναι φανερό ότι η παραπάνω διαδικασία μπορεί να ξεκινήσει τόσο από τα εργατικά σωματεία (αύξηση μισθών) όσο και από τις επιχειρήσεις (αύξηση κερδών). Στον πληθωρισμό κόστους ανήκει φυσικά και η περίπτωση που η αύξηση του κόστους προέρχεται από την αύξηση της τιμής ορισμένων βασικών πρώτων υλών και ενεργείας, βασικά της τιμής του πετρελαίου. Η αύξηση της τιμής του πετρελαίου που πέτυχαν στην περίοδο 1973-1979 οι χώρες του ΟΠΕΧ (ΟΡΕC) είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα πληθωρισμού κόστους.

4. Ανακεφαλαίωση

Οικονομικοί ή επιχειρηματικοί κύκλοι είναι το φαινόμενο των επαναλαμβανόμενων διακυμάνσεων του επιπέδου της γενικής οικονομικής δραστηριότητας που χαρακτηρίζουν τη ζωή των καπιταλιστικών οικονομιών. Οι οικονομολόγοι, για σκοπούς περιγραφής και ανάλυσης, συνήθως διακρίνουν τέσσερις φάσεις στην πορεία του κύκλου: την άνοδο, την κρίση, την κάθοδο και την ύφεση. Αν και τα χαρακτηριστικά κάθε φάσης είναι κοινά σ' όλους τους κύκλους η ένταση και η έκταση των επιπτώσεων διαφέρουν από κύκλο σε κύκλο. Το βασικό χαρακτηριστικό της ανόδου είναι η αύξηση όλων των βασικών μακροοικονομικών μεγεθών, όπως εισόδημα και απασχόληση. Ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει στη φάση της καθόδου και της ύφεσης.

Υπάρχουν διάφορες θεωρίες που προσπαθούν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο των κυκλικών διακυμάνσεων με τις οποίες όμως δεν ασχοληθήκαμε διεξοδικά.

Πληθωρισμός είναι η τάση για συνεχή άνοδο του γενικού

επιπέδου των τιμών. Ρυθμός πληθωρισμού είναι η ποσοστιαία μεταβολή του δείκτη τιμών μέσα σε μια ορισμένη χρονική περίοδο, όπως έτος ή τρίμηνο. Ο πληθωρισμός μειώνει την αγοραστική αξία του χρήματος, δηλαδή μειώνει το πραγματικό εισόδημα και πλήττει όλους όσους έχουν σταθερό εισόδημα, όπως συνταξιούχοι, μισθωτοί κ.λπ. Πλήττει επίσης τις αποταμιεύσεις και τους δανειστές. Αντίθετα ευνοεί τους χρεώστες.

Διακρίνονται δύο βασικά είδη πληθωρισμού: ο πληθωρισμός ζήτησης και ο πληθωρισμός κόστους. Πληθωρισμός ζήτησης είναι ο πληθωρισμός που προκαλείται από υπερβάλλουσα ζήτηση ενώ πληθωρισμός κόστους είναι ο πληθωρισμός που προέρχεται από την πλευρά της προσφοράς. Η άποψη αυτή τονίζει τη δύναμη των εργατικών σωματείων και των ολιγοπωλίων να μεταβιβάζουν τις αυξήσεις των μισθών στους καταναλωτές αυξάνοντας τις τιμές.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι οικονομικοί ή επιχειρηματικοί κύκλοι;
2. Ποιες είναι οι φάσεις ενός οικονομικού κύκλου;
3. Να περιγράψετε τη συμπεριφορά των τιμών και της απασχόλησης στη διάρκεια του κύκλου.
4. Πώς ορίζεται ο πληθωρισμός;
5. Τι σημαίνει ρυθμός πληθωρισμού;
6. Αν ο ρυθμός πληθωρισμού είναι 18% σε πόσα χρόνια θα διπλασιαστεί το επίπεδο των τιμών;
7. Να εξηγήσετε ποιοι ευνοούνται και ποιοι πλήττονται από τον πληθωρισμό.
8. Ο πληθωρισμός είναι η χειρότερη μορφή φορολογίας. Συμφωνείτε;
9. Τι είναι αυτόματη τιμαριθμική προσαρμογή;
10. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στον πληθωρισμό κόστους και στον πληθωρισμό ζήτησης;

Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΤΟΜΕΑΣ

1. Εισαγωγή

Η οικονομική ανάλυση του δημοσίου τομέα περιλαμβάνει την εξέταση των οικονομικών του κράτους, των οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης και των οργανισμών που είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Κύρια στοιχεία στην εξέταση αυτή είναι οι δημόσιες δαπάνες, τα έσοδα του δημοσίου και η κατάσταση του κρατικού προϋπολογισμού. Οι δημόσιες επιχειρήσεις παρότι ελέγχονται από το κράτος δεν αποτελούν αμιγές τμήμα του δημοσίου τομέα και λειτουργούν σαν ανώνυμες εταιρίες των οποίων το μετοχικό κεφάλαιο ανήκει στο κράτος.

Η σημασία του δημοσίου τομέα στις σύγχρονες καπιταλιστικές οικονομίες είναι μεγάλη. Οι δημόσιες δαπάνες και οι διάφορες μορφές φορολογίας έχουν τρεις βασικές επιδράσεις στη λειτουργία της οικονομίας: i) **Μεταβάλλουν την κατανομή των παραγωγικών συντελεστών στις διάφορες παραγωγικές δραστηριότητες**, δηλαδή περισσότεροι παραγωγικοί συντελεστές αφιερώνονται στην παραγωγή εκείνων των προϊόντων που το κράτος επιθυμεί, για διάφορους λόγους, να ενισχύσει, και λιγότεροι σ' εκείνων των οποίων την κατανάλωση θέλει να μειώσει. Π.χ. οι δημόσιες δαπάνες για βελτίωση της αγροτικής παραγωγής αυξάνουν την παραγωγή γεωργικών προϊόντων, ενώ αντίθετα η επιβολή μεγάλης φορολογίας σε πολυτελή προϊόντα μειώνει τη ζήτησή τους και στη συνέχεια την παραγωγή τους. ii) **Μεταβάλλουν το επίπεδο του εισοδήματος**. Η αύξηση των δαπανών και η μείωση της φορολογίας αυξάνουν το εισόδημα, ενώ η μείωση των δαπανών και η αύξηση της φορολογίας μειώνουν το εισόδημα, iii) **Μεταβάλλουν το μέγεθος των επενδύσεων και συνεπώς το μέγεθος του κεφαλαίου της οικονομίας με συνέπεια**

τη μεταβολή του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας. Π.χ. δημόσιες δαπάνες που γίνονται σε έργα που αυξάνουν την παραγωγικότητα της οικονομίας, αυξάνουν ταυτόχρονα και τον ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας.

2. Οι Δημόσιες Δαπάνες

Οι δαπάνες του δημοσίου τομέα περιλαμβάνουν πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους κατηγορίες δαπανών, όπως είναι οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων, η αγορά υλικού για τη δημοσία διοίκηση ή εκτέλεση διαφόρων έργων, π.χ. δρόμων, οι στρατιωτικές δαπάνες, οι υποτροφίες, τα επιδόματα ανεργίας κ.λπ.

Πολλές φορές είναι χρήσιμο για διάφορους λόγους, οι δημόσιες δαπάνες να διακρίνονται σε κατηγορίες. Η διάκριση γίνεται βέβαια σύμφωνα με κάποιο κριτήριο που κάθε φορά κρίνεται χρήσιμο.

Μια διάκριση των δαπανών είναι: i) σε δαπάνες για προϊόντα και υπηρεσίες και ii) σε μεταβιβαστικές πληρωμές. Οι δαπάνες για προϊόντα και υπηρεσίες περιλαμβάνουν όπως είναι αυτονόητο τις δαπάνες για τους μισθούς των υπαλλήλων, για την αγορά προϊόντων κάθε είδους (από χαρτί γραφομηχανής μέχρι αεροπλάνο) για ενοίκια κτιρίων ή οικοπέδων, κ.λπ. Οι μεταβιβαστικές πληρωμές περιλαμβάνουν τα επιδόματα ανεργίας, τις υποτροφίες κ.λπ. Το κριτήριο με βάση το οποίο γίνεται η παραπάνω διάκριση είναι ότι οι δαπάνες για προϊόντα και υπηρεσίες δημιουργούν εισόδημα και καταλήγουν να γίνουν αμοιβή κάποιου συντελεστή για τη συμβολή του στην παραγωγή αυτών που αγοράζονται. Αντίθετα, οι μεταβιβαστικές πληρωμές δεν αποτελούν τμήμα του εθνικού εισοδήματος (παρότι για τα άτομα που τις λαβαίνουν είναι εισόδημα), αλλά ουσιαστικά είναι μεταβιβάσεις μεταξύ ατόμων.

Είναι προφανές ότι οι δαπάνες της πρώτης κατηγορίας περιλαμβάνουν δαπάνες που έχουν καταναλωτικό χαρακτήρα όπως είναι η αγορά υλικού για τη δημόσια διοίκηση (π.χ. γραφική

ύλη) και οι μισθοί, και δαπάνες που είναι επενδύσεις και αυξάνουν το κεφάλαιο της οικονομίας.

Μια άλλη διάκριση των δημοσίων δαπανών είναι με κριτήριο τον σκοπό της δαπάνης. Στην περίπτωση αυτή οι δαπάνες κατατάσσονται σε ομοειδείς κατηγορίες ανάλογα με το αντικείμενο της δαπάνης. Έτσι έχουμε δαπάνες για τη δημόσια διοίκηση, την παιδεία, την κοινωνική πρόνοια, την εθνική άμυνα, τη δικαιοσύνη, κ.λπ. Εννοείται βέβαια ότι κάθε κατηγορία δαπάνης μπορεί να περιλαμβάνει δαπάνες που προορίζονται για επενδύσεις, για υπηρεσίες ή για μεταβιβαστικές πληρωμές. Π.χ. οι δαπάνες για την παιδεία περιλαμβάνουν κατασκευή σχολικών κτιρίων (επένδυση), μισθούς καθηγητών (υπηρεσία) και υποτροφίες (μεταβιβαστική πληρωμή).

Το μέγεθος και η αναλογία των διαφόρων δημοσίων δαπανών δεν είναι διαχρονικά σταθερά. Ιστορικά, οι δημόσιες δαπάνες έχουν τάση να αυξάνουν. Αυτό οφείλεται σε πολλούς παράγοντες από τους οποίους ο κυριότερος είναι ο συνεχώς μεγαλύτερος ρόλος που παίζει το κράτος στην οικονομική ζωή. Η αναλογία των διαφόρων δαπανών εξαρτάται από πολλούς παράγοντες που δεν μπορούν να αναφερθούν εδώ. Ένα φανερό όμως παράδειγμα είναι η αύξηση των δαπανών για την εθνική άμυνα σε περιόδους παγκόσμιας ή τοπικής κρίσης ή σε πολεμικές περιόδους.

3. Τα Έσοδα του Δημοσίου

Τα έσοδα του Δημοσίου Τομέα με τα οποία καλύπτονται οι δημόσιες δαπάνες προέρχονται από διάφορες πηγές, όπως είναι οι φόροι, ο δανεισμός, διάφορα έσοδα από επιβολή τελών, έσοδα από περιουσία, έσοδα από επιχειρηματική δραστηριότητα, κ.λπ. Οι κυριότερες πηγές εσόδων είναι οι φόροι και ύστερα ο δανεισμός, και εξετάζονται με συντομία πιο κάτω.

(i) **Φόροι.** Οι φόροι είναι χρηματικά ποσά που οι πολίτες είναι υποχρεωμένοι να καταβάλλουν στο Δημόσιο χωρίς ειδική αντιπαροχή του Δημοσίου που να συνδέεται άμεσα με την καταβολή

του φόρου. Το ποσό του φόρου που ολοκληρώνει κάθε πολίτης εξαρτάται από την **φορολογική του βάση** και τον **φορολογικό συντελεστή**. Φορολογική βάση είναι το εισόδημα, η περιουσία και η δαπάνη του φορολογημένου. Ο φορολογικός συντελεστής είναι το ποσό του φόρου που αντιστοιχεί σε κάθε μονάδα της φορολογικής βάσης, και συνήθως εκφράζεται σαν ποσοστό. Π.χ. αν πάρουμε σαν μονάδα της φορολογικής βάσης (του εισοδήματος) 100 δρχ. και το ποσό του φόρου για κάθε μονάδα είναι 15 δρχ. τότε ο φορολογικός συντελεστής είναι 15 για κάθε 100 δρχ. δηλ. 15%. Έτσι ένα άτομο με συνολικό εισόδημα 500 χιλ. δρχ. θα πληρώσει φόρο συνολικά 75 χιλ. δρχ.

Οι φόροι μπορούν να διακριθούν με διάφορα κριτήρια. Ένα χρήσιμο κριτήριο είναι η φορολογική βάση το φόρου. Έτσι διακρίνουμε τους φόρους σε α) φόρους εισοδήματος, β) φόρους περιουσίας, και γ) φόρους δαπάνης.

Οι φόροι εισοδήματος υπολογίζονται με βάση το εισόδημα του φορολογουμένου προσώπου που μπορεί να είναι κάποιο φυσικό πρόσωπο, δηλ. κάποιος άνθρωπος, ή κάποιο νομικό πρόσωπο, δηλ. μια επιχείρηση, εταιρεία, κ.λπ. Για τον προσδιορισμό του εισοδήματος επί του οποίου καταβάλλεται ο φόρος λαμβάνονται υπόψη διάφορες απαλλαγές, εκπτώσεις, κ.λπ., που δεν μας ενδιαφέρει να εξετάσουμε εδώ. Ο φόρος περιουσίας καταβάλλεται επί της καθαρής αξίας της περιουσίας, καθώς και σε περιπτώσεις μεταβίβασης περιουσίας λόγω κληρονομιάς, δωρεάς, κ.λπ. Οι φόροι δαπάνης είναι ποσά που πληρώνει ο αγοραστής όταν αγοράσει το προϊόν στο οποίο επιβάλλεται φορολογία, π.χ. τα τσιγάρα είναι προϊόν στο οποίο επιβάλλεται φόρος και έτσι η τιμή του προϊόντος αυξάνει. Στους φόρους δαπάνης περιλαμβάνονται και οι δασμοί που ουσιαστικά είναι φόροι επί εισαγομένων προϊόντων. Σε πολλά εισαγόμενα προϊόντα, τα χαρακτηριζόμενα ως πολυτελή, ο δασμός είναι πολύ μεγάλος.

Ένα άλλο κριτήριο με βάση το οποίο μπορούν να διακριθούν οι φόροι είναι η **αναλογικότητα** ή **μη** του φόρου. Με βάση το κριτήριο αυτό οι φόροι διακρίνονται σε α) αναλογικούς, β) προοδευτικούς, και γ) αντίστροφα προοδευτικούς.

Ένας φόρος λέγεται αναλογικός όταν ο φορολογικός συντελεστής είναι ο ίδιος ανεξάρτητα από το μέγεθος της φορολογικής βάσης. Στην περίπτωση αυτή αν ο φορολογικός συντελεστής είναι π.χ. 12% και το φορολογούμενο εισόδημα είναι 100, 200 και 300 δρχ. ο συνολικός φόρος είναι 12, 24 και 36 δρχ. αντίστοιχα. Δηλαδή ο φόρος είναι πάντοτε η ίδια αναλογία του εισοδήματος ανεξάρτητα από το αν το εισόδημα αυξάνεται ή μειώνεται.

Προοδευτικός φόρος είναι εκείνος του οποίου ο φορολογικός συντελεστής αυξάνει καθώς αυξάνει η φορολογική βάση. Υποθέστε ότι ο φορολογικός συντελεστής του εισοδήματος για τις πρώτες 100 δρχ., είναι 8% για τις επόμενες 100 δρχ. είναι 12% και για τις επόμενες 100 δρχ. είναι 18%. Στην περίπτωση αυτή αν το εισόδημα είναι 100 δρχ. ο φόρος είναι 8 δρχ. Για εισόδημα 200 δρχ. ο φόρος είναι 8 δρχ. για τις πρώτες 100 και 12 για τις επόμενες 100 δρχ. δηλ. συνολικά 20 δρχ. Για εισόδημα 300 δρχ. ο φόρος είναι 8 δρχ. για τις πρώτες 100, 12 δρχ. για τις επόμενες 100 και 18 δρχ. για τις τελευταίες 100, δηλ. συνολικά 38 δρχ. Το άτομο που έχει εισόδημα 100 δρχ. πληρώνει 8 δρχ. φόρο δηλ. 8% του εισοδήματός του. Το άτομο που έχει 200 δρχ., πληρώνει 20 δρχ. φόρο, δηλ. το 10% του εισοδήματός του. Τέλος το άτομο που έχει 300 δρχ. εισόδημα πληρώνει 38 δρχ. φόρο δηλ. 12,7% του εισοδήματός του. Βλέπουμε ότι ο φόρος είναι αυξανόμενη αναλογία του εισοδήματος καθώς το εισόδημα αυξάνεται.

Αντίστροφα προοδευτικός φόρος είναι εκείνος που ο φορολογικός του συντελεστής μειώνεται όταν η φορολογική βάση αυξάνεται και κατά συνέπεια ο συνολικός φόρος είναι φθίνουσα αναλογία του εισοδήματος καθώς το εισόδημα αυξάνει. Τέτοιοι φόροι δεν είναι συνηθισμένοι. Ένας φόρος δαπάνης, όμως, μπορεί εύκολα να γίνει αντίστροφα προοδευτικός. Για παράδειγμα υποθέστε ότι ένα άτομο καταναλώνει 10 λίτρα βενζίνη την ημέρα. Ο φόρος για κάθε λίτρο είναι 20 δρχ. Συνεπώς το άτομο αυτό πληρώνει ουσιαστικά 200 δρχ. την ημέρα φόρο. Αν το εισόδημα του είναι 1.000 δρχ. την ημέρα ο φόρος είναι 20% του εισοδήματος. Αν το εισοδήμα του είναι 2.000 δρχ. την ημέρα ο φόρος είναι 10% του εισοδήματος. Βλέπουμε λοιπόν ότι η αναλογία του φόρου μειώνεται καθώς αυξάνει το εισόδημα. Γι

αυτό συνήθως λέγεται ότι οι φόροι δαπάνης επιβαρύνουν άνισα τις χαμηλές εισοδηματικές τάξεις.

(ii) **Δημόσιος Δανεισμός.** Όπως έχουμε πει ο δανεισμός αποτελεί σημαντική πηγή εσόδων για το δημόσιο. Γενικά, ο δανεισμός είναι μία πηγή εσόδων στην οποία το δημόσιο δεν μπορεί να καταφεύγει πολύ συχνά. Κι αυτό γιατί τα δάνεια πρέπει να εξοφλούνται και να πληρώνονται και οι τόκοι, και όσο αυξάνουν τα δάνεια σήμερα τόσο θα αυξάνουν οι ανάγκες για περισσότερα έσοδα στο μέλλον (για να εξοφλούνται τα δάνεια). Αν όμως ένα δάνειο γίνεται για να χρησιμοποιηθεί σε ένα επενδυτικό έργο που αυξάνει την παραγωγικότητα της οικονομίας, π.χ. ένα φράγμα ή μία εθνική οδός, τότε το δάνειο μπορεί να έχει θετικό τελικό αποτέλεσμα.

Το Δημόσιο μπορεί να δανεισθεί από άλλες χώρες οπότε το δάνειο λέγεται **εξωτερικό δάνειο** ή από πηγές του εσωτερικού οπότε έχουμε **εσωτερικό δάνειο**. Τα εξωτερικά δάνεια είναι σε συνάλλαγμα, σε νομισματικές μονάδες της χώρας από την οποία προέρχεται το δάνειο. Αυτό έχει το πλεονέκτημα ότι μπορεί η δανειζόμενη χώρα να προβεί σε εισαγωγές προϊόντων ανάλογα με τις ανάγκες της. Συνήθως με τα δάνεια εξωτερικού πληρώνονται οι εισαγωγές κεφαλαιουχικών αγαθών οι οποίες στις περισσότερες περιπτώσεις είναι απαραίτητες για την οικονομική ανάπτυξη. Φυσικά υπάρχει και το μειονέκτημα ότι τα δάνεια εξωτερικού εξοφλούνται σε συνάλλαγμα.

Τα δάνεια εσωτερικού που συνάπτει το δημόσιο προέρχονται από τρεις πηγές. Μια πηγή είναι η Κεντρική Τράπεζα, δηλαδή το ίδρυμα που έχει το προνόμιο έκδοσης χρήματος. Στην περίπτωση αυτή η Κεντρική Τράπεζα χρηματοδοτεί το Δημόσιο αυξάνοντας την ποσότητα του χρήματος (ουσιαστικά εκδίδοντας νέο χρήμα). Μια δεύτερη πηγή είναι οι αποταμιεύσεις του κοινού από το οποίο το Δημόσιο μπορεί να δανεισθεί εκδίδοντας ομολογιακό δάνειο. Μ' αυτό τον τρόπο η αγοραστική δύναμη μεταφέρεται από τα άτομα στο Δημόσιο. Μια τρίτη πηγή είναι το εμπορικό Τραπεζικό σύστημα από το οποίο το Δημόσιο μπορεί να δανεισθεί με διάφορους τρόπους.

Τα δημόσια δάνεια μπορεί να είναι βραχυχρόνια ή μακροχρό-

για ανάλογα με το σκοπό για τον οποίο συνάπτονται. Δάνεια που προορίζονται για επενδύσεις είναι μακροχρόνια, ενώ τα δάνεια που προορίζονται για κάλυψη άμεσων αναγκών συνάπτονται για βραχύ σχετικό διάστημα.

4. Ο Κρατικός Προϋπολογισμός

Ο Κρατικός Προϋπολογισμός είναι ένας λογαριασμός που περιέχει όλες τις δαπάνες που προβλέπεται να γίνουν από το Κράτος μέσα σε ένα έτος και όλα τα έσοδα που προβλέπεται να εισπράξει το Κράτος κατά το ίδιος έτος. Ο κρατικός προϋπολογισμός δείχνει με μεγάλη λεπτομέρεια τον τρόπο με τον οποίο διανέμονται οι δημόσιες δαπάνες ανάμεσα σε διάφορους τομείς της οικονομίας, καθώς επίσης τις πηγές από τις οποίες εισρέουν τα έσοδα προς το Δημόσιο. Η κατανομή των δημοσίων δαπανών και η επιβολή φόρων δείχνει και την οικονομική πολιτική που ακολουθεί η Κυβέρνηση, γι' αυτό και ο κρατικός προϋπολογισμός είναι μια περιεκτική και σύντομη έκφραση της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής.

Μια γενική εντύπωση του κρατικού προϋπολογισμού μπορεί να πάρει κανείς αν εξετάσει τον προϋπολογισμό του ελληνικού Κράτους. Ο Γενικός Προϋπολογισμός του Κράτους αποτελείται από τον Τακτικό Προϋπολογισμό, τον Προϋπολογισμό Δημοσίων Επενδύσεων και διάφορους ειδικούς λογαριασμούς όπως τον ειδικό λογαριασμό Εγγυήσεων Γεωργικών προϊόντων. Όπως υπονοείται και από την ονομασία του ο τακτικός προϋπολογισμός περιλαμβάνει τα συνηθισμένα και επαναλαμβανόμενα κάθε χρόνο έσοδα και έξοδα. Ο προϋπολογισμός των δημοσίων επενδύσεων περιλαμβάνει τα έσοδα και έξοδα τα σχετιζόμενα με τις δημόσιες επενδύσεις. Για το 1983 ο Γενικός Κρατικός Προϋπολογισμός του Ελληνικού Κράτους έχει ως εξής:

Γενικός Κρατικός Προϋπολογισμός 1983
(σε δισεκατ. δρχ.)

	Έσοδα	Δαπάνες	Έλλειμμα
Τακτικός προϋπολογισμός	800,3	929,0	128,7
Προϋπολογισμός Δημοσίων Επενδύσεων	15,3	175,0	159,7
Ειδικός Λογ/σμός για Αγρ. Προϊόντα	55,0	55,0	—
Σύνολο	870,6	1.159,0	288,4

Αυτή είναι η πιο γενική εικόνα των εσόδων και δαπανών του Δημοσίου. Τον τακτικό προϋπολογισμό και τον προϋπολογισμό των δημοσίων επενδύσεων της Ελλάδας θα παρουσιάσουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στο κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στην Ελληνική Οικονομία.

Τελειώνοντας πρέπει να λεχθεί ότι ο κρατικός προϋπολογισμός συντάσσεται από το Υπουργείο των Οικονομικών με βάση την κυβερνητική πολιτική και τους στόχους που θέτει η κυβέρνηση. Στη συνέχεια ο προϋπολογισμός κατατίθεται στη Βουλή για να ψηφισθεί. Μετά την ψήφισή του οι αρμόδιοι φορείς (υπουργεία, κ.λπ.) προβαίνουν στην υλοποίησή του.

5. Πρέπει ο Προϋπολογισμός να είναι Ισοσκελισμένος;

Υπάρχει μια γενική αλλά εσφαλμένη εντύπωση ότι ο κρατικός προϋπολογισμός πρέπει να είναι ισοσκελισμένος, δηλ. τα έσοδα να είναι ίσα με τις δαπάνες σε κάθε χρονική περίοδο. Η άποψη αυτή είναι εσφαλμένη. Καμία οικονομική λογική δεν υπαγορεύει εξίσωση δαπανών και εσόδων. Ο προϋπολογισμός του Κράτους μπορεί να είναι πλεονασματικός, δηλ. τα έσοδα να υπερβαίνουν τις δαπάνες ή ελλειμματικός, δηλ. οι δαπάνες να υπερβαίνουν τα έσοδα. Φυσικά μπορεί να είναι και ισοσκελισμένος.

Η κατάσταση του προϋπολογισμού θα εξαρτηθεί από τη γενική οικονομική συγκυρία και από την οικονομική πολιτική που η κυβέρνηση θέλει να εφαρμόσει. Αν η οικονομία βρίσκεται σε

ύφεση και η ανεργία είναι αυξημένη τότε ο προϋπολογισμός πρέπει να είναι ελλειμματικός γιατί η διαρροή δαπάνης που γίνεται με την επιβολή φόρων και που τείνει να μειώσει το εθνικό εισόδημα πρέπει να αντιρροπηθεί με τη δημιουργία μεγαλύτερης δαπάνης με τις δημόσιες δαπάνες (π.χ. επενδύσεις) ώστε το εισόδημα να αυξηθεί και να αποφευχθεί, όσο γίνεται, η ύφεση. Αντίθετα σε περιόδους μεγάλης απασχόλησης και αυξανόμενων τιμών ο προϋπολογισμός πρέπει να είναι πλεονασματικός για να μειωθούν οι πληθωριστικές τάσεις. Σε πολλές περιπτώσεις η μείωση των δαπανών, λόγω της φύσης τους, είναι δύσκολη οπότε η πλεονασματικότητα του προϋπολογισμού πρέπει να προέλθει από αύξηση των εσόδων.

6. Ανακεφαλαίωση

Στο κεφάλαιο αυτό έγινε μια σύντομη περιγραφή των οικονομικών του κράτους. Είναι φανερό ότι και οι δημόσιες δαπάνες αλλά και τα δημόσια έσοδα είναι σημαντικά ποσά σε σχέση με το εθνικό εισόδημα και κατά συνέπεια η λειτουργία του δημοσίου τομέα έχει σοβαρές επιδράσεις στο σύνολο της οικονομίας. Ο κρατικός προϋπολογισμός αποτελεί μια συνοπτική εικόνα των οικονομικών του δημοσίου τομέα και ο χειρισμός των κονδυλίων που περιλαμβάνονται σ' αυτόν είναι ένα σοβαρό τμήμα της οικονομικής πολιτικής του κράτους. Ο προϋπολογισμός του κράτους μπορεί να είναι πλεονασματικός, ελλειμματικός ή ισοσκελισμένος ανάλογα με τη γενικότερη κατάσταση της οικονομίας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες είναι οι κύριες επιδράσεις του δημοσίου τομέα στη λειτουργία της οικονομίας; Δώστε μερικά παραδείγματα.
2. Αναφέρατε μερικές κατηγορίες δημοσίων δαπανών και εξηγήστε το κριτήριο με το οποίο γίνεται η κατάταξη.

3. Ποιες είναι οι κύριες πηγές εσόδων του δημοσίου;
4. Τι είναι φορολογική βάση και τι φορολογικός συντελεστής;
5. Τι είδους φόρους έχουμε αν λάβουμε σαν κριτήριο τη φορολογική βάση;
6. Τι είδους φόρους έχουμε αν λάβουμε σαν κριτήριο την αναλογικότητα του φόρου;
7. Εξηγείστε γιατί ο φόρος δαπάνης μπορεί να είναι ουσιαστικά αντίστροφα προοδευτικός.
8. Ποιες πηγές δανεισμού υπάρχουν για τα εσωτερικά δάνεια;
9. Τι είναι ο κρατικός προϋπολογισμός;
10. Είναι αναγκαίο ή σκόπιμο ο κρατικός προϋπολογισμός να είναι ισοσκελισμένος;

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

1. Εισαγωγή

Είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο (Κεφ. 11) πώς προσδιορίζεται το εισόδημα μιας ανοικτής οικονομίας, δηλαδή μιας οικονομίας που έχει οικονομικές συναλλαγές με άλλες χώρες. Σ' αυτό το κεφάλαιο θ' ασχοληθούμε κυρίως με τη νομισματική πλευρά των διεθνών πληρωμών και πώς προσδιορίζεται η τιμή του συναλλάγματος. Στο τέλος του κεφαλαίου θ' αναφερθούμε στην αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος για να δούμε ποια είναι τα οφέλη από το διεθνές εμπόριο.

2. Συνάλλαγμα και συναλλαγματικές ισοτιμίες

Όπως ξέρουμε η ανταλλαγή των αγαθών και υπηρεσιών γίνεται με τη βοήθεια του χρήματος. Οι τιμές των προϊόντων εκφράζονται σε χρηματικές μονάδες και η ανταλλαγή είναι έμμεση, δηλαδή γίνεται μέσω του χρήματος. Υπάρχει όμως μια πολύ σημαντική διαφορά ανάμεσα στις εσωτερικές και στις διεθνείς συναλλαγές. Η διαφορά οφείλεται στο γεγονός ότι κάθε χώρα έχει δική της νομισματική μονάδα που είναι διαφορετική από τις νομισματικές μονάδες των άλλων χωρών. Αλλά ενώ το εθνικό νόμισμα κάθε χώρας είναι γενικά αποδεκτό στις εσωτερικές συναλλαγές δεν γίνεται αποδεκτό στις διεθνείς συναλλαγές. Συνεπώς, δημιουργείται κάποιο πρόβλημα σχετικά με τη διεξαγωγή των διεθνών πληρωμών που δεν υπάρχει στις εσωτερικές πληρωμές γιατί γίνονται με το ίδιο νόμισμα.

Όταν μια ελληνική επιχείρηση εξάγει π.χ., θαμβρακερά νήματα στη Δ. Γερμανία, θα πληρωθεί τελικά σε δραχμές και όχι σε

μάρκα που είναι το εθνικό νόμισμα της Γερμανίας. Αντίθετα, όταν μία γαλλική επιχείρηση εξάγει τηλεοράσεις στην Ελλάδα θα πληρωθεί σε φράγκα που είναι το εθνικό νόμισμα της Γαλλίας και όχι σε δραχμές. Ο μηχανισμός ή ο τρόπος που γίνεται η πληρωμή, δηλαδή η μεταβίβαση αγοραστικής δύναμης από τη μία χώρα στην άλλη είναι τεχνικό πρόβλημα και δεν θα μας απασχολήσει εδώ. Στην ουσία, όμως αυτό που συμβαίνει είναι ανταλλαγή νομισμάτων ανάμεσα σ' αυτούς που έχουν ένα νόμισμα και ζητούν ένα άλλο. Στο παράδειγμά μας, ο Έλληνας εισαγωγέας θέλει ν' ανταλλάξει δραχμές με γαλλικά φράγκα ενώ ο έλληνας εξαγωγέας θέλει ν' ανταλλάξει γερμανικά μάρκα με δραχμές. Ο εισαγωγέας είναι αγοραστής συναλλάγματος ενώ ο εξαγωγέας είναι πωλητής συναλλάγματος.

Συναλλάγμα είναι γενικά τα μέσα διεθνών πληρωμών και περιλαμβάνει τα ξένα νομίσματα και τους πιστωτικούς τίτλους σε ξένο νόμισμα, όπως είναι οι επιταγές, οι συναλλαγματικές κ.λπ. Το συναλλάγμα είναι αντικείμενο αγοράς και πώλησης σε οργανωμένες αγορές σ' όλο τον κόσμο με τη μεσολάβηση των κεντρικών ή εμπορικών τραπεζών καθώς και άλλων ιδρυμάτων που υπάρχουν στις διάφορες χώρες. Δηλαδή, οι τράπεζες ή τα ιδρύματα που ασχολούνται με την αγορά και πώληση συναλλάγματος παίζουν το ρόλο του μεσάζοντα ανάμεσα στους αγοραστές και στους πωλητές συναλλάγματος.

Η αγορά και η πώληση συναλλάγματος, όπως και κάθε αγαθού συνεπάγεται μια ορισμένη τιμή. Η τιμή αυτή είναι η **συναλλαγματική ισοτιμία που ορίζεται συμβατικά ως το ποσό του νομίσματος μιας χώρας (εγχώριο νόμισμα) που πρέπει να πληρωθεί για μια μονάδα του νομίσματος μιας άλλης χώρας (ξένο νόμισμα)**. Για παράδειγμα, η συναλλαγματική ισοτιμία ανάμεσα στη δραχμή και στο δολάριο των ΗΠΑ (\$) στις 6.4.1983 ήταν $\$1=84,6$ δραχμές. Την ίδια ημερομηνία η συναλλαγματική ισοτιμία ανάμεσα στη δραχμή και στο γαλλικό φράγκο (FF) ήταν $FF1=11,6$ δραχμές. Παρόμοιες ισοτιμίες υπάρχουν ανάμεσα στη δραχμή και στα νομίσματα άλλων χωρών και γενικά ανάμεσα στα νομίσματα των διαφόρων χωρών που έχουν διεθνείς συναλλαγές. Θα δούμε πώς προσδιορίζονται οι συναλλαγματικές ισοτιμίες και γενικά η τιμή

του συναλλάγματος, αφού εξετάσουμε πρώτα το Ισοζύγιο Διεθνών Πληρωμών.

3. Το ισοζύγιο διεθνών πληρωμών

Το ισοζύγιο διεθνών πληρωμών ή απλούστερα το ισοζύγιο πληρωμών περιλαμβάνει όλες τις οικονομικές συναλλαγές ανάμεσα στους κατοίκους μιας χώρας και στους κατοίκους των άλλων χωρών στη διάρκεια μιας συγκεκριμένης περιόδου. Οι συναλλαγές αυτές μπορούν να χωριστούν στις εξής μεγάλες κατηγορίες: α) εισαγωγές και εξαγωγές εμπορευμάτων, β) εισαγωγές και εξαγωγές υπηρεσιών, όπως μεταφορά, ασφάλιση, τουρισμός κ.λπ., γ) μονομερείς μεταφορές ή δωρεές, όπως πολεμικές αποζημιώσεις και εμβάσματα μεταναστών, δ) εισαγωγές και εξαγωγές κεφαλαίων. Στην τελευταία κατηγορία υπάγονται τα δάνεια που συνάπτει η χώρα από το εξωτερικό ή χορηγεί προς το εξωτερικό και η εισροή ή εκροή χρηματικών κεφαλαίων για καθαρά επενδυτικούς σκοπούς, όπως π.χ. η αγορά μετοχών ελληνικών επιχειρήσεων ή η ίδρυση επιχειρήσεων από ξένους και αντίστροφα.

Το ισοζύγιο πληρωμών είναι ένας πίνακας που έχει δύο πλευρές. Στη μία πλευρά καταχωρούνται όλες οι συναλλαγές που δημιουργούν υποχρέωση πληρωμής προς το εξωτερικό. Αυτή είναι η πλευρά των πληρωμών. Σ' αυτή υπάγονται οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, οι δωρεές από τη χώρα προς το εξωτερικό και οι εξαγωγές κεφαλαίων. Η άλλη πλευρά του ισοζυγίου πληρωμών είναι η πλευρά των εισπράξεων. Σ' αυτήν καταχωρούνται όλες οι συναλλαγές που δημιουργούν απαίτηση πληρωμής από το εξωτερικό. Οι συναλλαγές αυτές είναι οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, οι δωρεές από το εξωτερικό προς τη χώρα και οι εισαγωγές κεφαλαίων.

Το ισοζύγιο πληρωμών είναι ένας γενικός λογαριασμός που μπορεί να χωριστεί σε επί μέρους λογαριασμούς. Η σπουδαιότερη υποδιαίρεση αναφέρεται στο λογαριασμό τρεχουσών συναλλαγών και στο λογαριασμό κίνησης κεφαλαίων. Ο λογαριασμός

τρεχουσών συναλλαγών περιλαμβάνει τις εισαγωγές και εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών και τις μονομερείς μεταβιβάσεις. Ο λογαριασμός κίνησης κεφαλαίων περιλαμβάνει τις συναλλαγές που είναι καθαρά χρηματικής φύσης. Τα παραπάνω θα γίνουν περισσότερο κατανοητά με τη βοήθεια του Πίνακα (16.1).

Πίνακας 16.1. Ισοζύγιο πληρωμών της Ελλάδας, 1980
(εκατομ. δολάρια ΗΠΑ)

	(1) Εισπράξεις	(2) Πληρωμές	(3) Διαφορά
I. Τρέχουσες συναλλαγές			
1. Αγαθά	4.093,9	10.903,4	-6.809,5
2. Υπηρεσίες	5.075,6	1.562,4	+3.513,2
3. Δωρεές	1.083,8	3,6	+1.080,2
Σύνολο τρεχουσών συναλλαγών	10.253,3	12.469,4	-2.216,1
II. Κίνηση Κεφαλαίων			
4. Μακροπρόθεσμα	1.487,7	365,4	
5. Βραχυπρόθεσμα	622,5	34,7	
6. Κίνηση κεφαλαίων Τράπεζας της Ελλάδας	875,5	274,8	
Σύνολο κίνησης κεφαλαίων	2.985,7	674,9	2.310,8
7. Μεταβολή συναλλαγματικών αποθεμάτων		94,7	-94,7
Ισοζύγιο Πληρωμών	13.239	13.239	0

Πηγή: Τράπεζα Ελλάδας, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο, Σεπτέμβρης 1982.

Στον Πίνακα (16.1) δίνεται σε συνοπτική μορφή το ισοζύγιο διεθνών πληρωμών της Ελλάδας για το έτος 1980. Ο πίνακας έχει τρεις στήλες. Στην πρώτη στήλη δίνονται οι εισπράξεις της χώρας κατά κατηγορία συναλλαγών και στη δεύτερη οι αντίστοι-

χες πληρωμές. Στην τρίτη στήλη δίνεται η διαφορά ανάμεσα στις εισπράξεις και στις πληρωμές. Όλοι οι αριθμοί στον πίνακα παριστάνουν εκατομμύρια δολάρια. Αν θεωρήσουμε τις εισαγωγές και εξαγωγές μόνο εμπορευμάτων, η διαφορά τους μας δίνει το **εμπορικό ισοζύγιο**. Το 1980 η διαφορά αυτή που δίνεται στη στήλη (3), ήταν $-\$6.809,5$ εκατ. Αυτό σημαίνει ότι το εμπορικό ισοζύγιο παρουσίαζε έλλειμμα ύψους $\$6.809,5$ εκατ. Το έλλειμμα αυτό καλύφθηκε μερικά από τις υπηρεσίες και τις δωρεές. Έτσι, στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών το έλλειμμα ήταν $\$2.216,1$ εκατ. Η σημαντική αυτή μείωση, δηλαδή από $\$6.809,5$ εκατ. σε $\$2.216,1$ εκατ. οφείλεται κατά $\$3.513,2$ εκατ. στις υπηρεσίες και κατά $\$1.080,2$ εκατ. στις δωρεές. Θα πρέπει εδώ να τονίσουμε τη σπουδαιότητα του τουριστικού συναλλάγματος που περιλαμβάνεται στο κονδύλι των υπηρεσιών καθώς και των μεταναστευτικών εμβασμάτων των ελλήνων ομογενών του εξωτερικού και των ελλήνων εργατών της Δ. Ευρώπης που παριστάνει το κονδύλι δωρεές. Η καθαρή εισροή συναλλάγματος από τον τουρισμό το 1980 ήταν $\$1.424$ εκατ.

Πώς καλύφθηκε το έλλειμμα των $\$2.216,1$ εκατ. που παρουσιάζει ο λογαριασμός τρεχουσών συναλλαγών; Μ' άλλα λόγια, από πού βρέθηκαν τα $\$2.216,1$ εκατ. για να χρηματοδοτηθούν οι επιπλέον εισαγωγές μας; Την απάντησή μας τη δίνει ο λογαριασμός κίνησης κεφαλαίων. Το 1980 η εισροή κεφαλαίων στη χώρα ήταν $\$2.985,7$ εκατ. ενώ η εκροή $\$674,9$ εκατ. Αυτό σημαίνει ότι το 1980 η καθαρή εισροή κεφαλαίων στη χώρα ήταν $\$2.310,8$ εκατ. Επομένως, η καθαρή εισροή κεφαλαίων, δηλαδή συναλλάγματος, υπερκάλυψε το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, κατά $2.310,8 - 2.216,1 = \$94,7$ εκατ. Κατά το ποσό αυτό αυξήθηκαν τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας, όπως δίνονται στο κονδύλι (7) του πίνακα (16.1).

4. Η έννοια του ελλείμματος στο ισοζύγιο πληρωμών

Είδαμε πιο πάνω ότι ο λογαριασμός τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδας για το 1980 παρουσίαζε έλλειμμα $\$2.216,1$ εκατ. Το

«άνοιγμα» αυτό υπερκαλύφθηκε από την καθαρή εισροή κεφαλαίων που ήταν \$2.310,8. Έτσι, τα συναλλαγματικά αποθέματα αυξήθηκαν κατά \$94,7 εκατ. Η μεταβολή στα συναλλαγματικά αποθέματα είναι η διαφορά ανάμεσα στο σύνολο των εισπράξεων και στο σύνολο των πληρωμών. Όταν η διαφορά είναι θετική, τ' αποθέματα αυξάνουν και αντίστροφα. Το ερώτημα που γεννιέται τώρα είναι το εξής: Για το 1980 το ισοζύγιο πληρωμών παρουσίαζε έλλειμμα ή πλεόνασμα; Γενικά, τι εννοούμε όταν λέμε έλλειμμα ή πλεόνασμα στο ισοζύγιο πληρωμών;

Θα πρέπει να τονίσουμε από την αρχή ότι η έννοια του ελλείμματος ή πλεονάσματος είναι έννοια οικονομική. Απολογιστικά, δηλαδή στο τέλος του έτους, οι δύο πλευρές του ισοζυγίου, όπως θα γίνει κατανοητό αμέσως πιο κάτω, είναι ίσες. Από οικονομική άποψη όμως το ισοζύγιο μπορεί να μη βρίσκεται σε ισορροπία αλλά να παρουσιάζει έλλειμμα ή πλεόνασμα. Το κλειδί για την κατανόηση του ελλείμματος ή πλεονάσματος είναι η διάκριση των συναλλαγών σε **αυτόνομες και εξισωτικές**. Αυτόνομες είναι οι συναλλαγές που δεν εξαρτώνται από την κατάσταση του ισοζυγίου, όπως όλες οι συναλλαγές που περιλαμβάνονται στο λογαριασμό τρεχουσών συναλλαγών. Εξισωτικές είναι ορισμένες συναλλαγές του λογαριασμού κίνησης κεφαλαίων που αναλαμβάνονται ακριβώς για να εξισώσουν το σύνολο των εισπράξεων με το σύνολο των πληρωμών. Συνεπώς, **το έλλειμμα ή το πλεόνασμα του ισοζυγίου των πληρωμών είναι η διαφορά ανάμεσα στις αυτόνομες εισπράξεις και στις αυτόνομες πληρωμές που αντισταθμίζεται με τις εξισωτικές συναλλαγές.**

Ποιες είναι όμως οι εξισωτικές συναλλαγές; Αν και δεν υπάρχει γενική ομοφωνία, η άποψη που ακολουθείται από τις περισσότερες χώρες είναι ότι, εξισωτικές είναι οι συναλλαγές που αναλαμβάνονται από τις κεντρικές αρχές της χώρας για την τακτοποίηση του ισοζυγίου των πληρωμών. Στην Ελλάδα οι κεντρικές αρχές είναι η Τράπεζα της Ελλάδας. Οι συναλλαγές της Τράπεζας της Ελλάδας παριστάνονται από το κονδύλι 6 στον Πίνακα (16.1). Τα παραπάνω γίνονται σαφέστερα με τη βοήθεια του Πίνακα (16.2), όπου οι συναλλαγές για το 1980 χωρίζονται σε αυτόνομες και εξισωτικές. Έτσι, ενώ από την καθαρά λογιστική

όψη το ισοζύγιο πληρωμών εμφανίζει πλεόνασμα \$94,7 εκατ., όσο δηλαδή η αύξηση στα συναλλαγματικά αποθέματα, στην ουσία το ισοζύγιο πληρωμών για το 1980 παρουσίασε έλλειμμα \$ 506 εκατ. Το έλλειμμα υπερκαλύφθηκε από δανεισμό από το εξωτερικό.

Πίνακας 16.2 Αυτόνομες και εξισωτικές συναλλαγές του ισοζυγίου πληρωμών της Ελλάδας 1980 (εκατ. δολάρια)

	Εισπράξεις	Πληρωμές	Διαφορά
Αυτόνομες συναλλαγές (κονδύλια 1-5)	12.363,5	12.869,5	-506
Εξισωτικές συναλλαγές (κονδύλι 6)	875,5	274,8	600,7
Μεταβολή στα συναλλαγματικά αποθέματα			94,7

Συγκεκριμένα, η Τράπεζα της Ελλάδας δανείστηκε τελικά το 1980 \$600,7 εκατομ., γι' αυτό και αυξήθηκαν τα συναλλαγματικά αποθέματα κατά $600,7 - 506 = \$94,7$ εκατ. Αν το ποσό του δανείου ήταν μικρότερο από \$506 εκατ. τα συναλλαγματικά αποθέματα θα είχαν μειωθεί. Φυσικά, το έλλειμμα των \$506 εκατ. θα μπορούσε να είχε καλυφθεί εξ ολοκλήρου από τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της Τράπεζας, αν ήταν αρκετά. Μ' άλλα λόγια, γενικά το έλλειμμα τελικά καλύπτεται ή με δανεισμό από το εξωτερικό ή με μείωση των συναλλαγματικών διαθέσιμων, αν φυσικά υπάρχουν.

Το βασικό χαρακτηριστικό του ισοζυγίου των διεθνών πληρωμών της Ελλάδας είναι το μεγάλο άνοιγμα του εμπορικού ισοζυγίου. Το 1980 οι εξαγωγές αγαθών κάλυπταν μόνο το 37,5% ($= 4.093,9 / 10.903,4\%$) των εισαγωγών. Δηλαδή υπάρχει ένα άνοιγμα 62,5% που, όπως αναφέραμε πιο πάνω, καλύφθηκε μερικά από τις υπηρεσίες και τις δωρεές. Είναι φανερό συνεπώς η σπουδαιότητα της αυτόνομης εισροής κεφαλαίων για τη χρηματοδότηση των εισαγωγών μας.

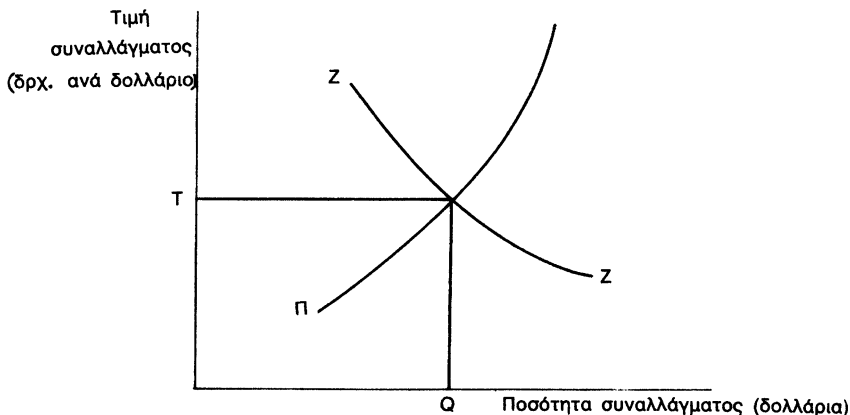
Η παρουσία ελλείμματος στο ισοζύγιο πληρωμών μιας χώρας είναι ένδειξη ανισορροπίας που δεν μπορεί να συνεχίζεται για πολύ καιρό. Η ικανότητα της χώρας για δανεισμό από το εξωτερικό έχει ορισμένα όρια και τα συναλλαγματικά διαθέσιμα δεν είναι απεριόριστα. Αργά ή γρήγορα η χώρα με ελλειμματικό ισοζύγιο θα πρέπει να πάρει μέτρα που να επαναφέρουν την ισορροπία στο ισοζύγιο. Η συστηματική εξέταση των μέτρων αυτών καθώς και γενικότερα της οικονομικής πολιτικής για την εξισορρόπηση του ισοζυγίου των διεθνών πληρωμών ξεφεύγει από τα όρια αυτού του εισαγωγικού βιβλίου.

Θα πρέπει ίσως να σημειώσουμε ότι και το πλεόνασμα είναι κατάσταση ανισορροπίας στο ισοζύγιο πληρωμών. Πλεόνασμα στο ισοζύγιο μιας χώρας σημαίνει έλλειμμα στο ισοζύγιο άλλης ή άλλων χωρών. Η διαφορά είναι ότι η χώρα με πλεόνασμα στο ισοζύγιό της δεν αντιμετωπίζει πρόβλημα χρηματοδότησης των εισαγωγών της. Δεν δανείζεται αλλά δανείζει και έτσι δεν πιέζεται να πάρει άμεσα μέτρα για τη θεραπεία της ανισορροπίας του ισοζυγίου της.

5. Η ζήτηση και προσφορά συναλλάγματος

Η ζήτηση συναλλάγματος προέρχεται από τη ζήτηση για εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών. Σ' αυτή θα πρέπει να προστεθεί και η ζήτηση συναλλάγματος για μεταφορά χρηματικών κεφαλαίων στο εξωτερικό. Αντίθετα, η προσφορά συναλλάγματος προέρχεται από τη ζήτηση (των άλλων χωρών) για εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών της χώρας που εξετάζουμε. Σ' αυτή, θα πρέπει να προστεθεί και η προσφορά συναλλάγματος για εισαγωγή κεφαλαίων στη χώρα που εξετάζουμε.

Όπως και για οποιοδήποτε άλλο αγαθό, η καμπύλη ζήτησης συναλλάγματος περιγράφει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην τιμή και στη ζητούμενη ποσότητα συναλλάγματος. Ανάλογα, η καμπύλη προσφοράς συναλλάγματος περιγράφει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην τιμή και στην προσφερόμενη ποσότητα συναλλάγματος. Γενικά, η καμπύλη ζήτησης συναλλάγματος

Διάγραμμα 16.1. Προσδιορισμός της τιμής συναλλάγματος στην ελεύθερη αγορά.

έχει κλίση αρνητική, όπως η καμπύλη ΖΖ στο Διάγραμμα (16.1), ενώ η καμπύλη προσφοράς έχει κλίση θετική, όπως η καμπύλη ΠΠ στο Διάγραμμα (16.1). Ας δούμε γιατί.

Η τιμή του συναλλάγματος είναι ο κρίκος που συνδέει τα διάφορα εθνικά νομίσματα και κάνει δυνατή τη σύγκριση των τιμών ανάμεσα στις διάφορες χώρες. Μ' άλλα λόγια, η τιμή του συναλλάγματος είναι ο κρίκος που συνδέει τις εγχώριες με τις διεθνείς τιμές. Όταν μεταβάλλεται η ισοτιμία της δραχμής προς τα ξένα νομίσματα, μεταβάλλονται οι τιμές όλων των ξένων αγαθών (εισαγομένων) για τους Έλληνες και οι τιμές όλων των ελληνικών προϊόντων (εξαγωγές) για τους ξένους. Αναφέραμε πιο πάνω ότι η ισοτιμία της δραχμής προς το δολάριο την 6.4.1983 ήταν $\$1=84,6$ δραχμές. Έτσι, αν η τιμή ενός εισαγόμενου αγαθού είναι $\$10$, η τιμή του στην ελληνική αγορά θα είναι

$84,6 \times 10 = 846$ δραχμές. Αν η ισοτιμία της δραχμής προς το δολάριο γίνει $\$1 = 100$ δραχμές, δηλαδή αν η δραχμή υποτιμηθεί, η τιμή του εισαγόμενου αγαθού θ' αυξηθεί από 846 σε $100 \times 10 = 1.000$ δρχ. Αυτό σημαίνει, ότι η ζήτηση για εισαγωγές θα μειωθεί και επομένως θα μειωθεί και η ζητούμενη ποσότητα συναλλάγματος. Το αντίθετο θα συμβεί αν μειωθεί η τιμή του συναλλάγματος, δηλαδή, αν η δραχμή ανατιμηθεί. Σ' αυτή την περίπτωση η ζήτηση για εισαγωγές θ' αυξηθεί, πράγμα που σημαίνει αύξηση της ζητούμενης ποσότητας συναλλάγματος. Επομένως, όταν αυξάνεται η τιμή του συναλλάγματος η ζητούμενη ποσότητα συναλλάγματος μειώνεται και αντίστροφα.

Από την άλλη πλευρά, όταν η τιμή του συναλλάγματος αυξάνεται, δηλαδή η δραχμή υποτιμάται ως προς το δολάριο, το δολάριο ανατιμάται ως προς τη δραχμή. Αυτό σημαίνει ότι για τους ξένους τα ελληνικά αγαθά και υπηρεσίες γίνονται τώρα φθηνότερα και αντίστροφα. Για παράδειγμα, έστω ότι ένα ελληνικό προϊόν κοστίζει 846 δρχ. Αυτό σημαίνει ότι η τιμή του για τους ξένους αγοραστές μειώνεται από $\$10$ σε $846/100 = \$8,46$, όταν η συναλλαγματική ισοτιμία από $\$1 = 84,6$ δρχ. γίνεται $\$1 = 100$ δρχ. Η χαμηλότερη τιμή των ελληνικών προϊόντων θα οδηγήσει σε αύξηση των εξαγωγών και κατά συνέπεια σε αύξηση της προσφερόμενης ποσότητας συναλλάγματος. Το αντίθετο θα συμβεί στην περίπτωση που η τιμή του συναλλάγματος μειώνεται, δηλαδή η δραχμή ανατιμάται. Επομένως, όταν αυξάνεται η τιμή του συναλλάγματος, η προσφερόμενη ποσότητα συναλλάγματος θ' αυξάνει και αντίστροφα.

6. Η τιμή του συναλλάγματος

Μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα σε δύο βασικούς μηχανισμούς ή συστήματα προσδιορισμού της τιμής του συναλλάγματος. Το ένα είναι το σύστημα των **ελεύθερα κυμαινόμενων ισοτιμιών** και το άλλο το **σύστημα των σταθερών ισοτιμιών**.

α) **Ελεύθερα κυμαινόμενες ισοτιμίες.** Σύμφωνα με το σύστημα αυτό η τιμή του συναλλάγματος προσδιορίζεται ελεύθερα στην

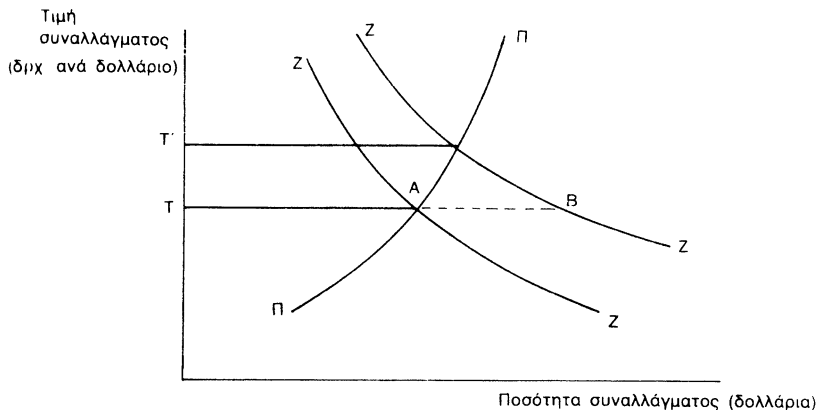
αγορά, χωρίς καμία κρατική παρέμβαση, από τις δυνάμεις της προσφοράς και ζήτησης συναλλάγματος. Έτσι, αν οι καμπύλες προσφοράς και ζήτησης είναι όπως στο Διάγραμμα (16.1), η τιμή του συναλλάγματος θα είναι T .

Όπως και για οποιοδήποτε άλλο αγαθό, η τιμή που προσδιορίζεται από το σημείο τομής των δύο καμπυλών είναι τιμή ισορροπίας. Σ' αυτή την τιμή εξισορροπούνται οι επιθυμίες των αγοραστών και πωλητών συναλλάγματος. Σ' οποιαδήποτε άλλη τιμή μεγαλύτερη από την τιμή ισορροπίας T θα υπάρχει πλεόνασμα και σ' οποιαδήποτε άλλη τιμή μικρότερη από την τιμή ισορροπίας T θα υπάρχει έλλειμμα.

Όπως ξέρουμε, αν οι καμπύλες ζήτησης και προσφοράς παραμένουν σταθερές, δεν υπάρχει λόγος να μεταβληθεί η τιμή ισορροπίας. Έστω λοιπόν ότι η καμπύλη ζήτησης μετατοπίζεται προς τα δεξιά, στη θέση $Z'Z'$ στο Διάγραμμα (16.2). Σ' αυτή την περίπτωση στην τιμή T υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση, ίση με την απόσταση AB , που σημαίνει ανάλογο έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών. Αν η τιμή του συναλλάγματος είναι πραγματικά ελεύθερη να προσδιορίζεται από τις δυνάμεις της αγοράς, τότε η εξισορρόπηση της ζήτησης με την προσφορά πραγματοποιείται μέσω μεταβολών της τιμής. Στο Διάγραμμα (16.2) η τιμή ισορροπίας θ' αυξηθεί από T σε T' . Δηλαδή, η δραχμή θα υποτιμηθεί ως προς το δολάριο και το έλλειμμα θα εξαφανιστεί. Στην αντίθετη περίπτωση, δηλαδή αν υπάρχει πλεόνασμα, θα υπάρχει πίεση η τιμή ισορροπίας να μειωθεί με τελική συνέπεια την εξαφάνιση του πλεονάσματος.

Επομένως, με το σύστημα των ελεύθερων ισοτιμιών η εξισορρόπηση του ισοζυγίου των πληρωμών γίνεται «αυτόματα» μέσω μεταβολών της τιμής του συναλλάγματος.

6) Σταθερές ισοτιμίες. Με το σύστημα των σταθερών ισοτιμιών η συναλλαγματική ισοτιμία ανάμεσα στα διάφορα νομίσματα προσδιορίζεται από τις νομισματικές αρχές της χώρας. Η τιμή που καθορίζεται παραμένει σταθερή, δηλαδή δεν επηρεάζεται από τις μεταβολές της προσφοράς και ζήτησης συναλλάγματος. Οι μεταβολές όμως της ζήτησης και προσφοράς συναλλάγματος επηρεάζουν το έλλειμμα ή πλεόνασμα στο ισοζύγιο πληρωμών

Διάγραμμα 16.2. Μεταβολή της τιμής ισορροπίας του συναλλάγματος.

και δημιουργούν το πρόβλημα διατήρησης της ισοτιμίας σταθερής. Ας δούμε γιατί.

Έστω ότι οι καμπύλες προσφοράς και ζήτησης συναλλάγματος είναι, αντίστοιχα, οι ΖΖ και ΠΠ στο Διάγραμμα (16.2) και ας υποθέσουμε ότι καθορίζεται σταθερή ισοτιμία $\$1=84,6$ που συμπίπτει με την τιμή ισορροπίας Τ. Έστω τώρα ότι για οποιοδήποτε λόγο η καμπύλη ζήτησης συναλλάγματος μετατοπίζεται στη θέση Ζ'Ζ'. Όπως ξέρουμε, άμεση συνέπεια αυτής της μεταβολής είναι η δημιουργία ελλείμματος ίσου με την απόσταση ΑΒ. Εφόσον, υποθέτουμε σταθερή ισοτιμία, θα υπάρχει ανισορροπία στην αγορά συναλλάγματος και πίεση για την τιμή του συναλλάγματος ν' ανέβει, δηλαδή πίεση για τη δραχμή να υποτιμηθεί. Πώς μπορεί σ' αυτή την περίπτωση να διατηρηθεί σταθερή η συναλλαγματική ισοτιμία; Είναι φανερό ότι η διατήρη-

ση της συναλλαγματικής ισοτιμίας σταθερής στο επίπεδο T προϋποθέτει τη λήψη μέτρων που να εξισορροπούν τη ζήτηση με την προσφορά. Γραφικά, αυτό σημαίνει μετατόπιση της καμπύλης ζήτησης ή της καμπύλης προσφοράς ή και των δύο ώστε να τέμνονται πάλι στη σταθερή ισοτιμία T . Η συστηματική εξέταση των διαφόρων μέτρων που μπορεί να πάρει μια χώρα για να διατηρήσει σταθερή την ισοτιμία του νομίσματός της ξεφεύγει από τα όρια ανάλυσης αυτού του βιβλίου. Ενδεικτικά όμως αναφέρουμε ότι τα μέτρα αυτά συνήθως αφορούν τον περιορισμό των εισαγωγών, προώθηση εξαγωγών και έλεγχο συναλλάγματος.

7. Συγκριτικό πλεονέκτημα και οφέλη από το διεθνές εμπόριο

Εξετάσαμε μέχρι εδώ τη νομισματική όψη των διεθνών συναλλαγών. Ας δούμε τώρα ποια είναι τα οφέλη που προκύπτουν από το διεθνές εμπόριο και ποιοι παράγοντες προσδιορίζουν τα αγαθά που εισάγει και εξάγει μια χώρα.

Ποια είναι τα οφέλη από το διεθνές εμπόριο είναι ένα ερώτημα που απασχόλησε από την αρχή τους θεμελιωτές της οικονομικής επιστήμης: τον Adam Smith και κυρίως τον David Ricardo. Η απάντηση περιέχεται στην κλασική θεωρία του **συγκριτικού πλεονεκτήματος**.

Τα οφέλη από το διεθνές εμπόριο βασίζονται στις ίδιες αρχές που διέπουν την ανταλλαγή των αγαθών ανάμεσα σε άτομα ή σε περιοχές μέσα στα γεωγραφικά όρια μιας χώρας. Δηλαδή, τα οφέλη προέρχονται από τον καταμερισμό των έργων και την εξειδίκευση στην παραγωγή, που όπως ξέρουμε οδηγούν σε αύξηση της παραγωγικότητας και της συνολικής παραγωγής.

α) Απόλυτο πλεονέκτημα.

Ας εξετάσουμε τα δεδομένα του Πίνακα (16.3) όπου υποθέτουμε ότι έχουμε δύο χώρες που παράγουν σιτάρι και ύφασμα. Η χώρα Α με ορισμένες ποσότητες παραγωγικών συντελεστών παράγει 50 μονάδες σιτάρι ή 40 μονάδες ύφασμα. Η χώρα Β με

τις ίδιες ποσότητες παραγωγικών συντελεστών παράγει 30 μονάδες σιτάρι ή 60 μονάδες ύφασμα.

Πίνακας 16.3. Απόλυτο πλεονέκτημα

	Σιτάρι	ύφασμα
Χώρα Α	50	40
Χώρα Β	30	60

Η χώρα Α έχει **απόλυτο πλεονέκτημα** στην παραγωγή σιταριού ενώ η χώρα Β έχει **απόλυτο πλεονέκτημα** στην παραγωγή υφάσματος. Χωρίς εμπόριο, κάθε χώρα παράγει και τα δύο αγαθά δηλαδή και οι δύο χώρες ικανοποιούν τις ανάγκες τους για τα δύο αγαθά από την εγχώρια παραγωγή. Αν τώρα η χώρα Α εξειδικευτεί στην παραγωγή σιταριού και η χώρα Β στην παραγωγή υφάσματος, είναι φανερό ότι η συνολική εγχώρια παραγωγή, δηλαδή και η ποσότητα του σιταριού και η ποσότητα του υφάσματος, θ' αυξηθεί. Αυτό σημαίνει δυνατότητα μεγαλύτερης κατανάλωσης και για τις δύο χώρες αν υπάρξει εμπόριο ανάμεσά τους. Δηλαδή, η χώρα Α θα εξάγει μέρος της παραγωγής του σιταριού στη χώρα Β και θα εισάγει μέρος της παραγωγής υφάσματος από τη χώρα Β. Βλέπουμε επομένως ότι προϋπόθεση για να υπάρξουν οφέλη από την εξειδίκευση είναι η ύπαρξη εμπορίου.

θ) Συγκριτικό πλεονέκτημα.

Τα οφέλη από το διεθνές εμπόριο είναι φανερά όταν κάθε χώρα έχει απόλυτο πλεονέκτημα στην παραγωγή ενός αγαθού. Τι συμβαίνει όμως αν μια χώρα έχει απόλυτο πλεονέκτημα στην παραγωγή και των δύο αγαθών; Έστω ότι η κατάσταση είναι όπως δίνεται στον Πίνακα (16.4).

Πίνακας 16.4. Συγκριτικό πλεονέκτημα

	Σιτάρι	ύφασμα
Χώρα Α	100	80
Χώρα Β	30	60

Η χώρα Α παράγει τώρα διπλάσιες ποσότητες ενώ η χώρα Β εξακολουθεί να παράγει τις ίδιες όπως και προηγούμενα. Η χώρα Α έχει τώρα απόλυτο πλεονέκτημα στην παραγωγή και των δύο αγαθών. Το πλεονέκτημά της όμως είναι μεγαλύτερο στην παραγωγή σιταριού παρά στην παραγωγή υφάσματος. Αντίθετα, η χώρα Β μειονεκτεί στην παραγωγή και των δύο αγαθών αλλά το μειονέκτημά της είναι μικρότερο στην παραγωγή υφάσματος. Αυτό φαίνεται καλύτερα αν συγκρίνουμε το **κόστος ευκαιρίας** παραγωγής των αγαθών ανάμεσα στις δύο χώρες. Για τη χώρα Α, το κόστος ευκαιρίας του σιταριού είναι $80/100=0,8$ μονάδες υφάσματος. Όπως ξέρουμε, αυτό σημαίνει ότι για την παραγωγή μίας μονάδας σιταριού θυσιάζονται 0,8 μονάδες υφάσματος. Το κόστος ευκαιρίας του υφάσματος είναι $100/80=1,25$. Δηλαδή, για την παραγωγή μιας μονάδας υφάσματος θυσιάζονται 1,25 μονάδες σιταριού. Για τη χώρα Β, το κόστος ευκαιρίας του σιταριού είναι $30/60=0,5$ μονάδες υφάσματος και το κόστος ευκαιρίας του υφάσματος είναι $60/30=2$ μονάδες σιταριού. Το κόστος ευκαιρίας για τα δύο αγαθά στις δύο χώρες δίνεται στον Πίνακα (16.5).

Πίνακας 16.5. Κόστος ευκαιρίας

	Σιτάρι	ύφασμα
Χώρα Α	0,8	1,25
Χώρα Β	2,0	0,5

Η Χώρα Α έχει **συγκριτικό πλεονέκτημα** στην παραγωγή σιταριού ενώ η χώρα Β έχει **συγκριτικό πλεονέκτημα** στην παραγωγή υφάσματος. Έτσι αν η χώρα Α εξειδικευτεί στην

παραγωγή σιταριού και η χώρα Β στην παραγωγή υφάσματος η συνολική παραγωγή θα αυξηθεί. Τα οφέλη από την εξειδίκευση και το εμπόριο φαίνονται στον Πίνακα (16.6). Όταν η χώρα Α αυξάνει την παραγωγή σιταριού κατά μία μονάδα, μειώνει την παραγωγή υφάσματος κατά 0,8 μονάδες. Αντίθετα όταν η χώρα Α αυξάνει την παραγωγή υφάσματος κατά μία μονάδα, μειώνει την παραγωγή σιταριού κατά μισή μονάδα. Το συνολικό αποτέλεσμα είναι η αύξηση της παραγωγής σιταριού κατά μισή μονάδα και του υφάσματος κατά 0,2 μονάδες.

Πίνακας 16.6. Οφέλη από το διεθνές εμπόριο

	Σιτάρι	ύφασμα
Χώρα Α	1,0	-0,8
Χώρα Β	-0,5	+1,0
Σύνολο	0,5	0,2

Ας σημειωθεί ότι τα οφέλη από το διεθνές εμπόριο που προκύπτουν από τον Πίνακα (16.3) είναι ακριβώς τα ίδια με αυτά που δίνονται στον Πίνακα (16.6), εφόσον το κόστος ευκαιρίας είναι το ίδιο.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την προηγούμενη ανάλυση είναι το εξής: Όταν κάθε χώρα εξειδικεύεται στην παραγωγή των αγαθών που έχει συγκριτικό πλεονέκτημα, η παγκόσμια (συνολική) παραγωγή αυξάνει. Με το εμπόριο κάθε χώρα έχει τη δυνατότητα να έχει περισσότερο από κάθε αγαθό σε σύγκριση με την κατάσταση χωρίς εμπόριο. Αυτό σημαίνει ότι το διεθνές εμπόριο μειώνει τη στενότητα των παραγωγικών συντελεστών και αμβλύνει το οικονομικό πρόβλημα.

8. Ανακεφαλαίωση

Η διεξαγωγή των διεθνών πληρωμών που απορρέουν από τις διεθνείς οικονομικές συναλλαγές, προϋποθέτει τη δυνατότητα

ανταλλαγής των διαφόρων εθνικών νομισμάτων. Το ποσό του νομίσματος μιας χώρας ονομάζεται συναλλαγματική ισοτιμία. Ο όρος συνάλλαγμα περιλαμβάνει τα ξένα νομίσματα και τους πιστωτικούς τίτλους σε ξένο νόμισμα, όπως είναι οι επιταγές, οι συναλλαγματικές κ.λπ.

Όλες οι συναλλαγές μιας χώρας με το εξωτερικό καταγράφονται και συνοψίζονται στο ισοζύγιο των διεθνών πληρωμών της χώρας. Σχηματικά, το ισοζύγιο πληρωμών έχει δύο πλευρές: την πλευρά των εισπράξεων στην οποία καταγράφονται όλες οι συναλλαγές που δημιουργούν απαίτηση πληρωμής από το εξωτερικό και την πλευρά των πληρωμών στην οποία καταγράφονται όλες οι συναλλαγές που δημιουργούν υποχρέωση πληρωμής προς το εξωτερικό. Στην πλευρά των πληρωμών καταχωρούνται οι εισαγωγές εμπορευμάτων, οι εισαγωγές υπηρεσιών, οι δωρεές από τη χώρα προς το εξωτερικό και οι εξαγωγές κεφαλαίων. Στην πλευρά των εισπράξεων καταχωρούνται οι εξαγωγές εμπορευμάτων, οι εξαγωγές υπηρεσιών, οι δωρεές από το εξωτερικό και οι εισαγωγές κεφαλαίων.

Δύο σημαντικές υποδιαιρέσεις του ισοζυγίου πληρωμών είναι ο λογαριασμός κίνησης κεφαλαίων. Ο λογαριασμός κίνησης κεφαλαίων περιλαμβάνει τις συναλλαγές που είναι καθαρά χρηματικής φύσης, δηλαδή τις εισαγωγές και εξαγωγές κεφαλαίων. Ο λογαριασμός τρεχουσών συναλλαγών περιλαμβάνει όλες τις άλλες συναλλαγές. Η διαφορά ανάμεσα στις εισπράξεις και στις πληρωμές για κάθε λογαριασμό μας δίνει το αντίστοιχο ισοζύγιο. Όταν οι εισπράξεις υπερβαίνουν τις πληρωμές το ισοζύγιο παρουσιάζει πλεόνασμα ενώ όταν οι πληρωμές υπερβαίνουν τις εισπράξεις το ισοζύγιο παρουσιάζει έλλειμμα.

Το έλλειμμα ή το πλεόνασμα του ισοζυγίου των διεθνών πληρωμών είναι έννοια οικονομική γιατί από τη λογιστική άποψη οι δύο πλευρές του ισοζυγίου είναι πάντοτε ίσες, δηλαδή εκ κατασκευής. Το έλλειμμα ή το πλεόνασμα του ισοζυγίου των πληρωμών ορίζεται σε σχέση με τις εξισωτικές συναλλαγές. Εξισωτικές συναλλαγές είναι ορισμένες συναλλαγές του λογαριασμού κίνησης κεφαλαίων που αναλαμβάνονται από τις νομισματικές αρχές της χώρας ακριβώς για να εξισώσουν τις

εισπράξεις με τις πληρωμές που προκύπτουν από όλες τις υπόλοιπες συναλλαγές που ονομάζονται αυτόνομες.

Το συναλλάγμα είναι αντικείμενο αγοραπωλησίας όπως κάθε άλλο αγαθό. Η τιμή του, δηλαδή η συναλλαγματική ισοτιμία, μπορεί να προσδιορίζεται ελεύθερα στην αγορά από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης ή να καθορίζεται από τις νομισματικές αρχές της χώρας. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε το σύστημα των ελεύθερα κυμαινόμενων ισοτιμιών ενώ στη δεύτερη το σύστημα των σταθερών ισοτιμιών. Η ζήτηση συναλλάγματος προέρχεται από τη ζήτηση για εισαγωγές ενώ η προσφορά συναλλάγματος προέρχεται από τις εξαγωγές. Όταν αυξάνεται η τιμή του συναλλάγματος το εγχώριο νόμισμα υποτιμάται ενώ στην αντίθετη περίπτωση, δηλαδή όταν μειώνεται η τιμή του, ανατιμάται. Η τιμή του συναλλάγματος είναι ο κρίκος που συνδέει τις εγχώριες με τις διεθνείς τιμές. Όταν το εγχώριο νόμισμα υποτιμάται αυξάνουν οι τιμές των εισαγομένων ειδών και μειώνονται, για τους ξένους, οι τιμές των εξαγόμενων ειδών. Ακριβώς το αντίστροφο συμβαίνει όταν το εγχώριο νόμισμα ανατιμάται.

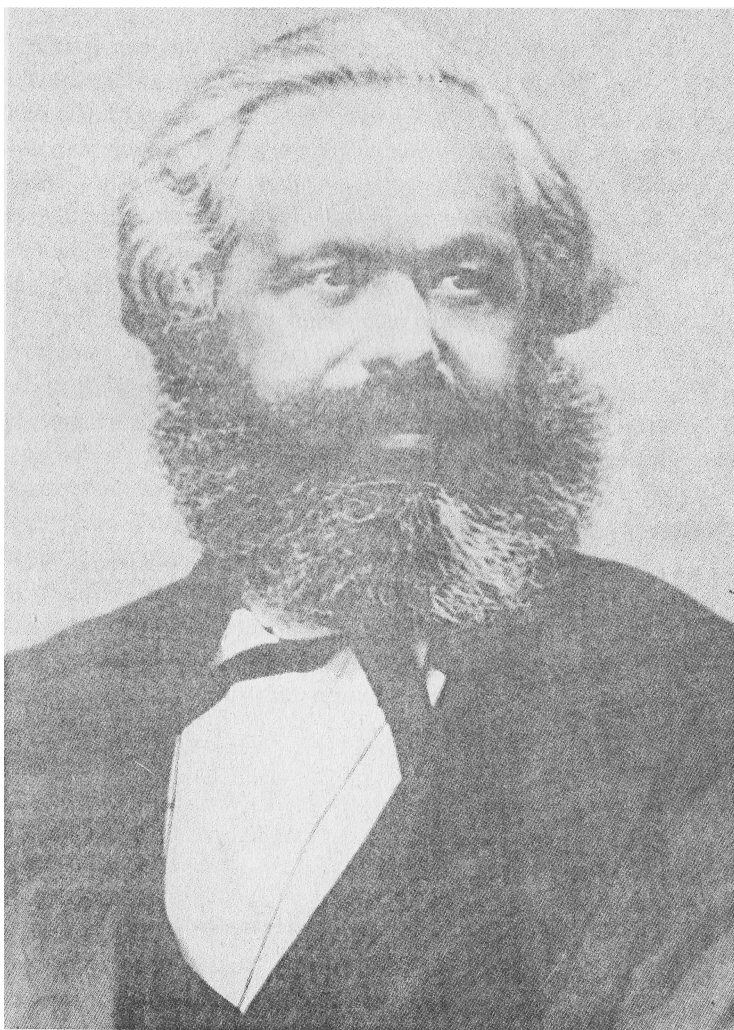
Η βασική αρχή που διέπει τη διεθνή ανταλλαγή των αγαθών είναι η αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος που πρώτα διατυπώθηκε από τον Άγγλο οικονομολόγο David Ricardo. Μια χώρα έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στην παραγωγή ενός αγαθού σε σχέση με μια άλλη αν το κόστος ευκαιρίας παραγωγής αυτού του αγαθού είναι μικρότερο από το αντίστοιχο της άλλης χώρας. Αν κάθε χώρα εξειδικεύεται στην παραγωγή των αγαθών που έχει συγκριτικό πλεονέκτημα, η παγκόσμια παραγωγή αυξάνει. Με το εμπόριο κάθε χώρα μπορεί να έχει μεγαλύτερη ποσότητα από κάθε αγαθό σε σχέση με την κατάσταση χωρίς εμπόριο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι σημαίνει ο όρος συναλλάγμα;
2. Τι είναι συναλλαγματική ισοτιμία;
3. Τι περιλαμβάνει το ισοζύγιο διεθνών πληρωμών μιας χώρας;
4. Σε τι διαφέρει το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών από το εμπορικό ισοζύγιο;
5. Τι είναι εξισωτικές και τι αυτόνομες συναλλαγές;
6. Ποια είναι η έννοια του ελλείμματος στο ισοζύγιο πληρωμών;
7. Πώς καλύπτεται ένα έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών;
8. Από πού προέρχονται η προσφορά και η ζήτηση συναλλάγματος;
9. Τι σημαίνει υποτίμηση του νομίσματος μιας χώρας;
10. Να εξηγήσετε γιατί όταν αυξάνεται η τιμή του συναλλάγματος η ζήτηση για εισαγωγές μειώνεται ενώ οι εξαγωγές αυξάνονται.
11. Ποια είναι τα δύο βασικά συστήματα ή μηχανισμοί προσδιορισμών της τιμής του συναλλάγματος;
12. Τι πρόβλημα δημιουργείται με το σύστημα των σταθερών ισοτιμιών για το ισοζύγιο πληρωμών και γιατί;
13. Τι σημαίνει απόλυτο και τι συγκριτικό πλεονέκτημα;
14. Ποια είναι η σημασία του συγκριτικού πλεονεκτήματος για το διεθνές εμπόριο;
15. Ποια είναι τα οφέλη που προκύπτουν από το διεθνές εμπόριο;

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Ο Karl Marx (1818-1883) είναι ο θεμελιωτής του επιστημονικού σοσιαλισμού. Το τρίτομο έργο του Το κεφάλαιο αποτελεί μεγάλη συμβολή στην ανάλυση της Πολιτικής Οικονομίας και περιέχει την οξύτερη κριτική του καπιταλισμού.

Ο Friedrich Engels (1820-1895) φίλος και στενός συνεργάτης του Karl Marx θεωρείται, μαζί με τον Marx, θεμελιωτής του επιστημονικού σοσιαλισμού. Έγραψε πολλά έργα μόνος του και σε συνεργασία με τον Marx.

Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

1. Εισαγωγή

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου αυτού δώσαμε μια αρκετά αναλυτική διατύπωση της θεωρίας των τιμών, δηλαδή της θεωρίας που εξηγεί με το μηχανισμό της προσφοράς και ζήτησης τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζονται οι τιμές των αγαθών και των παραγωγικών συντελεστών. Επιπλέον είδαμε πως το ύψος των τιμών επηρεάζεται από τη μορφή της αγοράς, αν δηλαδή πρόκειται για αγορά πλήρους ανταγωνισμού, μονοπωλίου, κ.λπ. Επίσης στο μέρος αυτό είδαμε τον κυρίαρχο ρόλο που παίζει το κέρδος σαν το κίνητρο που θέτει σε λειτουργία την παραγωγική μηχανή του καπιταλισμού.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου εξηγήσαμε τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζονται τα συνολικά μεγέθη της οικονομίας όπως η συνολική κατανάλωση, η συνολική επένδυση, το εθνικό εισόδημα κ.λπ. Τον κυρίαρχο ρόλο για τον προσδιορισμό του εισοδήματος και των άλλων συνολικών μεγεθών έχει η συνολική δαπάνη που είναι το άθροισμα της κατανάλωσης, της επένδυσης και των αυτόνομων δαπανών. Επίσης είδαμε γιατί η οικονομία μπορεί να βρίσκεται σε επίπεδο κάτω της πλήρους απασχόλησης και συνεπώς να έχουμε ανεργία.

Οι απόψεις που διατυπώθηκαν μέχρι τώρα αντιπροσωπεύουν σε πολύ μεγάλο βαθμό τις απόψεις των θεωρητικών οικονομολόγων που προσπαθούν να αναλύσουν και να εξηγήσουν τα οικονομικά φαινόμενα των καπιταλιστικών κοινωνιών **χωρίς να αμφισβητούν τη δυνατότητα του καπιταλιστικού συστήματος να λύσει τα οικονομικά προβλήματα της κοινωνίας.** Οι θεωρητικοί αυτοί οικονομολόγοι δέχονται την ύπαρξη προβλημάτων και

αδυναμιών του καπιταλισμού, αλλά πιστεύουν ότι οι αδυναμίες του μπορούν να ξεπεραστούν και κατά συνέπεια δεν αμφισβητούν τα θεμέλια του καπιταλισμού που είναι η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Επιπλέον, αποδέχονται ότι παρ' όλα τα προβλήματα της καπιταλιστικής οικονομίας, η καπιταλιστική οργάνωση είναι η πιο αποδοτική και δεν υπάρχει λόγος αντικατάστασής της από μια άλλη διαφορετικού τύπου οργάνωση της κοινωνίας.

Με την οργάνωση και ανάπτυξη του καπιταλισμού και παράλληλα με την πρόοδο που έφερε, εμφανίζονται και τα προβλήματά του. Από νωρίς αρχίζει η κριτική ανάλυση του καπιταλισμού σαν τρόπου κοινωνικής οργάνωσης και η διατύπωση διαφόρων απόψεων για εναλλακτικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης.

Η κριτική του καπιταλισμού βρίσκει την τελειότερη έκφρασή της στα έργα του Καρόλου Μαρξ και του συνεργάτη και φίλου του Φρειδερίκου Ένγκελς. Οι απόψεις του Μαρξ και του Ένγκελς έχουν μελετηθεί και συζητηθεί από ένα πλήθος επιστημόνων και σήμερα η Μαρξιστική βιβλιογραφία είναι τεράστια. Ανάμεσα στους μελετητές των έργων του Μαρξ και του Ένγκελς υπήρχαν, και υπάρχουν, διακεκριμένοι επικριτές όπως και σπουδαίοι υποστηρικτές και συνεχιστές του έργου τους.

Είναι περίεργο, αλλά όχι ανεξήγητο, ότι υπάρχουν σήμερα άνθρωποι που αρνούνται τη σημασία του έργου του Μαρξ χωρίς να το έχουν διαβάσει καθώς επίσης και άνθρωποι που αποδέχονται τις απόψεις του Μαρξ πάλι χωρίς να έχουν μελετήσει το έργο του. Φυσικά η εξήγηση βρίσκεται στον ισχυρό πολιτικό χαρακτήρα που εμπεριέχει η οικονομική ανάλυση του Μαρξ. Στο κεφάλαιο αυτό καθώς και σ' εκείνα που ακολουθούν, θα παρουσιάσουμε τη μαρξιστική ανάλυση του καπιταλισμού χωρίς θετική ή αρνητική προκατάληψη, και με την απαραίτητη επιστημονική αντικειμενικότητα.

2. Βασικές Λειτουργίες του Οικονομικού Συστήματος.

Από τα προηγούμενα κεφάλαια αυτού του βιβλίου, ξέρουμε ότι η οργάνωση κάθε κοινωνίας προϋποθέτει ένα οικονομικό σύστημα που να επιτελεί ορισμένες βασικές λειτουργίες. Οι λειτουργίες αυτές είναι η παραγωγή του προϊόντος, η διανομή του προϊόντος ανάμεσα στα άτομα της κοινωνίας, και η ανάπτυξη της οικονομίας, δηλαδή η συνεχής αύξηση του προϊόντος ώστε να ικανοποιούνται πληρέστερα οι ανάγκες των ανθρώπων. Στο καπιταλιστικό σύστημα οι λειτουργίες αυτές γίνονται με ένα τρόπο που το διαφοροποιούν από τα άλλα συστήματα που ιστορικά προηγήθηκαν του καπιταλισμού. Αυτά τα συστήματα είναι: (i) η πρωτόγονη κοινωνία (ii) το δουλοκτητικό σύστημα, και (iii) ο φεουδαλισμός.

Η κύρια διάκριση των προϊόντων είναι μεταξύ κεφαλαιουχικών προϊόντων και καταναλωτικών. Τα κεφαλαιουχικά προϊόντα είναι τα παραγμένα μέσα παραγωγής και επειδή χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία παραμένουν μέσα στο κύκλωμα της οικονομίας και βαθμιαία επέρχεται η απόσβεσή τους. Από τα κεφαλαιουχικά προϊόντα που παράγονται σε κάθε χρονική περίοδο ένα μέρος αντικαθιστά αυτά που φθείρονται και ένα μέρος αποτελεί αύξηση του κεφαλαίου της οικονομίας. Τα καταναλωτικά προϊόντα γίνονται αντικείμενα κατανάλωσης και βγαίνουν από το κύκλωμα της οικονομίας.

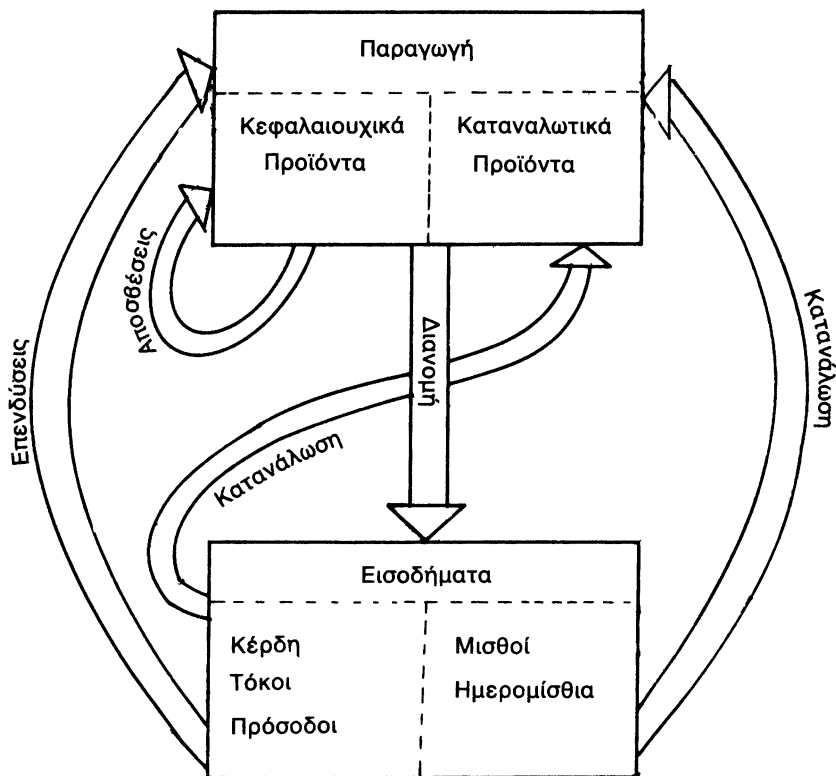
(Όπως θα εξηγήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο η μαρξιστική ανάλυση δεν χρησιμοποιεί τον όρο «οικονομικό αγαθό» αλλά τους όρους «προϊόν» ή «εμπόρευμα»).

Η διανομή των προϊόντων της παραγωγής καθορίζεται όπως ξέρουμε από τον τρόπο προσδιορισμού των εισοδημάτων. Στη μαρξιστική ανάλυση τα εισοδήματα χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Από τη μια μεριά έχουμε το εισόδημα που αποτελεί αμοιβή της εργασίας δηλ. τους μισθούς και τα ημερομίσθια, και από την άλλη το σύνολο των εισοδημάτων που χαρακτηρίζονται σαν κέρδη, τόκοι και έγγειος πρόσσοδος. Η λογική αυτή της διάκρισης θα φανεί στην ανάλυση της υπεραξίας.

Οι μισθοί και τα ημερομίσθια καταναλίσκονται σχεδόν εξ

ολοκλήρου ενώ τα εισοδήματα από κέρδη, τόκους και προσόδους στο μεγαλύτερο μέρος τους επενδύονται σε κεφαλαιουχικά προϊόντα και μόνο ένα πολύ μικρό μέρος διατίθεται στην κατανάλωση. Μ' άλλα λόγια οι εργαζόμενοι κυρίως καταναλίσκουν ενώ οι κάτοχοι των μέσων παραγωγής κυρίως επενδύουν.

Το οικονομικό κύκλωμα που προκύπτει από την παραπάνω διατύπωση φαίνεται παραστατικά από το Διάγραμμα 17.1. χωρίς να χρειάζεται πρόσθετη επεξήγηση.

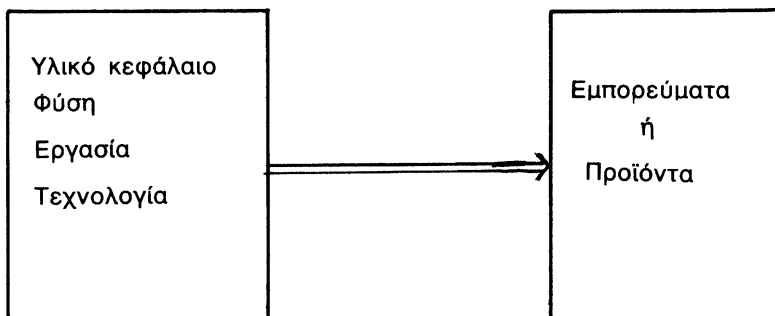

Διάγραμμα 17.1.

3. Παραγωγικές Δυνάμεις

Στη μαρξιστική ανάλυση, παραγωγικές δυνάμεις είναι το σύνολο των στοιχείων που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή των προϊόντων που ικανοποιούν τις ανθρώπινες ανάγκες. Πιο συγκεκριμένα οι παραγωγικές δυνάμεις περιλαμβάνουν: (i) **Το κεφάλαιο της οικονομίας**, δηλαδή τα παραγόμενα μέσα παραγωγής, όπως μηχανήματα, κτίρια, μέσα μεταφοράς κ.λπ. (ii) **τα υλικά και τις δυνάμεις που η φύση θέτει στη διάθεση των ανθρώπων**, όπως τον ορυκτό πλούτο, το νερό, το έδαφος, τα δάση κ.λπ. (iii) **την εργασία δηλ. τη δραστηριότητα του ανθρώπου όταν χρησιμοποιεί τις σωματικές ικανότητες για την παραγωγή προϊόντων**, και (iv) **την τεχνολογία της παραγωγής**, δηλ. το σύνολο των τεχνικών γνώσεων που είναι ενσωματωμένες στο υλικό κεφάλαιο της οικονομίας καθώς και όλων εκείνων που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή.

Η συνεργασία των δυνάμεων αυτών καταλήγει στην παραγωγή προϊόντων και γι' αυτό λέγονται παραγωγικές δυνάμεις. Η λειτουργία μέσω της οποίας οι παραγωγικές δυνάμεις παίρνουν τη μορφή προϊόντων χρήσιμων για τον άνθρωπο είναι η γνωστή μας, από τα προηγούμενα, παραγωγική διαδικασία. Παραστατικά η διαδικασία φαίνεται στο διάγραμμα 17.2.

Διάγραμμα 17.2.

4. Παραγωγικές Σχέσεις

Κάθε οικονομική οργάνωση της κοινωνίας προϋποθέτει την ύπαρξη της παραγωγικής διαδικασίας η οποία παρέχει τα προϊόντα που είναι απαραίτητα για την επιβίωση και ανάπτυξη της κοινωνίας. Εκεί όπου διαφέρουν οι τρόποι κοινωνικής οργάνωσης είναι **οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ ατόμων και οι οποίες βασίζονται στις σχέσεις ιδιοκτησίας μεταξύ ατόμων και μέσων παραγωγής**. Στη μαρξιστική ανάλυση οι σχέσεις αυτές ονομάζονται **παραγωγικές σχέσεις**. Για να γίνει κατανοητή η έννοια των σχέσεων παραγωγής συγκρίνετε δύο υποθετικές αγροτικές οικονομίες. Στη μια η γη είναι μοιρασμένη έτσι ώστε κάθε οικογένεια να έχει το δικό της κομμάτι και επίσης έχει τα δικά της εργαλεία καλλιέργειας. Στην περίπτωση αυτή όλα τα άτομα παρουσιάζουν το ίδιο χαρακτηριστικό. Είναι δηλ. κάτοχοι των μέσων παραγωγής και οι μεταξύ τους σχέσεις δημιουργούνται από τις ανάγκες της ανταλλαγής των προϊόντων εφόσον υπάρχει κάποιος καταμερισμός έργων. Οι σχέσεις αυτές είναι σχέσεις ισοβαρείς (ή ισότιμες). Οι παραγωγοί αυτοί είναι σε μεγάλο βαθμό **ανεξάρτητοι**.

Στην άλλη οικονομία η γη ανήκει σε λίγα άτομα. Τα υπόλοιπα δουλεύουν στα κτήματα των λίγων και πληρώνονται με βάση κάποιο ημερομίσθιο. Στην περίπτωση αυτή τα άτομα της οικονομίας χωρίζονται αμέσως σε δύο ομάδες που σε σχέση με τα μέσα παραγωγής παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά. Η μια ομάδα αποτελείται από τους κατόχους της γης που ταυτόχρονα οργανώνουν και ελέγχουν την παραγωγική διαδικασία. Η άλλη ομάδα από άτομα που δεν κατέχουν γη αλλά την καλλιεργούν με κάποια αμοιβή που παίρνουν από τους κατόχους. Έχουμε δηλαδή δύο **τάξεις**, την τάξη των γαιοκτημόνων και την τάξη των ακτημόνων εργατών της γης. Οι σχέσεις μεταξύ γαιοκτημόνων και εργατών γης προσδιορίζονται από τη θέση τους μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Ο γαιοκτήμονας, που στο παράδειγμα αυτό είναι και επιχειρηματίας, έχει συμφέρον να πληρώσει στον ακτήμονα εργάτη όσο το δυνατόν χαμηλότερο μισθό. Αντίθετα ο εργάτης έχει συμφέρον να παίρνει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο

μισθό. Βλέπουμε λοιπόν ότι εδώ οι σχέσεις των ατόμων είναι σχέσεις κοινωνικών ομάδων, δηλαδή σχέσεις κοινωνικών τάξεων ή ταξικές σχέσεις. Επιπλέον τα συμφέροντα των τάξεων αυτών είναι αντίθετα.

5. Ο Καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής

Οι παραγωγικές δυνάμεις μιας κοινωνίας και οι παραγωγικές σχέσεις που διαμορφώνονται μέσα σ' αυτή είναι τα δύο στοιχεία που μαζί προσδιορίζουν τον χαρακτήρα, ή όπως λέγεται στη θεωρία, τον τρόπο της παραγωγής (ή ακόμα, τον τύπο της παραγωγής).

Σε κάθε τρόπο παραγωγής, οι παραγωγικές δυνάμεις και οι παραγωγικές σχέσεις έχουν ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο. Στο βιβλίο αυτό θα αναλύσουμε σε θεωρητικό επίπεδο τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (που στην κοινή γλώσσα λέμε καπιταλιστικό σύστημα).

Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται από μια μεγάλη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που έχουν αυξηθεί και συνεχίζουν να αυξάνουν την ικανότητα της οικονομίας να παράγει τεράστιες ποσότητες προϊόντων. Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων οφείλεται στη συνεχή αύξηση του υλικού κεφαλαίου, στη συσσώρευση δηλ. του κεφαλαίου, στις τεχνολογικές ανακαλύψεις που βρήκαν εφαρμογή στην παραγωγική διαδικασία και στην ανάπτυξη των γνώσεων και της μόρφωσης των εργατών που είναι αναγκαία για τη χρησιμοποίηση του κεφαλαίου προηγμένης τεχνολογίας. Η ανάπτυξη αυτή των παραγωγικών δυνάμεων στον καπιταλισμό οδήγησε σε τέτοια παραγωγή προϊόντων που καμιά προηγούμενη ιστορική εποχή δεν είχε γνωρίσει.

Οι παραγωγικές σχέσεις στον καπιταλιστικό τύπο παραγωγής χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη δύο κοινωνικών τάξεων. Από τη μια μεριά έχουμε την ολιγάριθμη τάξη των ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής που συνήθως αποκαλούνται καπιταλιστές. Οι καπιταλιστές πέρα του ότι είναι κάτοχοι του υλικού κεφαλαίου της

οικονομίας, διαθέτουν μεγάλα χρηματικά κεφάλαια και **ελέγχουν** την παραγωγική διαδικασία, δηλαδή αποφασίζουν για το τι θα παραχθεί, σε ποιά ποσότητα, τι τεχνολογία θα χρησιμοποιηθεί, κ.λπ. Συνεπώς ο πλήρης έλεγχος της παραγωγικής διαδικασίας βρίσκεται στα χέρια των καπιταλιστών. Από την άλλη μεριά έχουμε την πολυάριθμη τάξη των εργατών που δεν έχουν ιδιοκτησία σε μέσα παραγωγής παρά μόνο την εργατική τους δύναμη. Κατά συνέπεια είναι υποχρεωμένοι για να επιβιώσουν αυτοί και οι οικογένειές τους να μισθώνουν την εργατική τους δύναμη στους καπιταλιστές και να εισπράττουν ένα χρηματικό ποσό που λέγεται εργατικός μισθός. Οι εργάτες δεν ασκούν κανένα έλεγχο πάνω στην παραγωγή και δεν παίρνουν καμιά απόφαση. Η οργάνωση της παραγωγής και ο καταμερισμός της εργασίας μέσα στο εργοστάσιο είναι τέτοια ώστε η εργασία κάθε εργάτη δεν είναι ανεξάρτητη από την εργασία των άλλων εργατών, αλλά αντίθετα κάθε εργάτης αποτελεί ένα μικρό κομμάτι ενός οργανωμένου συνόλου. **Στον Καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής έχουμε συνεπώς δύο τάξεις: τους καπιταλιστές ή την αστική τάξη και τους εργάτες που ονομάζονται και προλεταριάτο.**

6. Υποδομή και Εποικοδόμημα

Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία οι παραγωγικές δυνάμεις και οι παραγωγικές σχέσεις αποτελούν την υποδομή ή την οικονομική βάση της κοινωνίας. Πάνω στην υποδομή χτίζεται το κοινωνικό εποικοδόμημα που περιλαμβάνει όλους τους κοινωνικούς θεσμούς και όλη την πνευματική ζωή της κοινωνίας. Οι μαρξιστές υποστηρίζουν ότι το περιεχόμενο των κοινωνικών θεσμών και της κοινωνικής ζωής είναι αντανάκλαση, λιγότερο ή περισσότερο άμεση, της οικονομικής βάσης. Μ' άλλα λόγια, η υποδομή προσδιορίζει και το εποικοδόμημα. Το περιεχόμενο της νομοθεσίας, οι θρησκευτικές αντιλήψεις, οι κανόνες ηθικής, η τέχνη κ.λπ. προσδιορίζονται σε μεγάλο βαθμό, άμεσα ή έμμεσα, από την υποδομή της κοινωνίας.

Το κομμάτι αυτό της μαρξιστικής θεωρίας είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, αλλά η ανάλυσή του δεν είναι μέσα στα όρια του βιβλίου αυτού. Εδώ αρκεί να τονισθεί η σημασία που έχει η υποδομή για τη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής γενικά.

7. Καπιταλιστικός τρόπος Παραγωγής και Κοινωνικός Σχηματισμός.

Η έννοια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι μια θεωρητική κατασκευή που δεν σκοπεύει να περιγράψει την πραγματικότητα σ' όλες τις λεπτομέρειές της, αλλά να εξηγήσει τη διαμόρφωση των δυνάμεων που κινούν την καπιταλιστική οικονομία. Οι δυνάμεις αυτές μπορούν να εξηγηθούν με την απλή θεωρητική κατασκευή που αναπτύχθηκε πιο πάνω, δηλαδή τον χωρισμό της κοινωνίας σε δύο κύριες τάξεις, την αστική και εργατική τάξη.

Στην πραγματικότητα όμως, σε κάθε καπιταλιστική κοινωνία μπορούμε να βρούμε παράλληλα με τις δύο κύριες τάξεις και άλλου είδους παραγωγικές σχέσεις. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα εκτός από την αστική τάξη και την εργατική τάξη υπάρχει ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού που δεν μπορεί να καταταχθεί στη μια ή στην άλλη τάξη. Αυτό είναι ο αγροτικός πληθυσμός. Οι αγρότες παραγωγοί δεν είναι καπιταλιστές γιατί παρόλο που έχουν ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής τους, δηλ. στη γη και στα μηχανήματά τους, δεν στηρίζουν την παραγωγή τους στην απασχόληση άλλων εργατών αλλά κυρίως στην οικογένειά τους. Ούτε είναι εργάτες γιατί δεν δουλεύουν στην παραγωγή άλλων έναντι μισθού. Ταιριάζουν περισσότερο στην κατηγορία των ανεξάρτητων παραγωγών. Το ίδιο συμβαίνει και με άλλα τμήματα του πληθυσμού, όπως είναι οι μικροβιοτέχνες και οι μικροεπαγγελματίες που βασίζονται στην προσωπική τους εργασία ή της οικογένειάς τους.

Όταν αναφερόμαστε σε μια συγκεκριμένη κοινωνία και ενδιαφερόμαστε να περιγράψουμε και να αναλύσουμε το σύνολο των παραγωγικών σχέσεων που έχουν ιστορικά διαμορφωθεί και που

επικρατούν σε μια συγκεκριμένη εποχή, χρησιμοποιούμε τον όρο **κοινωνικός σχηματισμός**. Μ' άλλα λόγια η έννοια του κοινωνικού σχηματισμού περιλαμβάνει ολόκληρη την ταξική διάρθρωση της κοινωνίας όπως διαμορφώθηκε σιγά - σιγά.

Η έννοια του κοινωνικού σχηματισμού είναι χρήσιμη γιατί στις πραγματικές κοινωνίες ενώ μπορεί να επικρατούν η εργατική και η αστική τάξη, εντούτοις είναι δυνατόν παράλληλα να υπάρχουν απομεινάρια άλλων εποχών π.χ. τσιφλίκια, ή να έχουν δημιουργηθεί νέες κατηγορίες εργαζομένων (νέα κοινωνικά στρώματα) π.χ. δημόσιοι υπάλληλοι. Έτσι σε μια σύγχρονη κοινωνία μπορούν να υπάρχουν εργάτες, αστοί, αγρότες, βιοτέχνες, μικροεπαγγελματίες, δημόσιοι υπάλληλοι, ελεύθεροι επαγγελματίες κ.λπ. Για να περιγράψουμε τη διάρθρωση των ταξικών σχέσεων σε μια τέτοια κοινωνία χρησιμοποιούμε τον όρο «κοινωνικός σχηματισμός».

Η έννοια του κοινωνικού σχηματισμού είναι πιο συγκεκριμένη ενώ η έννοια του τρόπου παραγωγής είναι πιο αφηρημένη και θεωρητική. Όταν στον κοινωνικό σχηματισμό μιας κοινωνίας κυριαρχούν οι εργάτες και οι αστοί δηλ. (εργοδότες, βιομήχανοι, κ.λπ.) τότε λέμε ότι η κοινωνία αυτή έχει **καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό**.

Στο βιβλίο αυτό δεν αναλύουμε μια συγκεκριμένη κοινωνία επομένως δεν χρειαζόμαστε την έννοια του κοινωνικού σχηματισμού. Μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε τη λειτουργία μιας καπιταλιστικής οικονομίας γενικά, και γι' αυτό θα υποθέσουμε ότι η κοινωνία αποτελείται από τις δύο τάξεις που χαρακτηρίζουν τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, δηλ. από την εργατική και την αστική τάξη.

8. Η Ταξική Πάλη

Όπως είδαμε, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής οι κάτοχοι των μέσων παραγωγής, δηλ. οι κεφαλαιούχοι, έχουν τον έλεγχο της παραγωγής. Χρησιμοποιούν το υλικό τους κεφάλαιο, αγοράζουν πρώτες ύλες κι απασχολούν εργάτες έναντι μισθού

με σκοπό την παραγωγή, την πώληση των προϊόντων και τελικά το κέρδος.

Ποια η σχέση κεφαλαιούχων και εργατών μέσα στην παραγωγική διαδικασία; Γνωρίζουμε ότι σκοπός του κεφαλαιούχου είναι το μέγιστο κέρδος. Όσο μικρότερο είναι το κόστος παραγωγής τόσο μεγαλύτερο είναι το κέρδος. Χαμηλός μισθός σημαίνει χαμηλό κόστος και στη συνέχεια μεγάλο κέρδος. Κατά συνέπεια το συμφέρον του κεφαλαιούχου είναι να πληρώνει όσο το δυνατόν χαμηλότερους μισθούς.

Αντίθετα ο εργάτης προσπαθεί να αυξήσει το μισθό του όσο μπορεί γιατί έτσι αυξάνει το βιοτικό επίπεδο της οικογένειάς του. Βλέπουμε λοιπόν ότι τα συμφέροντα των εργατών και των αστών είναι αντίθετα. Η αντίθεση αυτή χαρακτηρίζει τις ταξικές σχέσεις της εργατικής με την αστική τάξη, και **είναι η κύρια αντίθεση του καπιταλιστικού συστήματος**. Είναι λοιπόν φανερό ότι το καπιταλιστικό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης δεν είναι ένα αρμονικό σύστημα όπου τα συμφέροντα των ατόμων συγκλίνουν προς μια κατεύθυνση. Το καπιταλιστικό σύστημα με την ταξική του διάρθρωση περιέχει μέσα του την κύρια ουσιαστική αντίθεση των ταξικών συμφερόντων των εργατών και των αστών.

Οι προσπάθειες και οι αγώνες που κάνουν οι δύο αυτές τάξεις, η κάθε μια για τη δική τους επικράτηση αποτελούν το περιεχόμενο της ταξικής πάλης. Οι μαρξιστές υποστηρίζουν ότι **η ταξική πάλη είναι η μηχανή που δίνει την κίνηση και την εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος**.

Αυτό, κατά τους μαρξιστές, ισχύει όχι μόνο για τον καπιταλισμό αλλά για κάθε ταξική κοινωνία. Ο ανταγωνισμός των τάξεων αποτελεί την κινητήρια δύναμη της κοινωνίας. Σύμφωνα με τη γνωστή διατύπωση των Μαρξ και Ένγκελς «Η ιστορία των μέχρι σήμερα γνωστών κοινωνιών είναι η ιστορία των ταξικών αγώνων».

9. Ανακεφαλαίωση

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι να γίνει κατανοητή η ταξική διάρθρωση του καπιταλισμού και η αντίθεση των συμφερόντων των κοινωνικών τάξεων. Η δημιουργία των κοινωνικών τάξεων προέρχεται από τις σχέσεις των ατόμων προς τα μέσα παραγωγής.

Κάθε κοινωνία αποτελείται από την οικονομική βάση και το εποικοδόμημα. Η οικονομική βάση περιλαμβάνει τις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις που προσδιορίζουν και την ταξική φύση της κοινωνίας. Το εποικοδόμημα περιλαμβάνει τους κοινωνικούς θεσμούς και την πνευματική ζωή της κοινωνίας. Το περιεχόμενο του εποικοδομήματος προσδιορίζεται άμεσα ή έμμεσα από την οικονομική βάση.

Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η έννοια του κοινωνικού σχηματισμού καθώς και του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού όπου οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής είναι κυρίαρχες μέσα στην κοινωνική διάρθρωση.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Διατυπώστε με λόγια τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος όπως φαίνεται στο Διαγράμμα 17.1.
2. Δώστε τον ορισμό των παραγωγικών δυνάμεων καθώς και τα συγκεκριμένα στοιχεία τους.
3. Τι είναι οι παραγωγικές σχέσεις γενικά και ποιες είναι οι παραγωγικές σχέσεις στον καπιταλισμό;
4. Τι είναι ο τρόπος (ή τύπος) παραγωγής και τι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής;
5. Σε τι διαφέρουν ο τύπος της παραγωγής και ο κοινωνικός σχηματισμός;
6. Τι είναι ο καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός;
7. Ποιες είναι οι κοινωνικές τάξεις στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και ποια είναι η σχέση τους;

Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ Η ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ

1. Εισαγωγή

Ο όρος «αξία» παρότι κατέχει κεντρική θέση στη μαρξιστική θεωρία, έχει υποστεί πολλές παρερμηνείες και έχει δημιουργηθεί αρκετή σύγχυση γύρω από την έννοιά του. Εν τούτοις, η έννοια που δίνει ο Μαρξ στην αξία είναι αρκετά σαφής και απλή, ώστε να μη δικαιολογείται η σύγχυση που επικρατεί. Είναι πάντως σκόπιμο να τονισθεί ότι η έννοια της αξίας στην μαρξιστική θεωρία δεν έχει καμιά σχέση με το περιεχόμενο που δίνουν σ' αυτή οι σύγχρονοι θεωρητικοί οικονομολόγοι της Δύσης. Στο τέλος του κεφαλαίου αυτού θα δούμε ποια είναι η διαφορά.

2. Η έννοια της Αξίας

Κάθε προϊόν σε τελική ανάλυση είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας πάνω στη φύση. Η φύση και η δραστηριότητα των ανθρώπων, δηλαδή η εργασία, είναι τα δύο στοιχεία που σε συνδυασμό δημιουργούν τον υλικό πλούτο της κοινωνίας. Τα υλικά στοιχεία από τα οποία προέρχονται τα προϊόντα, στη μορφή με την οποία προσφέρονται από τη φύση είναι προϋπόθεση κάθε παραγωγικής διαδικασίας και συνεπώς προϋπόθεση της ανθρώπινης ζωής. **Η φύση παρότι είναι η αναγκαία προϋπόθεση της υλικής παραγωγής δεν προσδίδει αξία στο αποτέλεσμα της παραγωγής, δηλαδή στα προϊόντα. Τα προϊόντα αποκτούν αξία μόνο επειδή η παραγωγή τους γίνεται με τη συμβολή της εργασίας, δηλ. επειδή ενσωματώνουν ανθρώπινη εργασία.** Σύμφωνα λοιπόν με το Μαρξ, αξία είναι αυτό, που στην

παραγωγική διαδικασία προστίθεται στα στοιχεία και στις δυνάμεις της φύσης, τα μετασχηματίζει και τους δίνει τη μορφή των προϊόντων. Οτιδήποτε υπάρχει που δεν είναι αποτέλεσμα ανθρώπινης εργασίας δεν έχει αξία.

Για να διευκρινισθεί η έννοια της αξίας είναι σκόπιμο να αναλύσουμε μερικά παραδείγματα. Το νερό της λίμνης αυτό καθαυτό δεν έχει αξία εφόσον το δημιουργεί η φύση χωρίς ανθρώπινη προσπάθεια. Όμως το ίδιο νερό **όταν με την εργασία των ανθρώπων** διοχετευθεί για το πότισμα αγρών ή χρησιμοποιηθεί διαφορετικά, αποκτάει αξία. Τα δέντρα που φυτρώνουν και αναπτύσσονται **μόνα τους** στα βουνά δεν έχουν αξία. Όταν όμως κοπούν από ξυλοκόπους και χρησιμοποιηθούν το ξύλο των δένδρων αυτών έχει αξία. Επίσης τα ίδια δέντρα αν έχουν φυτευθεί από ανθρώπους έχουν αξία. Τα ψάρια της θάλασσας πριν ψαρευθούν δεν έχουν αξία. Αποκτούν αξία όταν η εργασία του ψαρά τα καταστήσει προϊόντα παραγωγής. Από τα παραδείγματα αυτά είναι φανερό ότι **ένα αντικείμενο έχει αξία μόνο όταν είναι αποτέλεσμα ανθρώπινης εργασίας**. Αντικείμενα, ακόμη κι όταν είναι χρήσιμα, που δεν είναι αποτέλεσμα παραγωγικής διαδικασίας δεν έχουν αξία. Συνεπώς η αξία δεν προέρχεται από τη χρησιμότητα των προϊόντων, αλλά από το γεγονός ότι έχουν ενσωματώσει ανθρώπινη δραστηριότητα, δηλαδή εργασία.

Αν κάποιος εργάτης παράγει προϊόντα τα οποία είναι άχρηστα και δεν έχουν καμιά ζήτηση, τα προϊόντα αυτά παρότι είναι αποτέλεσμα ανθρώπινης εργασίας δεν έχουν αξία. **Η εργασία που παράγει άχρηστα αντικείμενα είναι κι αυτή άχρηστη και δεν δημιουργεί αξία.**

Βλέπουμε λοιπόν ότι ένα αντικείμενο για να έχει αξία πρέπει να είναι προϊόν ανθρώπινης εργασίας και ταυτόχρονα να είναι χρήσιμο.

Στο σημείο αυτό μπορεί κανείς να αναρωτηθεί τι είναι εκείνο που οδήγησε τον Μαρξ στον προσδιορισμό της έννοιας της αξίας όπως διατυπώθηκε πιο πάνω. Για να δώσει κανείς πλήρη απάντηση σε ένα τέτοιο ερώτημα είναι απαραίτητο να προχωρήσει σε βάθος στην ανάλυση της μαρξιστικής φιλοσοφίας. Αυτό δεν μπορεί να γίνει σε εισαγωγικό βιβλίο πολιτικής οικονομίας.

Μπορούμε όμως να πούμε ότι η μαρξιστική φιλοσοφία δέχεται ότι η εργασία έχει τη μοναδική ιδιότητα να είναι η παραγωγική δραστηριότητα των ανθρώπων σ' όλη την ανθρώπινη ιστορία. Η δραστηριότητα των ανθρώπων στην παραγωγή των υλικών πραγμάτων είναι εκείνη που διαμόρφωσε την ανθρώπινη κοινωνία και κατά συνέπεια είναι απόλυτα φυσικό η δραστηριότητα αυτή να θεωρηθεί σαν η μόνη πηγή αξίας.

3. Εμπορεύματα και Οικονομικά Αγαθά

Στην αρχή του βιβλίου αυτού, ονομάσαμε οικονομικά αγαθά ή εμπορεύματα τα μέσα με τα οποία ικανοποιούνται οι ανάγκες των ανθρώπων και τα οποία είναι αποτέλεσμα παραγωγικής προσπάθειας. Στη μαρξιστική ορολογία «εμπορεύματα» και «οικονομικά αγαθά» δεν είναι ταυτόσημοι όροι. Εμπορεύματα είναι τα αγαθά που παράγονται και μπαίνουν στο κύκλωμα του εμπορίου για να πουληθούν. Υπάρχουν όμως αγαθά που είναι αποτέλεσμα παραγωγής και ικανοποιούν ανθρώπινες ανάγκες χωρίς να περάσουν από το κύκλωμα του εμπορίου. Αυτά τα αγαθά δεν είναι εμπορεύματα. Π.χ. τα προϊόντα που παράγει ένας αγρότης για δική του κατανάλωση δεν είναι εμπορεύματα. Αυτά που παράγει για το εμπόριο είναι εμπορεύματα. Βλέπουμε λοιπόν ότι **κάθε εμπόρευμα είναι οικονομικό αγαθό με την έννοια που έχουμε δώσει, αλλά κάθε οικονομικό αγαθό δεν είναι εμπόρευμα.**

Η διάκριση μεταξύ οικονομικών αγαθών και εμπορευμάτων είναι σημαντική για ορισμένες αναλύσεις όπως π.χ. οικονομιών στις οποίες ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής δεν γίνεται με σκοπό την πώληση αλλά την ιδιοκατανάλωση, δηλαδή την κατανάλωση από τον ίδιο τον παραγωγό. Στις σύγχρονες όμως αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες όπου το σύνολο σχεδόν της παραγωγής διοχετεύεται στο εμπορικό κύκλωμα η διάκριση αυτή δεν έχει μεγάλη σημασία. Γι' αυτό οι όροι «οικονομικό αγαθό» και «εμπόρευμα» μπορούν να χρησιμοποιούνται παράλληλα εφόσον θέβαια κατανοούμε τη διαφορά τους.

4. Αξία Χρήσης

Όλα τα εμπορεύματα που, άμεσα ή έμμεσα, ικανοποιούν ανθρώπινες ανάγκες έχουν **αξία χρήσης**. Η αξία χρήσης προέρχεται από τη χρησιμότητα που έχουν τα εμπορεύματα σαν μέσα ικανοποίησης των αναγκών μας. Συνεπώς η αξία χρήσης απορρέει από τις φυσικές ιδιότητες των εμπορευμάτων και δεν έχει σχέση με τον τρόπο παραγωγής τους, ούτε με την ποσότητα των υλικών στοιχείων που χρειάζονται για την παραγωγή τους. Επίσης η αξία χρήσης δεν έχει σχέση με την ποσότητα ή την ποιότητα της εργασίας που ενσωματώνεται στην παραγωγή του εμπορεύματος.

Η αξία χρήσης υπάρχει στις φυσικές ιδιότητες του εμπορεύματος και η πραγματοποίησή τους επέρχεται με τη χρησιμοποίηση ή την κατανάλωση του εμπορεύματος. Γι' αυτό και δείχνει μια σχέση μεταξύ ενός αντικειμένου και του ατόμου που το χρησιμοποιεί. Είναι φανερό ότι η αξία χρήσης βασίζεται στην υποκειμενική σχέση μεταξύ ατόμου και εμπορεύματος. Αυτή η πλευρά του εμπορεύματος, δηλαδή η αξία χρήσης, δεν ενδιαφέρει άμεσα τη μαρξιστική ανάλυση του καπιταλισμού.

5. Ανταλλακτική αξία

Από τα προηγούμενα κεφάλαια έχουμε δει ότι ο καταμερισμός των έργων οδήγησε στην ανταλλαγή των προϊόντων. Στις σύγχρονες οικονομίες η άμεση ανταλλαγή των προϊόντων έχει αντικατασταθεί με τη συναλλαγή, δηλαδή με τη χρησιμοποίηση του χρήματος σαν κοινού μέσου ανταλλαγής. Και στις δύο περιπτώσεις (ανταλλαγή και συναλλαγή) το προϊόν έχει δύο ιδιότητες. Η μία ιδιότητα είναι ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να ικανοποιήσει ανάγκες και στην ιδιότητα αυτή στηρίζεται η αξία χρήσης. Η άλλη ιδιότητα είναι ότι κάθε εμπόρευμα έχει την ικανότητα να ανταλλάσσεται με άλλα εμπορεύματα. Από την ιδιότητα αυτή απορρέει η **ανταλλακτική αξία** των εμπορευμάτων. Όπως είπαμε πιο πάνω τα εμπορεύματα αποκτούν αξία επειδή η

παραγωγή τους είναι αποτέλεσμα της εργασίας (σε συνδυασμό με τη φύση). Με την ανταλλαγή των προϊόντων γίνεται επομένως και ανταλλαγή της εργασίας των παραγωγών. Η ανταλλακτική αξία εκφράζει το γεγονός ότι η ανταλλαγή των προϊόντων είναι ουσιαστικά ανταλλαγή της εργασίας που έχει ενσωματωθεί στα προϊόντα.

Με την ανταλλαγή τους τα προϊόντα, παρότι παράγονται από ιδιώτες που είναι μεταξύ τους ανεξάρτητοι, αποκτούν κοινωνικό χαρακτήρα. Ταυτόχρονα και η ατομική εργασία του κάθε παραγωγού που ενσωματώνεται στο προϊόν μετατρέπεται μέσω της ανταλλαγής σε κοινωνική εργασία.

Η έννοια της ανταλλακτικής αξίας είναι θεμελιώδης στη μαρξιστική ανάλυση του καπιταλισμού. Γι' αυτό **αξία** σημαίνει **ανταλλακτική αξία**. Η έννοια της αξίας χρήσης δεν αποτελεί ουσιαστικό τμήμα της μαρξιστικής ανάλυσης και γι' αυτό στα επόμενα όταν λέμε αξία εννοούμε ανταλλακτική αξία.

6. Η Μέτρηση της Αξίας

Πιο πάνω εξηγήσαμε την πηγή της αξίας, από πού δηλαδή απορρέει η αξία. Για να μπορέσουμε να προχωρήσουμε στην ανάλυση του καπιταλισμού πρέπει να βρούμε και ένα μέτρο της αξίας. Μ' άλλα λόγια η **ποιοτική** ανάλυση της αξίας πρέπει να συμπληρωθεί από την **ποσοτική** της έκφραση.

Το ερώτημα είναι: Πώς μετριέται η αξία των προϊόντων; Αφού πηγή της αξίας είναι η εργασία, είναι λογικό η αξία να μετριέται με την ποσότητα της εργασίας. Η ποσότητα δε της εργασίας μετριέται με τη χρονική της διάρκεια. Σύμφωνα λοιπόν με τον Μαρξ, η αξία ενός εμπορεύματος μετριέται με την ποσότητα της εργασίας, σε χρονική διάρκεια π.χ. ώρες, που είναι απαραίτητη για την παραγωγή του.

Όταν λοιπόν λέμε ότι ένα προϊόν (ή εμπόρευμα ή αγαθό) έχει αξία εννοούμε ότι στο προϊόν αυτό, μέσω της παραγωγικής διαδικασίας, έχει ενσωματωθεί ανθρώπινη εργασία. Το μέγεθος δε της αξίας του προσδιορίζεται από την ποσότητα της εργα-

σίας, σε χρονική διάρκεια (ώρες, ημέρες, κ.λπ.), που χρειάζεται να δαπανηθεί στην παραγωγή του προϊόντος.

Η μέτρηση της ποσότητας της εργασίας σε χρονική διάρκεια, π.χ. σε ώρες, δημιουργεί δύο ερωτήματα. Το πρώτο ερώτημα έχει σχέση με την ένταση της εργασίας. Για παράδειγμα ένας γρήγορος εργάτης υφαίνει ένα τετραγωνικό μέτρο υφάσματος σε δύο ώρες. Ένας άλλος εργάτης, λιγότερο γρήγορος, υφαίνει το ίδιο ύφασμα των ίδιων διαστάσεων χρησιμοποιώντας τις ίδιες μηχανές σε τέσσερις ώρες. Από το παράδειγμα αυτό μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι η αξία του υφάσματος είναι διαφορετική ανάλογα με την ένταση της εργασίας κάθε εργάτη; Ασφαλώς όχι. Για να βρούμε την αξία ενός προϊόντος δεν θα λάβουμε υπόψη την ποσότητα εργασίας που απαιτείται από κάποιο συγκεκριμένο εργάτη. Αντίθετα θα λάβουμε υπόψη το χρόνο που χρειάζεται με δεδομένες τις συνθήκες της παραγωγής, την οργάνωση των εργοστασίων, την τεχνολογία που χρησιμοποιείται, και την ένταση της εργασίας που κατά μέσο όρο επικρατεί στην παραγωγική διαδικασία. Δηλαδή δεν θα λάβουμε υπόψη τον χρόνο που κάθε άτομο δαπανά, αλλά τον χρόνο που προσδιορίζεται από τις επικρατούσες γενικές συνθήκες, όπως λέει ο Μαρξ από τον **κοινωνικά αναγκαίο χρόνο**.

Το δεύτερο ερώτημα προέρχεται από το γεγονός ότι στην παραγωγή των προϊόντων συμμετέχει εργασία διαφόρων ειδικοτήτων και διάφορων τεχνικών γνώσεων. Ποιας εργασίας ο χρόνος λαμβάνεται υπόψη; της ανειδίκευτης εργασίας; της εργασίας με μεγάλη εξειδίκευση; Η απάντηση του Μαρξ είναι ότι λαμβάνεται υπόψη η εργασία μέσης εξειδίκευσης, που λέγεται απλή εργασία, όπως αυτή προσδιορίζεται στη διαδικασία της παραγωγής. Η εργασία με μεγαλύτερη εξειδίκευση και με μεγαλύτερη παραγωγικότητα υπολογίζεται ότι είναι κάποιο πολλαπλάσιο της απλής εργασίας.

Γενικά, η εργασία των διαφόρων εξειδικεύσεων και εντάσεων μετατρέπεται σε **ομοιογενή** εργασία, δηλαδή σε εργασία της αυτής έντασης και της αυτής εξειδίκευσης. Για παράδειγμα, αν μια ώρα εργασίας του μέσου μηχανικού είναι ισοδύναμη με δύο ώρες του μέσου εργάτη, και αν δουλεύουν οκτώ ώρες την ημέρα

ο καθένας, τότε η εργασία και των δύο αντιστοιχεί σε 24 ώρες εργασίας μέσου εργάτη. Το πώς προσδιορίζεται αυτή η ισοδυναμία δεν μας ενδιαφέρει αυτή τη στιγμή.

7. Αξία και Τιμή

Στην οικονομία θεωρία που επικρατεί και διδάσκεται στις καπιταλιστικές χώρες (δηλαδή στην νεοκλασική, όπως λέγεται, θεωρία) αξία και τιμή είναι το ίδιο πράγμα. Η αξία ενός αγαθού είναι η τιμή του. Στη μαρξιστική θεωρία αξία και τιμή διαφέρουν. Η αξία προέρχεται από την εργασία και μετριέται από την ποσότητα της εργασίας που είναι απαραίτητη για την παραγωγή του προϊόντος. Η τιμή του προϊόντος είναι ο αριθμός των χρηματικών μονάδων που χρειάζονται για την αγορά μιας μονάδας και προσδιορίζεται στην αγορά του προϊόντος.

Αυτό δεν σημαίνει ότι αξία και τιμή είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους. **Η τιμή είναι η χρηματική έκφραση της αξίας.** Γενικά, **οι τιμές των προϊόντων προσδιορίζονται από τις αξίες τους.** Όμως ο τρόπος προσδιορισμού δεν είναι απλός, ούτε προφανής. Είναι μάλιστα αρκετά περίπλοκος και δεν κρίνεται σκόπιμο να συζητηθεί στο εισαγωγικό αυτό βιβλίο. Το πρόβλημα του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο οι αξίες των προϊόντων προσδιορίζουν τις τιμές, απαιτεί κάπως ανεβασμένο επίπεδο θεωρητικής ανάλυσης.

8. Ανακεφαλαίωση

Κεντρική έννοια στη μαρξιστική ανάλυση είναι η έννοια της αξίας που προσδιορίζεται από την ποσότητα της εργασίας που είναι απαραίτητη για την παραγωγή των εμπορευμάτων.

Η έννοια της αξίας διαφέρει από την τιμή. Η τιμή είναι η χρηματική έκφραση της αξίας.

ΥΠΕΡΑΞΙΑ ΚΑΙ ΚΕΡΔΟΣ

1. Το εμπόρευμα «Εργατική Δύναμη»

Για να κατανοήσουμε την έννοια της υπεραξίας είναι απαραίτητο να αναλύσουμε τους όρους «εργατική δύναμη» και «εργασία» και να δούμε τη διαφορά τους.

Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει ο Μαρξ «εργατική δύναμη» ή **ικανότητα για εργασία είναι το σύνολο των πνευματικών και φυσικών ικανοτήτων που έχει ο άνθρωπος και που χρησιμοποιεί όταν παράγει. Εργασία είναι η πραγματική χρησιμοποίηση των πνευματικών και φυσικών ικανοτήτων του ανθρώπου.** Η διαφορά είναι σημαντική. Εργατική δύναμη είναι η ικανότητα για παραγωγή, ενώ εργασία είναι η χρησιμοποίηση αυτής της ικανότητας για παραγωγή και ενσωματώνεται στο παραγόμενο προϊόν. Η διαφορά μπορεί να φανεί με το εξής παράδειγμα. Ο χτίστης κάθε ημέρα διαθέτει τις μυϊκές του δυνάμεις και τις τεχνικές του γνώσεις για να χτίζει για διάστημα οχτώ ωρών, δηλαδή διαθέτει την εργατική του δύναμη για οχτώ ώρες την ημέρα. Όταν αρχίζει να χτίζει, δηλ. να χρησιμοποιεί την εργατική του δύναμη, τότε εργάζεται.

Σύμφωνα με την μαρξιστική θεωρία, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής **η εργατική δύναμη του εργάτη είναι εμπόρευμα.** Κι αυτό για δύο λόγους: Πρώτο, γιατί είναι αποτέλεσμα παραγωγής και δεύτερο γιατί είναι αντικείμενο αγοραπωλησίας στην αγορά. Όταν ένας εργοδότης προσλαμβάνει έναν εργάτη, γίνεται ουσιαστικά μια συμφωνία με την οποία ο εργοδότης είναι υποχρεωμένος να πληρώσει μια ορισμένη αμοιβή. Εκείνο που πουλάει ο εργάτης και αγοράζει ο εργοδότης είναι εργατική δύναμη ορισμένης διάρκειας. Εκείνο που πληρώνει ο εργοδότης και εισπράττει ο εργάτης είναι η τιμή της εργατικής δύναμης δηλ. ο εργατικός μισθός.

2. Η Αξία της Εργατικής Δύναμης

Η εργατική δύναμη αφού είναι εμπόρευμα θα πρέπει, όπως κάθε εμπόρευμα, να έχει αξία. Το ερώτημα τώρα είναι: πώς προσδιορίζεται η αξία της εργατικής δύναμης; Η ύπαρξη της εργατικής δύναμης προϋποθέτει φυσικά την ύπαρξη και τη συντήρηση του εργάτη καθώς και τη συντήρηση της οικογένειάς του έτσι ώστε η εργατική δύναμη να μπορεί να αναπαραχθεί. Για τη συντήρηση του εργάτη και της οικογένειάς του απαιτείται ορισμένη ποσότητα τροφής, ενδυμασίας, κατοικίας, ψυχαγωγίας, νοσοκομειακής περίθαλψης, κ.λπ. Η συντήρησή τους δηλαδή απαιτεί ορισμένα προϊόντα. Τα προϊόντα αυτά όπως έχουμε μάθει περιέχουν εργασία και συνεπώς αξία που μετριέται σε ώρες εργασίας. Η αξία των προϊόντων που είναι απαραίτητα για τη συντήρηση και αναπαραγωγή του εργάτη και επομένως της εργατικής του δύναμης είναι η αξία της εργατικής δύναμης. Όπως γράφει ο Μαρξ «**η αξία της εργατικής δύναμης είναι η αξία των μέσων συντήρησης που είναι αναγκαία για τη συντήρηση του εργάτη**».

Για παράδειγμα, υποθέστε ότι για να μπορεί ο εργάτης να διαθέτει εργατική δύναμη 40 ωρών την εβδομάδα, είναι απαραίτητο να καταναλίσκει τα εξής: τροφή που για να παραχθεί χρειάζεται 10 ώρες εργασίας, ενδυμασία που για να παραχθεί στο βαθμό που φθείρεται μέσα στην εβδομάδα* χρειάζεται 3 ώρες εργασίας, και διάφορα άλλα προϊόντα που για να παραχθούν στο βαθμό που φθείρονται μέσα στην εβδομάδα χρειάζονται 7 ώρες εργασίας. Τα μέσα συντήρησης για μια εβδομάδα απαιτούν για την παραγωγή τους 20 (=10+3+7) ώρες εργασίας και συνεπώς έχουν αξία 20 ωρών εργασίας.

Η ποσότητα των προϊόντων που είναι απαραίτητη για τη συντήρηση του εργάτη και της οικογένειάς του δεν είναι ένα

* Η παραγωγή μιας ενδυμασίας μπορεί να χρειάζεται 60 ώρες εργασίας και να χρησιμοποιείται επί 20 εβδομάδες. Έτσι κατά μέσο όρο, καταναλίσκονται 3 ώρες κάθε εβδομάδα.

προκαθορισμένο μέγεθος. Διαφέρει μεταξύ οικονομιών ανάλογα με τις κλιματολογικές συνθήκες της χώρας και ανάλογα με το επίπεδο πολιτισμού. Όσο πιο ανεπτυγμένη είναι μια οικονομία τόσο μεγαλύτερη είναι η ποσότητα των αναγκών μέσω συντήρησης. Π.χ. τα μέσα συντήρησης της μέσης ελληνικής οικογένειας που θεωρούνται αναγκαία σήμερα είναι πολύ περισσότερα απ' αυτά που θεωρούνταν αναγκαία το 1950.

3. Η Υπεραξία

Ο κεφαλαιούχος (ή εργοδότης) προκειμένου να αρχίσει ή να συνεχίσει την παραγωγική διαδικασία, αγοράζει με το χρηματικό του κεφάλαιο το υλικό κεφάλαιο, δηλ. τα μηχανήματα κ.λπ., τις πρώτες ύλες και την εργατική δύναμη που είναι απαραίτητη για την παραγωγή των προϊόντων. Κάθε ένα από τα στοιχεία αυτά περιέχει αξία γιατί είναι προϊόντα προηγούμενης παραγωγής. Τα μηχανήματα έχουν αξία ίση με την ποσότητα της εργασίας που απαιτήθηκε για την παραγωγή τους. Οι πρώτες ύλες επίσης έχουν αξία γιατί και αυτές είναι αποτέλεσμα κάποιας προηγούμενης παραγωγής. Φυσικά, και η εργατική δύναμη έχει αξία όπως εξηγήσαμε αμέσως πιο πάνω. Για την αγορά αυτών των στοιχείων ο κεφαλαιούχος πληρώνει ορισμένα χρηματικά ποσά που αντιστοιχούν στην αξία του, πληρώνει δηλαδή την τιμή τους που όπως έχουμε πει είναι η χρηματική έκφραση της αξίας. Υποθέστε ότι για την αξία των παραπάνω στοιχείων που χρησιμοποιεί μέσα σε μια εβδομάδα, ο κεφαλαιούχος πληρώνει τα εξής: για το υλικό κεφάλαιο 2.000 χρηματικές μονάδες, για τις πρώτες ύλες 8.000 χρηματικές μονάδες, και για την εργατική δύναμη 6.000 χρηματικές μονάδες. Μέσα στην εβδομάδα ο κεφαλαιούχος απασχολεί 10 εργάτες αγοράζοντας από τον καθένα εργατική δύναμη 40 ωρών, δηλ. συνολικά χρησιμοποιεί 400 ώρες εργατικής δύναμης. Αν χρησιμοποιήσουμε το παράδειγμα του προηγούμενου τμήματος η αξία της εργατικής δύναμης 40 ωρών είναι 20 ώρες εργασίας, και για το σύνολο της εργατικής δύναμης των 400 ωρών είναι 200 ώρες εργασίας. Το ποσό των 6.000 χρημ. μονάδων

που πληρώνει ο κεφαλαιούχος αντιστοιχεί στην αξία της εργατικής δύναμης, δηλαδή στις 200 ώρες εργασίας. Αυτό βέβαια δεν τον εμποδίζει να χρησιμοποιεί την εργατική δύναμη 400 ωρών γιατί αυτήν αγόρασε. Έτσι οι 400 ώρες εργατικής δύναμης μετατρέπονται, πάνω στην παραγωγή, σε πραγματική εργασία. Τα προϊόντα που θα παραχθούν μέσα σε μια εβδομάδα από αυτή την παραγωγική διαδικασία θα έχουν αξία που θα ενσωματώνει ολόκληρη την αξία των στοιχείων που χρησιμοποιήθηκαν στην παραγωγή. Μ' άλλα λόγια, στα προϊόντα που θα παραχθούν θα μεταφερθεί η αξία του υλικού κεφαλαίου (οι 2.000 χρημ. μονάδες), η αξία των πρώτων υλών (οι 8.000 χρημ. μονάδες) και η αξία που δημιουργήθηκε για πρώτη φορά, δηλαδή οι 400 ώρες της εργατικής δύναμης που έγιναν εργασία 400 ωρών και κατά συνέπεια αξία. Η χρηματική έκφραση αυτών των 400 ωρών εργασίας είναι 12.000 χρημ. μονάδες (το διπλάσιο 200 ωρών που είναι 6.000 χρημ. μονάδες). Το σύνολο της αξίας που μεταφέρθηκε στα προϊόντα είναι 10.000 χρημ. μονάδες (δηλ. 2.000+8.000) και η αξία που δημιουργήθηκε για πρώτη φορά με την παραγωγή των προϊόντων είναι 12.000 χρημ. μονάδες. Η συνολική αξία των προϊόντων είναι 22.000 χρημ. μονάδες(=10.000+12.000).

Τι βλέπουμε από αυτό το παράδειγμα; Ότι ενώ ο βιομήχανος δαπάνησε για την παραγωγή μιας εβδομάδας 16.000 χρημ. μονάδες (=2.000+8.000+6.000), η αξία των προϊόντων που διαθέτει στην αγορά αντιστοιχεί σε 22.000 χρημ. μονάδες (=2.000+8.000+12.000). Έχουμε λοιπόν μια διαφορά αξίας που αντιστοιχεί σε 6.000 χρημ. μονάδες. Πού οφείλεται αυτή η διαφορά; Στο ότι ενώ η αξία της εργασίας αντιστοιχεί σε 6.000 χρημ. μονάδες (και αυτή εισπράττουν οι εργάτες) η αξία που δημιουργεί η εργατική δύναμη αντιστοιχεί σε 12.000. Με άλλα λόγια, ενώ η αξία της εργατικής δύναμης είναι 200 ώρες εργασίας, η εργατική δύναμη των εργατών δημιουργεί εργασία 400 ωρών εργασίας. Υπάρχει συνεπώς μια διαφορά 200 ωρών που μένει στο βιομήχανο. Με ακόμη πιο απλά λόγια, ενώ οι εργάτες για να παράγουν τα μέσα συντήρησής τους χρειάζεται να δουλέψουν 200 ώρες, ο βιομήχανος τους αναγκάζει να δουλέψουν 400 ώρες. Τη διαφορά των 200 ωρών καρπώνεται φυσικά ο βιομήχανος.

Αυτή η διαφορά των 200 ωρών (400–200) ή σε χρηματικές μονάδες των 6.000 (12.000–6.000) είναι η υπεραξία. **Είναι δηλαδή η αξία που παράγει ο εργάτης πάνω από εκείνη που είναι απαραίτητη για τη συντήρησή του.**

Από το παράδειγμα που δώσαμε παραπάνω φαίνεται η μοναδικότητα και η ιδιομορφία της εργατικής δύναμης. **Η εργατική δύναμη είναι το μόνο εμπόρευμα που δημιουργεί υπεραξία, δηλαδή που παράγει αξία μεγαλύτερη από αυτή που έχει.** Τα άλλα εμπορεύματα (κεφάλαιο, πρώτες ύλες κ.λπ.) που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή μεταφέρουν την αξία τους στο προϊόν το οποίο παράγεται. Η εργατική δύναμη όχι μόνο μεταφέρει την αξία της στο προϊόν αλλά δημιουργεί περισσότερη αξία. Αυτή η ιδιότητα της εργατικής δύναμης την καθιστά μοναδικό εμπόρευμα.

4. Τα Συνθετικά Μέρη της Αξίας

Από το προηγούμενο παράδειγμα βλέπουμε ότι η αξία ενός προϊόντος αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο μέρος είναι η αξία του υλικού κεφαλαίου και των πρώτων υλών που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή του προϊόντος η οποία μεταφέρεται στο προϊόν χωρίς μεταβολή στο μέγεθός της. Το δεύτερο μέρος είναι η αξία της εργατικής δύναμης που μεταφέρεται στο προϊόν. Το τρίτο μέρος είναι οι επιπλέον ώρες εργασίας που ενσωματώνονται στο προϊόν από τη χρησιμοποίηση της εργατικής δύναμης για ώρες περισσότερες απ' ότι η αξία της, δηλαδή η υπεραξία. Στο προηγούμενο παράδειγμα το πρώτο μέρος είναι 10.000 (=2.000+8.000), το δεύτερο 6.000 και το τρίτο 6.000. Συνεπώς:

$$\text{Συνολική Αξία} = 10.000 + 6.000 + 6.000 = 22.000$$

Από την προηγούμενη ανάλυση απορρέει ότι το χρηματικό κεφάλαιο που χρησιμοποιείται για την αγορά υλικού κεφαλαίου και πρώτων υλών δεν μεταβάλλεται σε ποσότητα αλλά απλά και μόνο αναπαράγεται στο παραγόμενο προϊόν. Γι' αυτό και ονομάζεται **σταθερό κεφάλαιο** και συμβολίζεται με το γράμμα *c*. Το χρηματικό κεφάλαιο που χρησιμοποιείται για την αγορά εργατι-

κής δύναμης, λόγω του μοναδικού χαρακτήρα που έχει η εργατική δύναμη, μεταβάλλεται σε ποσότητα. Γι' αυτό ονομάζεται **μεταβλητό κεφάλαιο** και συμβολίζεται με το γράμμα v . Αποτέλεσμα της αγοράς της εργατικής δύναμης με το μεταβλητό κεφάλαιο είναι η δημιουργία της υπεραξίας που συμβολίζεται με το γράμμα s . Η συνολική αξία ενός προϊόντος παριστάνεται γενικά ως εξής:

$$\text{συνολική αξία} = c + v + s$$

Σε σχέση με το παραπάνω παράδειγμα η αντιστοιχία είναι:
 $c = 10.000$ $v = 6.000$ και $s = 6.000$.

Η ανάλυση αυτή ισχύει όχι μόνο για ένα συγκεκριμένο προϊόν αλλά και για το σύνολο της παραγωγής μιας οικονομίας σε μια ορισμένη χρονική περίοδο. Μπορούμε να πούμε ότι η συνολική αξία που παράγεται σε μια οικονομία αποτελείται από το συνολικό σταθερό κεφάλαιο που συμβολίζεται με το γράμμα C , από το συνολικό μεταβλητό κεφάλαιο που συμβολίζεται με το γράμμα V , και από το σύνολο της υπεραξίας που συμβολίζεται με το γράμμα S . Έτσι έχουμε

$$\text{συνολική αξία παραγωγής} = C + V + S.$$

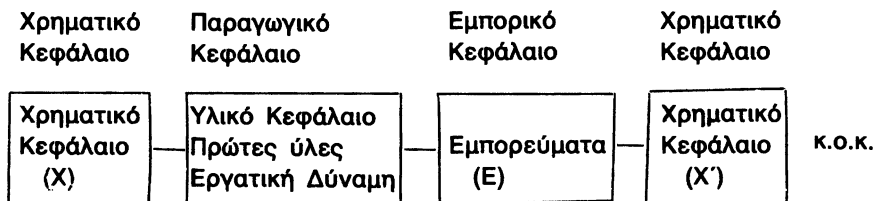
Τα σύμβολα αυτά θα χρησιμοποιηθούν στα επόμενα.

5. Οι μεταμορφώσεις του Κεφαλαίου και το Κέρδος

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, ο κεφαλαιούχος στο πρώτο στάδιο εμφανίζεται στην αγορά σαν κάτοχος χρηματικού κεφαλαίου. Με το κεφάλαιο αυτό αγοράζει μηχανήματα, πρώτες ύλες, εργατική δύναμη, κ.λπ. για να τα χρησιμοποιήσει για την παραγωγή αγαθών. Στο στάδιο αυτό το χρηματικό κεφάλαιο έχει μετασχηματισθεί ή μεταμορφωθεί σε παραγωγικό κεφάλαιο. Το παραγωγικό αυτό κεφάλαιο με τη διαδικασία της παραγωγής μετατρέπεται ή μεταμορφώνεται σε εμπορεύματα, γίνεται δηλαδή εμπορικό κεφάλαιο. Τα εμπορεύματα αυτά έχουν παραχθεί με προορισμό την αγορά όπου πωλούνται. Έτσι με την πώληση των εμπορευμάτων το εμπορικό κεφάλαιο μετατρέπεται σε χρηματι-

κό, δηλ., ξαναπαίρνει την αρχική του μορφή.

Στο κύκλωμα αυτό του κεφαλαίου δεν συμβαίνει απλά και μόνο μια σειρά μεταμορφώσεων του κεφαλαίου. Ταυτόχρονα συμβαίνει και μια ποσοτική μεταβολή. Το χρηματικό κεφάλαιο που πραγματοποιείται στο τέλος του κυκλώματος είναι μεγαλύτερο του αρχικού, δηλαδή ο κεφαλαιούχος έχει τελικά μεγαλύτερο χρηματικό κεφάλαιο απ' ό,τι αρχικά. Όπως είδαμε στο παράδειγμα η διαφορά προέρχεται από το γεγονός ότι το χρηματικό κεφάλαιο στο τελικό στάδιο περιλαμβάνει και την υπεραξία που δημιουργεί η εργατική δύναμη. Τα διαδοχικά αυτά στάδια από τα οποία περνάει το κεφάλαιο μπορούν να παρασταθούν σχηματικά όπως παρακάτω.

Φυσικά το κύκλωμα δεν τελειώνει και όταν το χρηματικό κεφάλαιο X γίνει στο τέλος X' αρχίζει ξανά και το κύκλωμα επαναλαμβάνεται. Για συντομία το κύκλωμα αυτό αναφέρεται συνήθως ως:

Χρήμα—Εμπόρευμα—Χρήμα ή συμβολικά $X-E-X'$
Η διαφορά μεταξύ X' και X είναι η υπεραξία που δημιουργείται, δηλαδή $X'-X=S$.

Από την πλευρά του κεφαλαιούχου επιχειρηματία το αρχικό χρηματικό κεφάλαιο (X) που διαθέτει στην παραγωγή είναι ουσιαστικά τα συνολικά του έξοδα, ενώ το τελικό χρηματικό κεφάλαιο (X') είναι τα συνολικά του έσοδα. Κατά συνέπεια η διαφορά $X' - X$, που είναι η υπεραξία, είναι ίση με τη διαφορά συνολικών εσόδων και συνολικών εξόδων, που είναι το κέρδος. **Βλέπουμε λοιπόν ότι κέρδος και υπεραξία είναι το ίδιο πράγμα.** Η υπεραξία όμως δημιουργείται στην παραγωγική διαδικασία και είναι κρυμμένη κάτω από την επιφάνεια των γεγονότων, ενώ αντίθετα το κέρδος, που είναι η χρηματική έκφραση της υπεραξίας, εμφανίζεται στην επιφάνεια των γεγονότων και γίνεται αμέσως αντιληπτό.

6. Το Ποσοστό Υπεραξίας ή Εκμετάλλευσης

Η προηγούμενη ανάλυση καθιστά σαφές ότι στην καπιταλιστική οικονομία ο εργάτης δημιουργεί αξία μεγαλύτερη απ' αυτή που δαπανά. Τη διαφορά καρπώνεται ο κεφαλαιούχος που σαν κάτοχος των μέσων παραγωγής είναι οικονομικά (αλλά και πολιτικά) ισχυρότερος. Η κύρια προσπάθεια του κεφαλαιούχου είναι να αυξάνει συνεχώς την υπεραξία με διάφορους τρόπους. Αντίθετα, κύρια προσπάθεια του εργάτη είναι να παίρνει όσο είναι δυνατό μεγαλύτερο μέρος της αξίας που δημιουργεί. Ο κεφαλαιούχος θέλει να αυξήσει την εκμετάλλευση του εργάτη, ενώ ο εργάτης θέλει να μειώσει την εκμετάλλευση που υφίσταται από τον καπιταλιστή. Γι' αυτό η αντίθεση μεταξύ τους είναι ασυμβίβαστη. Εδώ πρέπει να τονισθεί ότι η αντίθεση δεν είναι προσωπική. Δεν είναι δηλαδή αντίθεση μεταξύ του συγκεκριμένου καπιταλιστή Α και του συγκεκριμένου εργάτη Β ή Γ κ.λπ. Η αντίθεση που δημιουργείται είναι αντίθεση ταξική. Τα άτομα μπορεί να αλλάξουν, εφόσον όμως οι δύο τάξεις υπάρχουν θα υπάρχει και αυτή η ταξική αντίθεση. Κι αυτό γιατί η ταξική σχέση κεφαλαιούχου – εργάτη είναι σχέση εκμεταλλευτική.

Ο βαθμός εκμετάλλευσης του εργάτη από τον καπιταλιστή μπορεί να μετρηθεί με τον λόγο της υπεραξίας προς την αξία της

εργατικής δύναμης. Υποθέστε ότι ο εργάτης εργάζεται οχτώ ώρες την ημέρα και δημιουργεί αξία οχτώ ωρών. Για τη συντήρησή του απαιτούνται προϊόντα που έχουν αξία έξι ωρών εργασίας. Στην περίπτωση αυτή η υπεραξία που παράγει ο εργάτης είναι $8-6=2$ ώρες εργασίας. Το ποσοστό υπεραξίας ή εκμετάλλευσης είναι $2/6=0,333$ ή 33,3% και δείχνει την υπεραξία σαν ποσοστό της αξίας της εργατικής δύναμης.

Στα προηγούμενα έχουμε αναφέρει ότι το κέρδος είναι η χρηματική έκφραση της υπεραξίας και ο εργατικός μισθός είναι η χρηματική έκφραση της αξίας της εργατικής δύναμης. Σε χρηματική μορφή το ποσοστό υπεραξίας είναι ο λόγος του κέρδους προς την αμοιβή της εργασίας. Αν το κέρδος είναι 200 δρχ. και προήλθε από παραγωγική διαδικασία στην οποία το σύνολο των εργατικών μισθών που πληρώθηκαν είναι 600 δρχ. το ποσοστό υπεραξίας είναι $200/600$ ή 33,3%.

Αν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε σύμβολα, το ποσοστό υπεραξίας είναι ίσο με τον λόγο της υπεραξίας (S) προς το μεταβλητό κεφάλαιο (V), δηλ.

Ποσοστό υπεραξίας ή εκμετάλλευσης $= S/V$
γιατί το S είναι η υπεραξία (ή το κέρδος) και το V είναι η αξία της εργατικής δύναμης που ονομάζεται, όπως είδαμε και μεταβλητό κεφάλαιο.

7. Το Ποσοστό του Κέρδους

Το κέρδος σαν απόλυτο μέγεθος δείχνει το μέγεθος (ή τη μάζα) της υπεραξίας που δημιουργείται από μια παραγωγική διαδικασία. Για τον κεφαλαιούχο-επιχειρηματία το κέρδος σαν απόλυτο μέγεθος αποκτάει την ποσοτική του σημασία όταν συγκριθεί με άλλα μεγέθη, και κυρίως με το αρχικό χρηματικό κεφάλαιο που χρησιμοποιήθηκε για την απόκτησή του. Π.χ. κέρδος 200 εκατ. δρχ. σε ένα χρόνο δεν είναι αναγκαστικά οικονομικά συμφερότερο από ένα κέρδος 100 εκατ. δρχ. Είναι δυνατόν το κέρδος των 200 εκατ. να προέρχεται από μια παραγωγική διαδικασία που απαιτεί χρηματικό κεφάλαιο 800 εκατ., ενώ το κέρδος των 100 εκατ. να προέρχεται από κάποια

άλλη παραγωγική διαδικασία που απαιτεί χρηματικό κεφάλαιο 200 εκατ. Σε ποια παραγωγική διαδικασία συμφέρει ένα κεφαλαιούχο να επενδύσει; Για να απαντήσουμε πρέπει να βρούμε το ποσοστό κέρδους κάθε διαδικασίας. Το ποσοστό κέρδους ορίζεται σαν λόγος του κέρδους προς το συνολικό κεφάλαιο που απαιτείται για την παραγωγή από την οποία προέρχεται το κέρδος. Στην πρώτη περίπτωση το ποσοστό κέρδους είναι $200/800=0,25$ ή 25%. Στη δεύτερη είναι $100/200=0,5$ ή 50%. Κατά συνέπεια η δεύτερη παραγωγή είναι πιο συμφέρουσα γιατί το ίδιο χρηματικό κεφάλαιο θα φέρει μεγαλύτερο κέρδος.

Όπως δείξαμε πιο πάνω το κέρδος είναι η χρηματική έκφραση της υπεραξίας. Ένα μέρος του χρηματικού κεφαλαίου χρησιμοποιείται για αγορά παραγωγής (υλικού κεφαλαίου και πρώτων υλών) και ονομάζεται σταθερό κεφάλαιο και το δεύτερο μέρος του χρηματικού κεφαλαίου χρησιμοποιείται για αγορά εργατικής δύναμης (δηλ. για μισθούς) και ονομάζεται μεταβλητό κεφάλαιο. Επομένως το ποσοστό του κέρδους ορίζεται ως εξής:

$$\text{Ποσοστό κέρδους} = \frac{\text{υπεραξία}}{\text{σταθερό κεφάλαιο} + \text{μεταβλητό κεφάλαιο}} = \frac{S}{C+V}$$

Σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο το ποσοστό κέρδους διαφόρων κλάδων της οικονομίας μπορεί να διαφέρει. Π.χ. το ποσοστό κέρδους της υφαντουργίας μπορεί να είναι 20%, της σιδηροβιομηχανίας 24%, της βιομηχανίας ποτών 18% κ.λπ. Επίσης μέσα σε κάθε κλάδο μπορεί να υπάρχουν διαφορές. Π.χ. το ποσοστό κέρδους της βιομηχανίας χυμών φρούτων μπορεί να είναι 19%, της παραγωγής κρασιών 22%, της βιομηχανίας μπίρας 20% κ.λπ. Οι διαφορές αυτές δεν έχουν μόνιμο χαρακτήρα. Μακροχρόνια, το κεφάλαιο θα εγκαταλείπει τους κλάδους εκείνους που έχουν σχετικά μικρό ποσοστό κέρδους και θα στρέφεται προς τους κλάδους με τα μεγαλύτερα ποσοστά κέρδους. Αυτές οι μετακινήσεις του κεφαλαίου δημιουργούν οικονομικές δυνάμεις που τείνουν να εξισώσουν το ποσοστό κέρδους στους διάφορους κλάδους. Το ποσοστό κέρδους μπορεί να μη γίνει ποτέ ακριβώς το ίδιο σ' όλους τους κλάδους, γιατί,

καθώς τα διάφορα ποσοστά τείνουν προς εξίσωση συμβαίνουν μεταβολές διαφορές, π.χ. μεταβολή στην τεχνολογία, δημιουργία νέων προϊόντων, που καθυστερούν αυτή την τάση.

Γενικά, όταν μιλάμε για μια οικονομία και αναφερόμαστε στο ποσοστό του κέρδους εννοούμε το **μέσο ποσοστό κέρδους** που βγαίνει από το μέσο όρο των διαφόρων ποσοστών κέρδους που ισχύουν στους επί μέρους κλάδους της οικονομίας.

8. Οι Μορφές του Κέρδους

Σε προηγούμενα κεφάλαια αναφέραμε ότι υπάρχουν τέσσερις κατηγορίες εισοδημάτων, δηλαδή εισοδήματα από κέρδη, από τόκους, από έγγειο πρόσοδο και από εργασία. Η ανάλυση αυτού του κεφαλαίου μας λέει ότι στην πραγματικότητα υπάρχουν δύο κατηγορίες εισοδημάτων που διακρίνονται σε σχέση με την πηγή από την οποία απορρέουν. Από τη μια μεριά έχουμε τους μισθούς και τα ημερομίσθια, δηλ. την αμοιβή της εργασίας που απορρέει και αντιστοιχεί στην αξία της εργατικής δύναμης των εργατών. Από την άλλη έχουμε όλα τα άλλα εισοδήματα που έχουν κοινή προέλευση, δηλ. απορρέουν και αντιστοιχούν στην υπεραξία. Έτσι το βιομηχανικό κέρδος, το εμπορικό κέρδος, οι τόκοι από τους οποίους προέρχεται το τραπεζικό κέρδος και η πρόσοδος των γαιοκτημόνων έχουν σαν πηγή την υπεραξία που δημιουργεί η εργασία των εργατών και βασίζονται στην ιδιοκτησία του κεφαλαίου.

Η ανάλυση του Μαρξ αποκαλύπτει ότι πίσω από τις διάφορες μορφές κέρδους που εμφανίζονται στην καπιταλιστική οικονομία είναι κρυμμένη η ίδια ουσία, η υπεραξία. Επίσης αποκαλύπτει ότι παράλληλα με την κυρίαρχη και καθοριστική ταξική αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας υπάρχει και μια άλλη δευτερεύουσα αντίθεση μεταξύ των διαφόρων μορφών του κεφαλαίου, υπάρχει δηλ. μια ενδοταξική αντίθεση. Η αντίθεση αυτή προέρχεται από την προσπάθεια του καθενός να αποσπάσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κομμάτι της υπεραξίας. Τα διαφορετικά συμφέροντα του κεφαλαίου μπορούν να φανούν με το εξής

παράδειγμα. Το τραπεζικό κεφάλαιο θέλει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο επιτόκιο γιατί έτσι αυξάνει το κέρδος του. Αντίθετα το βιομηχανικό και εμπορικό κεφάλαιο θέλει όσο το δυνατόν χαμηλότερο επιτόκιο γιατί μειώνει το κόστος παραγωγής. Μ' άλλα λόγια, το κεφάλαιο επιδιώκει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συνολική υπεραξία, και δεδομένου του μεγέθους της υπεραξίας κάθε κατηγορία κεφαλαίου επιδιώκει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κομμάτι αυτής της υπεραξίας.

9. Ανακεφαλαίωση

Η εργατική δύναμη είναι το μόνο εμπόρευμα που δημιουργεί αξία μεγαλύτερη απ' αυτή που έχει. Η διαφορά είναι η υπεραξία την οποία καρπώνονται οι κάτοχοι των μέσων παραγωγής. Το μέγεθος της υπεραξίας σε σχέση με το μεταβλητό κεφάλαιο δίνει το ποσοστό υπεραξίας ή εκμετάλλευσης.

Στη διαδικασία της παραγωγής το κεφάλαιο παίρνει διάφορες μορφές και μετατρέπεται από χρηματικό, σε παραγωγικό, σε εμπορικό και πάλι σε χρηματικό αλλά τώρα αυξημένο κατά την υπεραξία. Έτσι μετά από κάθε κύκλο παραγωγής το κεφάλαιο αυξάνεται με την υπεραξία που δημιουργείται κατά τη διάρκεια της παραγωγής.

Η έννοια της υπεραξίας είναι εκείνη που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και να βρούμε τη λογική της λειτουργίας του.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι εργατική δύναμη και τι εργασία; Ποια η διαφορά τους;
2. Πώς προσδιορίζεται η αξία της εργατικής δύναμης;
3. Δώστε τον ορισμό της υπεραξίας και εξηγήστε την προέλευσή της με ένα αριθμητικό παράδειγμα.

4. Ποια είναι τα συνθετικά μέρη της αξίας ενός εμπορεύματος;
5. Εξηγήστε το κύκλωμα του κεφαλαίου που εκφράζεται με τον τύπο $X-E-X'$.
6. Ποιες είναι οι μορφές που παίρνει το κεφάλαιο;
7. Με τι ισούται η διαφορά $X'-X$ και γιατί;
8. Ποια η σχέση υπεραξίας και κέρδους;
9. Τι είναι το ποσοστό υπεραξίας και τι δείχνει;
10. Τι είναι το ποσοστό κέρδους και τι δείχνει;
11. Τι μορφές παίρνει το κέρδος όταν διανέμεται;

ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ

1. Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξηγήσαμε τον τρόπο με τον οποίο παράγεται η υπεραξία και εμφανίζεται σαν κέρδος του κεφαλαιούχου. Το επόμενο βήμα είναι να δούμε πού διοχετεύεται η υπεραξία, δηλαδή πώς χρησιμοποιείται; Μ' άλλα λόγια μας ενδιαφέρει να δούμε πώς χρησιμοποιούνται τα κέρδη σε κάθε χρονική περίοδο. Μια δυνατή χρησιμοποίηση είναι η κατανάλωση των κερδών από τους κεφαλαιούχους. Μια δεύτερη δυνατή χρησιμοποίηση είναι η επένδυση όλων των κερδών σε παραγωγικό κεφάλαιο με συνέπεια την αύξηση του κεφαλαίου και της παραγωγής. Στην πραγματικότητα ένα μέρος των κερδών, το σημαντικά μεγαλύτερο, χρησιμοποιείται για επενδύσεις που δημιουργούν νέο υλικό κεφάλαιο. Το υπόλοιπο, που είναι ποσοτικά μικρότερο, δαπανάται σε πολυτελή κατανάλωση των καπιταλιστών. Στο κεφάλαιο θα εξετάσουμε την μετατροπή του κέρδους σε κεφάλαιο και τις συνέπειες που έχει για την πορεία της οικονομίας. Όπως θα δούμε, η συνεχής δημιουργία κεφαλαίου, όπως λέμε η συσσώρευση του κεφαλαίου, οδηγεί σε οικονομικές κρίσεις.

2. Απλή αναπαραγωγή

Ο όρος **απλή αναπαραγωγή** χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια καπιταλιστική οικονομία η οποία παραμένει αμετάβλητη από περίοδο σε περίοδο. Αυτό σημαίνει ότι η συνολική παραγωγή παραμένει σταθερή και οι σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων μεγεθών παραμένουν αμετάβλητες.

Για παράδειγμα υποθέστε ότι μια οικονομία παράγει κάθε χρόνο συνολική αξία 100 μονάδων. Απ' αυτές οι 20 είναι το σταθερό κεφάλαιο που χρησιμοποιείται για να αντικαταστήσει τις αποσβέσεις, δηλαδή τη φθορά του υλικού κεφαλαίου και των πρώτων υλών. Οι 50 είναι το μεταβλητό κεφάλαιο που αντιστοιχεί στους μισθούς των εργατών και το οποίο καταναλίσκεται. Οι 30 μονάδες είναι η υπεραξία, το κέρδος που οι καπιταλιστές καταναλίσκουν εξ ολοκλήρου. Σ' αυτή την οικονομία το κεφάλαιο δεν αυξάνεται αλλ' ούτε μειώνεται, η σχέση υπεραξίας προς μεταβλητό κεφάλαιο είναι πάντοτε η ίδια, η κατανάλωση των εργατών παραμένει σταθερή όπως και η κατανάλωση των καπιταλιστών. Επίσης η συνολική παραγωγή παραμένει σταθερή.

Ένα τέτοιο οικονομικό σύστημα που αναπαράγει τον εαυτό του από χρόνο σε χρόνο χωρίς καμιά μεταβολή είναι σύστημα απλής αναπαραγωγής. Πρόκειται δηλαδή για ένα οικονομικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από στασιμότητα, για ένα σύστημα που δεν αναπτύσσεται.

3. Διευρυνόμενη Αναπαραγωγή

Η ανάλυση ενός τέτοιου συστήματος είναι χρήσιμη μόνο για θεωρητικούς σκοπούς. Στην πραγματικότητα δεν παρατηρούμε καπιταλιστικές οικονομίες που να βρίσκονται σε απλή αναπαραγωγή. Κι αυτό γιατί ο καπιταλιστής δεν ενδιαφέρεται να καταναλώσει το σύνολο του κέρδους ή της υπεραξίας που δημιουργείται σε κάθε χρονική περίοδο. Ένα μικρό μέρος του κέρδους βέβαια καταναλίσκεται αναγκαστικά γιατί και η τάξη των καπιταλιστών πρέπει να επιβιώσει και μάλιστα με πολυτέλεια. Το μεγαλύτερο όμως μέρος του κέρδους μετατρέπεται σε υλικό κεφάλαιο που είναι απαραίτητο για την αύξηση της παραγωγής.

Σε πολλά σημεία αυτού του βιβλίου έχουμε τονίσει ότι αντικειμενικός σκοπός του καπιταλιστή είναι να επιτύχει το μέγιστο κέρδος. Όμως το μέγιστο κέρδος δεν είναι ένα δεδομένο μέγεθος που μόλις επιτευχθεί ο καπιταλιστής εγκαταλείπει κάθε προσπάθεια παραπέρα αύξησης του κέρδους. Αντίθετα,

κάθε καπιταλιστής επιδιώκει τη συνεχή αύξηση του κέρδους. Η επιδίωξη αυτή δεν σταματάει ποτέ.

Κάθε καπιταλιστής βρίσκεται καθημερινά αντιμέτωπος με τον ανταγωνισμό των αντιπάλων του καπιταλιστών. Για να επιβιώσει είναι αναγκασμένος να αυξάνει το κεφάλαιό του και την παραγωγή του. Ταυτόχρονα επιδιώκει τη βελτίωση της τεχνολογίας που χρησιμοποιεί ώστε να μειώσει το κόστος παραγωγής και να αυξήσει πιο πολύ το κέρδος του. Για να επιτύχει την αύξηση του κεφαλαίου και τη βελτίωση της τεχνολογίας της παραγωγής, ο καπιταλιστής είναι αναγκασμένος να επενδύει τα κέρδη του, να τα μετατρέπει δηλαδή σε κεφάλαιο. Αυτό όμως ισχύει για κάθε καπιταλιστή. Κατά συνέπεια **η φύση του καπιταλισμού αναγκάζει την τάξη των καπιταλιστών να αυξάνουν συνεχώς το κεφάλαιό τους.** Η συνεχής αυτή αύξηση του κεφαλαίου λέγεται **συσσώρευση του κεφαλαίου.**

Πρέπει να τονίσουμε ότι η ατέλειωτη αυτή διαδικασία αύξησης του κέρδους και μετατροπής του σε κεφάλαιο δεν είναι αποτέλεσμα της ιδιοσυγκρασίας του κάθε καπιταλιστή, δεν είναι στοιχείο της προσωπικότητας του καπιταλιστή. Αντίθετα είναι μια κατάσταση που επιβάλλεται στον κάθε καπιταλιστή από τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος. Συνεπώς, η συνεχής συσσώρευση του κεφαλαίου βρίσκεται μέσα στη φύση του καπιταλιστικού συστήματος.

Το σύστημα που παρουσιάζει συνεχή αύξηση του κεφαλαίου λέγεται σύστημα διευρυνόμενης ή εκτεταμένης αναπαραγωγής. Το σύστημα διευρυνόμενης αναπαραγωγής παρουσιάζει από χρόνο σε χρόνο αύξηση του κεφαλαίου και της παραγωγής.

4. Συγκέντρωση και Συγκεντροποίηση του Κεφαλαίου

Αμέσως πιο πάνω είδαμε ότι ο ατομικός καπιταλιστής είναι αναγκασμένος, από το οικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο λειτουργεί, να μετατρέπει διαρκώς το κέρδος σε κεφάλαιο. Αυτό σημαίνει ότι κάθε καπιταλιστική επιχείρηση προσπαθεί να αναπτυχθεί συσσωρεύοντας περισσότερο κάθε φορά κεφάλαιο.

Αυτή η ανάπτυξη του κεφαλαίου της καπιταλιστικής επιχείρησης που προέρχεται από τα κέρδη της ονομάζεται συγκέντρωση του κεφαλαίου. Από την προηγούμενη ανάλυση είναι φανερό ότι η δημιουργία υπεραξίας και κέρδους είναι η αναγκαία προϋπόθεση για τη συγκέντρωση του κεφαλαίου. Επίσης είναι φανερό ότι ο ρυθμός συγκέντρωσης του κεφαλαίου εξαρτάται από τον όγκο των κερδών. Επιχειρήσεις με μεγάλα κέρδη παρουσιάζουν μεγαλύτερη συγκέντρωση απ' ό,τι επιχειρήσεις με μικρά κέρδη. Αυτό δίνει τη δυνατότητα στις μεγάλες επιχειρήσεις να γίνονται ακόμη πιο μεγάλες.

Παράλληλα με τη συγκέντρωση του κεφαλαίου λαβαίνει χώρα και η **συγκεντροποίηση** του κεφαλαίου. Η συγκεντροποίηση αναφέρεται στο φαινόμενο σύμφωνα με το οποίο υπάρχουσες επιχειρήσεις ενοποιούνται και αποτελούν μια νέα μεγαλύτερη επιχείρηση ή εξαγοράζονται και μπαίνουν κάτω από τον έλεγχο μιας άλλης μεγαλύτερης επιχείρησης. Αυτό συμβαίνει κυρίως σε περιόδους οικονομικής ύφεσης όταν οι λιγότερο ισχυρές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο της χρεωκοπίας. Είναι φανερό ότι η συγκεντροποίηση συμβαίνει χωρίς να προϋπάρχει συσσώρευση υπεραξίας και κερδών. Πρόκειται δηλαδή περί ένωσης υπάρχοντων κεφαλαίων και όχι περί δημιουργίας κεφαλαίου. Το χαρακτηριστικό της συγκεντροποίησης είναι η υπαγωγή ανεξάρτητων επιχειρήσεων κάτω από ένα έλεγχο.

Μια σοβαρή συνέπεια της συγκέντρωσης και της συγκεντροποίησης του κεφαλαίου είναι η ανάπτυξη των μονοπωλίων και η βαθμιαία εξαφάνιση του ανταγωνισμού. Βλέπουμε λοιπόν το εξής ενδιαφέρον φαινόμενο. Οι ανταγωνιστικές δυνάμεις του καπιταλισμού οδηγούν τις επιχειρήσεις σε μια τέτοια συμπεριφορά αποτέλεσμα της οποίας είναι η κατάργηση του ίδιου του ανταγωνισμού, δηλαδή η ανταγωνιστική αγορά δημιουργεί δυνάμεις που τελικά τη μετατρέπουν σε μονοπωλιακή (ή ολιγοπωλιακή).

5. Τεχνολογική Εξέλιξη και Εφεδρικός Βιομηχανικός Στρατός

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η εφαρμογή της στην παραγωγική διαδικασία αποτελεί ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του καπιταλισμού. Ο σπουδαιότερος λόγος για την ανάπτυξη και εφαρμογή νέας πιο προηγμένης τεχνολογίας είναι η ανάγκη της καπιταλιστικής επιχείρησης για μείωση του κόστους παραγωγής η οποία (ανάγκη) προέρχεται από τον ανταγωνισμό που επικρατεί μεταξύ των καπιταλιστικών επιχειρήσεων.

Ένας άλλος επίσης σπουδαίος λόγος συνδέεται με τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Το νέο κεφάλαιο που δημιουργείται από τη συσσώρευση, για να χρησιμοποιηθεί στην παραγωγική διαδικασία πρέπει να συνδυασθεί με εργατική δύναμη. Έτσι η συσσώρευση του κεφαλαίου οδηγεί σε αύξηση της ζήτησης για εργάτες. Αποτέλεσμα αυτής της αύξησης είναι η αύξηση του εργατικού μισθού. Αύξηση όμως του εργατικού μισθού σημαίνει μείωση της υπεραξίας και των κερδών. Βλέπουμε λοιπόν ότι η συσσώρευση του κεφαλαίου που γίνεται με σκοπό την αύξηση του κέρδους οδηγεί τελικά στη μείωσή του. Από αυτή την αντίφαση κάθε επιχείρηση χωριστά, και το καπιταλιστικό σύστημα γενικά, προσπαθεί να ξεφύγει αλλάζοντας τη σύνθεση των συντελεστών που χρησιμοποιεί στην παραγωγική διαδικασία. Συγκεκριμένα, καθώς ο εργατικός μισθός αυξάνεται οι επιχειρήσεις προσπαθούν να χρησιμοποιούν περισσότερο κεφάλαιο και λιγότερη εργατική δύναμη με σκοπό τη μείωση του κόστους ή την αποφυγή της αύξησής του. Αυτό γίνεται με την εισαγωγή νέων τεχνικών μεθόδων παραγωγής με σχετικά μεγαλύτερη χρησιμοποίηση κεφαλαίου και λιγότερη εργασία.

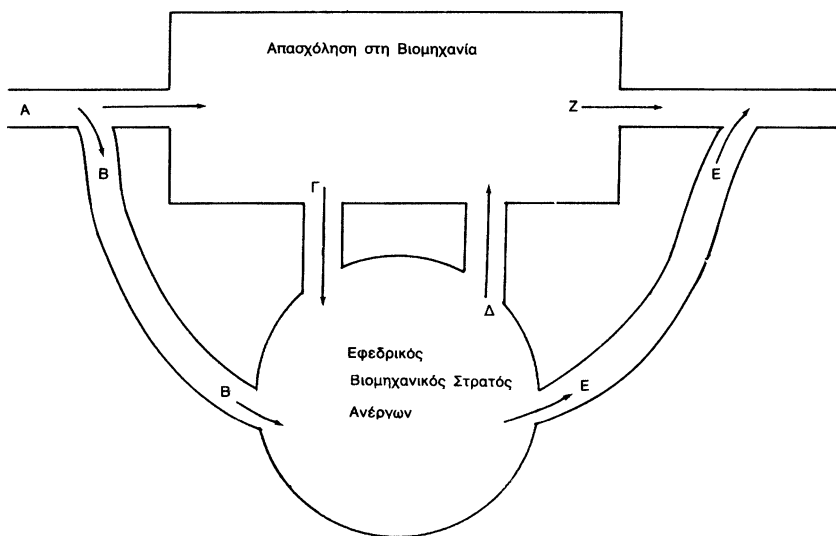
Οι δύο παραπάνω λόγοι εξηγούν τη συνεχή εφαρμογή νέας τεχνολογίας που κύριο χαρακτηριστικό της είναι η μεγαλύτερη χρησιμοποίηση κεφαλαίου και η εξοικονόμηση εργασίας. Αποτέλεσμα αυτής της τεχνολογίας είναι ότι για κάθε όγκο παραγωγής η ζήτηση εργατικής δύναμης είναι μικρότερη απ' ό,τι θα ήταν διαφορετικά. Για παράδειγμα υποθέστε ότι δέκα χειροκίνητοι αργαλειοί παράγουν 50 μέτρα ύφασμα την ημέρα. Για την

παραγωγή αυτή απαιτούνται δέκα αργαλειοί και δέκα εργάτες. Αν αντί των χειροκίνητων αργαλειών χρησιμοποιηθούν μηχανοκίνητοι τότε η ίδια παραγωγή μπορεί να παραχθεί με δύο εργάτες. Το συμπέρασμα είναι ότι όταν η τεχνολογική εξέλιξη είναι **έντασης κεφαλαίου**, δηλαδή οδηγεί στη χρησιμοποίηση μεγαλύτερων ποσοτήτων κεφαλαίου σε σχέση με την εργασία, η ζήτηση εργατικής δύναμης μειώνεται σχετικά. Μ' άλλα λόγια στην περίπτωση αυτή έχουμε **υποκατάσταση** της εργασίας με κεφάλαιο. Φυσικά, αν παράλληλα με την τεχνολογική εξέλιξη έχουμε και αύξηση της παραγωγής, η ζήτηση εργατικής δύναμης μπορεί να μειωθεί λιγότερο ή ακόμη και να αυξηθεί. Π.χ. αν μαζί με την εισαγωγή των μηχανοκίνητων αργαλειών αυξηθεί και η παραγωγή υφάσματος σε 250 ή 300 μέτρα, η ζήτηση εργατικής δύναμης θα είναι δέκα εργάτες όπως πριν ή μεγαλύτερη, δηλαδή δώδεκα.

Από την παραπάνω ανάλυση είναι φανερό ότι η τεχνολογική εξέλιξη οδηγεί σε απώλεια της απασχόλησης για εργάτες που υποκαθιστούνται με μηχανές, οδηγεί δηλ. σε ανεργία που χαρακτηριστικά ονομάζεται **τεχνολογική ανεργία**. Ανεργία επίσης δημιουργείται από τη μείωση της παραγωγής που συμβαίνει σε περιόδους μείωσης της οικονομικής δραστηριότητας δηλ. σε περιόδους ύφεσης. Η μείωση της παραγωγής είναι μια δεύτερη αιτία ανεργίας. Στους ανέργους που υπάρχουν σε κάθε χρονική περίοδο από τις δύο παραπάνω αιτίες, προστίθενται οι εργάτες που για πρώτη φορά αναζητούν απασχόληση. Πρόκειται για τους νέους εργάτες που μόλις ενηλικιωθούν μπαίνουν στην αγορά εργασίας.

Το σύνολο των ανέργων που υπάρχουν σε κάθε χρονική περίοδο αποτελεί τον **εφεδρικό βιομηχανικό στρατό**, όπως τον ονόμασε ο Μαρξ. Το παρακάτω διάγραμμα του Paul Sweezy δίνει μια παραστατική εικόνα των εισροών στο βιομηχανικό στρατό των ανέργων και των εκροών απ' αυτόν. Στο διάγραμμα 20.1. το σημείο Α δείχνει την είσοδο νέων εργατών στην αγορά εργασίας.

Απ' αυτούς ένα μέρος βρίσκει απασχόληση στη βιομηχανία. Οι υπόλοιποι, που φαίνονται στο σημείο Β, δεν βρίσκουν εργασία και προστίθενται στους ανέργους. Από τους απασχολούμενους

A = Νέοι εργάτες

B = Νέοι εργάτες που δεν βρίσκουν απασχόληση

Γ = Εργάτες που έχασαν τη δουλειά τους και είναι άνεργοι

Δ = Άνεργοι που βρήκαν δουλειά

E = Άνεργοι που αποσύρονται από την αγορά εργασίας

Z = Εργαζόμενοι που αποσύρονται λόγω ηλικίας

Διάγραμμα 20.1. Βιομηχανική Απασχόληση και Εφεδρικός Στρατός.

στη βιομηχανία ένα μέρος (σημείο Γ) χάνει την εργασία του για τους λόγους που είπαμε πιο πάνω και προστίθενται κι αυτοί στους ανέργους. Όσοι άνεργοι βρίσκουν δουλειά βγαίνουν από τον εφεδρικό στρατό και μπαίνουν στη βιομηχανική απασχόληση (σημείο Δ). Επίσης από τον εφεδρικό στρατό των ανέργων αποσύρονται εκείνοι που δεν ελπίζουν να βρουν δουλειά (σημείο Ε) και δεν ανήκουν πλέον στο ενεργό εργατικό δυναμικό, δηλαδή δεν βρίσκονται στην αγορά εργασίας. Ταυτόχρονα αποσύρονται οι απασχολούμενοι που συμπληρώνουν το όριο ηλικίας ή ασθενείς κ.λπ.

Ο εφεδρικός βιομηχανικός στρατός δεν είναι σταθερός σε αριθμό, αλλά μεταβάλλεται ανάλογα με τις οικονομικές και δημογραφικές συνθήκες που επικρατούν. Σε περιόδους οικονομικής ανόδου η βιομηχανική απασχόληση αυξάνεται και ο εφεδρικός βιομηχανικός στρατός μειώνεται εφόσον ο πληθυσμός παραμένει σταθερός, ενώ τα αντίθετα συμβαίνουν σε περίοδο οικονομικής ύφεσης. Όπως είπαμε και στα προηγούμενα η οικονομική άνοδος και η συσσώρευση του κεφαλαίου αυξάνουν τη ζήτηση εργατικής δύναμης, μειώνουν τον βιομηχανικό στρατό των ανέργων και δημιουργούν τάσεις αύξησης του εργατικού μισθού. Το φαινόμενο αυτό είναι όμως προσωρινό γιατί γρήγορα δημιουργούνται οι συνθήκες που οδηγούν στην αντίθετη πορεία, δηλαδή στην οικονομική ύφεση και ανεργία.

6. Πτώση του Ποσοστού Κέρδους

Ας δούμε τώρα τη σχέση που υπάρχει μεταξύ της συσσώρευσης του κεφαλαίου και του ποσοστού του κέρδους. Η ακατάπαυστη επιδίωξη του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους από την καπιταλιστική επιχείρηση μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι νέες επενδύσεις που προέρχονται από το πραγματοποιούμενο κέρδος θα γίνονται σ' εκείνους τους κλάδους όπου το ποσοστό κέρδους είναι μεγαλύτερο. Επίσης όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό κέρδους τόσο μεγαλύτερη θα είναι η συσσώρευση του κεφαλαίου, δηλαδή η επένδυση. Κι αυτό γιατί το μεγάλο κέρδος

καθιστά δυνατή τη συσσώρευση, και γιατί ταυτόχρονα το μεγάλο ποσοστό κέρδους προκαλεί τη συσσώρευση. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι όταν το ποσοστό κέρδους αυξάνει, η συσσώρευση του κεφαλαίου, δηλαδή η επένδυση, αυξάνει. Αντίθετα, όταν το ποσοστό κέρδους μειώνεται, η συσσώρευση μειώνεται.

Η σχέση μεταξύ ποσοστού κέρδους και συσσώρευσης δεν περιορίζεται στην επίδραση του κέρδους πάνω στο ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου. Ταυτόχρονα η συσσώρευση του κεφαλαίου επιδρά πάνω στο ποσοστό του κέρδους. Για να αντιληφθούμε αυτή την επίδραση πρέπει να θυμηθούμε τον ορισμό του ποσοστού του κέρδους που δώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Σε όρους αξίας το ποσοστό κέρδους ορίζεται ως εξής:

$$\text{ποσοστό κέρδους} = \frac{\text{υπεραξία}}{\text{σταθερό κεφάλαιο} + \text{μεταβλητό κεφάλαιο}} = \frac{S}{C+V}$$

Σε αντιστοιχία με τον παραπάνω ορισμό το ποσοστό κέρδους μπορεί να εκφρασθεί και σε όρους χρηματικών ως εξής:

$$\text{ποσοστό κέρδους} = \frac{\text{κέρδος}}{\text{κόστος κεφαλαίου και πρώτων υλών} + \text{σύνολο εργατικών μισθών}}$$

Οι μεταβολές στο ποσοστό κέρδους μπορούν να γίνουν εύκολα κατανοητές αν χρησιμοποιήσουμε ένα αριθμητικό παράδειγμα. Υποθέστε ότι σε μια χρονική περίοδο το κέρδος = 100, το συνολικό κόστος κεφαλαίου και πρώτων υλών = 200 και το σύνολο των εργατικών μισθών = 200. Στο παράδειγμα αυτό το ποσοστό κέρδους είναι $100/(200+200)$ ή 25%. Το ποσοστό εκμετάλλευσης (ή υπεραξίας) είναι $100/200$ ή 50%. Αν υποθέσουμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό του κέρδους, π.χ. 80% μετατρέπεται σε κεφάλαιο ενώ το υπόλοιπο 20% διατίθεται σε κατανάλωση των καπιταλιστών, τότε την επόμενη χρονική περίοδο το συνολικό κεφάλαιο αυξάνεται κατά 80. Για να δούμε την επίπτωση της συσσώρευσης των 80 χρηματικών μονάδων πάνω στο ποσοστό

κέρδους μπορούμε να ξεχωρίσουμε δύο περιπτώσεις. Μια περίπτωση είναι οι 80 μονάδες να δαπανηθούν σε υλικό κεφάλαιο, πρώτες ύλες και εργατική δύναμη με την ίδια αναλογία όπως την προηγούμενη περίοδο. Στην περίπτωση αυτή δεν έχουμε τεχνολογική εξέλιξη. Η δεύτερη περίπτωση είναι οι 80 μονάδες να δαπανηθούν σε υλικό κεφάλαιο και πρώτες ύλες χωρίς αύξηση της απασχολούμενης εργατικής δύναμης.

1η Περίπτωση:

Εφόσον οι 80 μονάδες μοιραστούν σε αύξηση υλικού κεφαλαίου πρώτων υλών και εργατικής δύναμης και παράλληλα το ποσοστό εκμετάλλευσης μείνει σταθερό, το ποσοστό κέρδους την επόμενη περίοδο θα είναι το ίδιο, δηλαδή $200/(240+240)$ ή 25%.

Η σχέση υλικού κεφαλαίου και πρώτων υλών προς εργατική δύναμη, ή σε όρους αξίας η σχέση σταθερού προς μεταβλητό κεφάλαιο (C/V) λέγεται **οργανική σύνθεση του κεφαλαίου**, και στο παράδειγμα είναι ίση προς τη μονάδα γιατί $200/200=1$. Τώρα γίνεται $240/240=1$. Το κέρδος 120 προέρχεται από το γεγονός ότι το ποσοστό εκμετάλλευσης είναι σταθερό και 50%. Έτσι $(0,5) \times 240 = 120$. Όμως το ποσοστό εκμετάλλευσης δεν μπορεί να μείνει σταθερό γιατί η συσσώρευση του κεφαλαίου οδηγεί σε αύξηση της ζήτησης εργασίας. Αποτέλεσμα αυτής της αύξησης είναι η αύξηση του εργατικού μισθού και συνεπώς η μείωση της υπεραξίας και του ποσοστού εκμετάλλευσης. Με τον τρόπο αυτό, την επόμενη περίοδο η συσσώρευση του κέρδους των 120 μονάδων κατά ποσοστό 80%, δηλαδή κατά 96, θα έχει σαν αποτέλεσμα αύξηση των μισθών π.χ. κατά 5%. Τώρα για την απασχόληση των ίδιων εργατών απαιτούνται 252 μονάδες και το ποσοστό εκμετάλλευσης μειώνεται σε 47,6%. Από τις 96 μονάδες οι 12 χρειάζονται για την απασχόληση των ίδιων εργατών και το υπόλοιπο των 84 μοιράζεται σε υλικό κεφάλαιο, πρώτες ύλες και εργασία σύμφωνα με τη νέα σχέση που διαμορφώνεται, δηλαδή 240 και 252. Έτσι οι 84 μονάδες μοιράζονται σε 41 και 43. Το ποσοστό κέρδους στη νέα περίοδο θα είναι $140,4/(281+295)$ ή 24,3%. Το ποσοστό του κέρδους 140,4 προέρχεται από το

ποσοστό εκμετάλλευσης και το σύνολο των μισθών, δηλαδή $140,4 = (0,476) \times 295$. Το σύνολο των μισθών προέρχεται από το προηγούμενο σύνολο (240) αυξημένο κατά 5% (12) και κατά 43 για τους νεοαπασχολούμενους εργάτες, δηλ. $240 + 12 + 43 = 295$. Το σύνολο του κεφαλαίου και πρώτων υλών (281) προέρχεται από το προηγούμενο ποσό (240) αυξημένο κατά 41 που είναι η διαφορά $96 - 12 - 43$.

Στο παράδειγμα αυτό βλέπουμε ότι η συσσώρευση του κεφαλαίου μείωσε το ποσοστό κέρδους. Η μείωση αυτή θα γίνεται πιο μεγάλη καθώς ο βιομηχανικός στρατός των ανέργων θα μειώνεται με τη συσσώρευση. Σε ένα λεπτομερέστερο παράδειγμα η μείωση θα ήταν μεγαλύτερη γιατί η αύξηση των μισθών θα αύξανε και το κόστος του υλικού κεφαλαίου και των πρώτων υλών.

2η Περίπτωση:

Στην περίπτωση αυτή υποθέτουμε ότι όλο το κέρδος συσσωρεύεται με τη μορφή υλικού κεφαλαίου χωρίς αυτό να επηρεάζει άμεσα την απασχόληση και τον εργατικό μισθό. Επίσης το ποσοστό εκμετάλλευσης είναι σταθερό. Αριθμητικά αυτή η περίπτωση είναι απλή. Στη νέα χρονική περίοδο το κέρδος θα είναι το ίδιο, το υλικό κεφάλαιο θα έχει αυξηθεί κατά 80 και η συνολική αμοιβή εργασίας θα είναι η ίδια. Το ποσοστό κέρδους θα είναι

$$\frac{100}{280 + 200}$$

ή 20,8%. Βέβαια και στην περίπτωση αυτή τελικά θα αυξηθούν οι μισθοί γιατί η δημιουργία κεφαλαίου απαιτεί εργασία.

Στην πραγματικότητα οι δύο παραπάνω περιπτώσεις συμβαίνουν ταυτόχρονα και επομένως η ταχύτητα μείωσης του ποσοστού του κέρδους είναι μεγαλύτερη.

Από την παραπάνω ανάλυση βγάζουμε το εξής πολύ σημαντικό συμπέρασμα. Μεταξύ του ποσοστού του κέρδους και της συσσώρευσης του κεφαλαίου υπάρχει αλληλεπίδραση. Η μετα-

βολή του ενός επιφέρει μεταβολή στο άλλο. Όμως η σχέση των μεταβολών εξαρτάται από το ποιο μεταβάλλεται πρώτο. Όταν το ποσοστό κέρδους αυξάνεται, τότε αυξάνεται και η συσσώρευση του κεφαλαίου. Αντίθετα, όταν η συσσώρευση αυξάνεται, το ποσοστό κέρδους μειώνεται. Οι μεταβολές αυτές δεν είναι τυχαίες ή ανεξάρτητες μεταξύ τους, αλλά ακολουθούν μια διαδοχή όπως θα δούμε πιο κάτω.

7. Οι Οικονομικές Κρίσεις

Όπως έχουμε τονίσει σε πολλά σημεία αυτού του βιβλίου, η συνεχής προσπάθεια για αύξηση του κέρδους και η επακόλουθη συσσώρευση του κεφαλαίου είχαν σαν αποτέλεσμα την τεράστια οικονομική ανάπτυξη στην περίοδο του καπιταλισμού. Σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους που χαρακτηρίζονταν από διαφορετικούς τρόπους παραγωγής όπως π.χ. στη φεουδαρχία, η οικονομική ανάπτυξη ήταν πολύ αργή. Γι' αυτό, σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, ο καπιταλισμός θεωρείται και είναι ένα προοδευτικό στάδιο στην εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας. Όμως ο καπιταλισμός είναι μια ταξική κοινωνία που χαρακτηρίζεται από βαθιές και μη συμβιβάσιμες αντιθέσεις. Έκφραση αυτών των αντιθέσεων στο οικονομικό επίπεδο είναι οι επανερχόμενες οικονομικές κρίσεις που διακόπτουν την ομαλή οικονομική ανάπτυξη και αναχαιτίζουν την οικονομική πρόοδο.

Όπως γνωρίζουμε, στις περιόδους οικονομικής άνθησης παρατηρείται αύξηση της παραγωγής και των εισοδημάτων, αύξηση της απασχόλησης και μείωσης της ανεργίας. Εν τούτοις η ανεργία και η φτώχεια δεν εξαφανίζονται, αλλά απλούστατα μόνο περιορίζονται. Ταυτόχρονα διατηρείται η μεγάλη ανισότητα των εισοδημάτων. Στις καπιταλιστικές κοινωνίες υπάρχουν λίγοι που είναι πολύ πλούσιοι, και πολλοί που είναι φτωχοί και πολύ φτωχοί. Σε περίοδο οικονομικής ύφεσης η κατάσταση αντιστρέφεται. Η παραγωγή και το εισόδημα μειώνονται, η απασχόληση μειώνεται, η ανεργία αυξάνει. Πολλοί μικροβιοτέχνες, μικροεπαγγελματίες και μικροβιομήχανοι χρεωκοπούν και

αναγκάζονται να κλείσουν τις επιχειρήσεις τους και να αναζητήσουν απασχόληση σαν εργάτες.

Η οικονομική ανάπτυξη στον καπιταλισμό δεν είναι συνεχής και ομαλή. Παρουσιάζει διακοπές που οφείλονται στις περιοδικές οικονομικές κρίσεις. Οι οικονομικές κρίσεις δεν είναι φαινόμενο που εμφανίζεται κατ' εξαίρεση, αλλά αντίθετα είναι συνηθισμένο. Ο καθηγητής A. Hansen αναφέρει ότι στην περίοδο 1795-1937 η αμερικανική οικονομία παρουσίασε δέκα επτά υφέσεις. Για την περίοδο 1947-1975 ο καθηγητής P. Samuelson αναφέρει ότι η αμερικανική οικονομία είχε έξι υφέσεις. Η μεγαλύτερη οικονομική κρίση στις χώρες της Δύσης ήταν το 1929. Μετα την κρίση του 1929 η πιο σοβαρή κρίση των οικονομιών της Δύσης είναι η κρίση που περνάει σήμερα (1983) ο καπιταλισμός.

Η ερμηνεία των οικονομικών κρίσεων είναι από τα πιο δύσκολα θεωρητικά θέματα και φυσικά δεν είναι θέμα που μπορεί να αναλυθεί σε εισαγωγικό βιβλίο. Μπορούμε όμως, με βάση τα όσα είπαμε στα προηγούμενα, να αναφέρουμε τις δύο κύριες απόψεις που έχουν διατυπώσει οι μαρξιστές οικονομολόγοι για την εξήγηση των οικονομικών κρίσεων.

A. Η κρίση προέρχεται από την πτώση του ποσοστού κέρδους. Σύμφωνα με την άποψη αυτή οι οικονομικές κρίσεις συνδέονται με την πτώση του ποσοστού του κέρδους. Είδαμε πιο πάνω ότι η αύξηση του ποσοστού του κέρδους οδηγεί σε συσσώρευση. Συσσώρευση σημαίνει αύξηση του κεφαλαίου, της παραγωγής, αύξηση της απασχόλησης και μείωσης της ανεργίας. Με την έναρξη της διαδικασίας της συσσώρευσης αρχίζει και η φάση της άνθησης της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτή όμως η ανοδική φάση περιέχει μέσα της και τις αιτίες της κρίσης. Γιατί η άνοδος της οικονομικής δραστηριότητας αυξάνει τη ζήτηση εργασίας και τον εργατικό μισθό. Αυτή η εξέλιξη σε συνδυασμό με την αύξηση του υλικού κεφαλαίου, όπως είχαμε εξηγήσει, μειώνει το ποσοστό του κέρδους. Η μείωση του ποσοστού του κέρδους κάτω από ένα επίπεδο έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση του ρυθμού συσσώρευσης γιατί οι καπιταλιστές δεν επενδύουν όταν δεν υπάρχει προσδοκία κέρδους. Μόλις μειωθούν οι επενδύσεις

αρχίζει η μείωση της παραγωγής, της απασχόλησης και η αύξηση της ανεργίας. Η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση. Η συνέχιση της ύφεσης όμως περιέχει και τις αιτίες της επόμενης άνθησης. Γιατί η αύξηση της ανεργίας μειώνει τους μισθούς, αρχίζει η απόσβεση και η φθορά του υλικού κεφαλαίου και σιγά - σιγά το ποσοστό κέρδους αρχίζει να αυξάνει. Μόλις το ποσοστό κέρδους αυξηθεί σε αρκετά υψηλό επίπεδο, η διαδικασία της συσσώρευσης μπαίνει σε λειτουργία και η νέα ανοδική φάση αρχίζει.

B. Η κρίση προέρχεται από την υποκατανάλωση. Η βασική σκέψη των θεωρητικών αυτής της άποψης είναι ότι το καπιταλιστικό σύστημα αναπτύσσει μια δυσαναλογία μεταξύ της προσφοράς καταναλωτικών προϊόντων και της ζήτησης που δημιουργείται γι' αυτά. Το κεφάλαιο που συσσωρεύεται κατά τη διάρκεια της οικονομικής άνθησης έχει σαν τελικό σκοπό την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Όσο λοιπόν αυξάνει η επένδυση σε υλικό κεφάλαιο αυξάνει και η προσφορά καταναλωτικών αγαθών.

Από την πλευρά της ζήτησης, τα καταναλωτικά προϊόντα καταναλώνονται από τους εργάτες και τους βιομήχανους. Οι εργάτες δαπανούν τους μισθούς τους σε κατανάλωση. Συνεπώς όσο αυξάνονται οι μισθοί αυξάνεται και η κατανάλωση. Στην άνθηση όμως αυξάνονται και τα κέρδη τα οποία επενδύονται όλο και περισσότερο γιατί οι καπιταλιστές δεν αυξάνουν την κατανάλωσή τους αναλογικά. Επιπλέον οι καπιταλιστές προσπαθούν συνεχώς να περιορίσουν το κόστος της εργασίας. Έτσι δημιουργείται το φαινόμενο της υποκατανάλωσης, δηλαδή της μικρότερης κατανάλωσης σε σχέση με την προσφορά. Τότε τα καταναλωτικά προϊόντα που έρχονται στην αγορά δεν μπορούν να πουληθούν και η υπεραξία που βρίσκεται ενσωματωμένη σ' αυτά δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί. Το κέρδος μειώνεται ή γίνεται αρνητικό (ζημιά) και η συσσώρευση ανακόπτεται.

Το φαινόμενο της υποκατανάλωσης μπορεί να γίνει πιο σαφές με ένα αριθμητικό παράδειγμα. Υποθέστε ότι η σύνθεση της συνολικής παραγωγής είναι:

σταθερό κεφάλαιο = υλικό κεφάλαιο + πρώτες ύλες	= 480
μεταβλητό κεφάλαιο = εργατικός μισθός	= 200
υπεραξία = κέρδος	= 100

Υποθέτουμε ότι οι εργάτες καταναλίσκουν ολόκληρο το μισθό τους. Αντίθετα, οι βιομήχανοι όσο το κέρδος αυξάνεται καταναλίσκουν μεγαλύτερο **απόλυτο** ποσό αλλά μικρότερο ποσοστό. Για ευκολία μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι βιομήχανοι καταναλίσκουν από τις 100 μονάδες κέρδους τις 20 και επενδύουν τις 80 και επίσης ότι η κατανάλωσή τους είναι σταθερή δεδομένου ότι είναι ήδη σε μεγάλο επίπεδο. Με βάση τις υποθέσεις αυτές η σύνθεση του συνολικού προϊόντος την επόμενη περίοδο θα είναι:

$$\begin{aligned}\text{σταθερό κεφάλαιο} &= 480 + 56,4 = 536,4 \\ \text{μεταβλητό κεφάλαιο} &= 200 + 23,6 = 223,6 \\ \text{κέρδος} &= 100 + 11,8 = 111,8\end{aligned}$$

Τα ποσά 56,4 και 23,6 είναι το μοίρασμα των 80 μονάδων κατά την αναλογία 480 προς 200. Το ποσό 11,8 είναι η υπεραξία που προέρχεται από το 23,6 με ποσοστό εκμετάλλευσης 50%.

Στην πρώτη περίπτωση η συνολική παραγωγή είναι 780. Τα καταναλωτικά προϊόντα είναι αυτά που καταναλίσκουν οι εργάτες (200) και οι καπιταλιστές (20), δηλαδή σύνολο 220. Έτσι με κεφάλαιο και πρώτες ύλες 480 παράγονται καταναλωτικά προϊόντα 220, δηλαδή η σχέση είναι 2,18 προς 1. Εδώ έχουμε συνολική προσφορά καταναλωτικών προϊόντων ίση με τη ζήτησή τους.

Στη δεύτερη περίοδο με κεφάλαιο 536,4 και με σχέση κεφαλαίου-κατανάλωσης 2,18 προς 1, η συνολική προσφορά καταναλωτικών προϊόντων είναι 246,1. Η συνολική ζήτηση είναι 223,6 από τους εργάτες και 20 από τους καπιταλιστές, δηλαδή σύνολο 243,6. Από το παράδειγμα αυτό φαίνεται ότι η συνολική προσφορά είναι μεγαλύτερη από τη συνολική ζήτηση καταναλωτικών προϊόντων ($246,1 > 243,6$). Η αδυναμία απορρόφησης των καταναλωτικών προϊόντων είναι η αιτία της κρίσης.

8. Περιοδικότητα και Ένταση των Κρίσεων

Τελειώνοντας τη σύντομη ανάλυση των οικονομικών κρίσεων πρέπει να αναφέρουμε δύο χαρακτηριστικά τους: την περιοδικότητα που παρουσιάζουν και την αυξανόμενη ένταση.

Οι οικονομικές κρίσεις είναι περιοδικό φαινόμενο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Οι νόμοι που διέπουν την κίνηση του καπιταλιστικού συστήματος, και που έχουμε αναλύσει στα προηγούμενα, οδηγούν την οικονομία σε συνεχή διαδοχή περιόδων άνθησης και ύφεσης. Κάθε περίοδος οικονομικής άνθησης αναπτύσσει δυνάμεις οι οποίες τελικά αποκτούν τέτοιο μέγεθος που μετατρέπουν την άνθηση σε ύφεση. Επίσης κάθε περίοδος ύφεσης αναπτύσσει αντίθετες δυνάμεις που τελικά μετατρέπουν την ύφεση σε άνθηση. Έτσι ο καπιταλισμός αναπτύσσεται ακολουθώντας μία πορεία συνεχών οικονομικών διακυμάνσεων, δηλαδή διαδοχικές εμφανίσεις ανθήσεων και υφέσεων.

Η περιοδικότητα των οικονομικών διακυμάνσεων δεν σημαίνει ότι μετά από κάθε οικονομική κρίση η διάρθρωση της οικονομίας παραμένει αμετάβλητη. Αντίθετα η οικονομική κρίση επιφέρει αλλαγές στην οργανική διάρθρωση του οικονομικού συστήματος. Στη διάρκεια της κρίσης, όπως είπαμε στα προηγούμενα, οι πλέον ανίσχυροι για να αντιμετωπίσουν την κρίση, μικροβιομήχανοι, βιοτέχνες, μικροεπαγγελματίες, μικροέμποροι κ.λπ., αλλά και αρκετά ισχυρές βιομηχανικές μονάδες, οδηγούνται στη χρεωκοπία και κλείνουν. Η χρεωκοπία αυτών των επιχειρήσεων είναι ταυτόχρονα βελτίωση της θέσης αυτών που επιβιώνουν γιατί δεν έχουν τον ανταγωνισμό τους. Έτσι αφήνεται ελεύθερο το έδαφος για την ανάπτυξη των πιο ισχυρών. Οι ιδιοκτήτες των χρεωκοπημένων επιχειρήσεων είναι αναγκασμένοι να μετατραπούν σε εργάτες. Τα αποτελέσματα είναι η οικονομική ενδυνάμωση της τάξης των αστών, αλλά και η αριθμητική της μείωση και η αύξηση της εργατικής τάξης.

Αυτή είναι η μακροχρόνια τάση που οδηγεί στις μεγάλες μονοπωλιακές επιχειρήσεις και στην ανάπτυξη του προλεταριάτου. Αποτέλεσμα αυτής της τάσης είναι οι οικονομικές κρίσεις να γίνονται συνεχώς πιο έντονες και πιο βαθιές με συνεχώς πιο

έντονα τα κοινωνικά προβλήματα που ακολουθούν την κρίση.

Βέβαια, στην πραγματικότητα οι μικρές επιχειρήσεις δεν έχουν εξαφανισθεί ούτε πρόκειται να εξαφανισθούν. Όμως η σημασία τους συνεχώς μειώνεται. Ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι οι μικρές επιχειρήσεις εξαρτώνται συνεχώς περισσότερο από τη λειτουργία των μεγάλων. Π.χ. τα πρατήρια θενζίνης υπάρχουν και εξυπηρετούν τις μεγάλες ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις υγρών καυσίμων. Επίσης πολλές μικρές επιχειρήσεις κατασκευάζουν διάφορα εξαρτήματα για λογαριασμό μεγάλων επιχειρήσεων οι οποίες ελέγχουν την παραγωγή του τελικού προϊόντος και συνεπώς ελέγχουν και τις μικρές επιχειρήσεις. Π.χ. πολλές μικρές μονάδες κατασκευάζουν διάφορα κομμάτια ψυγείων τα οποία εμφανίζονται στην αγορά με τη φήμα μιας μεγάλης επιχείρησης. Το φαινόμενο που παρουσιάζουν οι μικρές επιχειρήσεις είναι ότι εύκολα δημιουργούνται σε περιόδους άνθησης και εύκολα κλείνουν σε περιόδους ύφεσης.

9. Ανακεφαλαίωση

Η δημιουργία της υπεραξίας και η επένδυσή της σε υλικό κεφάλαιο αυξάνει τις παραγωγικές δυνάμεις και έτσι το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής είναι ουσιαστικά σύστημα διευρυνόμενης αναπαραγωγής. Η συσσώρευση του κεφαλαίου είναι βασικό στοιχείο του καπιταλισμού. Παράλληλα με την επέκταση του κεφαλαίου λαβαίνει χώρα συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου καθώς επίσης και ανάπτυξη της τεχνολογίας της παραγωγής.

Η συσσώρευση όμως του κεφαλαίου δεν γίνεται με ομαλό ρυθμό, κι αυτό γιατί στη διάρκεια της ανόδου της οικονομίας δημιουργούνται τα αίτια των οικονομικών κρίσεων που οδηγούν την οικονομία σε ύφεση και ανεργία.

Το ποσοστό του κέρδους που είναι το βασικό στοιχείο για την πραγματοποίηση επενδύσεων, μειώνεται καθώς προχωράει η συσσώρευση του κεφαλαίου και έτσι μειώνονται οι επενδύσεις. Μ' άλλα λόγια η συνέχιση της συσσώρευσης δημιουργεί τις

συνθήκες για την ανακοπή τους. Γι' αυτό οι οικονομικές κρίσεις είναι οργανικό στοιχείο του καπιταλιστικού συστήματος.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι σημαίνουν οι όροι «απλή αναπαραγωγή» και «διευρυνόμενη αναπαραγωγή»;
2. Τι είναι η συσσώρευση του κεφαλαίου και πώς εξηγείται;
3. Τι είναι η συγκέντρωση του κεφαλαίου, τι η συγκεντροποίηση και ποια η διαφορά τους;
4. Εξηγείστε γιατί η συσσώρευση του κεφαλαίου οδηγεί σε μείωση του κέρδους.
5. Ποιοι λόγοι οδηγούν στην εισαγωγή νέας τεχνολογίας;
6. Τι είναι η τεχνολογική ανεργία και πώς δημιουργείται;
7. Τι είναι ο εφεδρικός βιομηχανικός στρατός και πώς δημιουργείται;
8. Δώστε ένα αριθμητικό παράδειγμα που να δείχνει τις ροές του διαγράμματος 20.1.
9. Τι είναι η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου;
10. Υπάρχει σχέση μεταξύ ποσοστού κέρδους και συσσώρευσης του κεφαλαίου και ποια;
11. Οι οικονομικές κρίσεις είναι φαινόμενο τυχαίο ή συστηματικό και γιατί;

ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ

1. Εισαγωγή

Η ανάλυση του καπιταλισμού που παρουσιάσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια αναφερόταν σε οικονομίες που είναι βιομηχανικά αναπτυγμένες και στις οποίες επικρατεί **ανταγωνισμός** μεταξύ των επιχειρήσεων. Ορισμένα στοιχεία αυτών των οικονομιών όπως π.χ. η λειτουργία του τραπεζικού συστήματος και η σχέση του τραπεζικού κεφαλαίου με το βιομηχανικό αγνοήθηκαν για λόγους απλούστευσης. Επίσης αγνοήθηκαν οι διεθνείς οικονομικές σχέσεις που περιλαμβάνουν κυρίως τις εισαγωγές και τις εξαγωγές εμπορευμάτων. Εν τούτοις η ανάλυση που προηγήθηκε δείχνει τις πιο ισχυρές δυνάμεις που προσδιορίζουν την κίνηση της καπιταλιστικής οικονομίας και την πορεία ανάπτυξής της.

Η ίδια όμως η ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας έχει επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη λειτουργία της και στις διεθνείς σχέσεις της που είναι χρήσιμο να αναφερθούν και να εξετασθούν με συντομία.

Την ανάλυση του καπιταλισμού σ' αυτό το στάδιο ανάπτυξης έκανε ο Λένιν στο βιβλίο του **Ιμπεριαλισμός: Το Ανώτερο Στάδιο του Καπιταλισμού** που δημοσιεύθηκε το 1917.

2. Τα Χαρακτηριστικά του Ιμπεριαλισμού

Ο όρος «ιμπεριαλισμός» προέρχεται από τη λατινική λέξη **Imperium** που σημαίνει αυτοκρατορία. Εν τούτοις, ο όρος ιμπεριαλισμός στην πολιτική οικονομία δεν έχει καμιά σχέση με τις αυτοκρατορίες της ιστορίας. Λέγοντας «ιμπεριαλισμός»

εννοούμε το ανώτερο στάδιο του καπιταλισμού που η αρχή του χρονικά τοποθετείται προς το τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν και που αποτελούν τον ορισμό του ιμπεριαλισμού είναι τα εξής:

ι) Μεγάλη συγκέντρωση του κεφαλαίου και της παραγωγής και συνεπώς δημιουργία **μονοπωλίων** σε βαθμό που να παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην οικονομική ζωή.

ιι) Συγχώνευση του βιομηχανικού και του τραπεζικού κεφαλαίου, και δημιουργία μιας **χρηματιστικής ολιγαρχίας** βασισμένης πάνω σ' αυτή τη συγχώνευση.

ιιι) Μεγάλες εξαγωγές κεφαλαίου οι οποίες έχουν αποκτήσει τεράστια σημασία και οι οποίες πρέπει να διακρίνονται από τις εξαγωγές εμπορευμάτων.

ιiv) Σχηματισμός διεθνών καπιταλιστικών μονοπωλίων που ελέγχουν και μοιράζονται μεταξύ τους την παγκόσμια αγορά.

v) Πλήρης γεωγραφική διαίρεση όλου του κόσμου μεταξύ των καπιταλιστικών Κρατών.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά του καπιταλισμού είναι αυτονόητα. Είναι όμως σκόπιμο να αναλυθεί με λίγα λόγια το περιεχόμενό τους.

(i) Στο πρώτο χαρακτηριστικό του ιμπεριαλισμού, που είναι η συγκέντρωση του κεφαλαίου και η δημιουργία μονοπωλίων, έχουμε αναφερθεί αρκετές κιόλας φορές. Έχει τονισθεί ότι η δημιουργία των μονοπωλίων είναι αποτέλεσμα της συγκέντρωσης του κεφαλαίου η οποία με την σειρά της είναι αποτέλεσμα της συσσώρευσης της υπεραξίας και του ανταγωνισμού των καπιταλιστών. Εδώ ο όρος «μονοπώλιο» δεν λαμβάνεται κυριολεκτικά, δηλαδή δεν εννοούμε μια μόνο επιχείρηση αλλά λίγες επιχειρήσεις (ολιγοπώλιο). Η ουσιαστική έννοια του μονοπωλίου είναι ότι μερικές επιχειρήσεις ελέγχουν με διάφορους τρόπους την παραγωγή και τις τιμές έστω κι αν υπάρχουν κι άλλες επιχειρήσεις στον ίδιο παραγωγικό κλάδο. Επίσης οι μεγάλες μονοπωλιακές επιχειρήσεις ασκούν παραγωγική δραστηριότητα όχι σε ένα αλλά περισσότερους κλάδους. Έτσι οι βιομηχανίες αυτοκινήτων έχουν μπει και στην παραγωγή αγροτικών μηχανημάτων, τρακτέρ, σωλήνων κ.λπ. Οι χημικές βιομηχανίες παρά-

γουν λιπάσματα, φυτοφάρμακα, καλλυντικά κ.λπ. Οι εταιρείες πετρελαίων παράγουν και χημικά προϊόντα, φυτοφάρμακα κ.λπ. Μ' άλλα λόγια τα μεγάλα μονοπώλια επεκτείνονται όχι μόνον στην αρχική παραγωγή τους αλλά και σε άλλους συγγενείς ή και άσχετους κλάδους.

Ένα γενικό χαρακτηριστικό των μονοπωλίων είναι ο συνεχής ανταγωνισμός μεταξύ τους όχι μόνο με τις τιμές αλλά και με τις διαφοροποιήσεις των προϊόντων. Έτσι οι βιομηχανίες αυτοκινήτων παράγουν κάθε χρόνο καινούργια μοντέλα με ελάχιστες ή επουσιώδεις διαφορές από τα προηγούμενα. Το ίδιο γίνεται και από τις εταιρείες ηλεκτρικών ψυγείων, κουζινών κ.λπ. Σκοπός πάντοτε είναι η κατάκτηση της αγοράς, η μεγιστοποίηση του κέρδους, και η εκτόπιση των ανταγωνιστών.

Το μέγεθος των σύγχρονων μονοπωλίων είναι πραγματικά τεράστιο. Αρκεί να αναφερθεί ότι για το 1967 οι συνολικές εισπράξεις της Τζένεραλ Μότορς ήταν 20 δισεκατ. δολάρια, της Στάνταρ Όιλ 13.3, της Φόρντ 10.5 της Τζένεραλ Ηλέκτρικ 7.7, όταν το ακαθάριστο εθνικό προϊόν της Ελλάδας ήταν 7.1 δισεκατ. δολ. Είναι προφανές ότι τα σύγχρονα μονοπώλια διαθέτουν τεράστια οικονομική δύναμη.

(ii) Το δεύτερο χαρακτηριστικό του ιμπεριαλισμού είναι η συγχώνευση του βιομηχανικού με το τραπεζικό κεφάλαιο. Αυτό γίνεται με τη συνεχή διείσδυση των τραπεζών σε βιομηχανικές δραστηριότητες και των μεγάλων βιομηχανιών σε τραπεζικές δραστηριότητες. Οι τράπεζες αγοράζουν μετοχές των βιομηχανιών και αντίστροφα, ενώ παράλληλα διοικητικά στελέχη των τραπεζών συμμετέχουν στις διοικήσεις των βιομηχανιών και αντίστροφα. Με τον τρόπο αυτό τράπεζες και βιομηχανίες ενοποιούν και συγχωνεύουν τα οικονομικά τους συμφέροντα και επιδιώξεις και αποκτούν κοινές διοικήσεις που εκφράζουν τα κοινά συμφέροντα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της δημιουργίας των **τραπεζών επενδύσεων** οι οποίες δεν λειτουργούν σαν εμπορικές τράπεζες αλλά έχουν σκοπό τη διοχέτευση χρηματικών κεφαλαίων σε συγκεκριμένες βιομηχανικές επενδύσεις τις οποίες φυσικά και ελέγχουν.

Αυτή η συγχώνευση των βιομηχανικών και τραπεζικών μονο-

πωλίων που χαρακτηρίζει αυτό το ανώτερο στάδιο ανάπτυξης του καπιταλισμού οδήγησε στη δημιουργία του **χρηματιστικού κεφαλαίου**. Όταν λέμε χρηματιστικό κεφάλαιο εννοούμε το μονοπωλιακό κεφάλαιο που ελέγχοντας μεγάλους τομείς της τραπεζικής και βιομηχανικής δραστηριότητας παίζει αποφασιστικό ρόλο στην οικονομική ζωή.

Παράλληλα με τη δημιουργία του χρηματιστικού κεφαλαίου δημιουργείται και μια μικρή ομάδα ατόμων ή οικογενειών που εκπροσωπούν αυτό το κεφάλαιο. Η μικρή αυτή ομάδα που αποτελείται από τους εκπροσώπους των πλέον ισχυρών μονοπωλίων είναι η λεγόμενη **χρηματιστική ολιγαρχία**.

(iii) Το τρίτο χαρακτηριστικό του ιμπεριαλισμού είναι η εξαγωγή του κεφαλαίου κυρίως προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Σε προηγούμενα στάδια του καπιταλισμού οι οικονομικές σχέσεις μεταξύ χωρών ήταν κυρίως οι εξαγωγές και οι εισαγωγές ετοιμών προϊόντων και πρώτων υλών. Όπως έχουμε αναλύσει, η συσσώρευση του κεφαλαίου έχει σαν αποτέλεσμα την πτώση του ποσοστού του κέρδους. Με την πτώση του ποσοστού του κέρδους το κεφάλαιο δεν επενδύεται στο εσωτερικό της χώρας γιατί δεν συμφέρει. Γι' αυτό βρίσκει διέξοδο σε επενδύσεις σε άλλες χώρες όπου η συσσώρευση είναι μικρότερη και το προσδοκώμενο κέρδος μεγαλύτερο. Οι επενδύσεις που γίνονται στις υπανάπτυκτες χώρες γίνονται σε κλάδους παραγωγής που απαιτούν μεγάλες ποσότητες εργασίας η οποία είναι φτηνή λόγω του χαμηλού βαθμού ανάπτυξης των χωρών αυτών και της μεγάλης σχετικά προσφοράς εργασίας. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των επενδύσεων των καπιταλιστικών χωρών στις υπανάπτυκτες χώρες είναι ότι γίνονται για την εκμετάλλευση των πρώτων υλών και κυρίως του ορυκτού πλούτου που βρίσκεται στις χώρες αυτές. Αποτέλεσμα αυτών των δύο παραγόντων, δηλαδή του χαμηλού κόστους εργασίας και της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου και των πρώτων υλών, είναι τα υπέρογκα κέρδη που αποκομίζουν οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις που επενδύουν στο εξωτερικό. Ταυτόχρονα οι χώρες από τις οποίες προέρχονται οι επενδύσεις προωθούν με διάφορους τρόπους τα προϊόντα τους στις αγορές των υπανάπτυκτων χωρών. Τα κέρδη

που δημιουργούνται από τις επενδύσεις στις υπανάπτυκτες χώρες επιστρέφουν στην χώρα προέλευσης του κεφαλαίου και στη συνέχεια επενδύονται εκεί όπου το ποσοστό κέρδους εμφανίζεται μεγαλύτερο.

Για να φανεί η σημασία του ορυκτού πλούτου των υπανάπτυκτων χωρών (Αφρικής, Ασίας και Λατινικής Αμερικής) αρκεί να αναφερθεί ότι το 1975 οι αναπτυσσόμενες βιομηχανικές χώρες κάλυπταν τα εξής ποσοστά των αναγκών τους από τις υπανάπτυκτες χώρες: 50% σε πετρέλαιο, 35% σε σίδηρο, 50% σε βωξίτη, 70% σε κοβάλτιο, 85% σε χρώμιο, μαγνήσιο και αντιμόνιο και 45% σε χαλκό.

(iv) Το τέταρτο χαρακτηριστικό του ιμπεριαλισμού είναι ο έλεγχος και η διανομή της παγκόσμιας αγοράς από τα διεθνή καπιταλιστικά μονοπώλια. Όπως στο εσωτερικό μιας χώρας τα καπιταλιστικά μονοπώλια προσπαθούν να αποφύγουν τον μεταξύ τους ανταγωνισμό με διάφορες συμφωνίες διανομής της εσωτερικής αγοράς, έτσι στο στάδιο του ιμπεριαλισμού τα διεθνή μονοπώλια προσπαθούν να αποφύγουν τον ανταγωνισμό στο διεθνές επίπεδο χωρίζοντας την παγκόσμια αγορά σε περιοχές οικονομικών επιρροών.

Φυσικά αυτός ο χωρισμός της παγκόσμιας αγοράς δε σημαίνει ότι εκλείπει και ο ανταγωνισμός. Κάθε μεγάλο διεθνές μονοπωλιακό συγκρότημα προσπαθεί πάντοτε να δημιουργήσει και να εκμεταλλευθεί τις ευκαιρίες εκείνες που θα προωθήσουν τα συμφέροντά τους, σε βάρος των ανταγωνιστών τους. Βλέπουμε, δηλαδή ότι ο ανταγωνισμός που υπάρχει στο εσωτερικό κάθε καπιταλιστικής οικονομίας δεν καταργείται με την επέκταση του κεφαλαίου στη διεθνή αγορά, αλλά αντίθετα αναπαράγεται σε μεγαλύτερες διαστάσεις.

v)| Το πέμπτο χαρακτηριστικό του ιμπεριαλισμού είναι η γεωγραφική διαίρεση του κόσμου σε περιοχές στις οποίες ασκείται πολιτική κηδεμονίας από τις ιμπεριαλιστικές χώρες. Η άσκηση της πολιτικής κηδεμονίας είναι απαραίτητη για την κατοχύρωση των οικονομικών συμφερόντων των διεθνών μονοπωλίων και τη συνεχή εκμετάλλευση των υπανάπτυκτων χωρών από τις ιμπεριαλιστικές χώρες. Φυσικά, η επιβολή της πολιτικής

κηδεμονίας των βιομηχανικών χωρών πάνω στις υπανάπτυκτες χώρες δεν έγινε με μέσα ειρηνικά αλλά με διάφορους άλλους τρόπους στους οποίους περιλαμβάνεται και η στρατιωτική επέμβαση όταν ήταν απαραίτητη.

3. Σχόλια

Τελειώνοντας το σύντομο αυτό κεφάλαιο για τον ιμπεριαλισμό είναι σκόπιμο να γίνουν δύο σχόλια με τα οποία μπορεί να γίνει σαφέστερη η έννοια του ιμπεριαλισμού.

Συχνά ο όρος ιμπεριαλισμός χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου ή τις εκστρατείες της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Αυτό βέβαια είναι σφάλμα γιατί όπως είδαμε πιο πάνω ο ιμπεριαλισμός αποτελεί εξέλιξη του καπιταλισμού στο ανώτερό του στάδιο. Η αρχαία Ελλάδα και η αρχαία Ρώμη δεν ήταν καπιταλιστικές κοινωνίες και κατά συνέπεια δεν έχει εφαρμογή σ' αυτές η ανάλυση του ιμπεριαλισμού. Επίσης, είναι σφάλμα να ταυτίζεται η αποικιοκρατία, που προηγήθηκε χρονικά, με τον ιμπεριαλισμό που εμφανίστηκε μετά τον καπιταλισμό.

Μια δεύτερη παρατήρηση που πρέπει να γίνει είναι ότι οι εξαγωγές κεφαλαίων των καπιταλιστικών χωρών δεν έγιναν μόνο προς τις υπανάπτυκτες χώρες όπου το προσδοκώμενο ποσοστό κέρδους ήταν μεγάλο. Γι' αυτό παρατηρήθηκαν και εξαγωγές κεφαλαίων προς περισσότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως και μεταξύ καπιταλιστικών χωρών σε διαφόρους βιομηχανικούς κλάδους.

4. Ανακεφαλαίωση

Ιμπεριαλισμός είναι το στάδιο εξέλιξης του καπιταλισμού που χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα:

(i) Η συγκέντρωση του κεφαλαίου και της παραγωγής έχει

προχωρήσει σε σημείο τέτοιο που τα μονοπώλια παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην οικονομία.

(ii) Η δημιουργία μιας χρηματιστικής ολιγαρχίας που προέρχεται από την συγχώνευση του βιομηχανικού και του τραπεζικού κεφαλαίου.

(iii) Μεγάλη ανάπτυξη της εξαγωγής κεφαλαίων σε άλλες χώρες.

(iv) Σχηματισμός διεθνών καπιταλιστικών μονοπωλίων για τον έλεγχο της παγκόσμιας αγοράς.

(v) Γεωγραφική διαίρεση του κόσμου μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πότε αρχίζει να εμφανίζεται ο ιμπεριαλισμός και ποια είναι η σχέση του με τον καπιταλισμό;

2. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του ιμπεριαλισμού;

3. Δώστε μερικά στοιχεία για τη σημασία των μονοπωλίων στο στάδιο του ιμπεριαλισμού.

4. Εξηγείστε τι σημαίνει «συγχώνευση του βιομηχανικού με το τραπεζικό κεφάλαιο».

5. Τι σχέση έχει η ανάπτυξη των εξαγωγών κεφαλαίου με το ποσοστό κέρδους στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες;

6. Το μοίρασμα της παγκόσμιας αγοράς από τις ιμπεριαλιστικές χώρες οδηγεί σε κατάργηση του ανταγωνισμού μεταξύ τους;

Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Εισαγωγή

Στα πέντε προηγούμενα κεφάλαια δώσαμε μια πολύ σύντομη και απλή, αλλά όχι απλοϊκή, εισαγωγή στη μαρξιστική ανάλυση του καπιταλισμού. Φυσικά ο Μαρξ και ο συνεργάτης του Ένγκελς δεν ήταν οι πρώτοι που είδαν τις αρνητικές πλευρές του καπιταλισμού σαν σύστημα της κοινωνικής οργάνωσης. Πολύ πριν τον Μαρξ και Ένγκελς, πολλοί διανοούμενοι αντελήφθηκαν τις μεγάλες οικονομικές ανισότητες που αναπτύσσονται μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα και διατύπωσαν με σαφήνεια ότι η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και η αντικατάστασή της με τη συλλογική ιδιοκτησία είναι ο μόνος δρόμος για τη δημιουργία μιας δικαιότερης κοινωνίας. Ανάμεσα σ' αυτούς πιο γνωστοί είναι ο Άγγλος Robert Owen (1771-1858), και οι Γάλλοι Charles Fourier (1722-1837) και Henri de Saint-Simon (1760-1825) που άσκησαν με τα βιβλία και τους λόγους τους σημαντική επίδραση. Οι σοσιαλιστές αυτοί έζησαν σε μια εποχή που ο καπιταλισμός αναπτυσσόταν γρήγορα, αλλά δεν είχε φθάσει το στάδιο ωρίμανσης που γνώρισαν αργότερα ο Μαρξ και ο Ένγκελς. Αυτό είναι ένας από τους λόγους που η κριτική που έκαναν για το καπιταλιστικό σύστημα παρότι είναι σωστή και οξυύατη δεν είναι επιστημονική με την έννοια ότι δεν μπόρεσαν να βρουν τους νόμους πάνω στους οποίους στηρίζεται η λειτουργία του συστήματος. Οι σοσιαλιστές αυτοί περιέγραψαν δικά τους πρότυπα της ιδανικής κοινωνίας τα οποία όμως δεν βασίζονται στην ανάλυση του καπιταλισμού από τον οποίο θα προέρχονταν. Ήταν περιγραφές μιας ιδανικής κοινωνίας χωρίς αναφορά στην υπάρχουσα τότε πραγματικότητα. Γι' αυτό οι Μαρξ και Ένγκελς παρά τον θαυμασμό τους για το κριτικό πνεύμα των

διανοουμένων αυτών τους χαρακτηρίζουν **ουτοπικούς σοσιαλιστές***.

Οι Μαρξ και Ένγκελς βασιζόμενοι στην επιστημονική ανάλυση του καπιταλισμού έδειξαν ότι μια καλύτερη κοινωνία, η σοσιαλιστική όχι μόνο δεν είναι ουτοπία, αλλά αντίθετα το αναγκαίο και αναπόφευκτο αποτέλεσμα που θα προέλθει από την εξέλιξη του καπιταλισμού. Σήμερα, στις επιστημονικές συζητήσεις όταν λέμε σοσιαλισμός ή σοσιαλιστική κοινωνία εννοούμε εκείνη την κοινωνία που παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά που απορρέουν από τις αναλύσεις των Μαρξ και Ένγκελς και τα οποία θα εξετάσουμε πιο κάτω.

2. Τα γενικά χαρακτηριστικά της Σοσιαλιστικής Οικονομίας

Όσο παράξενο κι αν φανεί, ο Μαρξ και ο Ένγκελς δεν έχουν αφήσει καμιά λεπτομερή περιγραφή κάποιου προτύπου για το πώς πρέπει να είναι οργανωμένη η σοσιαλιστική οικονομία. Ασφαλώς αυτό δεν ήταν τυχαίο, αλλά αντίθετα ήταν μια σκόπιμη παράλειψη. Η διαμόρφωση μιας πραγματικής σοσιαλιστικής οικονομίας δεν είναι δυνατόν να γίνει με βάση κάποιο ιδεατό πρότυπο όσο «τέλειο» κι αν είναι. Κάθε σοσιαλιστική κοινωνία θα προέλθει από κάποια χρονικά προηγούμενη καπιταλιστική κοινωνία η οποία θα έχει τις δικές της ιδιόμορφες συνθήκες. Οι συνθήκες αυτές αναγκαστικά θα επηρεάσουν το συγκεκριμένο χαρακτήρα και την εξέλιξη της καπιταλιστικής κοινωνίας, γιατί θα προέλθει απ' αυτές.

Η έλλειψη λεπτομερούς περιγραφής της σοσιαλιστικής οικονομίας (και γενικότερα της κοινωνίας) δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν γενικές αρχές ή γενικά χαρακτηριστικά που θέτουν τα

* Ο όρος **ουτοπία** προέρχεται από το έργο του Thomas More, Utopia (από το ου-τόπος) που δημοσιεύτηκε το 1512. Σήμερα ουτοπία σημαίνει μια τέλεια αλλά μη πραγματοποιήσιμη κοινωνία ή κάτι μη πραγματοποιήσιμο.

θεμέλια της σοσιαλιστικής οικονομίας. Τα γενικά αυτά χαρακτηριστικά εξετάζουμε αμέσως παρακάτω.

(i) **Κοινωνική ιδιοκτησία των Μέσων Παραγωγής.** Το θεμέλιο πάνω στο οποίο στηρίζεται η σοσιαλιστική οικονομία είναι η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα παραγωγής και η αντικατάστασή της από τη συλλογική ή κοινωνική ιδιοκτησία.

Η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας αναφέρεται στα μέσα παραγωγής, δηλαδή στο υλικό κεφάλαιο της οικονομίας, και όχι, βέβαια, στα καταναλωτικά προϊόντα. Καθένας είναι ιδιοκτήτης της κατοικίας του, του αυτοκινήτου του, κ.λπ. αλλά κανείς δεν μπορεί να είναι ιδιοκτήτης εργοστασίου, μηχανών ή άλλου είδους υλικού κεφαλαίου. Η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής (η κοινωνική ιδιοκτησία) σημαίνει ότι το κεφάλαιο της οικονομίας δεν ανήκει σε συγκεκριμένα άτομα αλλά στο σύνολο της κοινωνίας, δηλαδή στο κράτος που είναι η κύρια πολιτική έκφραση του κοινωνικού συνόλου.

Η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και η αντικατάσταση της από την κοινωνική ιδιοκτησία σημαίνει τέτοιες ουσιαστικές μεταβολές στο βαθμό που αλλάζει ολοκληρωτικά η οικονομική υποδομή πάνω στην οποία στηρίζεται το πολιτικό, πνευματικό, πολιτιστικό, κ.λπ. οικοδόμημα της κοινωνίας. Το άμεσο αποτέλεσμα της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας είναι η κατάργηση των τάξεων που είχαν δημιουργηθεί. Στη σοσιαλιστική οικονομία δεν υπάρχουν αστοί και εργάτες με αντίθετα και ασυμβίβαστα συμφέροντα, δεν υπάρχουν εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενοι. Όλα τα άτομα είναι εργαζόμενοι χωρίς κανένα να υπόκειται σε εκμετάλλευση. Στη σοσιαλιστική οικονομία δεν υπάρχει εκμετάλλευση ανθρώπων από άνθρωπο. Ο εργαζόμενος εξακολουθεί να δημιουργεί αξία μεγαλύτερη απ' αυτή που χρειάζεται για την αναπαραγωγή του, αλλά τώρα τη διαφορά δεν την καρπώνεται ο βιομήχανος-εργοδότης με τη μορφή της υπεραξίας (δηλ. του κέρδους). Αντίθετα, η διαφορά (που τώρα δεν λέγεται υπεραξία) μπαίνει στη διάθεση του κοινωνικού συνόλου και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για συσσώρευση κεφαλαίου, δηλ. για επενδύσεις, για την αύξηση των κοινωνικών υπηρεσιών δηλ.

για παιδεία, υγεία, κ.λπ., για παραγωγή περισσότερων καταναλωτικών προϊόντων, κ.λπ.

Φυσικό επακόλουθο της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας είναι η εξαφάνιση του κινήτρου του κέρδους. Η παραγωγή δεν οργανώνεται από τους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής με σκοπό το μέγιστο δυνατό κέρδος. **Στη σοσιαλιστική οικονομία, η παραγωγή οργανώνεται με σκοπό την ανάπτυξη της οικονομίας και την πληρέστερη ικανοποίηση των αναγκών των ατόμων.** Αφού η παραγωγή δεν γίνεται με σκοπό το κέρδος είναι φυσικό και η συσσώρευση του κεφαλαίου, δηλ. οι επενδύσεις, να μην εξαρτώνται από το ποσοστό του κέρδους που προσδοκά να επιτύχει ο ιδιώτης επιχειρηματίας. Αντίθετα, όπως η παραγωγή είναι οργανωμένη για την καλύτερη εξυπηρέτηση των πολιτών έτσι και οι επενδύσεις αποφασίζονται με κριτήριο την ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη και την αύξηση της παραγωγής. Για το λόγο αυτό η σοσιαλιστική οικονομία είναι απαλλαγμένη από τις οικονομικές κρίσεις, όπως θα δούμε λεπτομερέστερα πιο κάτω.

Είναι σαφές από τις πιο πάνω παρατηρήσεις ότι η κατάργηση της ιδιοκτησίας και η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής αποτελεί θεμελιώδες χαρακτηριστικό της σοσιαλιστικής οικονομίας.

(ii) **Ο Προγραμματισμός της Οικονομίας.** Η καπιταλιστική οικονομία χαρακτηρίζεται, όπως έγραψε ο Μαρξ, από **αναρχία της παραγωγής**. Με τον όρο «αναρχία» ο Μαρξ δεν εννοούσε χάος. Αντίθετα μάλιστα ο ίδιος έδειξε ότι η καπιταλιστική οικονομία λειτουργεί πάνω σε ορισμένους νόμους που προσδιορίζουν την κίνησή της. Η λειτουργία όμως της καπιταλιστικής οικονομίας βασίζεται πάνω σε ατομικές αποφάσεις που παίρνονται ανεξάρτητα η μια από την άλλη. **Συνεπώς αναρχία της παραγωγής σημαίνει έλλειψη συντονισμού των αποφάσεων.** Στη σοσιαλιστική οικονομία η αναρχία της παραγωγής αντικαθίσταται με τον προγραμματισμό της οικονομίας.

Σκοπός του προγραμματισμού είναι να δώσει λύσεις στα προβλήματα που αντιμετωπίζει μια οικονομία και τα οποία αναφέραμε στην αρχή του βιβλίου (δηλ. Τι προϊόντα θα παραχθούν, πώς θα παραχθούν πώς θα διανεμηθούν και πώς θα

αναπτυχθεί η οικονομία). Η διαδικασία του προγραμματισμού είναι εξαιρετικά περίπλοκη και δεν μπορεί να εξετασθεί εδώ. Η ουσία όμως του προγραμματισμού βρίσκεται στον προσδιορισμό των εξής στοιχείων: (1) **Ποιες παραγωγικές δυνάμεις έχει η οικονομία σε μια χρονική περίοδο, δηλαδή ποιες είναι οι παραγωγικές δυνατότητες που έχει.** Αυτό βέβαια προϋποθέτει συλλογή στοιχείων για το υλικό κεφάλαιο που διαθέτει η οικονομία καθώς και για το είδος του υλικού κεφαλαίου, για τις πρώτες ύλες και το είδος τους, και για το εργατικό δυναμικό και τις ειδικότητές τους. Μ' αυτές τις πληροφορίες είναι δυνατόν να προσδιορισθεί το είδος και η ποσότητα των προϊόντων που μπορούν να παραχθούν. (2) **Ποιες είναι οι ανάγκες που πρέπει να καλυφθούν.** Επειδή οι ανάγκες είναι απεριόριστες εκείνο που χρειάζεται ουσιαστικά να γίνει είναι μια ιεράρχηση των αναγκών από κοινωνική σκοπιά. Πρέπει δηλαδή να προσδιορισθεί ποια προϊόντα έχουν προτεραιότητα παραγωγής και σε ποια ποσότητα, ποια ύστερα. Π.χ. πρέπει να προσδιορισθεί αν τα είδη διατροφής έχουν προτεραιότητα έναντι των ειδών ψυχαγωγίας ή καλωπισμού, η παροχή παιδείας και υγείας έναντι των ειδών πολυτελείας, κ.λπ. Επίσης μέσα σε κάθε γενική κατηγορία προϊόντων πρέπει να προσδιορισθεί η σειρά προτεραιότητας, π.χ. γάλα έναντι αναψυκτικών, λεωφορείων μαζικής μεταφοράς έναντι αυτοκινήτων ιδιωτικής χρήσης, κ.λπ. Ο προσδιορισμός των προϊόντων που πρέπει να παραχθούν για να καλυφθούν οι ανάγκες της οικονομίας βασίζεται σε κριτήρια που αποβλέπουν στην προστασία του γενικού συμφέροντος αλλά ταυτόχρονα και στις επιθυμίες των ατόμων. Σε μια καπιταλιστική κοινωνία είναι δυνατόν και συνηθισμένο, το παιδί του άνεργου εργάτη να υποσιτίζεται και το σκυλί του βιομήχανου να τρώει μπιφτέκια. Τέτοια φαινόμενα δεν είναι δυνατόν να εμφανισθούν σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. (iii) Το τρίτο ουσιαστικό στοιχείο του προγραμματισμού είναι **η απόφαση για το ποιες ανάγκες θα καλυφθούν με βάση τις παραγωγικές δυνατότητες που έχει η οικονομία.** Παράλληλα με τις προτεραιότητες που προσδιορίζονται για τα διάφορα προϊόντα, η απόφαση αυτή εξαρτάται και από το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας. Σε μια οικονομία που

βρίσκεται στα πρώτα στάδια ανάπτυξης είναι ίσως πιο σημαντικό να παραχθούν κεφαλαιουχικά αγαθά (μηχανές, κτίρια, δρόμοι κ.λπ.) σε μεγαλύτερη αναλογία για να αυξηθεί το κεφάλαιο της οικονομίας και η τεχνολογία της με γρήγορο ρυθμό. Σε μια αναπτυγμένη οικονομία με μεγάλες παραγωγικές δυνατότητες η αναλογία των κεφαλαιουχικών αγαθών μπορεί να είναι μικρότερη. Η αναλογία της παραγωγής που θα αφιερωθεί σε συσσώρευση του κεφαλαίου έναντι εκείνης που θα αφιερωθεί σε κατανάλωση είναι αποτέλεσμα πολύ σοβαρής απόφασης η οποία ενσωματώνεται μέσα στο πρόγραμμα.

Όπως είπαμε και πιο πάνω ο προγραμματισμός της οικονομίας είναι μια εξαιρετικά περίπλοκη και δύσκολη διαδικασία η οποία καλύπτει το σύνολο των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Το οικονομικό πρόγραμμα δεν μπορεί να γίνει στα γραφεία κάποιας κεντρικής υπηρεσίας, όπως επίσης δεν μπορεί να γίνει από κάποια τοπική υπηρεσία ή κάποια μεμονωμένα εργοστάσια. Στη διαδικασία του προγραμματισμού συμμετέχουν όλες οι παραγωγικές μονάδες σε συνεργασία με τις ανώτερες διοικητικές βαθμίδες μέχρι την ανώτερη βαθμίδα που εκφράζει το κοινωνικό συμφέρον. Η συνεχής ανταλλαγή πληροφοριών και απόψεων μεταξύ των φορέων του προγραμματισμού καταλήγει σε ένα εθνικό πρόγραμμα που έχει την έγκριση του συνόλου και συνεπώς την προϋπόθεση για την υλοποίησή του.

3. Ο Έλεγχος της Παραγωγής

Στην καπιταλιστική οικονομία ο έλεγχος της παραγωγής βρίσκεται φυσικά στα χέρια των κατόχων του κεφαλαίου. Αυτοί αποφασίζουν για τα πιο σπουδαία θέματα της επιχείρησης. Σοβαρό ρόλο στη διαχείριση των επιχειρήσεων παίζουν και τα ανώτερα διοικητικά στελέχη στο βαθμό που η διαχείριση θάταν αδύνατη χωρίς αυτά. Τα διοικητικά στελέχη των επιχειρήσεων είναι άτομα με μεγάλη μόρφωση και γνώση της οικονομικής κατάστασης που επικρατεί στην αγορά. Η επαγγελματική τους επιτυχία είναι σε σημαντικό βαθμό συνδεδεμένη με την επιτυχία

των επιχειρήσεων γι' αυτό και εργάζονται σκληρά για την επιβίωση και ανάπτυξη των επιχειρήσεων στις οποίες είναι απασχολημένοι.

Στη σοσιαλιστική οικονομία ο έλεγχος της παραγωγής βρίσκεται στα όργανα εκείνα που εκφράζουν το γενικό συμφέρον όπως είναι π.χ. τα όργανα της τοπικής εξουσίας, η υπηρεσία προγραμματισμού, κ.λπ. Φυσικά για τη λειτουργία των επιχειρήσεων και τη σωστή διοίκησή τους απαιτούνται ειδικές γνώσεις τις οποίες πρέπει να έχουν τα διοικητικά στελέχη. Εδώ υπάρχει μια μεγάλη διαφορά. Τα διοικητικά στελέχη δεν είναι υπάλληλοι κανενός άλλου ατόμου (όπως συμβαίνει στην καπιταλιστική οικονομία) αλλά κρατικοί υπάλληλοι με κύριο σκοπό την εκπλήρωση των στόχων του προγράμματος.

Μ' άλλα λόγια, στη σοσιαλιστική οικονομία η παραγωγή ελέγχεται από τις γενικότερες οικονομικές αποφάσεις της κοινωνίας οι οποίες εκφράζονται με το οικονομικό πρόγραμμα το οποίο υλοποιείται από τις επί μέρους οικονομικές μονάδες (π.χ. εργοστάσιο, γεωργικός συνεταιρισμός, κ.λπ.).

4. Οικονομική Ανάπτυξη

Έχουμε τονίσει σε πολλά σημεία ότι στην καπιταλιστική οικονομία η επιβίωση και ανάπτυξη της ατομικής επιχείρησης οδηγεί σε συνεχή αύξηση του κεφαλαίου. Γι' αυτό και η ανάπτυξη των καπιταλιστικών οικονομιών ήταν πολύ γρήγορη. Ταυτόχρονα όμως η συνεχής συσσώρευση του κεφαλαίου, όπως είδαμε, οδηγεί σε περιοδικές οικονομικές κρίσεις που ανακόπτουν την ανάπτυξη της οικονομίας και την οδηγούν στην ύφεση.

Στη σοσιαλιστική οικονομία η συσσώρευση του κεφαλαίου γίνεται προγραμματισμένα και δεν εξαρτάται από τις αποφάσεις μεμονωμένων ατόμων. Η παραγωγή των καταναλωτικών προϊόντων είναι επίσης προγραμματισμένη και απορροφάται από τα άτομα. Κατά συνέπεια η συνολική προσφορά προϊόντων δεν μπορεί να ξεπεράσει τη συνολική ζήτηση ώστε να μείνουν

προϊόντα απούλητα και να προκληθεί οικονομική κρίση. Φυσικά αποκλίσεις μεταξύ προσφοράς και ζήτησης σε διάφορα προϊόντα είναι δυνατές. Είναι π.χ. δυνατόν σε κάποιο προϊόν να υπάρξει πλεόνασμα και σε άλλο προϊόν να υπάρξει έλλειμμα. Οι αποκλίσεις αυτές θα είναι όμως προσωρινές και θα μπορούν να διορθωθούν με τις κατάλληλες αλλαγές που θα γίνουν στο οικονομικό πρόγραμμα και στις μεταβολές που θα επέλθουν στις τιμές των προϊόντων.

Γενικά, στη σοσιαλιστική οικονομία η αναρχία της παραγωγής έχει αντικατασταθεί από τον οικονομικό προγραμματισμό με αποτέλεσμα τη **συνεχή** αύξηση του κεφαλαίου και της παραγωγής χωρίς οικονομικές κρίσεις και τα προβλήματα που ακολουθούν τις οικονομικές κρίσεις.

5. Η διανομή του Εισοδήματος

Στην καπιταλιστική οικονομία, το εισόδημα κάθε ατόμου προσδιορίζεται από την ποσότητα των παραγωγικών συντελεστών που το άτομο κατέχει και από την αμοιβή κάθε συνεισφοράς όπως διαμορφώνεται στην αγορά. Έτσι ένα άτομο μπορεί να έχει εισόδημα μόνο από την εργασία του, ένα άλλο μόνο από ενοίκια, ή μόνο από κέρδη, ή από δύο πηγές, κ.λπ. Το αποτέλεσμα, όπως έχουμε τονίσει, είναι η μεγάλη ανισότητα στη διανομή του εισοδήματος. Μεγάλος πλούτος για λίγους και μεγάλη φτώχεια συνυπάρχουν.

Στη σοσιαλιστική οικονομία η μόνη πηγή εισοδήματος κάθε ατόμου είναι η εργασία του. Εισόδημα από άλλη πηγή δεν μπορεί να υπάρξει αφού δεν υπάρχει ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Το ερώτημα είναι πώς προσδιορίζεται το εισόδημα κάθε ατόμου στη σοσιαλιστική οικονομία αφού υπάρχει μηχανισμός προσφοράς και ζήτησης για την εργατική δύναμη. Υπάρχει μια αρκετά διαδεδομένη εντύπωση ότι σε μια σοσιαλιστική οικονομία όλα τα άτομα παίρνουν ή πρέπει να παίρνουν το ίδιο εισόδημα. Η εντύπωση αυτή είναι εσφαλμένη. Ο Μαρξ και οι μαρξιστές δεν υποστηρίζουν ότι όλα τα άτομα πρέπει να

παίρνουν το ίδιο εισόδημα. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι το εισόδημα κάθε ατόμου πρέπει να εξαρτάται από την ποσότητα και ποιότητα της εργασίας που προσφέρει. Όποιος εργάζεται περισσότερο και με μεγαλύτερη απόδοση έχει μεγαλύτερες αποδοχές έναντι εκείνων που εργάζονται λιγότερο ή με λιγότερη απόδοση. Η κοινωνία δεν έχει καμία υποχρέωση να αμείβει εκείνους που δεν συμβάλλουν στην ανάπτυξή της. Κατά συνέπεια δεν υπάρχει καμιά βάση για τη διανομή του εισοδήματος σε ίσα μέρη για όλους ανεξάρτητα από οποιοδήποτε κριτήριο.

Η ίση διανομή του εισοδήματος χωρίς ίση προσπάθεια από τα μέλη της οικονομίας θα είχε και αρνητικά αποτελέσματα. Ίση διανομή με άνιση εργασία θα σήμαινε ότι εκείνοι που δουλεύουν λιγότερο απολαμβάνουν σε βάρος αυτών που δουλεύουν περισσότερο και πιο εντατικά. Τελικά θα εξαφανιζόταν το κίνητρο για εργασία των πλέον παραγωγικών ατόμων και το εισόδημα θα μειωνόταν. Γι' αυτό η διανομή του εισοδήματος σε μια σοσιαλιστική οικονομία βασίζεται στην αρχή: **Από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στο καθένα σύμφωνα με την εργασία του.**

Βλέπουμε λοιπόν ότι σε μια σοσιαλιστική οικονομία η άνιση διανομή, στο βαθμό που υπάρχει, δεν είναι αποτέλεσμα κοινωνικής αδικίας και οικονομικής εκμετάλλευσης. Είναι αποτέλεσμα της διαφορετικής ποσότητας εργασίας που προσφέρουν τα άτομα. Το ουσιαστικό πρόβλημα μιας σοσιαλιστικής οικονομίας δεν είναι να μοιράσει την παραγωγή καταναλωτικών προϊόντων σε ίσα μερίδια, αλλά να δημιουργήσει μια τέτοια κοινωνική οργάνωση και τέτοιους μηχανισμούς ώστε **κάθε άτομο** να έχει **ίσες ευκαιρίες** για μόρφωση, για ανάπτυξη των ικανοτήτων του και για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Αυτό σημαίνει ότι κάθε άτομο ανεξάρτητα από τόπο κατοικίας του (πόλη ή χωριό), από το εισόδημα της οικογένειάς του, από το κοινωνικό του περιβάλλον, κ.λπ. να έχει την ευκαιρία να μορφωθεί, να σπουδάσει, να αποκτήσει ειδικεύσεις που βελτιώνουν την επαγγελματική του κατάσταση, να επιλέξει το επάγγελμά του ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του, κ.λπ.

Είναι σκόπιμο να σημειώσουμε ότι οι διαφορές εισοδημάτων μεταξύ των ατόμων δεν έχουν μόνιμο χαρακτήρα. Το άτομο που

παίρνει μεγαλύτερο εισόδημα, μπορεί βέβαια να απολαμβάνει υψηλότερο επίπεδο διαβίωσης, αλλά δεν μπορεί να αγοράζει μέσα παραγωγής από τα οποία θα εισπράττει εισοδήματα. Έτσι το μεγαλύτερο εισόδημα υπάρχει όσο η προσφορά εργασίας του ατόμου είναι ανώτερη σε ποσότητα και ποιότητα.

Σε κάθε κοινωνία, οποιασδήποτε μορφής, το πρόβλημα της διανομής του προϊόντος υπάρχει γιατί το μεν προϊόν είναι περιορισμένο, οι δε ανάγκες των ατόμων ουσιαστικά απεριόριστες. Πρέπει συνεπώς να βρεθεί κάποιος τρόπος μοιρασιάς της παραγωγής, κάποιο σύστημα με το οποίο θα προσδιορίζεται τι θα παίρνει κάθε άτομο. Είπαμε πιο πάνω ότι στη σοσιαλιστική οικονομία η μοιρασιά γίνεται με βάση την ποσότητα και ποιότητα της εργασίας. Αυτός όμως ο τρόπος μοιρασιάς δεν είναι μόνιμος. Θα υπάρχει όσο υπάρχει σχετική έλλειψη προϊόντων. Σύμφωνα με τον Μαρξ η έλλειψη προϊόντων σιγά - σιγά θα εκλείψει. Κι αυτό γιατί η σοσιαλιστική οικονομία θα αναπτύξει το κεφάλαιο της οικονομίας, την τεχνολογία της παραγωγής, και την παραγωγικότητα της εργασίας σε τέτοιο βαθμό ώστε από την παραγωγική διαδικασία να ρέουν άφθονα τα καταναλωτικά προϊόντα. Όταν αυτό συμβεί, όταν δηλαδή οι πλουτοπαραγωγικές πηγές της οικονομίας έχουν τέτοια ανάπτυξη ώστε να υπερνικηθεί η σχετική στενότητα των αγαθών, τότε η διανομή των προϊόντων μπορεί να γίνεται ελεύθερα, χωρίς περιορισμούς. Όταν η ανάπτυξη της οικονομίας φθάσει σε τέτοιο επίπεδο, η βασική αρχή πάνω στην οποία θα βασίζεται η παραγωγή και η διανομή θα είναι: **Από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του και στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του.** Όταν αυτό επιτευχθεί, γράφει ο Μαρξ, τότε η σοσιαλιστική οικονομία θα έχει φτάσει στο ανώτερο στάδιο κοινωνικής εξέλιξης, στον κομμουνισμό. Το ερώτημα που προκύπτει στο σημείο αυτό είναι γιατί να εργάζεται κανείς αφού μπορεί να έχει άφθονα αγαθά. Η απάντηση του Μαρξ στο ερώτημα αυτό είναι ότι σε μια τέτοια αναπτυγμένη κοινωνία το κίνητρο για εργασία δεν θα είναι η ανάγκη της επιβίωσης, η εργασία δεν θα είναι απλά και μόνο το μέσο για να ζει κανείς, αλλά θα έχει γίνει και η κύρια ανάγκη του ανθρώπου. Κι αυτό γιατί η εργασία του ανθρώπου είναι έκφραση της

δημιουργικής του δραστηριότητας, είναι το μέσο με το οποίο ο άνθρωπος δημιουργεί τον εαυτό του και την ιστορία του.

6. Κρίσιμες διαφορές μεταξύ Σοσιαλιστικής και Καπιταλιστικής οικονομίας

Σαν περίληψη των προηγούμενων είναι χρήσιμο στο σημείο αυτό να επισημάνουμε τις κρίσιμες διαφορές που παρουσιάζουν η σοσιαλιστική και η καπιταλιστική οικονομία στα κύρια και γενικά οικονομικά χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά αυτά από τα οποία απορρέουν τα υπόλοιπα επιμέρους χαρακτηριστικά είναι τρία, δηλαδή η κατοχή των μέσων παραγωγής, το κίνητρο ή η κινητήρια δύναμη που θέτει σε λειτουργία το σύστημα, και ο μηχανισμός ρύθμισης της παραγωγής. Η σύγκριση των δύο συστημάτων ως προς αυτά τα χαρακτηριστικά είναι η εξής:

(i) Κατοχή των μέσων παραγωγής

Καπιταλιστική Οικονομία

Τα μέσα της παραγωγής, κεφάλαιο, γη, πρώτες ύλες, ανήκουν σε άτομα που έχουν δικαίωμα να τα χρησιμοποιήσουν, ή να τα αφήσουν αδράνη, να τα πουλήσουν, κ.λπ.

Σοσιαλιστική Οικονομία

Τα μέσα παραγωγής ανήκουν στο κοινωνικό σύνολο όπως εκφράζεται από τους διάφορους φορείς της εξουσίας.

**(ii) Κίνητρο της παραγωγής
Καπιταλιστική Οικονομία**

Σοσιαλιστική Οικονομία

Κίνητρο της παραγωγής είναι το ατομικό κέρδος που απορρέει από την εκμετάλλευση των εργαζομένων και συσσωρεύεται με σκοπό την επιβίωση της ατομικής επιχείρησης.

Κίνητρο της παραγωγής είναι η ικανοποίηση των αναγκών των μελών της οικονομίας.

(iii) Ρυθμιστής της Παραγωγής

Καπιταλιστική Οικονομία

Σοσιαλιστική Οικονομία

Το ρυθμιστικό ρόλο παίζουν οι δυνάμεις της αγοράς όπως εκφράζονται με την προσφορά και ζήτηση, δηλαδή ο μηχανισμός των τιμών.

Η ρύθμιση της οικονομικής ζωής γίνεται από το οικονομικό πρόγραμμα στο οποίο ενσωματώνονται οι κοινωνικές επιλογές.

Οι διαφορές αυτές δεν χρειάζονται καμιά παραπάνω συζήτηση γιατί έχουν αναλυθεί στα προηγούμενα.

7. Επιμέρους χαρακτηριστικά της Σοσιαλιστικής Οικονομίας

Η προηγούμενη εξαιρετικά σύντομη και κατ' ανάγκη ελλειπής παρουσίαση των γενικών χαρακτηριστικών μιας σοσιαλιστικής οικονομίας είναι βέβαιο ότι αφήνει αναπάντητα αρκετά ερωτηματικά που ενδεχομένως έχουν προκύψει. Είναι γι' αυτό σκόπιμο να απαντηθούν τα εξής τρία ερωτήματα:

(i) Σε μια σοσιαλιστική οικονομία υπάρχουν τιμές και τι ρόλο

παίζουν; Η απάντηση βέβαια είναι ότι η ύπαρξη συστήματος τιμών είναι αναγκαία αφού γίνεται συναλλαγή μεταξύ ατόμων και επιχειρήσεων και μεταξύ επιχειρήσεων. Η διαφορά βρίσκεται στο ότι οι τιμές δεν ρυθμίζουν την προσφορά των αγαθών. Η παραγωγή και προσφορά των προϊόντων ρυθμίζεται από το οικονομικό πρόγραμμα. Οι τιμές προσδιορίζονται σε τέτοιο επίπεδο ώστε τα παραγόμενα προϊόντα να ζητούνται χωρίς να δημιουργούνται πλεονάσματα ή ελλείμματα.

(ii) Σε μια σοσιαλιστική οικονομία χρειάζεται να υπάρχουν τράπεζες; Η σοσιαλιστική οικονομία είναι εγχρήματη και κατά συνέπεια χρειάζεται κάποιο κεντρικό όργανο, π.χ. την κεντρική τράπεζα, που θα ελέγχει την ποσότητα του χρήματος. Ταυτόχρονα χρειάζεται ένας τραπεζικός μηχανισμός μέσω του οποίου θα διοχετεύονται ή θα αποσύρονται τμηματικά κεφάλαια, θα γίνονται μεταφορές κεφαλαίων μεταξύ των κρατικών επιχειρήσεων, πληρωμές ή εισπράξεις λόγω συναλλαγών με άλλες χώρες, κ.λπ. Κατά συνέπεια μια σοσιαλιστική οικονομία χρειάζεται ένα τραπεζικό σύστημα. Ο ρόλος των τραπεζών είναι διαφορετικός απ' ό,τι στην καπιταλιστική οικονομία. Η τράπεζα δεν είναι ιδιωτική επιχείρηση με σκοπό το κέρδος. Αντίθετα, στη σοσιαλιστική οικονομία οι τράπεζες είναι κρατικές επιχειρήσεις με κύριο σκοπό τη διευκόλυνση της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος και την υλοποίηση του οικονομικού προγράμματος. Οι τράπεζες π.χ. διοχετεύουν τα χρηματικά κεφάλαια σε τομείς οι οποίοι, σύμφωνα με το πρόγραμμα, πρέπει να αναπτυχθούν και αποσύρουν χρηματικά κεφάλαια από τομείς ή επιχειρήσεις των οποίων η επέκταση δεν κρίνεται σκόπιμη.

Συνεπώς η απάντηση στο ερώτημα που θέσαμε στην αρχή, είναι ότι το τραπεζικό σύστημα χρειάζεται αλλά ο ρόλος του είναι η εξυπηρέτηση του οικονομικού προγράμματος.

(ii) Σε μια σοσιαλιστική οικονομία υπάρχει κέρδος; Έχουμε πει ότι το κέρδος είναι η χρηματική έκφραση της υπεραξίας η οποία είναι αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης του εργάτη από τον εργοδότη. Μ' αυτή την έννοια, φυσικά δεν υπάρχει κέρδος σε μια σοσιαλιστική οικονομία γιατί απλούστατα δεν υπάρχει υπεραξία.

Η ανάπτυξη της σοσιαλιστικής οικονομίας προϋποθέτει ότι ένα μέρος της παραγωγής κάθε χρονική περίοδο θα αφιερώνεται στην αύξηση του κεφαλαίου, δηλαδή θα επενδύεται. Η πραγματοποίηση των επενδύσεων προϋποθέτει ότι η συνολική παραγωγή δεν μπορεί να αφιερωθεί στην κατανάλωση. Όπως γνωρίζουμε ένα μέρος της παραγωγής χρειάζεται να αντικαταστήσει την φθορά του κεφαλαίου που επέρχεται κατά την παραγωγική διαδικασία και ένα πρόσθετο μέρος χρειάζεται για την αύξηση του κεφαλαίου. Η οικονομία λοιπόν πρέπει να παράγει τα καταναλωτικά προϊόντα για τον πληθυσμό της χώρας, ένα πρόσθετο τμήμα που θα αντικαταστήσει τη φθορά του κεφαλαίου, και ένα ακόμη τμήμα που θα αποτελέσει την αύξηση του κεφαλαίου. Το τελευταίο αυτό τμήμα είναι πλεόνασμα πέρα από τις ανάγκες του πληθυσμού και προβλέπεται από το οικονομικό πρόγραμμα για την ανάπτυξη της οικονομίας.

Βλέπουμε λοιπόν, ότι στη σοσιαλιστική οικονομία ένα κομμάτι της παραγωγής αφαιρείται από την κατανάλωση των εργατών για επένδυση και φυσικά μελλοντική αύξηση της κατανάλωσης που θα προέλθει από την ανάπτυξη της οικονομίας. Δεν υπάρχει όμως κέρδος σαν έκφραση της υπεραξίας σε χρηματικούς όρους.

8. Ανακεφαλαίωση

Στο κεφάλαιο αυτό προσπαθήσαμε να δώσουμε μερικά από τα πιο βασικά γνωρίσματα της σοσιαλιστικής οικονομίας, δηλαδή (i) την κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και (ii) τον προγραμματισμό της οικονομίας ώστε να αποφεύγεται η αναρχία της παραγωγής. Τονίστηκε επίσης ότι η ανάπτυξη της σοσιαλιστικής οικονομίας είναι συνεχής χωρίς περιοδικές διακυμάνσεις.

Η διανομή του εισοδήματος έχει ιδιαίτερη σημασία για την σοσιαλιστική οικονομία και σε ένα σημαντικό βαθμό εξαρτάται από το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας.

Για την κατανόηση της σοσιαλιστικής οικονομίας είναι η ανάγκη να καταλάβει κανείς ότι η λογική της λειτουργίας του

σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής είναι διαφορετική απ' αυτή της καπιταλιστικής οικονομίας.

Τέλος πρέπει να τονίσουμε ότι η ανάλυση της σοσιαλιστικής οικονομίας έγινε σε καθαρά θεωρητικό επίπεδο χωρίς αναφορά σε χαρακτηριστικά των σύγχρονων σοσιαλιστικών χωρών. Οι αιτίες γι' αυτή την παράλειψη είναι δύο. Πρώτον, γιατί η ανάλυση συγκεκριμένων χωρών είναι έξω από τον κύριο στόχο του βιβλίου αυτού. Δεύτερο, γιατί υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις οικονομίες των σοσιαλιστικών χωρών που δεν μπορούν να αναφερθούν εδώ. Επίσης, αναγκαστικά αγνοήσαμε μια σημαντική πλευρά κάθε κοινωνίας, που είναι η ανάλυση της πολιτικής εξουσίας.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μια σύντομη εικόνα της Ελληνικής Οικονομίας. Αναγκαστικά η παρουσίαση θα είναι περιγραφική και ελλιπής, θα δίνει όμως μερικά από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της οικονομίας. Επίσης θα αποφύγουμε να αναφερθούμε σε θέματα που έχουν βραχυχρόνιο χαρακτήρα και θα περιοριστούμε σ' εκείνα τα γνωρίσματα της οικονομίας που δεν αλλάζουν μέσα σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα. Μ' άλλα λόγια θα παρουσιάσουμε μερικά από τα διαρθρωτικά στοιχεία της Ελληνικής Οικονομίας.

2. Η εξέλιξη του Ακαθαρίστου Εγχωρίου Προϊόντος

Μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο και το τέλος του Εμφυλίου, η ελληνική οικονομία βρίσκεται με καταστραμμένο το υλικό κεφάλαιο, με τεχνολογία της προπολεμικής περιόδου και με εργατικό δυναμικό αμόρφωτο και με μειωμένο ηθικό. Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας αρχίζει μετά το 1950 με ταχύ ρυθμό. Ο πίνακας 23.1 δείχνει το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (Α.Ε.Π.) (σε σταθερές τιμές 1970) τον πληθυσμό και το κατά κεφαλή προϊόν όπως εξελίχθηκαν τα τελευταία τριάντα χρόνια.

Πίνακας 23.1

	1950	1960	1970	1980
Ακαθ. Εγχώριο προϊόν (εκατ. δρχ.)	77.108	129.201	258.000	417.200
Πληθυσμός (χιλ. ατομ.)	7.566	8.327	8.327	9.741
Κατά κεφαλή ΑΕΠ (δρχ.)	10.191	15.516	29.342	42.829

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι κατά την περίοδο 1950-1980 το ΑΕΠ έχει περίπου εξαπλασιασθεί. Η αύξηση αυτή είναι πραγματική δηλ. αντιπροσωπεύει αύξηση σε προϊόντα και υπηρεσίες γιατί το ΑΕΠ έχει υπολογισθεί σε σταθερές τιμές 1970 και συνεπώς η επίδραση της αύξησης των τιμών έχει εξαιρεθεί. Ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ είναι: για τη δεκαετία 1950-1960 5,7% για τη δεκαετία 1960-1970 7,2%, για την πενταετία 1970-1975 5,6% και για την τελευταία πενταετία 1975-1980 3,7%. Για ολόκληρη την περίοδο των τριάντα χρόνων (1950-1980) το ΑΕΠ αυξάνεται περίπου κατά 5,5% κατ' έτος.

Κατά την ίδια περίοδο ο πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε αλλά με πολύ μικρό ρυθμό. Ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία 1960-1970 ο πληθυσμός αυξήθηκε μόνο κατά 466 χιλ. άτομα, δηλαδή κατά 5,5% σε μια πενταετία. Η μικρή αυτή αύξηση οφείλεται στη μετανάστευση που έγινε προς τη Δυτ. Ευρώπη και κυρίως προς τη Δυτ. Γερμανία, αλλά και προς τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, τον Καναδά και την Αυστραλία. Η μετανάστευση αυτή που άρχισε να διογκώνεται γύρω στο 1958 και σχεδόν να σταματά γύρω στο 1974, ξεπέρασε το 1,2 εκατ. άτομα. Από τους μετανάστες αυτούς οι μισοί και πλέον έχουν επιστρέψει στην Ελλάδα. Τα κύρια αίτια αυτής της μετανάστευσης ήταν η ανεργία και η υποαπασχόληση που υπάρχει στην Ελλάδα και έλλειψη εργατικού δυναμικού και οι υψηλοί μισθοί στις χώρες προορισμού.

Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, διαιρώντας το ΑΕΠ με τον πληθυσμό βρίσκουμε το κατά κεφαλή ΑΕΠ, δηλ. αυτό που αντιστοιχεί σε κάθε άτομο. Από τον πίνακα φαίνεται ότι κατά κεφαλή ΑΕΠ τετραπλασιάστηκε κατά την περίοδο 1950-1980.

3. Η σύνθεση του Πληθυσμού και της Απασχόλησης

Από το σύνολο του πληθυσμού ένα μόνο μέρος συμμετέχει στην παραγωγική διαδικασία και ονομάζεται οικονομικά ενεργός πληθυσμός. Πιο συγκεκριμένα ο οικονομικός ενεργός πληθυσμός περιλαμβάνει όσους συνήθως εργάζονται ανεξάρτητα από

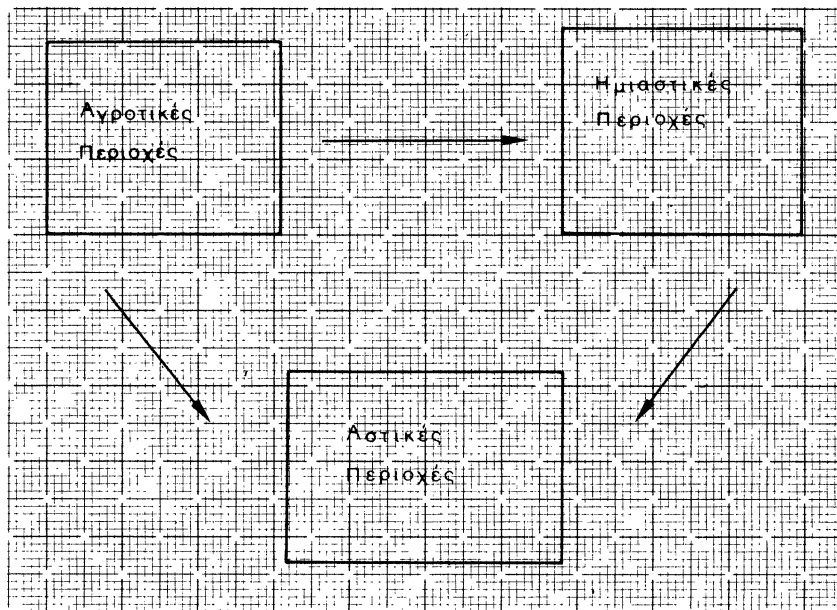
το αν η εργασία τους είναι μόνιμη ή προσωρινή, αν πληρώνονται ή όχι (όπως π.χ. τα μέλη μιας οικογένειας που εργάζονται σε οικογενειακή επιχείρηση), και από το αν τυχαίνει να είναι άνεργοι σε μια ορισμένη περίοδο. Το τμήμα του πληθυσμού που δεν συμμετέχει στην παραγωγή περιλαμβάνει όσους δεν μπορούν να εργασθούν (π.χ. ασθενείς, στρατιώτες κ.λπ.) και όσους δεν επιθυμούν να εργασθούν. Ο πληθυσμός της Ελλάδας κατά το 1981 ήταν 9.741.000 άτομα. Απ' αυτά μόνο τα 3.529.000 ανήκουν στον ενεργό πληθυσμό, δηλ. μόνο το 36,2%.

Στην περίοδο 1950-1980 έγιναν σημαντικές αλλαγές στην κατανομή του πληθυσμού κατά αγροτικές, ημιαστικές και αστικές περιοχές. Αγροτικός πληθυσμός θεωρείται εκείνος που κατοικεί σε χωριά και μικρές πόλεις κάτω των 2.000 ατόμων, ημιαστικός αυτός που κατοικεί σε πόλεις μεταξύ 2.000 και 10.000 ατόμων και αστικός αυτός που κατοικεί σε πόλεις άνω των 10.000 ατόμων. Ο Πίνακας 23.2 δείχνει την κατανομή του πληθυσμού για τα έτη 1951, 1961, 1971, 1981 που είναι και τα έτη απογραφής του πληθυσμού. Από τον πίνακα αυτό βλέπουμε τις μεταβολές που έλαβαν χώρα στην κατανομή του πληθυσμού μεταξύ των περιοχών. Χαρακτηριστικό αυτών των μεταβολών είναι η συνεχής μείωση του αγροτικού πληθυσμού και η παράλληλη συνεχής αύξηση του αστικού πληθυσμού. Ο ημιαστικός πληθυσμός

Πίνακας 23.2

	1951	1961	1971	1981
Πληθυσμός (χιλιάδες)	7.566	8.327	8.793	9.741
Αγροτικός πληθυσμός	3.609	3.597	3.078	2.952
% επί του συνόλου	47,7%	43,2%	35,0%	30,3%
Ημιαστικός πληθυσμός	1.044	1.124	1.082	1.130
% επί του συνόλου	13,8%	13,5%	12,3%	11,6%
Αστικός πληθυσμός	2.913	3.597	4.634	5.660
% επί του συνόλου	38,5%	43,2%	52,7%	58,1%

παρουσιάζει μια σχετική σταθερότητα. Η εξέλιξη αυτή είναι αποτέλεσμα της εσωτερικής μετανάστευσης του πληθυσμού που ακολούθησε το πρότυπο που περιγράφεται στο Διάγραμμα 23.1. Το κύριο ρεύμα μετακίνησης του πληθυσμού ήταν από τις αγροτικές προς τις αστικές περιοχές. Ένα δεύτερο, μικρότερο σε αριθμό ατόμων, ήταν από τις αγροτικές προς τις ημιαστικές περιοχές, και ένα τρίτο από τις ημιαστικές προς τις αστικές περιοχές. Η σταθερότητα του πληθυσμού στις ημιαστικές περιοχές δείχνει ότι τα δύο ρεύματα από και προς τις περιοχές αυτές ήταν του αυτού περίπου μεγέθους.

Διάγραμμα 23.1. Ρεύματα Εσωτερικής Μετανάστευσης.

Παράλληλες με τις μεταβολές στην κατανομή του πληθυσμού κατά περιοχές, ήταν οι μεταβολές στην απασχόληση του πληθυσμού κατά τομέα παραγωγής. Όπως είδαμε σε προηγούμενο

κεφάλαιο το σύνολο της παραγωγής χωρίζεται συχνά σε τρεις τομείς: τον πρωτογενή, τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα. Ο πρωτογενής τομέας περιλαμβάνει τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τα δάση και την αλιεία. Ο δευτερογενής τομέας περιλαμβάνει τη βιομηχανία, τη βιοτεχνία, τις οικοδομικές κατασκευές, την ενέργεια, την ύδρευση και τα λατομεία και ορυχεία. Ο τριτογενής τομέας περιλαμβάνει τις μεταφορές, επικοινωνίες, το εμπόριο, τις Τράπεζες, τις ασφάλειες, τη δημόσια διοίκηση και άλλες υπηρεσίες. Η κατανομή της απασχόλησης στους τρεις αυτούς τομείς φαίνεται στον πίνακα 23.3. Έτσι βλέπουμε ότι ο πρωτογενής τομέας απασχολεί συνεχώς μικρότερο ποσοστό της συνολικής απασχόλησης και το 1981 ήταν το μισό απ' ότι το 1951 (30,7% έναντι του 59,6%). Αντίθετα ο τριτογενής τομέας έχει διπλασιάσει σχεδόν το ποσοστό του. Επίσης σημαντική αύξηση έχει δείξει και ο δευτερογενής τομέας από 17% σε 29%. Το απόλυτο ύψος της απασχόλησης έχει αυξηθεί στον τριτογενή και δευτερογενή τομέα από 768 χιλ. και 556 χιλ. το 1951 σε 1.422 χιλ. και 1.023 χιλ. αντίστοιχα το 1981. Αντίθετα στον πρωτογενή τομέα η απασχόληση μειώθηκε από 1.944 χιλ. το 1951 σε 1.083 άτομα το 1981.

Πίνακας 23.3. Ποσοστά Απασχόλησης κατά τομέα

	1951	1961	1971	1981
Πρωτογενής τομέας	59,5	53,8	40,6	30,7
Δευτερογενής τομέας	17,0	19,4	26,5	29,0
Τριτογενής τομέας	23,5	26,8	32,9	40,3

Από τους παρακάτω πίνακες βλέπουμε ότι ο αγροτικός πληθυσμός της Ελλάδας και η απασχόληση στην πρωτογενή παραγωγή μειώθηκαν. Αντίθετα ο αστικός πληθυσμός και η απασχόληση στους άλλους τομείς αυξήθηκαν.

4. Η σύνθεση του Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος

Το ΑΕΠ της Ελλάδας έχει αυξηθεί σημαντικά όπως έχουμε ήδη τονίσει. Επίσης έχει αυξηθεί η παραγωγή κάθε τομέα. Οι αυξήσεις όμως των τομέων δεν ήταν με τον ίδιο ρυθμό, γι' αυτό και η συμμετοχή των τομέων στο ΑΕΠ έχει αλλάξει σημαντικά. Το 1950 ο πρωτογενής τομέας αποτελούσε το 27,9% του ΑΕΠ ενώ το 1980 το ποσοστό είχε μειωθεί σε 14,5%. Αντίθετα, στο ίδιο χρονικό διάστημα ο δευτερογενής τομέας αύξησε τη συμμετοχή του από 20% σε 32%. Ο τριτογενής τομέας έμεινε στο ίδιο περίπου ποσοστό, 52% το 1950 έναντι του 53,2% το 1980. Βλέπουμε λοιπόν ότι ενώ όλων των τομέων η παραγωγή αυξήθηκε ο δευτερογενής τομέας παρουσίασε τη μεγαλύτερη αύξηση.

5. Η ελληνική Γεωργία

Είπαμε πιο πάνω ότι κατά την περίοδο 1950-1980 η ελληνική Γεωργία παρότι υστέρησε έναντι του δευτερογενούς τομέα (της βιομηχανικής παραγωγής), παρουσίασε σημαντική ανάπτυξη. Σπουδαίος παράγοντας της γεωργικής ανάπτυξης ήταν η αύξηση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού (πάγιου υλικού κεφαλαίου) της γεωργίας η οποία προήλθε από ιδιωτικές και δημόσιες επενδύσεις. Παράλληλα με την αύξηση του κεφαλαίου έλαβε χώρα εισαγωγή βελτιωμένης τεχνολογίας η οποία ήταν ενσωματωμένη στο επενδύόμενο υλικό κεφάλαιο. Ένας δεύτερος σημαντικός παράγοντας ήταν η χρησιμοποίηση λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων που βελτίωσε σημαντικά την απόδοση της παραγωγής κατά στρέμμα. Ένας τρίτος εξίσου σημαντικός παράγοντας ήταν η αύξηση των αρδευομένων γεωργικών εκτάσεων που επίσης βελτίωσε την απόδοση κατά στρέμμα.

Παρά τη σημαντική της ανάπτυξη η ελληνική γεωργία έχει σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα. Ένα σημαντικό πρόβλημα είναι το μικρό μέγεθος και ο πολυτεμαχισμός των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Το μέγεθος της αγροτικής εκμετάλλευσης είναι σωστότερο να μετριέται με τη χρηματική αξία των πωλή-

σεών της. Είναι όμως ευκολότερο, λόγω ύπαρξης στατιστικών στοιχείων, να μετριέται σε στρέμματα. Το 1971 υπήρχαν στην Ελλάδα 964 χιλ. αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Κατά μέσο όρο κάθε εκμετάλλευση είχε μέγεθος 35 στρεμμάτων. Φυσικά υπάρχουν πολλές εκμεταλλεύσεις με λιγότερα από 35 στρέμματα και αρκετές με περισσότερα. Έτσι 226 χιλ. εκμεταλλεύσεις είχαν μέγεθος από 1 έως 9 στρέμματα ενώ 60 χιλ. εκμεταλλεύσεις είχαν μέγεθος που ξεπερνούσε τα 100 στρέμματα.

Η αγροτική εκμετάλλευση δεν αποτελείται αναγκαστικά από ένα αγροτεμάχιο. Συνήθως το αντίθετο συμβαίνει και έτσι η αγροτική εκμετάλλευση είναι τεμαχισμένη σε μικρά κτήματα τα οποία σε πολλές περιπτώσεις απέχουν μεταξύ τους σημαντικά. Για το 1971 η αγροτική εκμετάλλευση ήταν τεμαχισμένη σε 6 περίπου κτήματα κατά μέσο όρο. Ο πολυτεμαχισμός αποτελεί σοβαρή πηγή κόστους για τους παραγωγούς δεδομένου ότι η μετακίνηση από το ένα κτήμα στο άλλο απαιτεί κόστος και χρόνο. Το μικρό μέγεθος και ο πολυτεμαχισμός της αγροτικής εκμετάλλευσης θεωρούνται ότι αποτελούν παράγοντες που δεν επιτρέπουν την αύξηση της παραγωγικότητας και τη μείωση του κόστους. Η κατάσταση παραμένει περίπου η ίδια μέχρι σήμερα.

Ένα δεύτερο πρόβλημα της αγροτικής παραγωγής είναι ο μικρός αριθμός των αρδευομένων εκτάσεων. Το 1971 από τα 40 εκατ. στρέμματα καλλιεργήσιμης γης μόνο τα 8 εκατ. είχαν αρδευόμενες καλλιέργειες, δηλ. μόνο το 20%. Το 1976 οι αρδευόμενες καλλιέργειες είχαν αυξηθεί σε 9,4 εκατ. στρέμματα, αλλά η αύξηση αυτή δεν βελτιώνει ουσιαστικά τη κατάσταση.

Τέλος ένα πρόβλημα που έχει σχέση με την κατάσταση των επιχειρηματικών ικανοτήτων των παραγωγών είναι η μόρφωση και η ηλικία των αρχηγών των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού του 1971, από τα 1.312.600 άτομα που είχαν χαρακτηριστεί ως αρχηγοί αγροτικών εκμεταλλεύσεων τα 577 χιλ., δηλ. το 44% δεν είχε τελειώσει Δημοτικό και άλλα 628 χιλ. δηλ. το 48% είχαν τελειώσει μόνο το Δημοτικό σχολείο. Βλέπουμε λοιπόν ότι το 92% του συνόλου είχε πολύ μικρή μόρφωση. Επίσης ένα μεγάλο ποσοστό 29% είχε ηλικία πάνω από 55 χρόνια, ενώ το 47% είχε ηλικία πάνω από 45

χρόνια. Η μικρή μόρφωση και η μεγάλη ηλικία είναι παράγοντες που δεν βοηθούν στην ανάπτυξη επιχειρηματικής δράσης. Κατά την τελευταία δεκαετία η κατάσταση αυτή πρέπει να έχει βελτιωθεί λόγω της μεγαλύτερης μόρφωσης των νεώτερων ατόμων και λόγω της ανακοπής της μετανάστευσης των ατόμων αυτών προς τις αστικές περιοχές.

6. Η ελληνική Βιομηχανία

Όπως είπαμε στα προηγούμενα, η βιομηχανία αποτελεί μεγάλο τμήμα του δευτερογενή τομέα, αυξήθηκε ταχύτερα από τους άλλους τομείς της ελληνικής οικονομίας κατά το διάστημα 1950-1980. Ενώ το Ακαθ. Εγχώριο Προϊόν αυξήθηκε με ρυθμό περίπου 5,5% κατ' έτος στην περίοδο αυτή, η βιομηχανική παραγωγή αναπτύχθηκε με ρυθμό περίπου 9%. Βέβαια ανάμεσα στους βιομηχανικούς κλάδους υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάπτυξης. Οι παραδοσιακοί βιομηχανικοί κλάδοι, όπως π.χ. παραγωγής ενδυμάτων και υποδημάτων, παραγωγής ξύλου και επίπλων, παρουσίασαν μικρότερο ρυθμό ανάπτυξης, ενώ οι πιο σύγχρονοι κλάδοι, όπως π.χ. η χημική βιομηχανία και η μεταλλουργία, παρουσίασαν μεγαλύτερη ανάπτυξη.

Το 1978 υπήρχαν στην Ελλάδα 129 χιλ. βιομηχανικά καταστήματα (δηλ. επιχειρήσεις). Στις βιομηχανίες αυτές εργάζονταν 671 χιλ. άτομα. Ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει τους εργαζόμενους με αμοιβή, τους ιδιοκτήτες και τα μέλη των οικογενειών των ιδιοκτητών που εργάζονται χωρίς αμοιβή. Αν διαιρέσουμε τον αριθμό των απασχολούμενων στη βιομηχανία με τον αριθμό των βιομηχανικών καταστημάτων βρίσκουμε ότι κατά μέσο όρο κάθε βιομηχανική επιχείρηση απασχολούσε 5,2 άτομα. Αυτό δείχνει ότι το μέσο μέγεθος της βιομηχανικής επιχείρησης είναι μικρό.

Βέβαια ο μέσος όρος δεν δίνει πάντοτε ακριβή εικόνα. Η ελληνική βιομηχανία αποτελείται από μεγάλο αριθμό μικρών μονάδων και από μικρό αριθμό μεγάλων μονάδων. Το 1973 η βιομηχανία απασχολούσε περίπου 600 χιλ. άτομα. Απ' αυτά τα 250 χιλ. εργάζονταν σε επιχειρήσεις που απασχολούσαν η

καθεμιά εννέα ή λιγότερα άτομα. Τα υπόλοιπα 350 χιλ. άτομα είναι απασχολημένα σε επιχειρήσεις με 10 ή περισσότερους απασχολημένους η καθεμιά. Οι επιχειρήσεις με 100 και πάνω εργαζομένους απασχολούσαν 177 χιλ. άτομα. Οι μεγάλες επιχειρήσεις (με 100 και πάνω άτομα) παρότι απασχολούν το 29% της συνολικής βιομηχανικής απασχόλησης παράγουν πάνω από 50% της βιομηχανικής παραγωγής. Αυτό οφείλεται στο ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν πιο αναπτυγμένη τεχνολογία, μεγαλύτερο κεφάλαιο, και καλύτερη οργάνωση με αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη παραγωγικότητα της εργασίας.

Σε σχέση με τη βιομηχανία των χωρών της Δυτ. Ευρώπης η ελληνική βιομηχανία είναι αρκετά καθυστερημένη, σε τεχνολογία, σε οργάνωση και σε εκπαίδευση και εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού. Αποτέλεσμα αυτών των διαφορών είναι η μεγάλη διαφορά στην παραγωγικότητα της εργασίας. Έτσι η παραγωγικότητα της εργασίας στις χώρες αυτές είναι πάνω από διπλάσια συγκρινόμενη μ' αυτή της ελληνικής βιομηχανίας.

7. Ο Τομέας των Υπηρεσιών

Ο τομέας των υπηρεσιών, όπως έχουμε πει στα προηγούμενα, συμμετέχει στο Ακαθ. εγχώριο προϊόν κατά 53% το 1980 και απασχολεί το 40% του ενεργού πληθυσμού δηλ. απασχολεί 1.422 χιλ. άτομα. Όπως ξέρουμε ο τομέας των υπηρεσιών περιλαμβάνει τις μεταφορές και επικοινωνίες, το εμπόριο, τις τράπεζες και τις ασφάλειες, τη δημόσια διοίκηση, την υγεία, και λοιπές υπηρεσίες. Κατά την περίοδο 1950-1980 τη μεγαλύτερη ανάπτυξη είχαν οι τράπεζες, οι ασφάλειες και το εμπόριο που παρουσίασαν μέσο ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης περίπου 7%. Στη δεύτερη σειρά έρχονται οι μεταφορές και επικοινωνίες με τον ίδιο περίπου ρυθμό ανάπτυξης.

Ο τομέας των υπηρεσιών είναι υπερδιογκωμένος αν λάβουμε υπόψη μας ότι στις περισσότερες αναπτυγμένες οικονομίες το ποσοστό του στο Ακαθ. Εγχώριο Προϊόν είναι αρκετά χαμηλότερον του 50%. Επίσης ο τομέας αυτός περιλαμβάνει και πολλές

δραστηριότητες που θα μπορούσαν να έχουν εξαφανισθεί αν η οικονομία ήταν καλύτερα οργανωμένη πράγμα που θα αύξανε την παραγωγικότητα της εργασίας στον τομέα αυτό.

8. Τα Δημόσια Οικονομικά

Σε προηγούμενο κεφάλαιο που αναφερόταν στο Δημόσιο Τομέα παρουσιάσαμε το Γενικό Προϋπολογισμό του Ελληνικού Κράτους για το έτος 1983. Τώρα είναι σκόπιμο να δώσουμε τον Τακτικό Προϋπολογισμό με τις κύριες κατηγορίες εσόδων και δαπανών που φαίνονται στον Πίνακα 23.4. Τα ποσά που εμφανίζονται στον τακτικό προϋπολογισμό αλλάζουν φυσικά κάθε χρόνο. Η διάρθρωση όμως δεν αλλάζει εύκολα και σε βραχύ χρονικό διάστημα. Γι' αυτό είναι σκόπιμο να σημειώσουμε τη σχετική σημασία κάθε κατηγορίας.

Το κύριο χαρακτηριστικό των εσόδων είναι η μεγάλη σχετική σημασία των εμμέσων φόρων έναντι των άμεσων. Οι έμμεσοι φόροι αποτελούν το 64% του συνόλου των εσόδων ενώ οι άμεσοι μόνο το 30%. Αυτό αποτελεί ένα σοβαρό μειονέκτημα για πολλούς λόγους. Ένας από αυτούς είναι ότι οι έμμεσοι φόροι είναι αντίστροφα προοδευτικοί. Από τους άμεσους φόρους ο πιο σημαντικός σε μέγεθος είναι ο φόρος εισοδήματος. Από τους έμμεσους φόρους πιο σημαντικοί είναι οι φόροι κατανάλωσης και συναλλαγών.

Από τις δαπάνες του τακτικού προϋπολογισμού το σημαντικότερο ποσό είναι για μισθούς και συντάξεις. Η σχετική σημασία των διαφορών φαίνεται από τον Πίνακα 23.4 και δεν χρειάζεται περισσότερη συζήτηση.

Πίνακας 23.4 Τακτικός Προϋπολογισμός του Ελληνικού Κράτους

1983		(σε εκατ. δρχ.)	
Έσοδα		Δαπάνες	
1. Άμεσοι Φόροι	245.200	1. Μισθοί και Συντάξεις	351.194
Εισοδήματος	173.500	2. Επιχορηγήσεις για	
Περιουσίες	11.200	κάλυψη ελλειμμάτων	
Άλλοι άμεσοι φόροι	60.500	συγκοινωνιών	109.032
2. Έμμεσοι Φόροι	514.850	3. Εξυπηρέτηση	
Δασμοί	20.500	Δημοσίου Χρέους	88.000
Κατανάλωσης	198.750	4. Απόδοση Εσόδων	
Συναλλαγών	170.200	σε Τρίτους	57.983
Άλλοι έμμεσοι Φόροι	152.400	5. Επιστροφές	
3. Έσοδα από Επιχει-		Φόρων κ.λπ.	47.182
ρηματική Δράση	25.200	6. Επιδοτήσεις	
4. Λοιπά Τακτικά		Γεωργίας	63.500
Έσοδα	12.925	7. Λοιπές καταναλωτικές	
5. Έκτακτα Έσοδα	2.125	Δαπάνες	163.426
		8. Αποθεματικό	48.743
Σύνολο	800.300	Σύνολο	929.000

9. Η Διανομή του Εισοδήματος

Τη διανομή του εισοδήματος, δηλαδή το μοίρασμα των προϊόντων μιας οικονομίας στα μέλη της, μπορούμε να μελετήσουμε με δύο τρόπους. Ένας τρόπος είναι να δούμε το συνολικό εισόδημα κάθε ατόμου ανεξάρτητα από την πηγή του εισοδήματος, δηλ. ανεξάρτητα από το αν προέρχεται από εργασία, κεφάλαιο, ή την κατοχή γης. Στην περίπτωση αυτή συγκρίνουμε τα άτομα ως προς το ύψος του εισοδήματος και βλέπουμε αν η διανομή παρουσιάζει μεγάλες ανισότητες. Τη διανομή που προκύπτει απ' αυτή τη σύγκριση ονομάζουμε **προσωπική διανομή του εισοδήματος**.

Ο δεύτερος τρόπος μελέτης της διανομής του εισοδήματος είναι να δούμε το συνολικό εισόδημα που αντιστοιχεί σε κάθε παραγωγικό συντελεστή ανεξάρτητα από τα άτομα που παίρνουν τα εισοδήματα. Στην περίπτωση αυτή μελετάμε τη διανομή του εισοδήματος μεταξύ εργασίας, κεφαλαίου και γης, και γι' αυτό η διανομή που προκύπτει λέγεται **διανομή του εισοδήματος κατά παραγωγικό συντελεστή**.

Στην Ελλάδα η διανομή του εισοδήματος δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Ένας σοβαρός λόγος είναι η έλλειψη κατάλληλων στατιστικών στοιχείων που είναι απαραίτητα για τη μελέτη του προβλήματος. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της χώρας, οι αγρότες, δεν είναι υποχρεωμένοι να υποβάλουν δήλωση φόρου εισοδήματος. Επίσης διάφορες άλλες κατηγορίες ατόμων εξαιρούνται από υποβολή δήλωσης φόρου εισοδήματος, όπως π.χ. άτομα με πολύ χαμηλό εισόδημα. Ταυτόχρονα, όπως υποστηρίζεται απ' όλους όσους γνωρίζουν το σχετικό ζήτημα, πολλά εισοδήματα δεν δηλώνονται για να αποφύγουν την καταβολή του φόρου. Η έλλειψη δηλώσεων του φόρου εισοδήματος σημαίνει και έλλειψη στοιχείων για το ύψος και τις πηγές των εισοδημάτων των ατόμων.

Παρά την έλλειψη επαρκών στατιστικών στοιχείων, από τα υπάρχοντα στοιχεία, έστω ελλιπή και περιορισμένα, έχουν γίνει ορισμένες εκτιμήσεις στο παρελθόν για τη διανομή του εισοδήματος. Για το 1971 από τα στοιχεία των φορολογικών δηλώσεων προκύπτει ότι από τις οικογένειες που έκαναν δήλωση φόρου εισοδήματος, περίπου το 14% είχε συνολικό εισόδημα που αντιστοιχούσε στο 3% του συνολικού δηλωθέντος εισοδήματος. Αυτές φυσικά είναι οι φτωχότερες οικογένειες. Οι πιο πλούσιες οικογένειες που ήταν το 9% του συνόλου απολάμβαναν περίπου το 29% του συνολικού εισοδήματος. Με απλά λόγια, τα ποσοστά σημαίνουν ότι αν στην οικονομία είχαμε 100 άτομα και 100 καρτέλια ψωμί, υπήρχαν 14 οικογένειες, οι πιο φτωχές, που ζούσαν με 3 καρτέλια συνολικά, και ταυτόχρονα 9 άλλες οικογένειες, οι πιο πλούσιες ζούσαν με 29 καρτέλια συνολικά. Οι υπόλοιπες 77 οικογένειες βρίσκονταν στη μέση. Βλέπουμε λοιπόν ότι στην Ελλάδα υπάρχει αρκετά έντονη ανισότητα στη

διανομή του εισοδήματος. Φυσικά η ανισότητα στη διανομή δεν παρατηρείται μόνο στην Ελλάδα. Μάλιστα σε πολλές χώρες που βρίσκονται περίπου στο ίδιο επίπεδο ανάπτυξης όπως η Ελλάδα η ανισότητα είναι ακόμη πιο έντονη.

Η μέτρηση της διανομής του εισοδήματος κατά παραγωγικό συντελεστή παρουσιάζει την ίδια δυσκολία, δηλαδή την έλλειψη επαρκών στατιστικών στοιχείων. Παρά τη δυσκολία αυτή, ορισμένες εκτιμήσεις που είχαν γίνει καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι περίπου το 50% του εισοδήματος είναι αμοιβή του συντελεστή εργασία και το υπόλοιπο 50% προέρχεται από ενοίκια οικοδομών, ενοίκια γης, κέρδη, κ.λπ. Από έρευνες που έχουν γίνει για άλλες χώρες φαίνεται ότι η αμοιβή της εργασίας σαν ποσοστό επί του συνολικού εισοδήματος κυμαίνεται μεταξύ 50 και 60%.

10. Ο Εξωτερικός Τομέας

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας είναι η εξάρτησή της από το εξωτερικό. Αυτό φαίνεται από το ύψος των εισαγωγών και εξαγωγών ως ποσοστό του Α.Ε.Π. Οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών ως ποσοστό του Α.Ε.Π. από 16,4% το 1960 έφτασαν το 26,6% το 1980. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών είναι 8,9% και 18,6%. Σαν ένας δείκτης του πόσο **ανοικτή** είναι η οικονομία συνήθως χρησιμοποιείται το ημίθροισμα των εισαγωγών και εξαγωγών. Έτσι, για το 1960 το ημίθροισμα των εισαγωγών και εξαγωγών ήταν 12,6%, ενώ το 1980 ήταν 22,6% του Α.Ε.Π.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ένα σημαντικό ποσοστό του εθνικού προϊόντος αφορά τον εξωτερικό τομέα της οικονομίας. Είναι φανερό ότι όσο πιο μεγάλο είναι το ποσοστό αυτό τόσο περισσότερο ανοικτή και φυσικά εξαρτημένη από το εξωτερικό είναι η οικονομία.

Οι λόγοι γι' αυτή την εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας αναφέρονται βασικά στο μικρό μέγεθος της οικονομίας, στο

επίπεδο ανάπτυξης της και στην έλλειψη ορισμένων βασικών πρώτων υλών και ιδιαίτερα υγρών καυσίμων.

Η σύνθεση των εισαγωγών και εξαγωγών κατά μεγάλες κατηγορίες εμπορευμάτων δίνεται στον Πίνακα (23.5).

Πίνακας 23.5. Διάρθρωση των εισαγωγών και εξαγωγών (% επί του συνόλου)

	Εισαγωγές		Εξαγωγές	
	1960	1980	1960	1980
Αγροτικά Προϊόντα	14,8	8,4	64,8	25,7
Πρώτες Ύλες	12,7	6,7	25,2	7,8
Ορυκτά καύσιμα	10,2	23,4	—	15,6
Χημικά Προϊόντα	10,6	8,6	4,1	7,0
Βιομηχανικά Είδη	51,7	52,9	5,9	43,6
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0

Στην εικοσαετία που διέρευσε από το 1960, η σημαντικότερη μεταβολή που επήλθε στη διάρθρωση του εξωτερικού εμπορίου της χώρας μας, αφορά τη σύνθεση των εξαγωγών. Συγκεκριμένα, μειώθηκε η σημασία των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων και αυξήθηκε η σημασία των βιομηχανικών ειδών. Έτσι, ενώ το 1960 οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων αντιπροσώπευαν το 64,8% του συνόλου των εξαγωγών, το 1980 το ποσοστό έπεσε στο 25,7%. Αντίθετα, το ποσοστό των βιομηχανικών ειδών αυξήθηκε από 5,9% που ήταν το 1960, σε 43,6% το 1980. Αλλά και από τις εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων μειώθηκε σημαντικά η σημασία των παραδοσιακών εξαγωγικών προϊόντων που ήταν ο καπνός, η σταφίδα και το λάδι. Το βαμβάκι και τα νωπά φρούτα έχουν πάρει τώρα τη θέση που κατείχε ο καπνός. Ας σημειωθεί ότι οι εξαγωγές καπνού το 1960 αντιπροσώπευαν το 1/3 όλων των εξαγωγών ενώ το 1980 δεν ξεπερνούσαν το 7%.

Οι μεταβολές αυτές στη σύνθεση των εξαγωγών σημαίνουν ότι οι εξαγωγές μας δεν εξαρτώνται πλέον από δύο ή τρία παραδοσιακά προϊόντα (καπνός - σταφίδες - λάδι) που η προσφορά τους

εξαρτάται από τις καιρικές συνθήκες και επιπλέον η εισοδηματική ελαστικότητα είναι χαμηλή στο εξωτερικό.

Εξάλλου, ως προς τις εισαγωγές, από τον Πίνακα (23.5) παρατηρούμε ότι μειώθηκε η σημασία των αγροτικών προϊόντων και αυξήθηκε η σημασία των καυσίμων. Έτσι, ενώ το 1960 το ποσοστό των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων ήταν 14,8% επί του συνόλου των εισαγωγών, το 1980 μειώθηκε σε 8,4%. Αντίθετα τα καύσιμα (πετρέλαιο), ως ποσοστό επί του συνόλου των εισαγωγών στην ίδια περίοδο υπερδιπλασιάστηκαν, από 10,2% σε 23,4%. Το ποσοστό των εισαγωγών βιομηχανικών προϊόντων παρέμεινε σχεδόν το ίδιο, περίπου 52%.

Ας δούμε τώρα πώς παρουσιάζεται η γεωγραφική, δηλαδή κατά χώρες, κατανομή του εξωτερικού εμπορίου της χώρας μας.

Πίνακας 23.6. Γεωγραφική κατανομή του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδος (% επί του συνόλου).

	Εισαγωγές		Εξαγωγές	
	1960	1980	1960	1980
Χώρες Δ. Ευρώπης	50,5	46,8	48,1	49,9
Χώρες ΕΟΚ	33,6*	39,7	32,8*	47,6
Λοιπές χώρες	16,9	6,1	15,3	2,3
(Δ. Γερμανία)	(15,9)	(13,9)	(18,5)	(17,9)
Χώρες Α. Ευρώπης	7,9	6,8	22,1	12,5
(Ε.Σ.Σ.Δ.)	—	(1,4)	—	(1,8)
Η.Π.Α.	13,5	4,2	13,4	5,7
Λοιπές χώρες	28,1	42,8	16,4	31,9
	100,0	100,0	100,0	100,0

* Η ΕΟΚ το 1960 δεν περιελάμβανε τη Μ. Βρετανία, τη Δανία και την Ιρλανδία. Οι χώρες αυτές για το 1960 περιλαμβάνονται στις «λοιπές χώρες».

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα (23.6) ο κύριος όγκος των εξωτερικών συναλλαγών της χώρας μας γίνεται με τις χώρες της Δ. Ευρώπης. Έτσι, το 1980 οι εξαγωγές προς τη Δ. Ευρώπη αντιπροσώπευαν το 49,9% του συνόλου των εξαγωγών ενώ οι εισαγωγές από τις χώρες της Δ. Ευρώπης αντιπροσώπευαν το 46,8%. Από τις χώρες της Δ. Ευρώπης, οι χώρες της ΕΟΚ απορροφούν το 47,6% των ελληνικών εξαγωγών ενώ οι εισαγωγές από τις χώρες της ΕΟΚ αντιπροσωπεύουν το 39,7% του συνόλου των εισαγωγών. Η Δ. Γερμανία είναι η χώρα που απορροφά το μεγαλύτερο ποσοστό ελληνικών προϊόντων (17,9%).

Στην εικοσαετία που διέρευσε από το 1960, η σπουδαιότητα των χωρών της Α. Ευρώπης μειώθηκε σημαντικά. Έτσι, ενώ οι εισαγωγές μας από τις χώρες αυτές παρέμειναν στά ίδια περίπου επίπεδα, γύρω στο 7%, οι εξαγωγές μας προς τις χώρες αυτές μειώθηκαν από 22,1 που ήταν το 1960 σε 12,5% το 1980.

Σημαντική ήταν επίσης και η μείωση των συναλλαγών μας με τις ΗΠΑ. Έτσι, το ποσοστό των εισαγωγών μας μειώθηκε από 13,5% σε 4,2% και το ποσοστό των εξαγωγών από 13,7% σε 5,7%. Αντίθετα, αυξήθηκε η σημασία των υπόλοιπων χωρών, κυρίως αραβικών. Οι εισαγωγές μας αυξήθηκαν από 28,1% το 1960 σε 42,8% το 1980, μια αύξηση που αντιπροσωπεύει κυρίως την αύξηση των εισαγωγών πετρελαίου. Την ίδια περίοδο οι εξαγωγές προς τις υπόλοιπες χώρες αυξήθηκαν από 16,4% σε 31,9%.

Όπως τονίσαμε και στο κεφάλαιο 16, βασικό χαρακτηριστικό του ισοζυγίου των διεθνών συναλλαγών της χώρας μας είναι το μεγάλο άνοιγμα του εμπορικού ισοζυγίου, δηλαδή η διαφορά ανάμεσα στις εισαγωγές και εξαγωγές εμπορευμάτων. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα (23.7), η διαφορά αυτή, δηλαδή το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου το 1980 έφτασε το 12,2% του ΑΕΠ. Το μεγαλύτερο μέρος του ελλείμματος καλύπτεται από τους άδηλους πόρους, δηλαδή από τις υπηρεσίες (τουρισμός, ναυτιλία) και τα μεταναστευτικά εμβάσματα. Το 1980, οι άδηλοι πόροι κάλυψαν το 67,4% του εμπορικού ελλείμματος. Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 16, το υπόλοιπο του ελλείμματος καλύφθη-

κε από εισφορές κεφαλαίων και δανεισμό από το εξωτερικό.

Πίνακας 23.7. Βασικά χαρακτηριστικά του ισοζυγίου των πληρωμών

	1960	1970	1980
Εισαγωγές/Εξαγωγές (%)	41,4	36,1	37,5
Έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου/ΑΕΠ (%)	10,2	11,6	12,2
Έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου/Υπηρεσίες (%)	70,3	62,9	67,4

11. Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

Από το 1981 η Ελλάδα είναι το δέκατο μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ). Τα υπόλοιπα εννέα μέλη της ΕΟΚ είναι το Βέλγιο, η Γαλλία, η Δυτ. Γερμανία, η Δανία, η Ιρλανδία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο, η Μεγάλη Βρετανία και η Ολλανδία. Η ΕΟΚ δημιουργήθηκε το 1957 από έξι χώρες. Το 1973 διευρύνθηκε με την ένταξη της Μεγ. Βρετανίας, της Δανίας και της Ιρλανδίας. Τώρα γίνονται διάφορες συζητήσεις και διεργασίες για την ένταξη της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.

Η Συμφωνία της Ρώμης που αποτελεί το ιδρυτικό κείμενο αναφέρει ότι στόχος της ΕΟΚ είναι η αρμονική εξέλιξη της οικονομικής ζωής στο εσωτερικό της Κοινότητας. Αυτό σημαίνει ανάπτυξη των οικονομιών των χωρών-μελών, ανύψωση του βιοτικού επιπέδου και οικονομική ισορροπία και σταθερότητα. Από πολλούς συγγραφείς έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η ΕΟΚ δεν είναι μόνο μία προσπάθεια οικονομικής ολοκλήρωσης των χωρών της Δυτ. Ευρώπης αλλά ότι παράλληλα επιδιώκεται η προώθηση μιας μελλοντικής πολιτικής ολοκλήρωσης.

Για να επιτευχθεί η οικονομική ολοκλήρωση, η ΕΟΚ πρέπει να περάσει από τρία στάδια. Το πρώτο στάδιο είναι η **Τελωνειακή Ένωση**. Η επίτευξη της τελωνειακής ένωσης σημαίνει: (α) κατάργηση των δασμών στο εμπόριο μεταξύ των χωρών-μελών, δηλ. τα εμπορεύματα να μπορούν να εισάγονται και να εξαγονται

μεταξύ των χωρών-μελών χωρίς να επιβάλλονται δασμοί· (β) κοινό εξωτερικό δασμολόγιο, δηλ. αν ένα προϊόν εισάγεται π.χ. από τη Σοβιετική Ένωση όλες οι χώρες της ΕΟΚ θα επιβάλουν τον ίδιο δασμό· (γ) κατάργηση των ποσοτικών περιορισμών στο εμπόριο μεταξύ των χωρών της ΕΟΚ, δηλαδή δεν υπάρχει περιορισμός στις ποσότητες των εισαγωγών και εξαγωγών μεταξύ των χωρών-μελών.

Το δεύτερο στάδιο της οικονομικής ολοκλήρωσης είναι η επίτευξη της **Κοινής Αγοράς**. Αυτό σημαίνει: (α) ότι οι εργαζόμενοι των χωρών της ΕΟΚ μπορούν να κινούνται ελεύθεροι σ' οποιαδήποτε χώρα της ΕΟΚ, να αναζητούν εργασία και να απασχολούνται· (β) το κεφάλαιο μπορεί να κινείται ελεύθερα μεταξύ των χωρών της ΕΟΚ και να επενδύεται εκεί όπου είναι συμφερότερο. (γ) Υπάρχει ελευθερία εγκατάστασης μεταξύ των χωρών της ΕΟΚ. Για παράδειγμα, ένας Ιταλός αρχιτέκτονας μπορεί να εγκατασταθεί στη Γαλλία και ασκήσει το επάγγελμά του εκεί, όπως ένας άλλος γιατρός μπορεί να εγκαταστήσει το γυμναστήριό του στη Γερμανία.

Το τρίτο στάδιο της οικονομικής ολοκλήρωσης είναι η **Οικονομική Ένωση**. Η επίτευξη της οικονομικής ένωσης σημαίνει ότι οι χώρες της ΕΟΚ θα ασκούν την ίδια οικονομική πολιτική στους διάφορους τομείς της οικονομίας, π.χ. την ίδια ενεργειακή πολιτική, την ίδια βιομηχανική πολιτική, την ίδια συγκοινωνιακή πολιτική κ.λπ. Ιδιαίτερα σημαντική για την Ελλάδα είναι η αγροτική πολιτική. Η άσκηση κοινής αγροτικής πολιτικής σημαίνει ότι όποιο μέτρο λαμβάνεται ισχύει για όλους τους αγρότες των χωρών της ΕΟΚ. Για παράδειγμα, αν η παραγωγή γάλακτος επιδοτείται με 3 δρχ. το κιλό, το ίδιο ποσό στο ανάλογο εθνικό νόμισμα θα πάρουν όλοι οι αγρότες της ΕΟΚ. Ακόμα, αν οι αγρότες των καθυστερημένων ορεινών περιοχών ενισχυθούν οικονομικά, την ίδια ενίσχυση θα πάρουν όλοι οι αγρότες των ορεινών περιοχών.

Από τα παραπάνω στάδια οικονομικής ολοκλήρωσης, η ΕΟΚ έχει επιτύχει την τελωνειακή ένωση και ορισμένα στοιχεία των άλλων δύο στοιχείων, όπως είναι η ελεύθερη μετακίνηση των εργαζομένων και η κοινή αγροτική πολιτική. Η πλήρης οικονομι-

κή ολοκλήρωση των χωρών-μελών της ΕΟΚ θα απαιτήσει πολλές ακόμη προσπάθειες και πολύ χρόνο.

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ έγινε το 1981 μετά από πολιτική σύνδεση με την ΕΟΚ. Επιπλέον κατά την ένταξη της Ελλάδας προσδιορίστηκε ένα ορισμένο χρονικό διάστημα κατά το οποίο ισχύουν ειδικοί όροι στις σχέσεις Ελλάδας-ΕΟΚ και μέσα στο οποίο η Ελλάδα πρέπει να προσαρμοσθεί πλήρως στο καθεστώς της ΕΟΚ.

Η λειτουργία της ΕΟΚ απαιτεί ορισμένα όργανα ή θεσμούς των οποίων η νομική υπόσταση είναι ανεξάρτητη από εκείνη των χωρών-μελών. Τα πιο σπουδαία όργανα της ΕΟΚ είναι: (α) Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (β) το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, (γ) το Συμβούλιο των Υπουργών, και (δ) η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αποτελείται από τα μέλη της εθνικής αντιπροσωπείας κάθε χώρας, τους ευρωβουλευτές. Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο οι ευρωβουλευτές χωρίζονται κατά ομάδες που εκφράζουν τις πολιτικές δυνάμεις κάθε χώρας. Έτσι, π.χ. οι Έλληνες κομμουνιστές είναι στην ίδια ομάδα με τους Γάλλους, Ιταλούς κ.λπ. κομμουνιστές. Οι αρμοδιότητες του κοινοβουλίου είναι να εκφράσει τη γνώμη του σε διάφορες προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής πριν οι προτάσεις αυτές προωθηθούν στο Συμβούλιο των Υπουργών, να ελέγχουν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, και να ελέγχει τον προϋπολογισμό για τις δαπάνες που αναφέρονται στη λειτουργία της ΕΟΚ.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποτελείται από δέκα δικαστές έναν κάθε χώρα και τέσσερις εισαγγελείς. Οι αρμοδιότητές του είναι: (α) να αποφασίζει επί υποθέσεων που έχουν σχέση με την εφαρμογή των συνθηκών και του κοινοτικού δικαίου, δηλαδή με την εφαρμογή των κανόνων της ΕΟΚ, (β) να αποφασίζει πάνω σε ενστάσεις που έχουν γίνει για αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων και οι οποίες φυσικά έχουν σχέση με το κοινοτικό δίκαιο και (γ) να ελέγχει τη νομιμότητα των πράξεων των οργάνων της ΕΟΚ.

Το Συμβούλιο των Υπουργών αποτελείται από μέλη των Κυβερνήσεων των χωρών-μελών. Κάθε κυβέρνηση ορίζει το μέλος που θα συμμετέχει στο Συμβούλιο των Υπουργών. Το μέλος αυτό δεν είναι πάντοτε το ίδιο. Αλλάζει ανάλογα με το υπό

συζήτηση θέμα, π.χ. όταν πρόκειται για αγροτικά θέματα το Συμβούλιο των Υπουργών αποτελείται από τους υπουργούς Γεωργίας κάθε χώρας, όταν πρόκειται για εμπορική πολιτική το Συμβούλιο αποτελείται από τους υπουργούς Εμπορίου, κ.ο.κ. Το Συμβούλιο των Υπουργών είναι το όργανο εκείνο που ασκεί την οικονομική πολιτική της ΕΟΚ και παίρνει τις αποφάσεις πάνω στα διάφορα θέματα.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποτελείται από μέλη που ορίζονται από τις κυβερνήσεις των χωρών-μελών αλλά είναι ανεξάρτητα από τις εθνικές κυβερνήσεις και το Συμβούλιο των Υπουργών. Ελέγχονται μόνο από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το οποίο μπορεί ν' ανακαλέσει την εντολή τους. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι ουσιαστικά το εκτελεστικό όργανο της ΕΟΚ και έχει αρμοδιότητες να παίρνει εκείνα τα μέτρα που χρειάζονται για να εφαρμόζονται οι κανόνες και οι διατάξεις της ΕΟΚ. Επίσης διαχειρίζεται τα κοινοτικά ταμεία και τα διάφορα κοινοτικά προγράμματα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μπορεί παράλληλα να προτείνει διάφορα μέτρα που κρίνει ότι θα βελτιώσουν τη λειτουργία της ΕΟΚ και θα συμβάλλουν στην οικονομική τους ολοκλήρωση.

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ ήταν μια εξαιρετικά σοβαρή απόφαση με τεράστια σημασία για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Οι επιπτώσεις της ένταξης βραχυχρόνια και μακροχρόνια θα είναι πολύ σημαντικές. Γ' αυτό πριν από την ένταξη είχαν γίνει πάρα πολλές συζητήσεις με επιστημονικό αλλά κυρίως πολιτικό χαρακτήρα. Στο βιβλίο αυτό δεν είναι δυνατόν να αναλυθούν οι διάφορες απόψεις που διατυπώθηκαν σχετικά με τις επιπτώσεις της ένταξης. Αξίζει μόνο να αναφερθεί ότι οι απόψεις που διατυπώθηκαν από επιστήμονες και πολιτικούς ήταν αντίθετες και σε πολλά σημεία διαμετρικά αντίθετες.

12. Σχόλια

Στο κεφάλαιο αυτό προσπαθήσαμε να δώσουμε μια σύντομη περιγραφή μερικών από τα βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία της

Ελληνικής Οικονομίας. Αναγκαστικά, πολλές πλευρές και πολλά σοβαρά προβλήματα δεν παρουσιάστηκαν. Τέτοια προβλήματα είναι : ο πληθυσμός, η ανεργία, η χαμηλή παραγωγικότητα, η παρουσία του ξένου κεφαλαίου στην Ελλάδα και ο ρόλος του, κ.λπ. Απ' αυτά, άλλα προβλήματα έχουν βραχυχρόνιο χαρακτήρα, δηλ. μεταβάλλονται σε σχετικά μικρά χρονικά διαστήματα, όπως π.χ. το μέγεθος του πληθωρισμού και της ανεργίας. Άλλα είναι σύνθετα προβλήματα που η ανάλυσή τους απαιτεί πολλές θεωρητικές γνώσεις και συνεπώς δεν μπορούν να μελετηθούν σ' ένα εισαγωγικό βιβλίο.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΥΛΗΣ

Αγαθά, Δημόσια	33
ενδιάμεσα	174
τελικά	174
αγαθό	12
αγορά	14
ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν	184
Εγχώριο Προϊόν, της Ελλάδας	369
Εθνικό Προϊόν	169
Εθνικό Προϊόν σε σταθερές τιμές	172
Εθνικό Προϊόν σε τρέχουσες τιμές	172
Εθνικό Προϊόν ως δαπάνη	177
Εθνικό Προϊόν ως εισόδημα	177
αναπαραγωγή, απλή	327
διευρυνόμενη	328
ανάπτυξη	10, 358
αναρχία παραγωγής	355
ανταγωνισμός, μονοπωλιακός	139
πλήρης	121
αντιοικονομίες	33
ανεργία	215
τεχνολογική	332
αξία	307
ανταλλακτική	310
εργατικής δύναμης	315
και τιμή	313
μέτρησή της	311
συνθετικά μέρη	318
χρήσης	310
απασχόληση	215
στην Ελλάδα	370
αποταμίευση,	183
συνάρτηση	194
ροπή προς	194, 195
Βιομηχανία, ελληνική	376
Γεωργία, ελληνική	374
Δαπάνη, δημόσια	263
επένδυσης	178
	391

κατανάλωσης	177
κρατική	179
δημόσια έσοδα	264
δημόσιος δανεισμός	267
δείκτης τιμών	171
διαθέσιμο προσωπικό εισόδημα	183
διακυμάνσεις	252
διανομή	9
δίκαιη	162
εισοδήματος	161, 360
δίκαιη και ίσες ευκαιρίες	360
ίση	163
στην Ελλάδα	380
Έγγειος πρόσοδος	150
έδαφος	19
εισόδημα	161
εθνικό	183
επίπεδο ισορροπίας	209
κυκλική ροή	213
προσωπικό	183
συνθήκη ισορροπία	224, 227
εισαγωγές	179
εκμετάλλευση, ποσοστό	321
εμπόρευμα	309
ένωση, οικονομική	386
τελωνειακή	385
εξαγωγές	179
εξωτερικός τομέας στην Ελλάδα	381
επένδυση	198
ακαθάριστη	178
καθαρή	178
επιδότηση, κρατική	183
επιτόκιο	153, 201
προσδιορισμός	154
και παρούσα αξία	153
επιχείρηση	14, 57
αντιπροσωπευτική	120
ηγετική	137
μεγιστοποίηση κέρδους	132
κάθετη ολοκλήρωση	59
οριζόντια ολοκλήρωση	59
χρονικός ορίζοντας	67

εργασία	19
εργατικά σωματεία	147
εργατική δύναμη	314
εταιρεία, νομική προσωπικότητα	61
μορφές	62-66
ευρωπαϊκή οικονομική κοινότητα	385
εφεδρικός βιομηχανικός στρατός	332
Ζήτηση, ελαστικότητα	49
καμπύλη	44
νόμος	43
συνολική	207
καμπύλη συνολικής	208
Ιδιοκτησία	28
ιδιοκτησία κοινωνική	354
ιμπεριαλισμός	345
χαρακτηριστικά	346
ισοζύγιο, εμπορικό	274
πληρωμών	274
Καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων	23
καταναλωτής	41
καπιταλισμός	28
κριτική του	295
κοινωνικός σχηματισμός	304
τρόπος παραγωγής	302
καπιταλιστική οικονομία, διαφορές με σοσιαλιστική	362
κέρδος	122, 157, 180, 321
αμοιβή για καινοτομίες	157
αμοιβή για κινδύνους	158
αποτέλεσμα εκμετάλλευσης	159
μορφές	324
ποσοστό	323
ποσοστό και κρίσεις	339
πτώση ποσοστού	335
Κεφάλαιο,	19
ένταση	332
καταμερισμός έργων	20
κατανάλωση	41
ροπή προς	193
συνάρτηση	191
κεφάλαιο, μεταβλητό	319
	393

μεταμορφώσεις	320
οργανική σύνθεση	336
σταθερό	318
συγκεντροποίηση	330
συγκέντρωση	330
συσσώρευση	329
κοινή αγορά	386
κοινωνικός σχηματισμός	304
κόστος, βραχυχρόνιο	80
εναλλακτικό	23
ευκαιρίας	286
μακροχρόνιο	97
μέσο και οριακό	70, 88
καμπύλη του	71, 85
συνάρτησή του	82
κράτος	17, 31
κρατική πολιτική	202
κρίσεις,	338
περιοδικότητα	342
και ποσοστό κέρδους	339
και υποκατανάλωση	340
κύκλοι, επιχειρηματικοί	252
φάσεις	253
αίτια	256
Μακροοικονομική, θεωρία	167
μεταβιβαστικές πληρωμές	183
μικροοικονομική θεωρία	167
μισθός	143, 180
διαφορές	148
κάτω όριο	160
ονομαστικός και πραγματικός	149
προσδιορισμός	144
μονοπώλιο	133
κρατικό	136
Νοικοκυριό	15
νομισματική Πολιτική	243, 244
Οικογένεια	15
οικονομία ανοικτή	179
κλειστή	179
οικονομικό, κύκλωμα	25, 243, 297

πρόβλημα	27
ολιγαρχία, χρηματιστική	346
ολιγοπώλιο	137
ολοκλήρωση	59
ουτοπικοί σοσιαλιστές	352
 Παραγωγή, συνάρτηση	 68
παραγωγικές δυνάμεις	299
σχέσεις	300
παρούσα αξία	153
πιστωτική πολιτική	243, 244
πληθωρισμός	257
συνέπειες	257
αίτια	259
πληθωρισμός και αυτόματη τιμαριθμική προσαρμογή	258
πληθυσμός, στην Ελλάδα	370
πλούτος ενός ατόμου	161
πολιτική οικονομία, αντικείμενο	8
χρησιμότητα	7
πολλαπλασιαστής	218, 220
προϊόν,	12
καθαρό εθνικό	182
πρόσοδος περιουσίας	180
προστιθέμενη αξία	175
προσφορά, ελαστικότητα	96
καμπύλη	92, 93
μεταβολές	94
νόμος	92
προϋπολογισμός	268
ισοσκελισμένος	269
 Σοσιαλισμός	 29
σοσιαλιστική οικονομία	355
διαφορές με καπιταλιστική	362
προγραμματισμός	355
κέρδος στην	364
χαρακτηριστικά	363
συγκριτικό πλεονέκτημα	284
συνάλλαγμα	272
ζήτηση και προσφορά	279
ισοτιμία	273, 281, 282
τιμή του	281
σφάλμα σύνθεσης	167

Τάξεις κοινωνικές	300
ταξική πάλη	305
τελωνειακή ένωση	385
τεχνολογική εξέλιξη	74, 201, 331
τεχνολογική, ανεργία	332
τιμή	41
ανώτατη	114
ασφαλείας	116
μεταβολές	107
προσδιορισμός	104
και αξία	313
τόκοι	180
τράπεζα, εκδοτική	241
εμπορική	237
Υπεραξία	316
ποσοστό,	321
υπηρεσίες στην Ελλάδα	378
υποκατανάλωση	340
Φθίνουσα απόδοση, νόμος	73
φόροι	264
αναλογικότητα	265
φορολογική βάση	265
φορολογικός συντελεστής	265
Χρήμα	21
λειτουργίες	234
είδη	236
αξία του	248
στην Ελλάδα	346, 348
χρηματική ολιγαρχία	348
χρηματική ολιγαρχία και κεφάλαιο	41
χρησιμότητα	

Περιεχόμενα

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κεφ. 1. Το Αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας

	σελ.
1. Η Χρησιμότητα της Πολιτικής Οικονομίας	7
2. Το Αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας	8
3. Παρατηρήσεις	10

Κεφ. 2. Εισαγωγικές Έννοιες

1. Τα Προϊόντα ή Οικονομικά Αγαθά	13
2. Η Αγορά	14
3. Επιχειρήσεις, Κράτος, Νοικοκυριά	14
4. Οι Συντελεστές της Παραγωγής	18
5. Ο Καταμερισμός των Έργων	20
6. Το Χρήμα	21
7. Η Έννοια του Κόστους	22
8. Το Οικονομικό Κύκλωμα	25
9. Το Κύριο Οικονομικό Πρόβλημα	27
10. Η Ιδιοκτησία των Συντελεστών Παραγωγής	28

Κεφ. 3. Ρόλος του Κράτους στην Οικονομία

1. Το Θεσμικό Πλαίσιο της Οικονομίας	31
2. Η Αναδιανομή του Εισοδήματος	32
3. Η Εξασφάλιση Οικονομικής Σταθερότητας	32
4. Τα Δημόσια Αγαθά	33
5. Εξωτερικές Αντιοικονομίες	33
6. Τα Μέσα Δράσης του Κράτους	34
7. Σχόλια	35

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΤΙΜΩΝ

Κεφ. 4. Οι Ανάγκες των Ατόμων και η Ζήτηση των Αγαθών

1. Εισαγωγή	39
-------------	----

2. Οι Ανάγκες	39
3. Η συμπεριφορά του Καταναλωτή	41
4. Ο Νόμος της Ζήτησης	43
5. Η Καμπύλη Ζήτησης	44
6. Η Καμπύλη Ζήτησης στην Αγορά	45
7. Οι Άλλοι Παράγοντες που Προσδιορίζουν τη Ζήτηση	46
8. Ελαστικότητα της Ζήτησης	49
9. Ανακεφαλαίωση	54

Κεφ. 5. Η Οργάνωση των Επιχειρήσεων και η Παραγωγή

1. Εισαγωγή	57
2. Η Εννοια της Επιχείρησης και του Κλάδου Παραγωγής	57
3. Κάθετη και Οριζόντια Ολοκλήρωση	59
4. Οργάνωση και Νομική Μορφή των Επιχειρήσεων	59
5. Η Νομική Προσωπικότητα των Εταιρειών	61
6. Εταιρείες που Έχουν Νομική Προσωπικότητα	62
7. Οι Συνθήκες Παραγωγής και ο Χρονικός Ορίζοντας της Επιχείρησης	67
8. Η Συνάρτηση Παραγωγής	68
9. Μέσο και Οριακό Προϊόν	70
10. Ο Νόμος της Φθίνουσας ή Μη Ανάλογης Απόδοσης	72
11. Ανακεφαλαίωση	75

Κεφ. 6. Το Κόστος Παραγωγής και η Προσφορά των Αγαθών

1. Εισαγωγή	80
2. Το Κόστος Παραγωγής στη Βραχύχρονη Περίοδο	80
3. Η Συνάρτηση Κόστους	82
4. Οι Καμπύλες Μέσου Κόστους	85
5. Το Οριακό Κόστος	88
6. Η Καμπύλη Προσφοράς της Επιχείρησης	91
7. Η Αγοραία Καμπύλη Προσφοράς	93
8. Μεταβολές της προσφοράς	94
9. Ελαστικότητα της Προσφοράς	96
10. Το Κόστος Παραγωγής στη Μακροχρόνια Περίοδο	97
11. Ανακεφαλαίωση	100

Κεφ. 7. Ο Προσδιορισμός των Τιμών

1. Εισαγωγή	104
2. Πώς Προσδιορίζεται η Τιμή Ενός Αγαθού	104
3. Μεταβολές της Τιμής Ισορροπίας	107

4. Παραδείγματα Εφαρμογής της Ανάλυσης της Ζήτησης και Προσφοράς	112
5. Ανακεφαλαίωση	118

Κεφ. 8. Η Συμπεριφορά της Επιχείρησης στην Αγορά

1. Εισαγωγή	120
2. Πλήρης Ανταγωνισμός	121
3. Μονοπώλιο	133
4. Ολιγοπώλιο	136
5. Μονοπωλιακός Ανταγωνισμός	139
6. Ανακεφαλαίωση	141

Κεφ. 9. Οι Τιμές των Συντελεστών της Παραγωγής

1. Εισαγωγή	143
2. Εργατικός Μισθός	143
3. Έγγειος Πρόσοδος	150
4. Επιτόκιο	153
5. Το Κέρδος	156
6. Οι Κρατικές Παρεμβάσεις	160
7. Η Διανομή του Εισοδήματος	161
8. Ανακεφαλαίωση	163

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

Κεφ. 10. Το Εθνικό Προϊόν

1. Εισαγωγή	167
2. Το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν	168
3. Το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν και οι Μεταβολές των Τιμών	170
4. Το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν και η Έννοια της Προστιθέμενης Αξίας	174
5. Το ΑΕΠ ως Μέτρο της Οικονομικής Ευημερίας	176
6. Οι Δύο Όψεις του ΑΕΠ	177
7. Η Όψη του ΑΕΠ ως Δαπάνη	177
8. Η Όψη του ΑΕΠ ως Εισόδημα	180
9. Καθαρό Εθνικό Προϊόν, Εθνικό Εισόδημα, Προσωπικό Εισόδημα και Διαθέσιμο Εισόδημα	182
10. Το Κατακεφαλή Εισόδημα	185
11. Ανακεφαλαίωση	186

Κεφ. 11. Κατανάλωση, Αποταμίευση και Επένδυση

1. Εισαγωγή	189
2. Η Συνάρτηση Κατανάλωσης	189
3. Μέση και Οριακή Ροπή για Κατανάλωση	193
4. Η Συνάρτηση Αποταμίευσης	194
5. Οι Άλλοι Παράγοντες που Προσδιορίζουν την Κατανάλωση και την Αποταμίευση	197
6. Η Επένδυση	198
7. Παράγοντες που Επηρεάζουν την Ιδιωτική Επένδυση	199
8. Το Εισόδημα και η Επένδυση	202
9. Ανακεφαλαίωση	202

Κεφ. 12. Ο προσδιορισμός του Εισοδήματος και της Απασχόλησης

1. Εισαγωγή	206
2. Η Συνολική Ζήτηση της Οικονομίας	207
3. Το Επίπεδο Ισορροπίας του Εισοδήματος	209
4. Το Οικονομικό Κύκλωμα και η Συνθήκη Ισορροπίας του Εισοδήματος	212
5. Το Επίπεδο Απασχόλησης	215
6. Μεταβολές στο Επίπεδο του Εισοδήματος	217
7. Πολλαπλασιασμός	218
8. Η Λειτουργία του Πολλαπλασιαστή	221
9. Το Εισόδημα Ισορροπίας με Δημόσιο και με Εξωτερικό Τομέα	223
10. Τιμές και Απασχόληση	227
11. Ανακεφαλαίωση	229

Κεφ. 13. Χρήμα και Τραπεζικό Σύστημα

1. Εισαγωγή	233
2. Λειτουργίες του Χρήματος	234
3. Είδη Χρήματος	236
4. Εμπορικές Τράπεζες	238
5. Πώς οι Εμπορικές Τράπεζες Δημιουργούν Χρήμα	240
6. Η Εκδοτική Τράπεζα	241
7. Η Αξία του Χρήματος	245
8. Οι Μεταβολές των Τιμών	247
9. Το Χρήμα στη Σύγχρονη Ελλάδα	248
10. Ανακεφαλαίωση	250

Κεφ. 14. Οικονομικές Διακυμάνσεις και Πληθωρισμός

1. Εισαγωγή	252
2. Επιχειρηματικοί κύκλοι	252
3. Ο Πληθωρισμός	257
5. Ανακεφαλαίωση	260

Κεφ. 15. Ο Δημόσιος Τομέας

1. Εισαγωγή	262
2. Οι Δημόσιες Δαπάνες	263
3. Τα Έσοδα του Δημοσίου	264
4. Ο Κρατικός Προϋπολογισμός	268
5. Πρέπει ο Προϋπολογισμός να είναι ισοσκελισμένος;	269
6. Ανακεφαλαίωση	270

Κεφ. 16. Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις

1. Εισαγωγή	272
2. Συνάλλαγμα και συναλλαγματικές ισοτιμίες	272
3. Το Ισοζύγιο Διεθνών Πληρωμών	274
4. Η Έννοια του Ελλείμματος στο Ισοζύγιο Πληρωμών	276
5. Η Ζήτηση και Προσφορά συναλλάγματος	279
6. Η Τιμή του Συναλλάγματος	281
7. Συγκριτικό Πλεονέκτημα και Οφέλη από το Διεθνές Εμπόριο	284
8. Ανακεφαλαίωση	287

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Κεφ. 17 Ο Καπιταλιστικός Τύπος Παραγωγής και οι Κοινωνικές Τάξεις

1. Εισαγωγή	295
2. Βασικές Λειτουργίες του Οικονομικού Συστήματος	297
3. Παραγωγικές Δυνάμεις	299
4. Παραγωγικές Σχέσεις	300
5. Ο Καπιταλιστικός Τρόπος Παραγωγής	301
6. Υποδομή και Εποικοδόμημα	302
7. Καπιταλιστικός Τρόπος Παραγωγής και Κοινωνικός Σχηματισμός	303
8. Η Ταξική Πάλη	304

Κεφ. 18. Η Έννοια και η Μέτρηση της Αξίας

1. Εισαγωγή	307
2. Η Έννοια της Αξίας	307
3. Εμπορεύματα και Οικονομικά Αγαθά	309
4. Αξία Χρήσης	310
5. Ανταλλακτική Αξία	310
6. Η Μέτρηση της Αξίας	311
7. Αξία και Τιμή	313
8. Ανακεφαλαίωση	313

Κεφ. 19. Υπεραξία και Κέρδος

1. Το Εμπόρευμα Εργατική Δύναμη	314
2. Η Αξία της Εργατικής Δύναμης	315
3. Η Υπεραξία	316
4. Τα Συνθετικά Μέρη της Αξίας	318
5. Οι Μεταμορφώσεις του Κεφαλαίου και το Κέρδος	319
6. Το Ποσοστό Υπεραξίας ή Εκμετάλλευσης	321
7. Το Ποσοστό του Κέρδους	322
8. Οι Μορφές του Κέρδους	324
9. Ανακεφαλαίωση	325

Κεφ. 20. Συσσώρευση και Οικονομικές Κρίσεις

1. Εισαγωγή	327
2. Απλή Αναπαραγωγή	327
3. Διευρυνόμενη Αναπαραγωγή	328
4. Συγκέντρωση και Συγκεντροποίηση του Κεφαλαίου	329
5. Τεχνολογική Εξέλιξη και Εφεδρικός Βιομηχανικός Στρατός	331
6. Πτώση του Ποσοστού Κέρδους	334
7. Οι Οικονομικές κρίσεις	338
8. Περιοδικότητα και Ένταση των Κρίσεων	342
9. Ανακεφαλαίωση	343

Κεφ. 21. Ιμπεριαλισμός

1. Εισαγωγή	345
2. Τα Χαρακτηριστικά του Ιμπεριαλισμού	345
3. Σχόλια	350
4. Ανακεφαλαίωση	350

Κεφ. 22. Η Σοσιαλιστική Οικονομία

1. Εισαγωγή	352
2. Τα Γενικά Χαρακτηριστικά της Σοσιαλιστικής Οικονομίας	353
3. Ο Έλεγχος της Παραγωγής	357
4. Οικονομική Ανάπτυξη	358
5. Η Διανομή του Εισοδήματος	359
6. Κρίσιμες Διαφορές Μεταξύ Σοσιαλιστικής και Καπιταλιστικής Οικονομίας	362
7. Επιμέρους Χαρακτηριστικά της Σοσιαλιστικής Οικονομίας	363

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Κεφ. 23. Η Ελληνική Οικονομία

1. Εισαγωγή	369
2. Η Εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος	369
3. Η Σύνθεση του Πληθυσμού και της Απασχόλησης	370
4. Η Σύνθεση του Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος	374
5. Η Ελληνική Γεωργία	374
6. Η Ελληνική Βιομηχανία	375
7. Ο τομέας των Υπηρεσιών	377
8. Τα Δημόσια Οικονομικά	378
9. Η Διανομή του Εισοδήματος	379
10. Ο Εξωτερικός Τομέας	381
11. Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα	385
12. Σχόλια	388

ΚΑ 1033 - ΕΚΔΟΣΗ Η' 1990 - ΑΝΤΙΤΥΠΑ 70.000

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Κ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Μ. ΑΣΠΙΩΤΗΣ & ΥΙΟΙ Ο.Ε.

